DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

İHVANDAN CÜHEYMAN'A

SUÛDİ ARABİSTAN VE VEHHABİLİK

Prof. Dr. Mehmet Ali Büyükkara

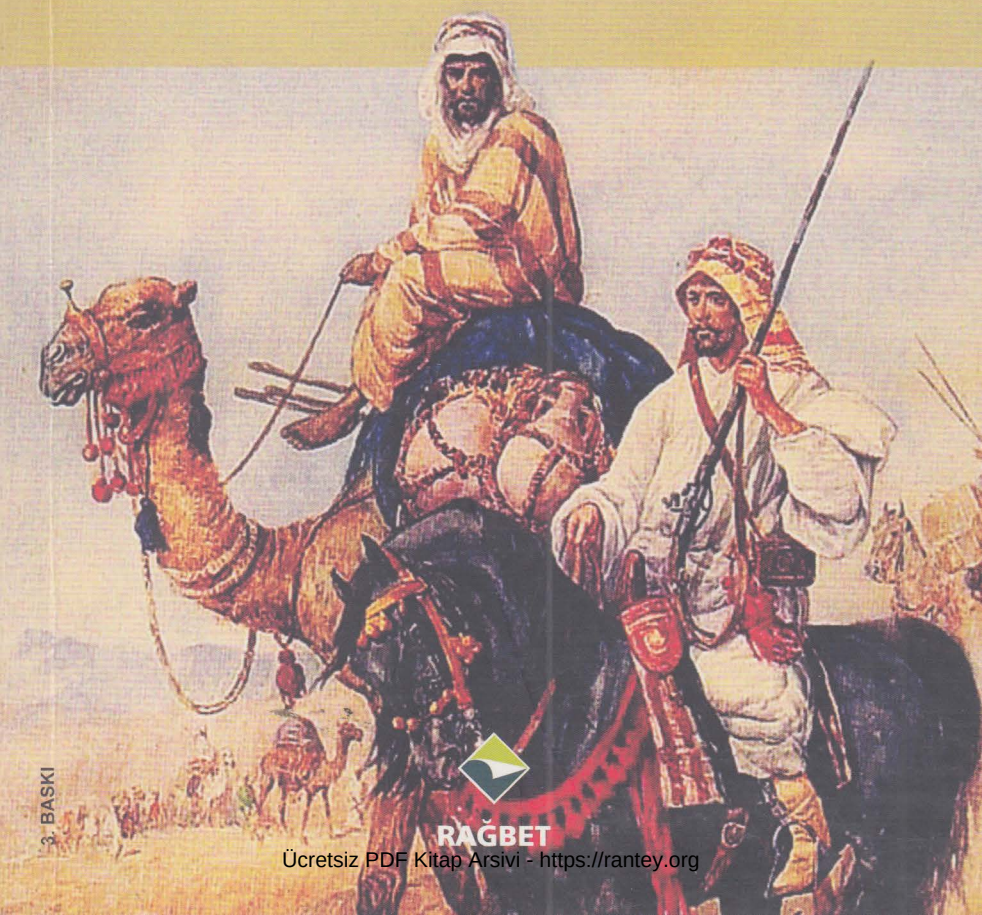

3. BASKI

RAĞBET

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İhvan'dan Cüheyman'a:
Suudi Arabistan ve Vehhabilik

Mehmet Ali Büyükkara

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Mehmet Ali Büyükkara, 1967 yılında İstanbul Fatih'de doğdu. 1990 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 1991-1993 yılları arası İstanbul Maltepe Hasan Şadoğlu Lisesi'nde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmeni olarak çalıştı. Haziran 1993'de Marmara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Hadis Bilim Dalı'nda yüksek lisansını tamamladı. Ekim 1993'de YLS sınavıyla Çanakkale Onsekiz Mart Ü. İlahiyat Fakültesi'ne İslam Mezhepleri Tarihi araştırma görevlisi olarak atandı. 1994 başında doktora öğrenimi için İngiltere'ye gitti. Edinburgh Üniversitesi İslam ve Ortadoğu Bilimleri Bölümü'nde hazırladığı "The Imâmî-Shî'î Movement in the Time of Mûsâ al-Kâzim and Alî al-Ridâ" isimli teziyle 1997 yılında doktor oldu. Yurda dönüşü sonrasında göreve başladığı Çanakkale Onsekiz Mart Ü. İlahiyat Fakültesi'nde 2000 yılında Doçent ünvanı alan Büyükkara, aynı fakültedeki öğretim üyeliği görevinin yanısıra Temel İslam Bilimleri Bölüm Başkanlığı'nı yürütmektedir.

Saygın yerli ve yabancı akademik dergilerde İslam mezhepleri ve çağdaş dini akımlar ile ilgili makaleleri ve yayınlanmış kitapları bulunan yazar, evli ve iki çocuk babasıdır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İhvan'dan Cüheyman'a:
Suudi Arabistan ve Vehhabilik

Mehmet Ali Büyükkara

RAĞBET

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

R A Ğ B E T Y A Y I N L A R I

SUUDİ ARABİSTAN ve VEHABİLİK
Mehmet Ali Büyükkara

İstanbul, 2013

ISBN : 978-975-6373-20-0

Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 17032

Yayınevi Editörü
Hasan Lütfi Ramazanoğlu

Sayfa Düzeni
Harun Harrani

Kapak Tasarımı
Abdüsselam Ferşatoğlu

Baskı - Cilt
Step Ajans
Göztepe Mahallesi Bosna Caddesi
No.11 Bağcılar / İSTANBUL
Tel. 0212 446 88 46 Fax. 0212 446 88 24

RAĞBET YAYINLARI

Çatalçeşme Sok. No: 46 Yücer Han Kat: 3 Daire: 10
CAĞALOĞLU - İSTANBUL
Telefon: 0212 528 85 19 Faks: 0212 528 85 20
www.ragbetyayinlari.com

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR XI
ÖNSÖZ XIII

GİRİŞ:
ÜLKE, İNSANLAR ve TARİH

1. - ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI 3
2. - ÜLKE, İKLİM ve COĞRAFYA 12
3. - İNSANLAR ve BEDEVİLİK 14
4. - TARİHİ ARKAPLAN 20
   4.1. - İlk Dönemler 20
   4.2. - Vehhabilik Hareketi 21
   4.3. - Dir'iye Antlaşması ve I. Suud Devleti 30
   4.4. - II. Suud Devleti 35
   4.5. - III. Devlet: Suudi Arabistan 37

I. BÖLÜM:
VEHHABİ FANATİKLER:
DİNİ-POLİTİK BİR HAREKET OLARAK NECD İHVANI

1. - İHVAN'IN KURULUŞU 41
   1.1. - Yeni Bir Devlete Doğru: İlk Fetihler ve Türkler 42
   1.2. - İlk İhvan Yerleşimlerinin Oluşumu ve Hedefler 48
2 - İHVAN HAREKETİ ve MENSUPLARI 53
   2.1. - Hicrelerde Hayat 56
   2.2. - İhvan'ın Dini Zihniyeti 62
   2.3. - Askeri Kuvvet Olarak İhvan 75
3. - İHVAN'IN FETİHLERİ 80

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

3.1. - Hail'in Fethi; Kuveyt, Irak ve Ürdün'e İlk Saldırılar . .80
3.2. - Hicaz'ın Fethi 84
3.2.1. - Hurme Hadisesi ve Turabe Baskını 85
3.2.2. - Hicaz İşgali Öncesi Değerlendirmeler ve Taif'in Fethi 88
3.2.3. - Mekke'nin Fethi 93
3.2.4. - Medine ve Cidde'nin Fethi 97
3.2.5. - Sertlik ve Esneklik Arasında Vehhabiler, İbn Suud ve Hicaz 101
3.2.6. - Mahmel Hadisesi 107
4 - VEHHABİ MUHALEFET: İBN SUUD ve İHVAN KARŞI KARŞIYA 108
4.1. - Ertâviyye Toplantısı 110
4.2. - Riyad Toplantıları 110
4.3. - Genel İçtima 114

II. BÖLÜM:
FANATİZMDEN MODERNLİĞE:
SUUDİ DENETİMİNDE İTAATKAR VEHHABİLİK

1. - İHVAN'IN SONU 122
1.1. - İhvan İsyanının Liderleri 123
1.2. - İhvan İsyanı ve Sebile Savaşı 126
1.3. - İkinci Ayaklanma ve Kesin Son 128
1.4. - İhvan'ın Mirası 131
2. - KRAL, DEVLET, DİN ve DEĞİŞİM 135
2.1. - Vehhabi İmam ve Devleti: Kral İbn Suud ve Suudilerin Arabistanı 135
2.2. - Atılımlar, Direnişler ve Sorunlar 148
2.3. - Petrol: Sosyo-Dini Değişimin Güçlü Yakıtı 156
2.4. - İbn Suud'dan Suud'a: Zengin Devlet - Saptırıcı Servet 173
2.5. - Vehhabi İslam'dan Suud İslamcılığına: Kral Faysal ve Sonrası 179

III. BÖLÜM:
'YOLDAN SAPMA' KARŞISINDA VEHHABİ DİRİLİŞ:
CUHEYMÂN EL-UTEYBÎ'NİN MEKKE KALKIŞMASI

1. - CUHEYMÂN ve MESCİD-İ HARAM BASKINI 196

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1.1. - Cuheymân ve Cemaati 197
1.2. - Cuheymân'ın Fikirleri 200
1.3. - Mescid-i Haram Baskını ve Sonuçları 217
2. - SUUDİLİ ŞİİLER ve MUHARREM AYAKLANMASI 235
ÖZET ve SONUÇLAR.....247
EKLER:
EK I: DIŞLAMACI METİNLER 255
1. - 18. YÜZYIL: MUHAMMED B. ABDÜLVEHHAB'DAN 255
2. - 19. YÜZYILIN İLK YARISI: SÜLEYMAN B. ABDULLAH'DAN.....259
3. - 19. YÜZYILIN SON YARISI: ŞEYH HAMAD B. ATÎK'DEN.....264
4. - 20. YÜZYILIN SON YARISI: ŞEYH ABDÜLAZİZ B. BÂZ'DAN.....269
EK II: KRONOLOJİ 273
BİBLİYOGRAFYA 277
İNDEKS 289

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser.
a.mlf. : Aynı müellif.
a.s. : *Aleyhi's-selâm*
AÜİFD : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
b. : *Bin*, *ibn*.
bkz. : Bakınız.
çev. : Çeviren.
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
ed. : Editör.
EI2 : The Encyclopaedia of Islam, 2nd Edition.
haz. : Hazırlayan.
Hz. : Hazreti.
İng. : İngilizce.
MEBİA : Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi.
ö. : Ölümü.
s. : Sayfa.
s.a.v. : *Sallallâhu aleyhi ve sellem*.
thk. : Tahkik eden.
t.y. : Basım tarihi yok.
UÜİFD : Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
vd. : ve devamı.
y.y. : Basım yeri yok.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÖNSÖZ

11 Eylül 2001 olayları sonrasında başta ABD'li stratejistler olmak üzere birçok batılı siyaset ve güvenlik uzmanı, tehdit algılamalarına dair hazırladıkları raporlarında, İslam dünyasından gelecek olası terörist tehlikenin kaynağının İran himayesindeki Şii orijinli oluşumlar değil, Sünni orijinli Vehhabi yapılanmalar olduğunu belirtiyorlardı. ABD'nin Arap dünyasındaki kadim müttefiki Suudi Arabistan Krallığı, Vehhabiliğin anavatanı olarak, bu yeni konjonktürde Amerikalı siyasilerin işaret ettikleri hedeflerden birisi haline geliverdi. İlkönce İran'daki Humeyni, daha sonra da Irak'daki Saddam rejimlerine karşı ABD'in Ortadoğu'daki yüksek menfaatlerini korumak için kendi iç istikrarını ve ekonomik refahını tehlikeye sokma pahasına elinden gelen her türlü yardım ve desteği sağlamış olan Suudi Arabistan nasıl böyle bir pozisyona düşmüştü? Bu duruma kralların, prenslerin ve üst düzey yöneticilerin izlemiş oldukları bilinçli bir politika ile mi gelinmişti? Yoksa, yönetime rağmen Suudi Arabistan halkının ya da halk içindeki belli bir sosyo-dini damarın siyasi yönelimleri mi bu sonucu doğurmuştu? Devlet politikası veya söz konusu yönelimlerin arkasında dinin oynadığı rol nedir? Din, Suudi Arabistan'da İslamiyet'in Vehhabi yorumu mudur? Vehhabilik sadece Suudi Arabistan'a özgü ve Suudilere ait bir dini anlayış mıdır? Söz konusu olası tehdit bizzat Vehhabilik'den mi kaynaklanmaktadır? Vehhabiler İslamcı mıdır? Ya da her İslamcı Vehhabi midir?

Daha da çoğaltılabilecek bu popüler soruların merak edilen cevaplarını bulabilmek için öncelikle Suudi ailesinin kurmuş olduğu son devlet olan Suudi Arabistan Krallığı ile Vehhabilik ideolojisinin ilişki alanını bütünüyle ortaya çıkarmak gerekecektir. Türkçe'de, Vehhabi-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

liğin doğuşu ve yayılışı veya Suudilerin 19. yüzyılda Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri üzerine yapılmış önemli sayıda akademik çalışma olmasına rağmen; Suudi Arabistan Devleti'nin 20. yüzyılın başında temellerinin atılmasından bugüne uzanan süreçte Vehhabiliğin devlet ve ülke için ne anlama geldiği, değişim geçirip geçirmediği, devleti, yönetimi ve sosyal hayatı etkileme gücünün hangi boyutlarda olduğu, din-devlet ilişkilerinin nasıl yapılandırıldığı ile ilgili sorulara yanıt verecek akademik bir araştırma bulunmamaktadır. Bu çalışmamız, incelemeye alınacak dönemin başını ve sonunu tespit için ülke tarihindeki iki önemli olayı esas almak ve bu olaylar arasındaki tarihi süreci de analiz etmek suretiyle söz konusu soruların cevaplarını aramayı amaçlamaktadır. Bu olaylardan ilki Necd İhvanı'nın 1912'de kuruluşudur. Bu teşkilat sayesinde İbn Suud egemenliğini bugünkü ülke toprakları üzerinde sağlamıştır. Diğer olay ise Cuheymân el-Uteybî ve cemaatinin 1979'da gerçekleştirdikleri Mescid-i Haram baskınıdır. Yaklaşık yetmiş yıl araları olan bu iki olayı birbirleriyle ilgili yapan ise, İhvan'ın (Mısır kökenli İhvan-ı Müslimin ile karıştırılmamalıdır) ve Cuheymân'ın hareketinin ikisinin de Vehhabilik orijinli tipik örgütsel örnekler olmaları ve yine ikisinin de Suudi devletine karşı başkaldırı teşebbüsünde bulunmalarıdır.

Çalışmamızın giriş bölümünde, Suudi ülkesi, halkları ve tarihi ile ilgili özet malumat verilmektedir. Okuyucu, Arap yarımadasındaki Vehhabi da'vetin 20. yüzyılın başına kadarki evrelerini bu bölümde bulabilecektir. Bölüm, araştırmada başvurulan başlıca kaynakları tanıtan bir kısmı da içermektedir. I. Bölüm ise tümüyle İhvan hareketine ayrılmıştır. Hareketin kuruluşu, mensuplarının dini zihniyetleri, etnik, sosyal ve psikolojik özellikleri, askeri faaliyetleri, bu bölümde ele alınan belli başlı konulardır. İhvan hareketinin sonunu getiren olayların analizi ile başlayan II. Bölüm, teşkilatın tasviye edildiği 1930 yılı ile Harem baskınının vuku bulduğu 1979 yılı arasında Suudi Arabistan'daki din-millet ve din-devlet ilişkilerinin temel dinamiklerini, dini ve sosyal alanda yaşanan değişimleri ve çalkantıları konu edinmektedir. Bölümde, tarihi hadiselerden örnekler verilerek yer yer sosyolojik değerlendirmelere gidilmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümünde Cuheymân ve hareketi detaylı bir şekilde incelemeye alınmaktadır. Bölüm, Suudi vatandaşı olan Şiileri ve onların 1979'daki ayaklanma girişimlerini Vehhabilik ve Cuheymân ile irtibatlı olarak tahlil eden bir

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kısım ile sona ermektedir. Kitabın Ek'inde sunulan kronoloji, Vehhabiliğin doğuşundan bugüne kadarki belli başlı olayları tarihleyerek okuyucuya düzenli bir perspektif sağlamayı hedeflemektedir. Ayrıca, Vehhabiliğin dışlamacı karakterini yansıtan farklı tarihlerde kaleme alınmış dört kısa metnin çevirisi, bu zihniyetin söz konusu özgün karakterini ortaya koymaktan başka, başlangıcından günümüze Vehhabilik'de neyin değiştiği ya da değişmediği hususunda okuyucuya fikir verecektir.

Çalışmamızın I. ve III. bölümlerine kaynak teşkil eden yazılı malzemenin büyük bir kısmı birinci el kaynak niteliğindedir. Bilindiği gibi Suudi Arabistan, üzerinde çalıştığımız türden araştırmaların ortaya çıkmasına hoşgörülü ve sosyal bilimcilere açık bir ülke değildir. Bu duruma rağmen, çoğu Batılı birçok araştırmacı Suudi resmi verilerini kullanarak veya yapmış oldukları saha araştırmalarındaki bilimsel gözlemleriyle 1940'lı yıllardan sonra ülkede yaşanan değişimleri, sosyal problemleri akademik çalışmalarında tespit etmişlerdir. Bu tür araştırmalar da II. bölümün oluşmasında bize geniş bir kaynak zenginliği sağlamıştır.

Çalışmamızda yer alan konular bol örnekle işlenmeye çalışılmıştır. Dipnotlarla verilen referansların çokluğu, daha sonra benzer konular üzerine yapılacak detaylı çalışmalara kolaylık sağlaması ve rehberlik sunması içindir. Özellikle yer isimlerinin ve bedevilere özgü şahıs isimlerinin okunuşlarında azami dikkati göstermeme rağmen bazı yanlışlara düşmüş olabilirim. Bu ve benzeri hataların öncelikle bağışlanmasını bekliyorum. Araştırmamın kaynak tespiti sırasında ve malzeme toplarken içlerinde uzun vakitler geçirdiğim Edinburgh University Library, The National Library of Scotland, British Library ve İstanbul İSAM Kütüphanesi'nin güleryüzlü ve yardımsever personeline, kendilerinden talep ettiğim kitap ve dökümanları ivedilikle bana ulaştıran Riyad'daki Kral Faysal Araştırma ve İslam Çalışmaları Merkezi yetkililerine burada teşekkür etmek istiyorum. Edinburgh'daki Necdli arkadaşlarım, bildiklerini bana aktararak İhvan hareketi üzerinde önceden bilgilenmemi sağlamışlar ve teşkilat mensupları hakkında anlattıkları enteresan hikayelerle bu konuyu çalışmanın hayli zevkli ve sürükleyici olacağını daha o zaman bana hissettirmişlerdi. Cuheymân'ın baskın hadisesini ise Hicazlı arkadaşlarımdan dinleme şansı bulmuştum. Necd ve Hicaz insanlarının düşünce kodları ve davranış reflekslerinin

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

birbirlerinden epeyce farklı olduğunu, Edinburgh'un uzun gecelerindeki kahve sohbetlerimizde ortaya atılan konularda bu arkadaşlarımın ateşli münakaşalarını gözlemlerken ilk defa farkettim. Kendilerini ve sohbetlerini fazlasıyla özlediğim bu meslektaşlarımı da bu vesileyle sevgiyle anmak istiyorum.

Bu eserin, sahasında bir boşluğu doldurmasını umuyor, araştırmacılar ve konunun meraklıları için doğru bilgi kaynağı olmasını diliyorum.

Mehmet Ali BÜYÜKKARA
Çanakkale, 8 Kasım 2003

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

GİRİŞ

Ülke, İnsanlar ve Tarih

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÜLKE, İNSANLAR ve TARİH

Bu bölümde, araştırma konumuzla ilgili birinci el ve önemli kaynaklar tanıtıldıktan sonra, Suudi Arabistan'ın kurulduğu yer olan ve Vehhabiliğin anayurdu sayılan Necd bölgesinin coğrafya ve iklim karakterleri, demografik özellikleri, insanları, insanların yaşama biçimleri, psikolojik özellikleri, bölgenin sosyolojik karakterleri ana hatlarıyla ortaya konulmaktadır. Bunlara ek olarak, araştırma konumuzun kapsadığı döneme kadarki Vehhabiliğin tarihi ve Suudi ailesinin Arap Yarımadası'ndaki iktidar mücadelesi özet olarak verilmektedir.

1. - ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Öncelikle, araştırmamızın ana konularını teşkil eden bugünkü Suudi Arabistan, Necd İhvanı ve son yüzyıl Vehhabiliği hakkındaki en önemli ve birinci el kaynakların kısaca tanıtılması, hem okuyucuya araştırmamızın bilimsel temelleri hakkında bir fikir verecek, hem de aynı veya yakın konular üzerinde bundan sonra incelemede bulunacak araştırmacılara yardım ve kolaylık sağlayacaktır.

Vehhabi İhvan hareketinin kuruluşu, yapısı, dayandığı dini ve ideolojik temeller ve icraatları hakkında elimizde bir dizi önemli kaynak bulunmaktadır. Araştırma konusu hakkında birinci el kaynaklıklarını kabul ettiğimiz ve çalışmamızda eserlerini kullandığımız yazarların tamamına yakını, ilgili dönemde bölgede bulunan ve yaşanan olaylara bizzat tanıklık yapan kişilerdir. Dokuz ayrı kitap ve makalesine başvurduğumuz H. John B. Philby, İngilizlerin Hindistan sömürge hüküme-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tine bağlı bir devlet memuru olarak kariyerine başlamış, İngilizlerin Ürdün Baştemsilcisi olarak vazife yapmış, daha sonra da Irak sömürge yönetimi genel valisi Percy Cox emrinde danışmanlık görevinde bulunmuştu. İlk olarak 1917'de Riyad'a gelen Philby, Abdülaziz İbn Suud'un dostluğunu kazandı ve İngiliz hükümeti emrindeki görevinden istifa ederek Kral İbn Suud'un ölümüne kadar sürecek uzun bir beraberliğe ilk adımı attı. Özellikle İngilizlerle olan askeri, siyasi ve ticari ilişkilerinde Kral'a danışmanlık yapan Philby'nin sonraki yıllarda müslümanlığı kabul etmesi karşılıklı dostluğu perçinleyen bir unsur oldu. Ayrıca Philby, Arabistan'ın Batılılarca daha önce görülmemiş bölgelerine araştırma gezileri düzenleyerek ismini ünlü kaşifler arasına yazdırmayı başardı. Hatıra, gözlem ve tecrübelerini, kaleme aldığı çok sayıda kitap ve makalede okuyucusuyla paylaştı.

Diğer bir İngiliz devlet adamı olan Yarbay H.R.P. Dickson, Vali Cox'un emrinde Güney Irak'ın yerel yönetiminden sorumlu bir yetkili olarak göreve başladı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Bahreyn, daha sonra da Kuveyt Genel Valiliği'nde bulundu. Kuveyt'te görevliyken 1929 yılında isyankar İhvan gruplarının itaat altına alınmaları ve teslim olmalarıyla ilgili yürütülen görüşmelerde önemli roller oynadı. 1920'den 1953'e kadar İbn Suud'un yakın dostu olarak kaldı. Yazdığı *The Arab of the Desert* ve *Kuwait and Her Neighbours* başlıklı kitapları, dönemin olayları hakkında önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Ürdün Krallığı'nın meşhur Glubb Paşası olarak ünlenen Hava Korgeneral J.B. Glubb ise, İngiliz Hava Kuvvetleri adına Irak'da görevliyken, İhvan'ın Irak saldırılarına cevap vermiş, İhvan'ın İbn Suud'a karşı başlattığı isyana tanık olmuştu. İhvan'ın Vehhabi lideri Faysal ed-Devîş'in yakalanmasındaki başrollerden birini oynayan Glubb, görüp yaşadıklarını *War in the Desert* adıyla kitaplaştırdı. Percy Cox'un 1920-1923 yılları arasında özel sekreterliğini yürüten Binbaşı R.E. Cheesman, Irak'da görevli diğer bir İngiliz subayıydı ve hatıralarını *In Unknown Arabia* isimli kitabında 1926 yılında yayınladı.

Osmanlı Devleti'ne karşı Şerif Hüseyin ile beraber Arap isyanını başlatan meşhur İngiliz ajan ve diplomat Colonel T.E. Lawrence'in *Evolution of a Revolt* isimli eseri ve Şerif Hüseyin'in oğlu olan Ürdün'ün ilk kralı Abdullah'ın yayınladığı hatırat, ilk el kaynaklar arasında yer almaktadırlar. Arap isyanı ile başlayan 1918 Mekke ve Medine kuşatmaları sırasında Osmanlı istihbarat zabitliği ve Kolordu Er-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kân-ı Harbiyesi'nde şube müdür vekilliği görevinde bulunan Naci Kaşif (Kıcıman) Bey, yarımadadaki Vehhabi faaliyetlerinden haberdar görünmektedir ve bu bilgilerin bir kısmını *Medine Müdafaası* isimli eserinde okuyucusuna aktarmaktadır.

İngilizlerin Mısır Yüksek Komserliği temsilciliğini yürüten Dr. D.G. Hogarth'ın, İhvan'ın Cidde kuşatması sırasında kaleme aldığı raporu, "Wahhabism and British Interest" başlığıyla *International Affairs*'de 1925 yılında yayınlanmıştır. İngiliz müslüman Eldon Rutter ise, Hicaz'ın İhvan'ın eline düşmesinin ertesi yılında (Eylül, 1925) hac görevi için Mekke'de bulunuyordu. Bu nedenle, *The Holy Cities of Arabia* isimli eseri, Hicaz'daki yeni Vehhabi uygulamaları birinci elden bize aktarması bakımından önemli kaynaklardan birisi sayılmalıdır. Vehhabi işgali sonrası Hicaz'la ilgili gözlemlerini yayımlayan diğer bir yazar, W.F. Smalley'dir. 1927'de Cidde'de bulunduğu anlaşılan yazar, "The Wahhabis and Ibn Sa'ud" başlıklı makalesinde, aktarmış olduğu bilgilerin yanısıra önemli tespitler yapmaktadır. *Sakrü'l-Cezîre*'nin müellifi Ahmed A. Attar ise, Hicaz'ın İhvan tarafından işgali sırasında bölgedeydi. Vehhabilerin korkusundan dolayı Mekke'yi terkederek Cidde'ye kaçan, fakat daha sonra Mekke'de kalan babasının yanına dönerek İhvan'ın Mekke'ye girişine şahit olan Attar, hadiseler sırasında küçük yaşta olmasına rağmen bazı önemli olayları bize birinci elden aktarmaktadır. Attar'ın dayısının, Vehhabilerin Taif'deki katliamlarının görgü şahitlerinden birisi olması, müellifin verdiği bilgileri daha da önemli hale getirmektedir.

Diğer bir Arap asıllı yazar olan Hayreddin ez-Ziriklî, *Şibhü'l-Cezîre* isimli eserinde, haberdar olduğumuz fakat ulaşamadığımız önemli bir kaynak olan *Fırkatü'l-İhvâni'l-İslâmiyye bi Necd ev Vehhâbiyyetü'l-Yevm* isimli kitaptan doğrudan ve geniş iktibaslarda bulunmuştur. 1341/1923 yılında basılan bu kitabın yazarı, Muhammed Muğayrebi Futeyyih el-Medenî olarak bilinmektedir. El-Medenî'nin 1918'den 1922'ye kadar dört yıl Necd'de kaldığı anlaşılmaktadır.[1] Bu şahıs, A. Vehbi Ecer'in *Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri* adlı kitabının bazı dipnotlarında hatalı bir okuyuşla M.M. Fetih ismiyle referans verdi-

[1] Bkz. H. ez-Ziriklî, *Şibhu'l-Cezîre fî 'Ahdi'l-Melîk 'Abdilazîz*, Beyrut, 1985, i, s.362.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ği fakat bibliyografyaya almadığı yazarla aynı kişi olmalıdır. Fığlalı'nın Ecer'in doktora tezine referans yaparak yararlandığı bu eserin Türkçe'ye tercümesinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Dipnotlarda verilen bilgiye göre kitap, *Necdü'l-İhvan Fırkası veya Bugünkü Vehhabilik* adıyla 1340 tarihinde İstanbul'da basılmıştır.[2] Kitabın aslının 1341, tercümesinin ise 1340 basım tarihini taşıması, referansların hatalı yapıldığını hissettirmektedir.

Reyhani, Wahba ve Almana, önemli Arap müelliflerden diğer üçüdür. Lübnan asıllı Hıristiyan bir Amerikan vatandaşı olan Emin Reyhani (Ameen Rihani), 1922-1923 yıllarında İbn Suud'un konuğu olarak bölgede bulunuyordu. Edebi kişiliği ve şairliği yanında seyyahlığı ile de ünlenen Reyhani'nin Vehhabilerle ilgili anıları ve tespitleri, *Târîhu Necdi'l-Hadîs ve Ibn Sa'oud of Arabia* isimli kitaplarda çarpıcı biçimde ortaya konulmaktadır. *Arabian Days*'in yazarı Mısırlı Hafız Wahba ise, İbn Suud'un Hicaz'ı ele geçirmesinden sonra Mekke'ye vali olarak atandı. 1927-1928 yıllarında İbn Suud ile İhvan arasında yapılan toplantıların şahidi olan Wahba, İngilizlere sığınan İhvan lideri Devîş'i İbn Suud adına İngilizlerden teslim alan kişidir. Daha sonra atandığı Suudi Arabistan'ın Londra Büyükelçiliği görevindeyken, Central Asian Society'de Temmuz 1929'da Vehhabilik ve Suudiler hakkında verdiği konferans, cemiyetin dergisinde yayınlanmıştır. Söz konusu müelliflerden üçüncüsü olan Muhammed Almana'nın memleketi, Kuzey Arabistan-Irak sınırındaki ez-Zubeyr kasabasıdır. İhvan'ın İbn Suud'un emri dışında Irak içlerine gerçekleştirdiği kanlı cihat operasyonları sırasında memleketinde bulunan Almana, İhvan reisleriyle 1928'de yapılan Riyad'daki büyük toplantıya bizzat katılmıştır. Devîş'in 1929'da Ucman kabilesiyle başlatmış olduğu isyanı bastırmak üzere bölgeye gelen İbn Suud'un yanında bulunan Almana, söz konusu isyanı detaylarıyla anlatmaktadır. Ayrıca Almana, İngilizlerin Devîş'i İbn Suud'a teslimi sırasındaki görüşmelerde İngilizce mütercimi olarak hizmet görmüştür.

Birinci el kaynaklar arasında, Avusturyalı Yahudi mühtedi Muhammed Esed'in *Mekke'ye Giden Yol* isimli kitabı, mutlaka sözü edilmesi gereken bir eserdir. Esed, İhvan'ın faal olduğu yıllarda Arabis-

[2] Bkz. E.R. Fığlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, İstanbul, 1986, s.112.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tan'da bulunmuştu. Eserin önemi, yazarının özel misyonundan kaynaklanmaktadır. Abdülaziz İbn Suud 1929 yılında M. Esed'i, o sırada isyan halinde olan Vehhabi lider Devîş'in para kaynaklarını araştırmakla görevlendirdi. Bu görevi icabı yaptığı çeşitli seyahatleri, ziyaretleri ve görüşmeleri Muhammed Esed kitabında bize aktarmaktadır.

Dini misyon vazifesiyle bölgede bulunan tıp doktorları Harrison ve Dame'in bıraktıkları eserler, konumuzla ilgili bazı önemli bilgileri ihtiva etmektedirler. Ondört yıl boyunca Arabistan'da görev yapan P.W. Harrison, 1919'da *The Moslem World*'da yayımlanan makalesinde, İbn Suud'un daveti üzerine Riyad'a yaptığı yirmi günlük seyahati ile ilgili gözlemlerini bizimle paylaşmaktadır. L.P. Dame ise 1924-1925 yıllarında doktor-misyoner olarak Necd'de bulunmuş ve anılarını 1924 yılında aynı dergide yayınlamıştır.

Ayrıca iki Batılı seyyahı da burada zikretmek gerekir. B. Raunkiaer, 1912'de gerçekleştirdiği seyahatinde Basra-Kuveyt-Büreyde-Riyad-Hufuf rotasını izlemiş, bu yolculuk sırasında 12 Mart 1912'de ilk İhvan hicresi sayılan Ertâviyye'nin civarından geçmiştir. Diğer seyyah olan Prag Üniversitesi eski profesörlerinden Alois Musil'in seyahatleri ise 1908-1909 ve 1914-1915 yıllarına rastlar. Musil'in Vehhabi bedevi kabileleri ile ilgili gözlemleri dikkat çekicidir.

Hollandalı yazar Daniel van der Meulen, Dutch East Indies adına Endonezyalı hacıların refahından sorumlu memur olarak ilk kez 1926'da bölgeye gelmiş ve bu geliş gidişler 1955'e kadar sürmüştür. Bu nedenle Meulen, dışarıdan birisi kimliğiyle bu yıllarda Suudi Arabistan'da gerçekleşen sosyo-dini değişim ve gelişimi başarıyla gözlemleyen bir yazar olarak karşımıza çıkmaktadır.

İslamiyeti Batıya tanıtan çalışmaları ve Gazâlî'nin *İhyâ*'sından yaptığı çevirileriyle tanınan Edwin E. Calverley, Kuveyt'te bulunduğu sırada, İhvan'ın eğitim ve propaganda amaçlı olarak bedeviler arasında dağıttığı bir risaleyi İngilizce'ye çevirdi. 1918 ve 1920 yıllarında baskıları yapılmış bu risalenin İngilizce çevirisi *The Moslem World*'da 1921'de yayınlanmıştır.

Doğrudan olayların içinde olmamalarına rağmen, Suudi Arabistan'a yaptıkları gezilerde topladıkları malzemeleri kullanarak popüler tarzda tarih ve biyografi kitapları yazmış olan bir grup yazardan da söz etmek yerinde olacaktır. Bu yazarlardan birisi olan David Howarth, *The Desert King*'de, yapmış olduğu röportajların yanısıra British Fo-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

reign Office, India Office ve ARAMCO'nun arşiv belgelerini kaynak olarak kullanmıştır. Türkçe'ye çevrilmiş olan *Turkey in Travail* (*Türkiye Nasıl Doğdu*) ve Atatürk üzerine yazdığı *Gray Wolf* (*Bozkurt*) başlıklı kitaplarından tanıdığımız H.C. Armstrong ise, *Lord of Arabia*'da, bu sefer, Atatürk'ün çağdaşı olan İbn Suud'u biyografik araştırma konusu yapmıştır. İngiliz yazar Kenneth Williams'ın *Ibn Sa'ud: The Puritan King of Arabia* adlı eseri de aynı türün diğer bir örneğidir.

John S. Habib'in Leiden'de 1978'de basılan *Ibn Sa'ud's Warriors of Islam* isimli eseri, akademik bir araştırmanın ürünü olması nedeniyle doğrudan birinci el kaynaklar arasına dahil edilemez. Fakat bu çalışmanın kaynakları göz önüne alınacak olursa, kitabın kaynaklığının birinci el kaynaklar düzeyinde değer bulacağı kesin gibidir. Öncelikle Habib, İngiltere Devlet Arşivi (Great Britain Public Record Office)'ndeki birçok diplomatik ve istihbari raporu görmüş, araştırmasında bu belgelerden iktibaslar yapmıştır. Ayrıca Habib, saha araştırması yaparak İhvan'ın ilk ve en büyük hicreleri olan Ertâviyye ve Ğatğat'a gitmiş, İhvan hareketinin bitirildiği Sebile savaş meydanını ziyaret etmiştir. Habib'in araştırmasını değerli kılan en önemli özellik ise, önde gelen Vehhabi şahsiyetlerle yapmış olduğu röportajlardır. Mesela, İbn Abdülvehhab'ın soyundan olan ve İhvan'ın Taif'i fethinden sonra şehrin valiliğine atanan Muhammed b. Abdülaziz es-Sehabi, meşhur Vehhabi lider Sultan b. Bicâd'ın akrabası olan ve onun başmuavinliğinde bulunan, ayrıca eski hicre, yeni kasaba Ğatğat'ın 1960'ların sonunda kaymakamlığını yürüten Macid b. Hasile, Mutayr'ın Vehhabi lideri Faysal ed-Devîş'in akrabalarından olan ve aynı tarihlerde Ertâviyye'de resmi görevlerde bulunan bazı şahsiyetler, kendileriyle görüşülen önemli simalardır. Ayrıca Habib, İhvan liderlerinin bazı mektuplarına da vakıf olmuştur.[3]

---

3 Bütünüyle görme imkanı bulamadığımız, Hüsnü Ezber Bodur'un "Dini İhya Hareketi Olarak Vehhabiliğin Doğuşu, Gelişmesi, Sosyo-Politik ve Ekonomik Neticeleri" başlıklı yayınlanmamış doktora tezi (Atatürk Ü., 1986), Türkiye'de yapılmış bir akademik çalışma olarak dikkat çekmektedir. Tezin bir bölümü, Necd İhvan hareketinin toplumsal tesirlerini sosyoloji biliminin metotlarını kullanarak incelemeye almaktadır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Modern Suudi Arabistan ile ilgili bazı orjinal akademik araştırmalar, sundukları verilerle ve ulaştıkları sonuçlarla özellikle çalışmamızın ikinci bölümünün oluşmasında yol gösterici olmuşlardır. Nüfus hareketleri, idare, ekonomi ve eğitim alanlarındaki araştırmalarıyla Sharabi (1962), Rugh (1973) ve Abir (1993); Suudi Arabistan'ın dış ilişkileri konusunda Sluglett (1982); ülkedeki din-siyaset ilişkileri konusunda Edens (1974), Ochsenwald (1981), Bligh (1985), Esposito (1985), Kechichian (1986), al-Azmeh (1986), el-Yâsinî (1987) ve Salame (1993); hukuki reformlar üzerine Piscatori (1980 ve 1983) ve Layish (1984 ve 1987); din ve milli kimlik ilişkisi üzerine Nehme (1994) ve Nemo (1998), başvurulan başlıca kaynaklar olmuşlardır. Söz konusu araştırmaların birçoğunda rastladığımız değişik konulardaki istatistiki bilgiler, Suudi Arabistan'ın yaşamış olduğu sosyal değişimin asıl dinamiklerini tespit etmede ve doğru değerlendirmelerde bulunmada yardımcı olacak çok önemli verilerdir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünün ana mevzusu olan 1979 Mescid-i Haram baskınının lideri Cuheymân el-Uteybî'nin fikirleri, bizzat kendi risalelerinden tespit edilmiştir. Rıf'at Seyyid Ahmed tarafından derlenen söz konusu *Resâil*, onbir ayrı risaleden oluşmaktadır. Ahmed, kitabın mukaddimesinde baskın hadisesi hakkında ayrıca bilgi vermektedir.

Aslında *Resâil*, baskın hadisesinden önce mahdut sayıda (yüz adet kadar) basılmış bulunmaktaydı. Ahmed, bu baskıyı ele geçirmek için çok uğraştığını fakat sonuç alamadığını ifade etmektedir. Ancak, Londra'da okumakta olan bir Arap öğrencinin bu ilk nüshalardan bir tanesini elde ederek Ahmed'e ulaştırması sayesinde kitap basılma imkanı buldu. *Resâil*'in, eylemin üzerinden çok geçmeden Kahire'de yapılan ilk baskısı yoğun ilgi gördü. Ayrıca Suudi yetkililerin Mısır hükümeti nezdindeki baskıları neticesinde kitap güvenlik açısından zararlı bulunarak toplatıldı.[4] Bu nedenlerle mevcudu tükenen kitap, araştırmacıların ve meraklıların eline pek ulaşma imkanı bulamadı. Kitabın 1988'deki ikinci baskısı ise daha özgür bir ortamada yapıldı. 481 sayfalık kitabın giriş kısmında Ahmed, tekrar niteliğindeki ve yazarının fi-

4 C. el-Uteybî, *Resâilü Cuheymân el-'Uteybî*, haz. ve thk.: Rıf'at Seyyid Ahmed, Kahire, 1988, s.6-10. Ayrıca bkz. S. el-Verdani, *Mısırda İslami Akımlar*, Ankara, 1991, ii, s.133 (dipnot: 3).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kirlerini tespit ve değerlendirmede bir katkısı olmayacak bazı kısımları baskıdan çıkardığını "ilmi emanete riayet" bağlamında okuyucusuna bildirmektedir.[5]

Munazzamatü's-Sevrati'l-İslâmiyye fî'l-Cezîreti'l-Arabiyye (Arap Yarımadası İslami Devrim Örgütü) tarafından gerek Mescid-i Haram gerekse Doğu Eyaleti Şii ayaklanmaları hakkında yayınlanmış olan kitaplar konumuzun önemli kaynakları arasında yer almaktadırlar. 1975 veya 1976 yılında kurulduğu söylenen Munazzama,[6] Suudi Arabistan'da yaşayan Şiilere dönük faaliyet gösteren ve İslam Devrimi'nden sonra İran'dan destek gören bir örgüttür. Şii kökenli olan bu örgüt, Mescid-i Haram eylemini takdir edip desteklediğini belirtmekte, Harem eylemcileriyle kendilerinin cihanşümul İslami hareketin parçaları olduklarını ifade etmekte, fakat aralarında herhangi bir organik ilişki bulunduğu yönünde bir açıklamada bulunmamaktadır.[7] Mescid-i Haram baskınıyla ilgili Munazzama'nın ilk kitabı *İntifâdatü'l-Harem* (1981) ile ikinci kitabı *Dimâun fi'l-Ka'be* (1986) arasında özellikle Cuheymân'ın teşkilatı hakkında verilen bilgiler açısından yer yer önemli farklılıklar görünmektedir. Öyle görünüyor ki, 1981'de basılan kitaptaki bilgiler aceleyle derlenmiş bilgilerdir. 1986'da basılanı ise, olayın perde arkasının o zamana kadar aydınlatılmış yönlerini de dikkate alarak hazırlanmış, daha doğru bilgileri içeren bir kaynak görünümündedir. Bu kitapta zaman zaman Vehhabiliğin dışlamacı tutumunun eleştirilmesi,[8] fakat kendisi ve eyleminden övgüyle bahsedilen Cuheymân'ın da aynı zihniyetin müteassıp bir takipçisi olduğunun göz ardı edilmesi, bu kaynak hakkında belirtilmesi gereken olumsuz bir özelliktir.

El-Hareketü'l-İslâmiyye başlıklı kitabında Munazzama'yı ve hedeflerini anlatan Abdüllatif el-Âmir, iki ayrı bölümde Mescid-i Haram ve Doğu Eyaleti ayaklanmaları hakkında bilgi vermektedir. Cuheymân'ın risalelerini derleyen Rif'at Seyyid Ahmed'in *Dimâun fi'l-*

---

5 el-Uteybî, a.g.e., s.10.

6 Örgüt ve amaçları hakkında bkz. A. el-Âmir, *el-Hareketü'l-İslâmiyye fi'l-Cezîreti'l-Arabiyye*, London, 1408, s.135-7, 180; J.E. Peterson, *Historical Dictionary of Saudi Arabia*, London, 1993, s.121-2.

7 el-Âmir, a.g.e., s.175.

8 Mesela bkz. *Dimâun fi'l-Ka'be*, London, 1986, s.51.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ka'be adlı eseri ise Munazzama'nın *İntifâdatü'l-Harem* isimli kitabını esas almakta, bu kitabın verdiği malumatı ve olayla ilgili rakamları maddeler haline getirmesi veya tablolaştırarak daha kullanışlı kılması dışında bir orjinallik taşımamaktadır. Türkçe'ye *Kabe Devrimi* adıyla tercüme edilen ve yazarı olarak da Abdullah el-Hadravi'nin gösterildiği eserin, aslında Munazzama'nın yukarıda ismi geçen kitabının satırı satırına Türkçe çevirisi olduğu tespit edilmiştir. Eserin aslının Munazzama'ya ait olduğuna dair Türkçe baskıda hiç bir kayıt bulunmamaktadır.

Dr. S. Uteybi yazar ismiyle yayınlanan *Sevra fî Rihâbi Mekke* adlı eser, konu hakkındaki diğer bir önemli kaynaktır. Harem eylemini destekleyen bir üslupla eserini kaleme almasına rağmen yazarın, Cuheymân'ın cemaatinin dışından birisi olduğu satır aralarından belli olmaktadır. Munazzama ile de bir bağlantısı hissedilmemektedir. Bu kitap, Kechichian ve diğer bazı araştırmacıların referans verdikleri Ebu Zer müstear isimli yazarın aynı başlıklı kitabının[9] bir başka baskısı olsa gerektir. Araştırmacıların Ebu Zer'den yaptıkları alıntılar, bizim elimizdeki Dr. Uteybî'nin eseri ile sayfa numaralarına varıncaya kadar bire bir uyuşmaktadır. Demek ki aynı kitap, başka bir takma yazar adıyla tekrar yayınlanmıştır. Gerek bu eser, gerekse Munazzama'nın kitapları, baskın olayının gerçekleştiği tarih ve sonrasında Ortadoğu ve Suudi medyasında çıkan resmi ve gayri resmi orijinli haberleri alıntılamalarından dolayı önemli kaynaklar durumundadırlar.

Abdülazîm el-Mat'inî, Harem baskınının görgü şahitlerindendir. Olayın başladığı sabah namazında Mescid'de bulunan yazar, daha sonra dışarı çıkmayı başarmış ve sonuna kadar, bu tarihi olayı Mescid'in çok yakınında bulunan ikamet ettiği otelinden takip edebilmişti. Eylemcilere karşı sert ve muhalif bir üslup kullanan el-Mat'inî, olay sırasında yapılmış olan önemli resmi açıklamaları, ulemanın yayınladığı fetvaların metinlerini ve idam edilen eylemcilerin isimlerini kitabında vermektedir. Holden ve Johns'un *The House of Saud*'u içindeki 25. bölüm (s.511-526) olan "İhvan'ın Dönüşü" başlıklı makalenin yazarı J. Buchan, *Financial Times*'ın Riyad muhabiridir ve olay sırasın-

9 Dâru Savti't-Talî'a 1980 baskısı, bkz. J.A. Kechichian, "Islamic Revivalism and Change in Saudi Arabia", *The Muslim World*, 80 (1990), s.12.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

da ülkede bulunmaktadır. Aynı şekilde S. Mackey de hadiseyi Suudi Arabistan'dan izleme şansı yakalamıştır. Amir Taheri'nin baskın olayı üzerine yazdıklarının bir bölümü diğer bir görgü şahidinin kaynaklığına dayanmaktadır. Olaya tanık olan Huccetülislam Kerim Bocnurdi'nin, 1981'de Kum'da basılan *el-İntifâda fî Beytillâh* isimli eserinden alıntılar yapan Taheri, "kutsal terör"ün bir uzantısı olarak nitelediği hadiseyi okuyucusuna aktarmaktadır. "Kutsal savaş" üzerinde duran diğer bir yazar olan W. Dietl'in gazeteci üslubuyla verdiği bilgiler ise güvenilir görünmemektedir. Olayla ilgili verdiği rakamlar ve eylemin oluşumunu anlatan satırlar fazlaca süslü ve abartılıdır.

Hamza el-Hasan'ın iki ciltlik kitabı, Suudi Arabistan'da yaşayan Şii müslümanların geçmişleri ve bugünkü durumları hakkında geniş malumat veren çok değerli bir çalışmadır. Yazarın Şii oluşunun doğurduğu handikap yorumların objektifliğine yer yer gölge düşürse de, tüm Şiiler içinde pek tanınmayan bu toplum hakkında başka bir kaynakta bulamayacağız bilgileri bu eserde görebiliyoruz. Kitabın bir bölümü 1979 Muharrem ayaklanmasına ayrılmıştır. Kostiner (1984), Goldberg (1986, 1990) ve Fandy (1996) ise, ilgili makalelerinde aynı olayı ele almakta, Suudi devletinin Şii sorunu, Şiilerin devletle olan sorunları ve bu arada Suudi-İran ilişkileri konusunda özellikle Arap medyasına yansıyan bilgileri bizlere aktarmaktadırlar.

2. - ÜLKE, İKLİM ve COĞRAFYA

Bugünkü Suudi Arabistan, 2 milyon 250 bin kilometrekare yüzölçüme sahip bir ülkedir. Ülke beş doğal bölgeyi içine alır. Batıdaki Hicaz ve Asir bölgeleri, Kızıldeniz'e paralel uzanan ve fazla yüksek olmayan sıradağlarla iç bölgelerden ayrılırlar. İslamiyet'in kutsal şehri Mekke, bu sıradağlar arasında kalan bir vadi üzerinde yer alır. Tarıma uygun olmayan geniş alanlar içinde sıkışmış bazı vahalar, ekime ve dikime elverişli olmaları bakımından diğer merkezlere göre daha kalabalık bir nüfusu barındırmaktadırlar. Bu vahalar içinde en büyüğü ve en meşhuru, ilk İslam devletinin merkezi olan ve Hz. Peygamber'in türbesinin bulunduğu Medine şehridir. Kızıldeniz kıyısındaki Cidde ve Yanbu liman kentleri, ticaret merkezleri olarak Suudi Arabistan için çok önemli yerleşim yerleridir. Hicaz'ın güneyinde yer alan ve Yemen'e komşu olan Asir, ülkenin en yaşanabilir bölgesi sayılır. Aldığı

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yeterli yağmur nedeniyle tarıma müsait olan topraklarda, her çeşit tahıl, meyve ve sebze üretimi yapılabilmektedir.

Nufud çölünün kuzeyinde kalan Kuzey Arabistan Bölgesi coğrafi olarak Suriye çölünün bir parçasıdır. Koyu renkli kayalarla kaplı yüksek platolar, çok sayıdaki vadi ile bölünürler. Bu vadiler, göçebe ve yarı göçebe kabilelerin hayvancılık uğraşları için uygun ve zengin ortamı sağlarlar. Bölgenin en önemli vahaları olan Cevf ve Sakaka, bugün Nufud çölünün kuzeyinde yer alan küçük şehirlerdir.

Ülkenin güneyindeki büyük kum çölüne Rub'u'l-Hâlî (Boş Alan) adı verilmiştir. İnsan yaşamına elverişli olmayan bu bölgede yerleşim merkezi bulunmamakta ve çok az sayıda vaha yer almaktadır. Bölge, göçebe Mürre kabilesinin yurdu olarak bilinir.

Basra Körfezi kıyısındaki Doğu Eyaleti, çorak toprakları ihtiva eden bir alandır. Eski nehir yataklarının oluşturduğu aşınmış yüzeyler, kısa boylu bitkilerin yetiştiği bozkırlar ve yer yer sahile kadar uzanan kum çölleri bölgenin coğrafi karakteristiğini oluştururlar. Sahil, sığ fakat resifli ve kayalıktır. Ahsa, bölgenin en önemli vahasıdır ve bu nedenle Doğu Eyaleti tarihte daha çok bu isimle anılmıştır. Bu verimli ve geniş vahaya komşu olan diğer vahalarda Katif ve Hufuf gibi eski kasabalar yükselir. Petrolün bu bölgede bulunması, 1950'lerden sonra bölgeyi sadece ülkenin değil dünyanın en önemli ve stratejik merkezlerinden birisi haline getirmiştir. Bugünün Dahran ve Dammam şehirleri, petrolün ortaya çıkardığı önemli merkezlerdir.

Vehhabiliğin anavatanı Necd, Arabistan'ın tam merkezindedir ve yukarıda sözü edilen dört doğal bölgenin ortasında yer alır. Kuzeyde Nufud ve Dehne çölleri, güneyde ise Rub'u'l-Hâlî'nin bir bölümü Necd içinde kalır. Genel olarak kayalık platolarla kaplı bölgede, yer yer küçük kum çöllerine ve tecrit edilmiş dağ kümelerine rastlanır. Kuzey Necd'deki Şemmar dağları, bu yükselti kümeleri içinde en bilinenidir. II. Suud Devleti'ni 19. yüzyılda sona erdiren Reşid Oğulları'nın mensup olduğu göçebe Şemmar kabilesinin toprakları bu dağlar ve etrafındaki arazilerdir. Bölgenin en büyük kenti olan Hail, bu kabilenin başkenti sayılır. Çok sayıdaki vadi, Necd topraklarını kuzey doğu - güney batı yönünde ikiye böler. Eski nehir yatakları üzerindeki bu geniş vadiler, Basra Körfezi'nden Hicaz'a ve Kızıldeniz'e uzanan ticaret yolunu doğal bir biçimde oluşturmuştur. Necd'in kalbi sayılan bölge ise Cebel-i Tüveyk ismini alır. Bu bölge içindeki irili ufaklı vahalar, ıssız bir

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ülke olan Necd'in en kalabalık yerleridir. Daha önceki yüzyıllarda Necd'in yarı-göçebe kabilelerinin mesken tuttukları Riyad, Büreyde, Uneyze, Harc, Eflac gibi vahalar, bugünkü Suudi Arabistan'da önemli şehir merkezleri olma durumuna gelmişlerdir. Meşhur İngiliz seyyah W. Palgrave'nin tahminine göre 1862'de içinde 7500 kişinin yaşadığı Riyad, Suudi devletinin resmi başkenti olarak bugün 3 milyonu aşkın bir nüfusa sahiptir.[10]

Necd'de arazi sathında devamlı akan akarsu görülmez. Bu nedenle su ihtiyacı, yeraltı su kaynaklarından kuyular vasıtasıyla karşılanır. Bu su kaynakları, genellikle kış aylarına rastlayan kısa süreli yağışlarla beslenir. Yaz aylarında yağış görülmez. Suudi Arabistan'ın iklimi çöl iklimidir. Aşırı sıcak geçen gündüzlerin ardından geceleri sıcaklıkta ani düşüşlerin yaşanması bu iklimin en belirgin özelliğidir. Çöl ikliminin en belirgin şekilde yaşandığı Necd'de yazın ortalama sıcaklık 45 derecedir. Fakat termometrenin 55 dereceyi göstermesi sıklıkla rastlanan bir durumdur. Kış mevsiminde sıcaklık 30 derecenin altına nadiren iner. Fakat kışın havanın nemsiz olması ve sert esen soğuk rüzgarlar, özellikle geceleri havayı hissedilir derecede soğuk hale getirir.[11]

3. - İNSANLAR ve BEDEVİLİK

Suudi Arabistan nüfusu homojen bir yapıya sahiptir. Aynı zamanda bu nüfus sosyal tabakaların oluşturduğu bir bünyeyi temsil eder. En üstteki iki sosyal tabaka, bedevilik ve şehirlilik olarak kimliklendirilir. Bu sosyal tabakalar, kesin sınırlarla birbirinden ayrılmış değildirler. Yarı-bedevilik veya yarı-şehirlilik olarak tanımlanabilecek orta tabakalar sürekli mevcut olmuştur. Şehirliler, yerleşime geçen bedevilere devamlı olarak karışırlar ve böylece çölün soylu kabile nesepleri şehirleşmiş eski bedevilerin kanlarını tazelemeye devam eder. Dolayısıyla çöl kökenli kabile, kimliğini şehirde de büyük ölçüde devam ettirir.[12]

---

10 Riyad'ın nüfusu için bkz: www.saudinf.com/main/a4.htm (01.10.2001).

11 Suudi Arabistan ve özellikle Necd bölgesi coğrafyası ve iklimi hakkında bkz. *Saudi Arabia: a country study*, Washigton, D.C., 1983, s.45-54; A. Grohmann, "Necid", *MEBİA*, ix, s.159-162; S.M. İslam, *Suûdî Arabistanı Tanıyınız*, Ankara, 1961, s.77-108; Z. Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, Ankara, 1998, s.1-11. Ayrıca bkz. Saudi Arabian Information Resource web sitesinden [www.saudinf.com/main/a31.htm] adresi (01.10.2001).

12 Bkz. P.K. Hitti, *History of the Arabs*, London&Melbourne&Toronto, 1967, s.23.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Philip Hitti'ye göre, Nufud çölünde yaşayan bir bedevi olmak, Detroit veya Manchester'daki endüstriyel faaliyetler kadar bir profosyonelliği gerektirmektedir.[13] Çünkü çölde hayat zordur. Bunun yanısıra, bir bedevide olması gereken üstün özellikler ve ondan beklenen erdemler, bedevi şahsiyeti daha da yegane kılar. Hitti'nin, bir göçebe bedevinin psiko-sosyal özelliklerini çarpıcı biçimde tasvir ettiği aşağıdaki ifadeleri, 20. yüzyılın başında yaşamış bir Vehhabinin karakterini ve içinde bulunduğu şartları aynı zamanda bize anlatmaktadır:

"Bir model olarak göçebe, dün ne ise bugün öyledir ve yarın da aynı olacaktır. Onun kültür kalıbı devamlı aynı kalmıştır. Değişim, gelişim ve evrim, onun isteyerek uyacağı kanunlar arasında yer almamaktadır. Tıpkı ataları gibi o, yabancı fikir ve davranışların tecavüzünden uzak bir biçimde hala keçi ve deve kılından çadırlar içinde, 'kıldan evler' içinde, yaşamakta, koyun ve keçilerini aynı otlaklarda atalarının tarzında otlatmaktadır. Koyun ve deve besiciliği, daha küçük çapta da olsa at yetiştiriciliği, avcılık ve yağmacılık, onun uğraştığı başlıca işlerdir ve onun zihniyetine göre bir erkeğe yaraşabilecek yegane mesleklerdir. Bir uğraş alanı olarak ziraat ve tüm çeşitleriyle ticaret ve zanaat onun şerefine halel getirir. Yaşadığı atmosferden çıktığı zaman o, artık bir göçebe değildir. Verimli Mezapotamya'nın imparatorlukları kurulmuşlar ve yıkılmışlardır; oysa çorak ve ıssız topraklardaki Bedevi her zaman aynı kalarak yaşamayı başarmıştır.

Çölün yegane yaşayan varlıkları olarak; Bedevi, deve ve hurma ağacı, en yüksek derecedeki hükmedici üçlüdür ve kum ile birlikte bunlar, varlık oyununun dört büyük aktörünü oluştururlar.

Orada yerleşik birisi için çöl, bir yaşam alanından çok daha fazla şey ifade eder: Çöl, kutsal geleneğin muhafızıdır, kanının ve konuştuğu dilin saflığının koruyucusudur. Fakat başta gelmesi gereken ve en önemli husus, dış dünyanın müdahalelerine karşı çölün bir savunma hattı oluşturmasıdır. Su kıtlığı, kavurucu sıcak, izsiz yollar ve yiyecek yokluğu gibi normal za-

13 Hitti, a.g.e., s.23.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

manda insanın düşmanı olan unsurlar, tehlike zamanında güvenilir müttefikler olduklarını Bedeviye her zaman kanıtlarlar. Arabistan'ın çok nadiren yabancı boyunduruğu altına girmesi, bu nedenlerle hiç de hayrete değer bir durum olmamıştır. Çöl ortamının sürekliliği, tekdüzeliği ve kuruluğu, Bedevinin fiziki ve ruhi tabiatını doğru bir şekilde yansıtır. Vucut yapısı olarak o, bir damarlar, kemikler ve sinirler bohçası gibidir. Topraklarının kıraçlığı ve verimsizliği, Bedevinin fiziki yapısında kendini gösterir. Günlük öğünü, hurma ve un karışımından veya kızarmış mısır yanında su veya sütten ibarettir. Bedevinin giyisisi, aldığı gıda kadar basit ve sınırlıdır: Bir kuşak ile bağlanan uzun bir gömlek (*sevb*) ve bu gömleğin üzerine sarkan bir üst elbisesi (*abâ*) sanki Bedevinin hep benzer bir resmini çizer. Baş ise, iple (*ikâl*) tutturulmuş bir örtü (*kûfîye*) ile kapatılır. Pantolon giyilmez. Pabuç ise nadiren kullanılır. Sabır ve sebat, hemen hemen herşeyin helak olacağı bir ortamda Bedevinin hayatta kalmasını sağlayan en yüksek manevi değerlerdir. Pasiflik de aynı değerin diğer bir yüzüdür. Pasif bir tahammül, Bedevinin, kendisini içinde bulduğu durumu değiştirecek her teşebbüse tercih edeceği bir tutumdur. Talihi ne kadar kötü olursa olsun bu tutum değişmez. Bedevinin diğer bir karakter özelliği bireyciliktir. Bu özellik öyle derinden ruhunda kökleşmiştir ki, o hiç bir şekilde genel geçer bir sosyal değere kendini uydurmaz. Kabilesine elverişli olanın ötesindeki kamu menfaatlerine hizmet idealleri geliştirmek gibi faziletli özelliklere ise onda hiç rastlanmaz. Disiplin, düzene saygı ve iktidar, çöl yaşamının dokunulamaz putları değildir. 'Ey Rabbim' diye yakarır Bedevi ve devam eder: 'Bana ve Muhammed (a.s.)'e rahmet et; ama bir başkasına etme!'."[14]

Kabile üyeliği, kan bağına dayanan en üstün sosyal katagoridir. Kabileler *asl* kabul edilen Adnan veya Kahtan'a ulaşan nesep zincirleriyle soyluluk iddiasında bulunurlar. Kişinin mesleği, kabile içindeki soyluluğa belli düzeyde etki eder. Mesela dericilik, metal işleri gibi el zanaatleri, bedevinin kabile içindeki statüsünü düşürür.

14 Hitti, a.g.e., s.23-5.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bir kabileye mensup aileler, hadîre denilen ve belli bir soy bağlılığı olmayan ailelerden kendilerini ayırırlar. Bedevilikte kabile, hadîreden üstün sayılır. Aynı zamanda hadîre, tüccar, esnaf, zanaatkar, memur, ulema gibi şehirleşmiş insanlar topluluğunu ifade eder. Kabile ve hadîre üyeleri arasındaki evlilikler, geleneksel olarak uygun ve doğru karşılanmaz. Sıhriyet yoluyla hadîreye karışmış kabile üyeleri, kabile içerisinde aşağı statüde görülürler. *Abd* yani köle, kabilevi statünün en altındadır. 20. yüzyılın başlarına kadar yarımadaya çok sayıda siyah Afrikalı köle olarak getirilmiştir. Siyahlarla evliliğe kabilelerde fazla rastlanmasa da, hadîre toplulukları içinde Arabilik-siyahilik ayrımı evlilikler yoluyla zaman içinde kaybolmuş gibidir.

Eşrâf, yani soylarını Hz. Peygamber'e ulaştıran kesim, kan bağına dayanan diğer bir sosyal zümredir. Bu kesim, özellikle Hicaz'da önemli ve itibarlı bir statüyü temsil etmesine rağmen, kabilevi ve dini gerekçelerin ağır basması Necd'de Eşrâf'ın statüsünü düşürmüştür.

Ulema; kadılar, noterler, müftüler, imamlar ve vaizlerin oluşturduğu kan bağıyla ilgisi bulunmayan elit bir sınıfdır. Yöneticilerce dini otoriteleri tanınmış olan ve devletin üst bürokrasisinde görev yapan ulema, bu duruma sahip olmayan meslektaşlarına göre daha prestijli sayılır. Fakat ekonomi, işletme gibi alanlardaki ve teknik bilimlerdeki eğitim fırsatları, modern Suudi Arabistan'da kişilere daha fazla gelir vadettiğinden, dini eğitimin popülerliği tedrici olarak azalmış, böylece ulemanın toplumdaki statüsü düşmeye başlamıştır.

Tüccar sınıfı, kan bağına dayanmayan diğer bir sosyal statüyü temsil eder. Hicaz ve Ahsa'nın geleneksel tüccar aileleri, bugün de Suudi toplumunun elit kesimini oluşturmaktadırlar. Gelirleri, Suud ailesinin servetiyle ölçüşebilecek düzeyde yüksek olduğu tahmin edilen Ali Rıza, el-Kuseybi, Bin Ladin, Ka'ki, Nasıf gibi aileler, yaklaşık yüz yıllık ticari geçmişe sahip köklü ailelerdir. Petrolün bulunmasından sonra Kamil, Kaşıkçı gibi yeni aileler de bu itibarlı sınıfa dahil olmuşlardır. Suud ailesi, petrol bulunmadan önce devlet maliyesinin işletilmesinde bu ailelerden önemli maddi destek almıştır. Bugün böyle bir desteğe gerek duyulmamakla beraber, yine de kraliyet ailesi, söz konusu ailelerle özellikle ekonomik konularda görüş alış verişine önem atfetmektedir.

Öte yandan, ülkenin her bölgesinin kendine özgü nüfus özellikleri bulunmaktadır. Necd bölgesinden Nufud çölüyle ayrılan Doğu Eya-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

leti yani Ahsa, önemli orandaki bir Şii nüfusu barındırmaktadır. Ülke nüfusunun %6'sı ile %8'i arasındaki bir oranda İsnaaşeri Şiinin yaşadığı tahmin edilmektedir ve bu Şiilerin çok büyük kısmı Ahsa'da yaşamaktadırlar. Eyalet nüfusunun üçte birinden fazlası Şiidir. Bölgenin iki önemli kentinden Katif'in %95'ini, Hufuf'un da yarısını bu mezhebin mensupları teşkil etmektedir.[15] Ahsa'nın Irak, İran ve Bahreyn ile olan güçlü kültürel bağları bulunmaktadır. Şii müslümanlar, mezhepleri dolayısıyla alt sınıf bir zümre olarak toplumda yer bulurlar. Sünni Ahsalıların ise, Suudi hakimiyeti öncesinde ağırlıklı olarak Maliki mezhebine mensup oldukları bilinmektedir.[16] Suudilerden sonra bölgede Hanbeli mezhebi güç kazanmış görünse de, Malikilik geleneksel olarak varlığını devam ettirmeyi başarmıştır.

Asir bölgesi daha çok Yemen ile alakalıdır. Coğrafya ve iklimin benzerliği yanında, Yemenlilerin 20. yüzyılın başlarına kadar süren bölgedeki hakimiyetleri, güçlü bir sosyal etkileşimi ortaya çıkarmıştır. Irklar ve kültürlerin esas etkileşimi ise yüzyıllar boyunca Hicaz'da yaşanmıştır. Hicaz, bu sosyal etkileşimin izlerini hala üzerinde taşımaktadır. Değişik ülkelerden kutsal şehirlere gelen hacılardan bir kısmı geri dönmeyerek bu topraklarda kalmışlar ve milli-kültürel kimliklerini belli ölçüde koruyarak Arap nüfusa karışmışlardır. 20. yüzyılın ilk yarısında Mekke'de, Hindistan ve Endonezya kökenli önemli bir azınlık bulunmaktaydı. Ticaret merkezi Cidde'de ise, İranlı tüccarlar ile Adenli denizciler diğer yerleşik etnik grupları oluşturmaktaydılar. Daha çok Medine'de yerleşik Osmanlı bürokrasisinde görevli Türk kökenliler ve aileleri ise, başka etnik gruplara kıyasla sayıca önemsiz olmalarına rağmen, gördükleri itibar bakımından burada söz edilmesi gereken diğer bir etnik zümre olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Necd ise, bedeviliğin vatanı olarak, Ahsa veya Hicaz'da görülen etnik çeşitliliği bünyesine almamıştır. Kan bağına dayanan sosyal statüler ve soyluluk duyarlılığı, Necdlilerin diğer etnik unsurlara karışmalarını büyük ölçüde önlemiştir. Bölgede yeterli güvenliğin olmayışı ve tüccarları cezbedecek uygun ticari ortamın bulunmayışı, yabancıların

---

15 Bkz. J. Goldberg, "The Shi'i Minority in Saudi Arabia", [*Shi'ism and Social Protest*, New Haven&London, 1986] içinde, s.230-246.

16 J.B. Kelly, *Arabia, the Gulf and the West*, London, 1980, s.237.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bölgeye gelmelerini ve yerleşmelerini önleyici diğer faktörler olmuşlardır. Necd kasabalarının her biri, 20. yüzyılın başlarına kadar küçük kabile yönetimlerinin başkentleriydiler. Bugünkü Aneze, Mutayr, Uteybe, Harb, Devasir, Suhul ve Kahtan, her biri kendi bölgesine hakim, Necd'in asıl yerlileri olan büyük bedevi kabilelerdi. 19. yüzyılda II. Suud Devleti'ni yıkan Reşit Oğulları'nın mensup olduğu Kuzey Necd'li Benu Şemmar'ı, Ahsa ile Necd arasında yerleşik Benu Ucman'ı ve güney çöllerinin deve çobanları olan Benu Mürre'yi de bu kabileler arasında zikretmek gerekir.[17]

Suudi topraklarında yaşayan bütün bedevi kabileler Suud monarşisini tanımış durumdadırlar. Bu tanınma, bey'at anlamında dini bir hüviyet taşır. Abdülaziz İbn Suud'un izlediği politikanın bir sonucu olarak kabilelerin birçoğu, evlilikler yoluyla kraliyet ailesiyle sıhriyet kurmuşlardır. 1970 ve 1980'lerde ise bu evlilikler, yine kabile ileri gelenlerinin çocuklarıyla üst düzey bürokratların çocukları arasında gerçekleşmeye başlamış, bu yolla modernleşmiş devletle kabilelerin irtibatı devam ettirilmiştir. Kabileler de kendi menfaatlerini ilgilendiren her konuda devletle kolay bir şekilde ilişkiye geçme yolunu böylelikle güvence altına almış olmaktadırlar.[18]

---

17 Necd, Ahsa ve Hicaz kabilelerinin bir listesi için bkz. Mashaal A. Turki "al-Saud, Permanence and Change: An Analysis of the Islamic Political Culture of Saudi Arabia", Basılmamış Doktora Tezi, Claremont Graduate School, 1982, s.110-1. Ayrıca bkz. Grohmann, "Necid", s.160; Ebû Aliyye, *Târîhu'd-Devleti's-Su'ûdiyye*, Riyad, 1411/1991, s.306-312.

18 Suudi Arabistan'da sosyal yapı ve bedevilik hakkında detaylı bilgi için bkz. The Library of Congress: Country Studies içinde Saudi Arabia - A Country Study: [http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/satoc.html] web adresindeki (01.10.2001) ilgili başlıklar. Bu adresteki bilgiler, American University'nin Foreign Area Studies (FAS) bölümünce hazırlanan, ülkelerle ilgili araştırma serileri içinde *Saudi Arabia: a country study* adıyla Washington, D.C.'de 1983'de yayımlanmıştır. Bedeviler ve bedevilik hakkında ayrıca bkz. M.Ş. el-Âlûsî, *Târîhu Necd*, Kahire, 1343, s.39-41; Hitti, *History of the Arabs*, s.23-9, 87-8; Hafiz Wahba, *Arabian Days*, London, 1964, s.11-25; D. Howarth, *King Ibn Saud*, y.y., t.y., s.28-30; Ahmed A. Attâr, *Sakrü'l-Cezîre*, Cidde, 1384, s.197-8; Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, s.11-6. Ayrıca İsveçli seyyah John Lewis Burckhardt'ın (ö.1817) çöldeki sosyal hayat ve 19. yüzyıl bedevisinin yaşam biçimi hakkındaki, 1812'de bölgeye yaptığı seyahatinde kaydettiği değerli gözlemleri için bkz. J.L. Burckhardt, *Notes on Bedouins and Wahabys*, Reading, 1999, I. cilt.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

4. - TARİHİ ARKAPLAN

Bu bölümde yer alacak olan, Vehhabilik hareketinin başladığı 18. yüzyıla kadarki süreyi kapsayan Necd tarihinin kısa bir özeti, Vehhabilik ve onun kurucusu olan Muhammed b. Abdülvehhab ile alakalı bilgiler ve Vehhabiliğin sağladığı ideolojik zeminde yükselen I. ve II. Suud Devletleri hakkında verilecek kısa tarihi malumat, araştırma konumuzun zaman çerçevesine bir arkaplan oluşturmayı amaçlamaktadır.

4.1. - İlk Dönemler

İslam öncesi dönemde Necd topraklarında kurulmuş devlet özellikleri taşıyan tek oluşum, miladi 480 ile 529 yılları arasında yaşamış meşhur Kinde krallığıdır. Bu krallık, Orta Arabistan'da meskun birçok kabileyi birleştirerek bir merkezi otoriteye bağlayan ilk girişim olması bakımından tarihi bir öneme sahiptir.[19]

İslam sonrası dönemde, Hz. Peygamber'e gönderdikleri elçiler vasıtasıyla İslamiyet ile tanışan Necd kabileleri ve mensupları, bedevi kimliğinin yeni dindeki ilk temsilcileri olarak İslam toplumunda yerlerini aldılar. İslam'ın kuvvet kazanması için gösterdikleri fedakarlıklar yanında, sosyal durumları ve kendilerine özgü karakterleri nedeniyle zaman zaman problemlere de neden olmuş söz konusu bedevi kabileler,[20] artık kurumlaşmış bir devlet yapısı arzeden Medine'deki İslami yönetime karşı Hz. Peygamber'in vefatının hemen sonrasında gelişen siyasi sorunların en başta gelen kaynakları oldular. Tayy, Esed, Bekr, Temim, Hevazin, Kinde ve Hanife, Necd'in ve güneyindeki Yemame bölgesinin o dönemdeki sahipleri olan bedevi kabilelerinin en büyükleridir.[21] Hz. Ebubekir'in hilafeti sırasında bu kabilelerden Hanife, Bekr, Esed ve Temim ile, Hevazin ve Kinde'nin bir kısmı irtidat ederek halifeye isyan ettiler.[22] Yine bu dönemde ortaya çıkan dört yalancı peygamberden üçü, Necdî kabilelerin içinden çıkmıştır. Benu Esed'den

---

19 Bkz. Hiiti, *History of the Arabs*, s.84-6.

20 Bu konu ile ilgili Kur'an'da geçen ifadeler için bkz. et-Tevbe (9): 97-99, el-Hucurât (49): 1-5 ve tefsirleri.

21 Bkz. M.G.S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, İstanbul, 1995, i, s.90.

22 Bkz. B. Üçok, *İslam'dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler*, Ankara, 1967, s.24-5.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Tuleyha b. Huveylid,[23] Benu Temim'den Secah[24] ve Benu Hanife'den Müseyleme,[25] ortaya attıkları iddialarla yeni dinin inanç ve fikir kimliği üzerinde manevi tahribat yapmaları yanında, ellerinde tuttukları askeri güçle Medine İslam devletine tehlikeli günler yaşatmışlardır.

Hz. Ali döneminde ortaya çıkan Haricilik fitnesi, yine Necdî kabileler içinde vucut bulan bir dini hareketin sonucudur. Bilindiği gibi ilk Harici cemaatları, çoğunlukla Temim, Bekr, Hanife ve Şeyban kabilelerine mensup bedevilerden oluşuyordu.[26] Bu nedenle, Harici düşüncesinin katı dini yorumu ve Haricilerin tutum ve davranışlarının arkasında, çöldeki sosyal hayatın, kabile taassubunun ve bedevi psikolojisinin kuvvetli etkilerini bulmak hiç de zor değildir.[27]

Necd bölgesi, sosyal durumu ve coğrafi konumu nedeniyle büyük müslüman devletlerin tarihinde önemli ve etkili bir yere sahip olamamıştır. Sırasıyla Emeviler, Abbasiler, Memlüklüler ve Osmanlılar bu bölgeyi sanki bedevi kabilelere terketmiş gibidirler. Bu devletlerin tarih haritalarında Necd ülkesi, çoğu kere sınırlara dahil edilmeyen beyaz bir zeminde gösterilir. Beyaz zemin, devletlerin bu ülkeye ilgisiz kaldıklarını göstermesi yanında, bu ülkenin dokunulmazlığına da aslında çağrışımda bulunmaktadır.

4.2. - Vehhabilk Hareketi

Necd'in İslam Tarihi sayfalarına tekrar dönüşü, Vehhabiliğin bu topraklarda ortaya çıkmasıyla başlar. Muhammed b. Abdülvehhab, Vehhabi düşüncesine adını ve şeklini veren isimdir. Muhammed b. Abdülvehhab b. Süleyman b. Ali et-Temîmî en-Necdî, 1703 yılında bugünkü Riyad'ın yetmiş kilometre kuzey batısındaki Uyeyne kasabasında dünyaya geldi. Hanbeli ulemadan olan ve Uyeyne kadılığı yapan babası yanında hıfzını tamamlayan ve ilk dini ilimleri alan İbn Abdülvehhab, ilk ilim yolculuğunu genç yaşında Hicaz'a yaptı. Hac için gel-

23 Üçok, a.g.e., s.50-67.

24 Üçok, a.g.e., s.68-79.

25 Üçok, a.g.e., s.80-99.

26 Bkz. M. Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, İstanbul, 1998, s.44, 50-1; H. Yıldız, *Din, Siyaset ve İdeoloji*, Samsun, 1999, s.105.

27 Söz konusu etkiler hakkında bkz. Yıldız, a.g.e., s.98-104; T. Akyol, *Hariciler ve Hizbullah*, İstanbul, 2000, s.123-141.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

diği Mekke'den sonra geçtiği Medine'de dört yıl kaldı. İbn Teymiyye'nin (ö.728/1328) görüşlerini detaylı olarak ilk defa Medine'de gözden geçirdiği rivayet edilmektedir. Medine'den Basra'ya geçti. Özellikle tevhit konusunda geliştirdiği fikirlerini burada yaymaya başladı. Basralı din alimleriyle müzakere ve münazaralarda bulundu. Şehirdeki bir kısım ulemanın şiddetli tepkisi üzerine oradan ayrılmak zorunda kaldı. Basra'dan Bağdat'a ve Şam'a, hatta İsfehan ve Kum gibi İran şehirlerine gittiğine dair kayıtlar varsa da bu haberlerin doğruluğu şüphelidir. İbn Abdülvehhab, Ahsa'da bir müddet kaldıktan sonra babasının meskun bulunduğu Riyad'ın kuzeyindeki Hureymile kasabasına geldi. Uyeyne emiriyle anlaşamayan babası, 1726'da Hureymile'ye gelmişti. İbn Abdülvehhab, babasının 1740'daki vefatına kadar Hureymile'de kaldı. Başlıca eseri olan *Kitâbü't-Tevhîd*'i Hureymile'de kaleme aldığı bilinmektedir. Dinin niteliği ile, şefaat ve bid'atler ile ilgili kendine özgü düşüncelerini yaymaya çalışması ona birçok düşman kazandırmıştı. Bu yüzden babasının vefatından hemen sonra asıl memleketi olan Uyeyne'ye dönmek zorunda kaldı. Uyeyne emiri Osman b. Hamad onu himayesine aldı ve bir akrabasıyla evlendirdi. Emirin de arka çıkmasıyla Uyeyne'de daha rahat bir ortam bulan İbn Abdülvehhab, orada sadece fikirlerini yaymakla kalmamış, bunları bizzat uygulamaya dökerek daha ileri bir adım atmıştır. Uyeyne'ye bağlı tüm beldelerdeki türbeler, yüksek mezarlar ve kendilerine kutsallık atfedilen mağaralar ve ağaçlar, İbn Abdülvehhab, Osman b. Hamad ve adamları tarafından tek tek ortadan kaldırıldı. Sahabe'den Zeyd b. Hattab'ın Cübeyle'deki türbesini ise İbn Abdilvehhab bizzat kendi elleriyle tahrip etti. Osman b. Hamad, beraberindeki 600 silahlı adamla yıkıma nezaret ederek Cübeylelilerden gelebilecek muhtemel saldırılara karşı caydırıcı bir rol oynadı.

Uyeyne ve çevresindeki eğitim ve irşad faaliyetleri yanında Hicaz, Yemen gibi uzak bölgelerdeki umera ve ulemaya mektuplar göndererek ismini duyuran Muhammed b. Abdülvehhab, Ahsa ve civarını elinde tutan Benu Halid'in reisi Süleyman b. Urey'ir'in dikkatini çekti. Emir Süleyman, İbn Abdülvehhab'ın dini karizmasının bölgedeki güç dengelerini sarsabileceğinden endişe ediyordu. Kendisinden zaman zaman maddi yardım alan Osman b. Hamad'a tehditkar bir mektup yazarak, İbn Abdülvehhab'ın faaliyetlerini engellemesini ondan istedi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Emir Süleyman'dan çekindiği anlaşılan Osman b. Hamad, belki de, beklediği siyasi ikbalden de umudunu kesmiş bir durumda, İbn Abdülvehhab'dan Uyeyne'yi terketmesini istedi. Başka çaresi kalmayan İbn Abdülvehhab, 1744 yılında, bugünkü Riyad'ın bir banliyösü durumundaki Dir'iye kasabasına gelerek oranın emiri olan Muhammed b. Suud'a sığındı. İbn Abdülvehhab'ın fikirlerine sempati duyan Muhammed b. Suud, onu himayesine almakla kalmadı, da'vasını yayma hususunda ona her türlü yardımı yapacağına söz verdi. İbn Abdülvehhab ise, bu himayenin gereklerini yerine getireceği, kendisine vadetmiş olduğu zafere ulaşıncaya kadar cihat edeceği ve zafer gerçekleşince Dir'iye'den ayrılmayarak bu kutsal ittifakı sonuna kadar sürdüreceği hususunda Muhamed b. Suud'u temin etti.

Dir'iye bey'atleşmesi denilen bu ittifak girişimi, Necd tarihinin en önemli hadiselerinden biridir. Yaptığı bir evlilikle Suud ailesiyle sıhriyet bağı da kuran İbn Abdülvehhab, Dir'iye'de faaliyetlerini daha da artırdı. Ününü ve ilmini duyan bedevilerin ona yakın olmak amacıyla Dir'iye'ye gelip yerleştikleri rivayet edilmektedir. Kısa sürede "hicret yurdu" haline gelen bu beldede, Muhammed b. Suud'un siyasi emellerini gerçekleştirecek potansiyel kuvvet bu yolla oluşmaya başlamıştır. Uyeyne emiri Osman b. Hamad Dir'iye'ye bizzat gelerek onu memleketine dönmeye ikna etmek istediyse de, İbn Abdülvehhab, Muhammed b. Suud ile olan bey'atleşmesinden sonra artık bunun mümkün olamayacağını kendisine bildirmiştir.

Da'vet çalışmalarını tüm Necd'i kapsayacak boyuta ulaştıran Muhammed b. Suud-Muhammed b. Abdülvehhab ittifakı, fikirlerini ve siyasi otoritelerini kabul etmeyen kabilelere karşı cihat ismi verilen askeri harekatlara başladı. Bu kampanya yoluyla tüm Necd ile, Asir ve Yemen'in bir bölümünde yerleşik kabileler yaklaşık onbeş yıl zarfında itaat altına alındı. Riyad şehri de bu sırada fethedildi. İbn Abdülvehhab, bu şehir merkez olmak üzere fethedilen tüm toprakların yönetimini 1766'da vefat etmiş olan Muhammed b. Suud'un oğlu Abdülaziz'e "emîrü'l-müslimîn" sıfatıyla beytülmal ile birlikte tevdi etti. Kendi meşguliyetini ise bundan sonra tamamen da'vet çalışmalarına tahsis etti. İslam aleminin hemen hemen her tarafındaki devlet büyüklerine ve meşhur din alimlerine mezhebini tanıtma veya münakaşa ve münaza-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ra amaçlı olarak yazdığı mektupların büyük bir kısmı bugün yayınlanmış durumdadır.[28] Zamanın Osmanlı padişahı III. Selim'e de böyle bir mektup ulaşmıştır. Muhammed b. Abdülvehhab'ın öldüğü yıl olan 1792'ye gelindiğinde, onun girişimiyle oluşmuş olan dini-siyasi ittifak, Arabistan yarımadasının önemli bir bölümünü elinde tutan güçlü bir devleti ortaya çıkarmış durumdaydı.[29]

Muhammed b. Abdülvehhab'ı kendi zamanında etkin bir güç haline getiren başlıca neden şüphesiz ki onun orjinal görüşleridir. Başta kendi ülkesi olan Necd'de olmak üzere seyahat ettiği yerlerde rastladığı yanlış fikirler ve sakıncalı dini uygulamalar, onun dini da'vetinin gerekçelerini oluşturmuşlardır. Adeta bir ibadet hüviyetine dönüşmüş cami ve türbe ziyaretleri, değişik mekanlardaki ağaç, taş ve mağaralara kutsallık atfedilerek buralarda dua edilmesi, adak adanması gibi dini pratiklerin yaygın olarak müslümanlar arasındaki mevcudiyeti, İbn Abdülvehhab'ın dini hassasiyetini fazlaca rahatsız etmiş görünmektedir. Zinanın yaygınlaşması, namaz kılmayanların fazlalaşması gibi toplumun dini yaşantısında gözlemlediği olumsuz gidişat yanında, dul ve yetimlerin haklarının yenmesi, kadının mirastan mahrum edilmesi misallerinde olduğu gibi İslam hukukunun gereklerinin çoğu kere kabile ge-

---

28 Muhammed b. Abdülvehhab'ın göndermiş olduğu mektup ve risaleler için bkz. Hüseyin b. Ğannâm, *Târîhu Necd*, Beyrut, 1405/1985, s.207-393.

29 Muhammed b. Abdülvehhab'ın hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Hüseyin b. Ğannâm, a.g.e., s.81-91; Osman b. Bişr en-Necdî, *Ünvânü'l-Mecd fî Târîhi'n-Necd*, Riyad, t.y., i, s.3-89; Abdullah b. Muhammed ibn Hamîs, *ed-Dir'iyye*, y.y., 1402/1982, s.100-120; M.Ş. el-Âlûsî, *Târîhu Necd*, s.106-114; Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, İstanbul, t.y., i, s.356-8, iii, s.1509, iv, s.1849,1856; Y.Z. Yörükan, "Vehhabilik", *AÜİFD*, 1 (1953), s.55-6; Salahuddin el-Muhtâr, *Târîhu'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye fî Mâdîhâ ve Hâdirihâ*, Beyrut, t.y., i, s.33-64; H.H. Haz'al, *Târîhu Cezîreti'l-Arabiyye fî Asri'ş-Şeyh Muhammed b. Abdülvehhab*, Beyrut, 1967, s.49-271; G. Rentz, "Wahhabism and Saudi Arabia", [*The Arabian Peninsula: Society and Politics*, ed.: D. Hopwood, London, 1972] içinde, s.55-8; K. Vasiliyev, *Târîhu Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, Beyrut, 1995, s.87-113; E. Peskes, *Muhammed b. 'Abdulwahhâb (1703-92)*, Beyrut, 1993; A. S. el-Useymîn, *eş-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb*, Riyad, 1412/1992, s.25-80; İslam, *Suûdî Arabistanı Tanıyınız*, s.3-14; Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz, "Muhammed b. Abdilvehhâb", *UÜİFD*, 9 (2000), s.659-666; H. Laoust, *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*, İstanbul, 1999, s.339-341; N. Çağatay, "Vehhabilik", *MEBİA*, viii, s.263; Fığlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, s.97-8; A.V. Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri*, Ankara, 2001, s.51-8; H. Algar, *Wahhabism: A Critical Essay*, Oneonta, 2002, s.5-23.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lenekleri tercih edilmek suretiyle terk edilmesi ve bunu mümkün kılan toplumsal ve idari yapı karşısında İbn Abdülvehhab, dini da'vet ve bu da'veti kabul etmeyenlere karşı şiddet temelinde yükselen dini tutum ve düşüncesini inşa etti. Vehhabilik, Kur'an ve hadis metinleri dışında akli delillere çok az yer bırakan bir fıkıh metodolojisini uygun bulması dolayısıyla Hanbeli mezhebinden, bu dini metinlerin yorumunda nasslarda geçen ibarelerin zahiri ve kuru manasını esas alması itibarıyla da Zahiri mezhebinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Kendi görüşlerini kabul etmeyenleri müslüman saymayan tutumlarıyla dışlamacı (*exclusivist*) bir kimliği temsil etmeleri ve dışladıkları insanlara karşı şiddeti ve savaşı mübah sayan dini telakkileri, yine Necd ülkesinin ürünü olan Haricilik düşüncesiyle Vehhabiliğin benzerliğini hemen hatıra getirmektedir.

Tevhit, Vehhabi doktrininin ana tem'asını oluşturur. Yaratıcılık, kainata hakim oluş ve idarecilik, kullarına emredicilik gibi vasıfların sadece Allah'a ait olduğunu ifade eden tevhid-i rubûbiyet; ibadet edilecek, duada bulunulacak, kendinden korkulacak veya ümit bağlanacak tek merciin Allah olduğunu ifade eden tevhid-i uluhhiyet; ve iman ile amelin ayrılmazlığını ifade eden tevhid-i ameli, tevhit itikadının vazgeçilemez üç ayrı dayanağıdır.

Muhammed b. Abdülvehhab, rubûbiyet tevhidi ile alakalı olan ve ihtilaflı kelâmi meseleler arasında yer alan sıfâtullah ve müteşabihât gibi konularda klasik Selefiyye'nin ve özellikle İbn Teymiyye'nin yorumlarını esas alarak görüşlerini oluşturur. Uluhhiyet tevhidi ise çok daha önemle üzerinde durulan bir konu olmuştur. Şefaat, tevessül, kabir ziyaretleri ve tasavvuf hakkındaki görüşleri, tevhid-i uluhhiyet ile irtibatlıdır. Ahiretteki şefaat olayını sahih dini metinlerde yer aldığı için kabul eden İbn Abdülvehhab, şefaatin sadece Allah'ın izniyle olacağı üzerinde durmuş, Hz. Peygamber de dahil olmak üzere hiç kimsenin doğrudan şefaat yetkisi olmadığını belirtmiştir. Dolayısıyla, Hz. Peygamber'in ruhundan, veya bir sahabiden, bir velî kişiden bu dünyada şefaat beklemek şirke yol açan bir davranıştır.

Dua ederken Hz. Peygamber'i veya sâlih ve velî bir müslümanı vesile kılarak Allah'a yakarma manasına gelen tevessül de İbn Abdülvehhab tarafından tehlikeli bulunmuş, "yakınlık kasdıyla Allah ile kul arasına üçüncü bir varlığa koymak" şeklindeki Kur'an'ın yasakladığı cahiliyye davranışı tevessülle aynı kabul edilmiş ve şirk kapsamı içinde değerlendirilmiştir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Mezarı ziyaret edilen şahsı, ziyaret sırasında edilen dualarda şefaatçı ve aracı kılma tehlikesi her zaman yüksek olduğundan, İbn Abdülvehhab, kabir başında dua etmek, kabir yanında namaz kılmak, kabre bir takım eşyalar bırakmak şeklindeki pratikleri yine şirk davranışları olarak kabul etmektedir.

Tasavvufta yer alan, ölmüş şeyhle irtibat kurmak manasındaki râbıta, ondan yardım istemek manasındaki istimdâd, uluhhiyet tevhidini bozması dolayısıyla İbn Abdülvehhab tarafından şirke sebep olan davranışlar arasında zikredilir. Bir mürşide bağlanmak da insanı şirke götürür. Tasavvuf ve tarikatler sonradan ortaya çıkmaları sebebiyle zaten bid'at müesseseleridir ve tasavvufun istidlal yolu olan mükâşefe, ona göre tamamen güvenilmez ve uydurma bir usulü esas almaktadır.

İbadette riya, adak kurbanı, nazarlık, muska, resim yapmak gibi çeşitli konular uluhhiyet tevhidi açısından açıklanarak şirk ile olan irtibatları İbn Abdülvehhab tarafından ortaya konulmaya çalışılmıştır. Meşhur *Kitâbü't-Tevhîd*'deki altmış yedi bölümün tümü uluhhiyet tevhidini ve bu tevhide zarar veren uygulamaları açıklamaktadır.[30]

Tevhid-i amelî ise inanç boyutundaki tevhidin bizzat yaşayışta tezahür etmesidir. Çünkü iman ile amel bir bütündür. Tevhidin gereklerini yerine getirmeyenler ve bid'atlerden sakınmayanlar şirkten kurtulmuş olmazlar. Bu nedenle bir Vehhabi için bir kimsenin gerçek muvahhid olup olmadığını anlamak hiç de zor değildir. Kendilerini muvahhidûn veya ehlü't-tevhîd olarak isimlendirmeleri, hem imanda hem de amelde gerçek tevhidin kendileri tarafından temsil edildiğine inanmalarından dolayıdır. Vehhabi isminin ise, muhalifleri tarafından daha çok rencide etme kasdıyla üretildiği bilinmektedir. Fakat bu isim zaman içinde bazı Necdli ulema tarafından benimsenerek kullanılmaya başlanmıştır.[31] Ayrıca Vehhabilik isminin bugün Vehhabi olmayanlarca yaygın olarak Hanbelilik yerine ve bütün şekilleriyle selefi akımlara atfen kullanıldığı söylenebilir.

---

30 Bkz. Muhammed b. Abdülvehhab, *Tevhid*, çev.: H. Ünal, İstanbul, t.y., ii, s.5-147. Ayrıca, İbn Abdülvehhab'ın *el-Usûlü's-Selâse ve Edilletuhâ ve Keşfü'ş-Şubuhât fi't-Tevhîd* başlıklı risaleleri aynı konuları muhtasar biçimde ortaya koymaktadır.

31 Mesela Necdli Vehhabi alim Süleyman b. Sahmân, kitabına *Kitâbü'l-Hediyyeti's-Seniyye ve Tuhfeti'l-Vehhâbiyyeti'n-Necdiyye* (Kahire, 1342) adını vermiştir. Yine Vehhabilik sempatizanı tanınmış alim M. Reşid Rıza'nın kitabının başlığı *el-Vehhâbiyyûn ve'l-Hicâz* (Kahire, 1344) şeklindedir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Dinde önceleri yok iken sonradan çıkarılan inanç ve pratikleri ifade eden bid'at, Vehhabi inancındaki temel kavramlardan bir tanesidir. Çoğu kere tevhit ile irtibat kurularak açıklanan bid'at, kişinin muvahhid veya müşrik olmasının en önemli ayraçlarından birisi olarak değerlendirilmiştir. Kur'an ve sünnette bulunmayan her şey bid'attır. Şirke kapı aralayan türbelerin inşasına ek olarak, camilere kubbe ve minare yapımı ve içlerinin süslenmesi bid'at olarak kabul edilir. Farz namazları ferdi olarak eda etmek bid'attır, dolayısıyla cemaatle namaz zorunludur. Hz. Peygamber'in doğumunu ve kandil gecelerini kutlamak, mevlit okutmak, Şiilerce icra edilen kutlama ve anma merasimleri, "selâten tüncînâ" gibi çeşitli tesbihat ve dualar, *Delâil-i Hayrât* gibi kitapları okumak yine sakınılması gereken bid'atlerdendir. Tütün ve kahve, müskirat cinsinden kabul edilerek haram sayılır ve kullananlar had cezasıyla cezalandırılır. Dinde asıl olan delillere tabi olmaktır. Dolayısıyla delillere bakmadan mezhep imamlarına uymak caiz değildir. İtikat sahasında ise mezhep türü ayırımlar tevhidin hakikatine aykırıdır.

Tevhidin insanların gönlüne ve topluma yerleşmesi, şirk ve bid'atlerin ortadan kaldırılması, "iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama" anlamındaki "el-emr bi'l-ma'rûf ve'n-nehy ani'l-münker" prensibinin etkili bir şekilde uygulanmasına bağlıdır. Bunun baş şartı ise alim, adil ve kuvvet sahibi bir yöneticinin müslümanların başında bulunmasıdır. Müslüman birey yaşadığı süre içinde bu özellikteki bir yöneticiye yani imama bey'at etmek zorundadır. İmam, Allah'ın kanunlarına göre toplumu yönetir ve tabiiyetindeki insanları sağlık ve güven içinde yaşatmaya çalışır. "İyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama" ise bizzat imam tarafından yürütülür. Vaaz ve irşad yoluyla şirk ve bid'atten vazgeçmeyen insanlar, imamın verdiği yetki ve sağladığı güç sayesinde zor kullanılarak doğru yola getirilirler. Vehhabilerin tarihte Şiiler, Hicazlılar, Osmanlılar gibi müslüman unsurlarla devamlı savaş halinde olmaları, söz konusu prensip gereğince yapmaları gereken cihadın bir neticesiydi. Vehhabi görüşleri kabul etmeyenler müşrik kabul edilerek canları ve malları helal sayılır. Cihat sırasında, şirk ve bid'at alameti saydıkları yapıları da hedef alan Vehhabiler, özellikle Hicaz'daki bu tür eylemlerinden dolayı bazı tarih kayıtlarında "mezar yıkıcılar" olarak tavsif edilmişlerdir.[32]

---

32 Vehhabilik düşüncesi hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Hamîs, *ed-Dir'iyye*, s.121-160; Yörükan, "Vehhabilik", s.59-63; Çağatay, "Vehhabilik", s.263-5; Vasiliyev,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Muhammed b. Abdülvehhab, geriye düşüncelerini yansıtan çok sayıda eser bırakarak bu dünyadan ayrıldı.[33] Kendi soyundan gelen ulema ve Necdin din bilginleri başta olmak üzere İslam aleminin değişik ülkelerindeki Vehhabilik sempatizanı müellifler o günden bu yana onun fikirlerini yorumlayarak geliştirdiler. Diğer taraftan, mezhebin ortaya çıktığı tarihlerden itibaren birçok yazar, Vehhabiliği eleştiren kitaplar kaleme aldılar ve söz konusu fikir ve uygulamaları yanlış ve tehlikeli bulduklarını söylemek suretiyle İslam toplumunu aydınlatmaya çalıştılar. Reddiye tarzındaki bu tür eserlerin basım ve yayımı günümüzde de devam etmektedir.[34]

Târîh, s.87-113; Useymin, *eş-Şeyh*, s.113-156; Muhammed Ebû Zehra, *İslam'da İtikadi ve Siyasi Mezhepler Tarihi*, İstanbul, 1983, s.260-3; Muhammed C. Kişk, *es-Su'ûdiyyûn ve'l-Hallü'l-İslâmî*, Kahire, 1982/1402, s.85-108; Laoust, *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*, s.341-3; Fığlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, s.100-117; Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi*, s.64-96; Algar, *Wahhabism*, 31-7; E. Peskes, "Wahhabiyya", *EI2*, xi, s.40-1.

33 Muhammed b Abdülvehhab'ın eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Useymin, a.g.e., s.81-111; Ecer, a.g.e., s.59-64; Algar, a.g.e., s.13-6.

34 Vehhabiliğe eleştiri niteliğinde kaleme alınan bazı önemli eserleri bu vesileyle zikretmek yerinde olacaktır. Şüphesiz bunlardan ilki, Muhammed b. Abdülvehhab'ın kardeşi olan Süleyman b. Abdülvehhab en-Necdî'nin (ö.1206/1792) *es-Sevâiku'l-İlâhiyye fi'r-Redd ale'l-Vehhâbiyye* isimli eseridir. Kitap, İbrahim M. el-Bettâvî'nin tahkikiyle Kahire'de 1408/1987 tarihinde basılmıştır. Tanınmış Faslı mutasavvıf ve şerif Ahmed b. İdris'in (ö.1253/1837) Hicaz'da bulunduğu sırada Vehhabi ulema ile yaptığı münazara ile ilgili kayıtlar, İbrahim er-Rifâ'î'nin tahkikiyle Mısır'da (t.y.) yayınlanmıştır. Küçük bir risale hacmindeki bu eserin tam adı, *Münâzara İlmiyye beyne Seyyidî Ahmed b. İdris ve Vehhâbiyyetu Necd* şeklindedir. Hâlidî-Nakşî meşayihinden Davud b. Süleyman el-Bağdâdî'nin (ö.1299/1882) *el-Minhatü'l-Vehbiyye fî Reddi'l-Vehhâbiyye* isimli eseri ise 1305/1887'de Bombay'da yayınlanmıştır. Eser, bu baskıdan ofset olarak (aynı müllefin *Eşeddü'l-Cihâd fî İbtâli Da'veti'l-İctihâd* adlı eseriyle birlikte) *Vehhâbiler ve Mezhepsizlere Karşı Vesikalar* adıyla İstanbul'da (1969) yeniden neşredilmiştir. Bu tür reddiye tarzındaki eserler arasında belki de en tanınmışı, Mekke müftüsü Ahmed b. Zeynî Dahlân'ın (ö.1304/1886) *ed-Dürerü's-Seniyye fî 'r-Redd ale'l-Vehhâbiyye* adlı eseridir. Yazıldığında büyük yankı uyandıran bu eser, farklı yerlerde birçok kez basılmıştır. A.H. Kireççi, eseri *Vehhabiliğe Reddiye* (y.y., 1945) ismiyle Türkçe'ye çevirmiştir. Hindistanlı alim Muhammed Beşir es-Sehsevânî (ö.1908), *Sıyânetü'l-İnsân an Vesveseti'ş-Şeyh Dahlân* adlı hacimli bir reddiye ile Dahlân'a cevap vermiş, bu eser de Muhammed Reşit Rıza'nın takdimiyle yayınlanmıştır (Mısır, 1351). Mustafa b. Ahmed eş-Şattî el-Hanbelî'nin (ö.1929) *en-Nukûlü'ş-Şer'iyye fi'r-Red ale'l-Vehhâbiyye* (Mısır, 1928) isimli eseri, bir Hanbeli alim tarafından yazılmış olması hasebiyle zikre değer diğer bir eserdir. Hasan b. Hasan Hazbek'in *el-Makâlâtü'l-Vâfiyye fi'r-Redd ale'l-Vehhâbiyye* (Mısır, 1928) adlı eseri de aynı tarihlerde yayınlanmıştır. Diğer bir önemli

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

eser, Hint müslümanlarından Havâce Muhammed Hasan Cân'ın (ö.1931) 1928'de kaleme aldığı *el-Usûlü'l-Erba'a fî Terdîdi'l-Vehhâbiyye* adlı kitabıdır. Farsça yazılmış bu eser içinde yer yer Arapça bölümler de yer almaktadır. Bu çalışma, 1993 yılında İhlas Vakfı Yayınları'nca İstanbul'da tıpkı basım olarak neşredilmiştir. Aynı müellifin *Tarîku'n-Necât* isimli eseri ise A. Faruk Meyan tarafından *Kurtuluş Yolu* başlığıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (İstanbul, 1977). Meyan'ın diğer bir tercümesi, Muhammed A. Silheti'nin *Seyfü'l-Ebrâr el-Meslûl ale'l-Füccâr* adlı kitabındandır. Bu eser, *Mezhepsizlik ve Vehhabilik* başlığıyla İstanbul'da yayınlanmıştır (1978). Türkçe'deki diğer bir eser, Mevlana Muhammed Fadlürrasul'ün *Tashihu'l-Mesail* isimli kitabıdır. Yine A. Faruk Meyan, kitabın çevirisini *Vesikalarla Vehhabiliğin İçyüzü* (İstanbul, 1976) başlığı altında neşretmiştir. Hamid Algar'ın *Wahhabism: A Critical Essay* isimli çalışması (New York, 2002) ise hem Batı'da yapılması hem de tenkit türü çalışmaların en son örneklerinden olması nedeniyle burada zikre değer görünmektedir.

19. yüzyılda Vehhabilik üzerine yapılan polemikler ve yazılan reddiye türü eserler bir doktora çalışmasının konusu olmuştur. Z.I Karout'un "Anti-wahhabitische Polemik im XIX. Jahrhundert" başlıklı yayınlanmamış doktora çalışması, 1978'de Bonn Üniversitesi'nde yapılmıştır. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl-Selmân'ın *Kütübün Hazzera Minha'l-Ulemâ* başlıklı iki ciltlik eseri (Riyad, 1995) ise, aşağıda adı geçen Abdullah M. Ali'nin yaptığı gibi Vehhabiliğe reddiye olarak yazılan kitapları listelemekle kalmamış, bu reddiyelere cevaben yazılmış kitapların da isimlerini vermiştir.

Vehhabilerin amansız hasımları olan Şii müslümanlarca kaleme alınmış reddiyelerin sayısı da bir hayli fazladır. Bunların içinde en tanınmış olanı Muhammed Hasan Kazvînî'nin (ö.1825) *el-Berâhînü'l-Celiyye fî Ref'i Teşkîkâti'l-Vehhâbiyye* (thk.: M.M.H. el-Mîlânî, Lübnan, 1987) isimli eseridir. Eserin Farsça tercümesi *Nakd-i ber Endîşe-i Vehhâbiyyân* (çev.: H. Târimî, Tahran, 1374) adıyla, Türkçe tercümesi ise *Harameyn Haramileri* (çev.: K. Çelik, İstanbul, 1995) adıyla yayınlanmıştır. Diğer bir Şiî alim olan Muhammed Hüseyin Âl Kâşifu'l-Ğitâ (ö.1954), *Nakdu Fetâvâ'l-Vehhâbiyye* adlı bir kitap kaleme almış ve bu eser Ğ. Tu'ame'nin tahkikiyle 1995'de Kum'da neşredilmiştir. Bu neşrin son kısmında, Abdullah Muhammed Ali'nin hazırladığı *Mu'cemu Mâ Ellefehu Ulemâu'l-Ümmeti'l-İslâmiyye li'r-Redd 'Alâ Hurufâti'd-Da'veti'l-Vehhâbiyye* isimli çalışma yer almaktadır. Yazar bu çalışmasında, Vehhâbiliğe reddiye olarak yazılmış 213 eseri yazarlarıyla, basım yeri ve tarihleriyle bize tanıtmaktadır. Bu çalışmanın daha önce, *Turâsunâ* dergisinin 1409 hicri tarihli sayılarının muhtevası içinde yayınlandığını öğreniyoruz. Günümüz Şii araştırmacılarından Ca'fer Sübhânî'nin iki farklı eserinden de bu vesileyle söz etmek gerekir. *Me'al-Vehhâbiyyîn fî Hıtatihim ve Akâidihim* (Tehran, 1986) ve *el-Vehhâbiyye fi'l-Mîzân* (Beyrut, 1988) adlı eserler, Vehhabi düşünce ve pratiklerini eleştiren iki önemli çalışmadır. Ali-Kurani el-Âmilî'nin *Wahabism and Monotheism* (Kum, 1999) isimli İngilizce kitabı ise daha çok Allah'ın müteşâbih sıfatlarına dair Vehhabilerin görüşlerine değinmekte ve bunları tenkit etmektedir.

Aynı türde yazılan Türkçe eserlere bakıldığında ilk akla gelen çalışma, Osmanlı tarihçisi ve devlet adamı Eyüp Sabri Paşa'nın (ö.1890) *Târih-i Vehhâbiyyân* isimli kitabıdır. Kitap, Osmanlı Devleti ile Vehhabiler arasında geçen olayları anlatmakta, fakat kitapta yer yer Vehhabi inançlarına karşı sert eleştirilere rastlanmaktadır. Eserin Osmanlıca orjinali, transkripsiyonu ve sadeleştirilmiş hali üçü bir arada Bedir Yayınevi tarafından neşredilmiştir. Ahmet Cevdet Paşa'nın (ö.1895) *Târih-i Cevdet*'inde de, Vehhabilikle ilgili tarihi bilgiler aktarılırken, Cevdet Pa-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

4.3. - Dir'iye Antlaşması ve I. Suud Devleti

Suudi devletinin kurucusu sayılan Muhammed b. Suud'un mensup olduğu aşiret, Necd'in büyük kabilelerinden olan Aneze'nin alt kollarından birisi olarak bilinmektedir. Aneze'nin ise, Arap soyunun ilk iki boyundan birisi olan Adnan'a saf bir kan bağıyla dayandığı iddia edilmektedir.[35] Diğer bir görüşe göre ise Benu Suud, yani Suud Oğulları, yine Necd'in büyük kabilelerinden olan Benu Hanife'ye mensup bir alt koldur.[36]

Arabistan'daki Suudi hakimiyetinin tarihi, genelde, yıkılış ve tekrar kuruluş tarihleri esas alınarak dönemlere bölünmüş bir şekilde ortaya konulmaktadır. Birinci devlet, Muhammed b. Abdülvehhab ile Muhammed b. Suud arasında gerçekleşen Dir'iye bey'atleşmesinden başlatılmakta, 1818'de Osmanlı ordusunun Dir'iye'yi işgali ile sona erdirilmektedir. Üç yıllık bir fetret döneminden sonra Türki b. Abdullah b. Muhammed b. Suud'un Dir'iye'yi geri almasıyla ikinci Suud devleti kurulmuştur. Bu devlet, Reşid Oğulları'nın 1891'de Riyad'ı işgalleri sonucu yıkılmıştır. Bugün yaşayan üçüncü devletin tarihi ise,

---

şa'nın tenkitleri dikkati çekmektedir. Said Nursi'ye (ö.1960) ait olan fakat pek bilinmeyen bir risale, yine aynı konuya tahsis edilmiştir. *Mektûbât* içinde Yirmisekizinci Mektup, Altıncı Risale, "Harameyn-i Şerifeyne Vehhabilerin Tasallutuna Dairdir".

1960'lardan itibaren selefi eğilimli alim ve düşünürlerin kitaplarının Türkçe'ye çevrilmeye başlanması ve bunların ilgi görmeleri karşısında, 1970'li yıllarda Vehhabilik ve selefilik muhalifi birçok kitap kaleme alındı. Bu çalışmalar içinde en tanınmışı Hüseyin Hilmi Işık'ın (ö.2001) *Vehhabiye Nasihat* (İstanbul, 1970) isimli kitabıdır. Fazilet Neşriyat'ın 1975'de çıkardığı *Teymiyecilik-Vehhabilik ve Tevhidi Koruma Adına İşlenen Cinayetler* başlıklı Abdülkerim Polat'ın çalışması, bu çeşit eserlerin diğer bir örneğidir. Aynı yayınevi, Yusuf b. İsmail Nebhânî'nin (ö.1932) Vehhabilik'e yönelik tenkitlerini *Şevâhidü'l-Hakk'tan Vehhabilere Cevaplar* başlığıyla kitap haline getirmiştir. M. Nuri Öner, *Vehhabilik ve Mu'tezileye Karşı Ehl-i Sünnet'in Görüşü* (Malatya, 1976) isimli kitabında benzer konuları ele almıştır. Ayrıca, Yusuf Ziya Yörükan'ın (ö.1954) "Vehhabilik" başlıklı makalesi *AÜİFD*, 1-1953, s.51-67) ile E. Ruhi Fığlalı'nın *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri* isimli kitabı, Vehhabi fikriyatına yönelik önemli tenkitleri ihtiva etmektedirler.

35 en-Necdî, *Ünvânü'l-Mecd*, ii, s.5-7; İbn Cerîs, *Müsîrü'l-Vecd fî Ensâbi Mülûki'n-Necd*, Riyad, 1419/1999, s.14-23, 112-7; Ebû Aliyye, *Târîh*, s.306; Hamad el-Câsir, *Cemheretü Ensâbi'l-Useri'l-Muttahide fî Necd*, Riyad, t.y., i, s.379-387; İslam, *Suûdî Arabistanı Tanıyınız*, s.1-2.

36 Peterson, *Historical Dictionary,* s.12.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Abdülaziz b. Abdurrahman İbn Suud'un 1902'de Riyad'ı geri almasıyla başlatılmaktadır.

Yukarıda belirtildiği gibi, Muhammed b. Abdülvehhab Uyeyne'den çıkartılınca Dir'iye'ye gitmiş ve bir aşiret lideri konumundaki Muhammed b. Suud'un himayesi altına girmişti. Bu iki insan arasında 1744 yılında siyasi bir sözleşme gerçekleşti. İslami prensipleri esas alan bir devleti ikame etmek, bu devletin gücünü kullanmak suretiyle Arabistan'daki müşrik ve bid'atçı unsurları ortadan kaldırmak, halka sahih tevhit inancını kabul ettirmek ve bütün bunları gerçekleştirmek için güç birliğine gitmek, söz konusu sözleşmenin temellerini oluşturuyordu. Bu tecdid kampanyasının dini lideri olan İbn Abdülvehhab, meşru bir siyasi lider saydığı Muhammed b. Suud'a bey'at etmekte, o da buna karşılık İbn Abdülvehhab'ın dini da'veti için gerekli olan siyasi ve askeri gücü temin etme görevini üstlenmekteydi.[37] Suudi aşiretinin merkezi olan Dir'iye'de aktedilen bu antlaşma, meyvelerini kısa zamanda verdi ve Muhammed b. Suud'un ölüm tarihi olan 1765 yılına kadar, neredeyse bütün Necd Suudilerin denetimi altına girdi. Vehhabi inanç ve pratikler bu kampanya sayesinde Necd'in bedevi kabileleri arasında çok sayıda taraftar kazandı.

Muhammed b. Abdülvehhab'ın Suudiler ile olan ittifakı, babasının yerine geçen Abdülaziz b. Muhammed'in döneminde de devam etti.[38] Cihat ismi verilen askeri operasyonlarda ele geçirilen ganimetlerin beşte birini kendine ayırması, geri kalanını ise muharipler arasında paylaştırması, Abdülaziz'in faaliyetlerine çekicilik kazandırdı.[39] Gönüllü Vehhabi askerlerin sayısındaki büyük artışla birlikte kuvvet kazanan Suudi Devleti, Necd bölgesinin sınırlarını zorlamaya başladı. Bu dönemin Necd dışında gelişen ilk önemli hadisesi, Vehhabi kuvvetlerinin 13 Mayıs 1802'de Kerbela'ya düzenledikleri baskındır. Ğadîr Hum kutlama törenlerine rast getirilen bu baskında iki binden fazla Şiinin

---

37 Dir'iye ittifakı hakkında bkz. A. Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, i, s.357-8, iii, s.1509, iv, s.1849, 1857-8; E. Said, *Târîhu'd-Devleti's-Su'ûdiyye*, Riyad, t.y., i, s.35-53; el-Muhtâr, *Târîh*, i, s.33-64; Haz'al, *Târîh*, s.149 vd.; Kişk, *es-Su'ûdiyyûn*, s.109-117.

38 Said, a.g.e., i, s.55-74; Haz'al, a.g.e., s.272-332.

39 Muhammed b. Suud ve oğlu Abdülaziz b. Muhammed'in 18. yüzyılın sonuna kadarki genişleme ve da'vet çalışmaları hakkında bkz. Hüseyin b. Ğannâm, *Târîhu Necd*, s.93-203.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

öldürüldüğü bildirilmektedir. Abdülaziz'in oğlu Suud liderliğindeki Vehhabiler, Hz. Hüseyin'in türbesi içindeki altın ve gümüş süsleme ve eşyaları alarak Dir'iye'ye geri döndüler.[40] Bu baskının peşinden Vehhabiler Suriye'ye yöneldiler. Şam, kısa süre de olsa bir dönem Vehhabi işgali altında kaldı.

Vehhabilerin ertesi yıldaki hedefleri Hicaz oldu. Aslında Vehhabilerin Hicaz'a olan ilgileri daha önceki tarihlere dayanmaktadır. 1733'de Muhammed b. Abdülvehhab otuz kişilik bir heyeti Mekke emiri Mesud b. Said'e göndererek Vehhabilerin toplu olarak hac yapabilmeleri hususunda talepte bulunmuştu. Da'vet maksatlı olarak yapılmak istenen bu hac ziyareti, Mesud b. Said'in ve Hicaz ulemasının çabalarıyla önlendi. 1790 yılında ise Vehhabiler, Hicaz'ı ele geçirme amacıyla ilk askeri harekatı gerçekleştirdiler. Mekke Şerifi Galib'in Taif ve Mekke'de aldığı askeri tedbirlerle Vehhabilerin bu girişimlerinin önüne geçilmiş oldu. 1803 yılında Abdülaziz, oğlu Suud'u Hicaz'ın fethiyle görevlendirdi. Vehhabiler şiddetli çatışmalar neticesinde 18 Şubat 1803'de Taif şehrini ele geçirdiler. Çok sayıda Taifli öldürüldü ve malları talan edildi. Türbe ve mezarlar tahrip edildi. Abdullah b. Abbas'ın türbesi de yıkılan binalar arasındaydı. Mekke ise, 30 Nisan 1803 günü Vehhabilerin eline geçti. İhram giyerek şehre giren Abdülaziz'e şehrin ileri gelenleri ve halk bey'at ettiler. Başta Hz. Hatice'nin evi olmak üzere ileri gelen sahabilere ait oldukları bilinen ve hatıra olarak korunan evler yıkıldı.[41] Birkaç gün Mekke'de kalan Abdülaziz, ikiyüz kadar adamını Mekke'nin korunması ile görevlendirerek Cidde'ye geçti. Bu fırsattan yararlanan Mekke Şerifi Galib, yirmibeş gün

---

40 Said, *Târîh*, i, s.62; Haz'al, *Târîh*, s.386-7; el-Muhtâr, *Târîh*, i, s.73-4; Çağatay, "Vehhabilik", s.266; Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi*, s.128-131; Algar, *Wahhabism*, s.24-5.

41 1802-1812 yıllarında Fransa'nın Halep başkonsolosu olan L.A.O. Corancez, Hicaz'ın Vehhabiler tarafından işgali sırasında bölgedeydi ve bu olayı Avrupa gazetelerine haber olarak geçen en önemli kişiydi. Kerbela ve Şam baskınlarından da haberdar olan Corancez'in anıları 1816 yılında Fransızca olarak yayınlanmıştır. Bu eser, *The History of the Wahabis* adıyla İngilizce'ye tercüme edilerek tekrar yayınlanmıştır (Reading, 1995). Kitap, yaşanan hadiselerle ilgili ilk elden bilgileri veren en önemli kaynaklardan birisidir. Hicaz işgali hakkında ayrıca bkz. Said, a.g.e., i, s.62-71; el-Muhtâr, a.g.e., i, s.75-6; Çağatay, a.g.e., s.266; Ecer, a.g.e., s.131-151; Algar, a.g.e., s.25-8.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kuşatmadan sonra Mekke'yi geri aldı. Necd'e geri dönmek zorunda kalan Abdülaziz ise, Kerbela'da öldürülmüş olan mezhepdaşlarının intikamını almak için Dir'iye'ye gelen bir Şii tarafından 4 Kasım 1803 günü sırtından bıçaklanarak öldürüldü.[42]

Abdülaziz'in yerine geçen Suud, 1805 Haziran'ında ordusuyla tekrar Hicaz'a gelerek Medine'yi ele geçirdi. İnsanları mezhebine da'vet etti ve bu da'veti kabul etmeyenlerin takibata maruz kalacaklarını ve öldürülebileceklerini halka ilan etti. Başta Bakî kabristanındakiler olmak üzere şehirdeki türbeler ve mezar taşları yıkıldı. Hz. Peygamber'in türbesindeki tezyinat yağmalandı, değerli eşyalar gaspedildi. Ertesi yıl ise Vehhabiler Mekke'yi yeniden ele geçirdiler. Şerif Galib, Suud'a bey'at edince Mekke'nin yönetimine dokunulmadı. Şehirde tütün kullanımı yasaklandı, kahvehaneler kapatılarak nargileler ve çalgı aletleri tahrip edildi. Bu dönemde Vehhabiler, kendi ana yurtları Necd'den çıkmışlar, Osmanlı hakimiyeti altındaki Hicaz, Ahsa, hatta Suriye ve Irak içlerine kadar hakimiyetlerini genişletmişlerdi.[43]

Arabistan'da olup bitenler, İstanbul'da büyük rahatsızlık yaratmıştı. I. Mahmut, III. Mustafa, I. Abdülhamid ve III. Selim, İbn Abdülvehhab ve hareketinden haberdardılar. Fakat gerek iç karışıklıklar gerekse bazı ülkelerle olan savaş durumu nedeniyle bu padişahlar Vehhabi hareketi üzerine yeteri kadar gidemediler. Osmanlı emirname ve fetvalarında Hariciler veya İbaziler olarak vasfedilen Vehhabilerin[44] Hicaz şehirlerini işgal etmeleri ve meşhur türbelerin tahribine kadar vardırdıkları icraatları, durumun sanıldığından çok daha vahim olduğunu göstermekteydi. Dönemin padişahı II. Mahmut (1808-1839), Vehhabi meselesini çözmesi için Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'yı görevlendirdi. Mehmed Ali Paşa, oğlu Tosun Paşa'yı Hicaz'ı geri alması için bölgeye gönderdi. Tosun Paşa şiddetli çarpışmalar sonucunda 2 Aralık 1812'de Medine'yi, 23 Ocak 1813'de Mekke'yi, birkaç gün sonra da Taif'i Vehhabiler'den geri alarak onların Necd'e çekilmelerini temin etti.[45]

---

42 Said, a.g.e., i, s.73-4; Haz'al, *Târîh*, s.388-390.

43 Suud el-Kebîr olarak bilinen Suud b. Abdülaziz ve dönemi hakkında bkz. Said, a.g.e., i, s.75 vd.; el-Muhtâr, Târîh, i, s.86-99.

44 Bkz. Çağatay, "Vehhabilik", s.267.

45 İsveçli seyyah J.L. Burckherdt (1784-1817), Mısır ordusu ile Vehhabiler arasında cereyan eden savaş sırasında bölgede bulunuyordu. *Notes on Bedouins and Wa-*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Suud b. Abdülaziz'in 1914'de ölmesi üzerine, Abdullah b. Suud babasının yerine devletin başına geçti. Diğer taraftan, Mısır ordusunun komutanı Tosun Paşa'nın ölümü üzerine, kardeşi İbrahim Paşa Arabistan kampanyasının yeni komutanı oldu. İbrahim Paşa, Vehhabi meselesini kökten çözmek amacıyla ordusunu Necd'e sevketti ve Vehhabilerin başkenti Dir'iye'yi kuşatma altına aldı. Beş ay süren kuşatma sonunda 1818 yılı Nisan ayında Dir'iye düştü. Abdullah b. Suud yakalandı. İlkönce Mısır'a daha sonra da İstanbul'a gönderildi ve orada idam edildi.[46] Dir'iye'de bulunan Suud ailesinden çok sayıda kimse ile Vehhabi ulemasının ileri gelenleri de yakalandılar. Bazı alimler idam edildi ise de çoğunluğa iyi davranıldı. İdam edilenler arasında İbn Abdülvehhab'ın torunu olan Dir'iye kadısı Süleyman b. Abdullah da yer almaktaydı. Kurşuna dizilmeden önce Süleyman b. Abdullah'a Vehhabilerin haram saydıkları müzik enstrümanlarının dinletildiği, ancak bundan sonra idam edildiği bazı kaynaklar tarafından bildirilmektedir.[47] Mahalleler, bahçe ve tarlalar ateşe verilmek suretiyle Dir'iye'de iskan imkansız hale getirildi.[48] Necd'de tutunmanın zorluğunun farkında olan Osmanlı yönetimi, bundan sonra Ahsa eyaleti kasabalarından Katif'e ve çevresine garnizonlar kurarak Vehhabi hareketini kontrol altında tutmak istemiştir.[49]

---

habys (Reading, 1999) başlıklı seyahat notlarını derlediği kitabının 2. cildi, ağırlıklı olarak Mehmed Ali Paşa'nın Arabistan'a askeri müdahalesinden bahsetmektedir. Bu müdahale hakkında ayrıca bkz. Said, *Târîh*, i, s.93-120; el-Muhtâr, *Târîh*, i, s.118-168.

46 Eyüb Sabri Paşa, *Tarih-i Vehhâbiyân*, s.117-8; el-Muhtâr, a.g.e., i, s.188-9.

47 Abdullah b. Abdurrahman Âl Bessâm, *Ulemâu Necd Hilâle Semâniyeti Kurûn*, Riyad, 1398-1419, ii, s.349; el-Muhtâr, a.g.e., i, s.190-2; E. Sirriyeh, "Wahhabis, Unbelievers and the Problems of Exclusivism", *British Journal of Middle Eastern Studies Bulletin*, 16 (1989), s.124.

48 Mısır ordusunun başarıları ve I. devletin yıkılışının son noktası olan Dir'iye kasabasının ele geçirilişi hakkında detaylı bilgi için bkz. Eyüb Sabri Paşa, *Tarih-i Vehhâbiyân*, s.84-112; A. Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, vi, s.2647-9; Said, *Târîh*, i, s.121-130; el-Muhtâr, a.g.e., i, s.169-180; Çağatay, "Vehhabilik", s.267; W. Facey, *Riyadh: The Old City*, London, 1992, s.115-9; Kişk, *es-Su'ûdiyyûn*, s.135-201; Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi*, s.151-163; M.L. Bilge, "Dir'iye", *DİA*, ix, s.374-5.

49 I. Vehhabi devleti, genişlemesi ve yıkılışı hakkında detaylı bilgi için bkz. İbrahim b. Salih, *Târîhu Ba'di'l-Havâdisi'l-Vâkı'a fî Necd*, Riyad, 1386/1966, s.124 vd.; Muhammed b. Ömer el-Fâhirî, *el-Ahbâru'n-Necdiyye*, y.y., t.y., s.96 vd.; İbn Ha-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

4.4. - II. Suud Devleti

Abdullah b. Suud'un büyük amcazadelerinden olan Türki b. Abdullah b. Muhammed b. Suud, Dir'iye'nin işgalinden sağ kurtulmuştu. Türki, Necd'in Suud ailesi adına tekrar kontrolü için 1820'den itibaren çalışmalara başladı. 1822'de Riyad'ı ele geçirerek bu şehri faaliyetlerinin merkezi haline getirdi. Osmanlılar yanında İngilizlerin bölgeye olan ilgisi de gittikçe artmaktaydı. Süveyş kanal bölgesine ve Hindistan'a yakın olması nedeniyle Arabistan, Osmanlılar ve İngilizler arasında yaşanan nüfuz savaşının önemli alanlarından birisi haline gelmişti. Türki, bazen Osmanlılara bazen de İngilizlere yakınlaşarak, birini diğerine karşı kullanarak siyasi hedeflerinin birçoğunu gerçekleştirdi. Aile içinden birisinin suikastına maruz kalarak öldürüldüğü tarih olan 1834'e kadar Türki, Necd'de kontrolü sağlamakla kalmamış, Ahsa ve Bahreyn'i de ele geçirmişti. Bu nedenle Türki, 1891 yılına kadar yaşayacak olan II. Suud Devleti'nin kurucusu sayılmaktadır. Türki'nin büyük oğlu Faysal, aile içindeki muhaliflerini devre dışı bırakarak Necd'in yönetimini devraldı. Babasının izlediği genişleme politikasını devam ettiren Faysal, Arabistan'ın değişik bölgelerinde Mısır ordusuyla çarpışmak zorunda kaldı. Fakat bu savaşlar, Faysal'ın yenilgisiyle sonuçlandılar. 1838'de esir düşen Faysal Kahire'ye gönderildi ve orada hapsedildi.

1840'lardan itibaren Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti ile bozulmaya başlayan ilişkileri ve nihayetinde Paşa'nın bağımsızlığını ilan etmesi sonucunda Mısır ordusu, merkezi güçlendirmek için Arabistan'ı terketmek zorunda kaldı. Faysal, bu karışıklıklardan yararlanarak Kahire'den kaçmayı başardı ve beş yıl süren esaretten sonra ülkesine dönerek tekrar devletinin başına geçti. 1865'deki ölümüne kadarki liderliği süresince Faysal, devletini babası Türki zamanındaki sı-

---

mîs, *ed-Dir'iyye*, s.161-458; Eyüb Sabri Paşa, a.g.e., s.33-120; A. Cevdet Paşa, a.g.e., iv, s.1864-6, 1873-9, 2051-2, v, s.2512-3, vi, s.2647-9; Said, a.g.e., i, s.35-130; Vasiliyev, *Târîh*, s.115-207; M. en-Nehhâs Cebr, *Âl Su'ûd fi'l-Cezîreti'l-Arabiyye mine'l-Kabîle ilâ'd-Devle*, Kahire, 1406/1986, s.11-34; Muhtâr, a.g.e., i, s.33-192; Haz'al, *Târîh*, s.149-332; Yörükan, "Vehhabilik", s.56-7; Çağatay, a.g.e., s.265-7; J. Kostiner, "al-Su'ûdiyya, al-Mamlaka al-'Arabiyya", *EI2*, ix, s.905-6; Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, s.24-131; F. Emecen, "Abdülaziz b. Muhammed b. Suûd", *DİA*, i, s.193-4; Ecer, a.g.e., s.115-163; Peskes, "Wahhabiyya", s.41-3.

nırlara ulaştırmayı büyük ölçüde başardı.[50] Faysal'dan sonra Suudi devleti, aile içindeki çekişmeler ve riyaset kavgalarıyla zayıflama ve çöküş sürecine girdi. Aynı dönemde, kuzey Necd'in bedevi kabilesi Şemmar'ın lideri Muhammed b. Reşid, Hail merkezli güçlü bir siyasi yapı kurma girişimi içindeydi.[51] Osmanlı Devleti ile bir antlaşma da yapan İbn Reşid, Suudi yönetiminin zaafından faydalanarak Ahsa'yı ve Necd'in büyük bölümünü ele geçirdi. Yapılan savaşlarda birkaç defa da Suudileri mağlup etmeyi başaran İbn Reşid, son olarak Riyad'ı kontrol altına aldı ve oraya bir vali tayin etti. Fakat iç çekişmeler yüzünden zaten huzursuz ve rahatsız bir yapı arzeden Suudi ailesine dokunmadı. 1889'da ailenin liderliği, Reşid Oğulları'nın müdahalesi ve onayıyla Faysal'ın küçük oğlu Abdurrahman'a geçmişti. Abdurrahman, Reşid Oğulları'nın gölgesinden kurtulmak suretiyle ailesinin hakimiyetini yeniden tesis etmek için bazı girişimlerde bulundu.[52] Bunun üzerine Muhammed b. Reşid 1891'de Riyad'daki otoriteyi tümüyle eline aldı. Abdurrahman b. Faysal, ailesiyle beraber Riyad'ı terketmek zorunda kaldı.[53] Gittikleri ilk yer, Rub'u'l-Hâlî'de meskun Mürre kabi-

---

50 İmam Türki, İmam Faysal ve II. Suud Devleti hakkında bkz. Said, a.g.e., i, s.131-178; el-Muhtâr, a.g.e., i, s.204-382; Rentz, "Wahhabism", s.61-3; Çağatay, a.g.e., s.267; İslam, *Suûdî Arabistanı Tanıyınız*, s.17-24; Vasiliyev, a.g.e., s.229-254; Cebr, a.g.e., s.35-63; Ecer, a.g.e., s.164-7; Peskes, a.g.e., s.43-5. Meşhur seyyah Palgrave'in 1862'deki, İngiliz Yarbay Pelly'nin 1865'deki Riyad ziyaretleri sırasında Faysal b. Türki Vehhabilerin imamı olarak başkentte bulunuyordu. Bu ziyaretlerle ilgili notlar, W.G. Palgrave, *Narrative of A Year's Journey Through Central and Eastern Arabia* (London&Cambridge, 1865) ve Lewis Pelly, *Report on A Journey to Riyadh in Central Arabia* (1865) (Cambridge, 1978) adlı kitaplarda yayınlanmıştı. Mesela Palgrave'in, ilk Vehhabi mutavviler ve icraatları hakkındaki gözlemleri (s.408-13) veya İbn Abdülvehhab sülalesinin ve Vehhabi ulemanın ileri gelenlerinin oturduğu Riyad'ın güney-batısındaki mahalleyi tasviri (s.442-3), bir batılı gözüyle 19. yüzyıldaki bir Vehhabi şehrinin ve halkının ne şekilde betimlendiğini göstermesi bakımından ilginç anekdotlardır. İmam Faysal'ın bedevi şeyhlerini huzuruna kabul ettiği bir toplantı ile ilgili Pelly'nin gözlemleri ve notları da (s.50 vd.) aynı özellikteki değerli bilgileri içermektedir.

51 Reşid Oğulları ve Hail şehri hakkında bkz. N.K. Kıcıman, *Medine Müdafaası*, İstanbul, 1971, s.148-152.

52 Bkz. Howarth, *King Ibn Saud*, s.18.

53 II. Vehhabi devletinin yıkılışı ve Riyad'ın düşüşü hakkında bkz. Kıcıman, *Medine Müdafaası*, s.153-161; Said, *Târîh*, i, s.179-184; el-Muhtâr, *Târîh*, i, s.383 vd.; İslam, *Suûdî Arabistanı Tanıyınız*, s.23-5; Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, s.133-151; Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi*, s.167-8.

lesinin yanı oldu. Birkaç ay sonra Bahreyn'e geçtiler. Son olarak Kuveyt'e sığındılar. Osmanlı Devleti tarafından Abdurrahman ve ailesine altmış lira maaş bağlandı.[54] Aile, bu maaşla ve Kuveyt emirinden aldıkları yardımla geçimini sağlıyordu.

4.5. - III. Devlet: Suudi Arabistan

Suud ailesinin Necd'e tekrar dönüşü 1902 yılında gerçekleşti. Suudilerin üçüncü devletlerinin yani bugünkü Suudi Arabistan'ın kurucusu olan Abdülaziz b. Abdurrahman (1880-1953),[55] ömrünün ilk yıllarını babası Abdurrahman ile beraber sürgünde geçirmişti. Fasılalı da olsa yaklaşık yüzelli yıldır Necd'i ellerinde tutan Suudilerin içinde bulundukları son durum, o sırada yirmi yaşlarında olan genç Abdülaziz için çekilmez bir zillet haliydi. Bu psikolojinin baskısı altında daha fazla duramayan Abdülaziz, 1901 yılı sonbaharında yanına aldığı kırk adamla Necd'e doğru yola çıktı. Amacı Necd'in içlerine kadar sokularak düşmanları Benu Reşid'in gücünü bir daha sınamaktı. Babası ve Kuveyt emiri geçen on yıl içinde Necd'i geri almak için değişik boyutlarda birkaç askeri harekat düzenlemişlerdi. Fakat bunlar sonuç vermemişti. Çölün bedevileri Benu Reşid'in yanına geçmişlerdi. Bu nedenle Abdülaziz'in işi zor görünmekteydi. Abdülaziz adamlarıyla ilerlerken birçok bedevi kampına ve ticaret kervanına baskın düzenledi ve bu yolla güçlenmeye çalıştı. Fakat Benu Reşid bu hareketten haberdar olmuştu. Bu nedenle Abdülaziz güneye, Rub'u'l-Hâlî çölüne çekilmek zorunda kaldı. Ramazan ayını çölde geçiren Abdülaziz'in bundan sonra yapabileceği tek şey, ya eli boş olarak Kuveyt'e dönmek ya da yolda topladığı bedevilerle nefer sayısı dörtyüzü bulan birliğini Riyad'a sevkederek bir ölüm kalım saldırısı gerçekleştirmekti. Abdülaziz ikinci şıkkı tercih etti. Riyad, surları sayesinde iyi korunan bir şehirdi ve buraya yapılacak toplu bir saldırı kolaylıkla geri püskürtülebilirdi. Bu nedenle Abdülaziz sadece altı adamını yanına alarak, bir Ramazan bayramı gecesi, surları aşıp Riyad'a girdi. Yaptığı birkaç ev baskınıyla önemli kişileri etkisiz hale getirdi ve sabaha kadar şehrin mühim mev-

54 Kıcıman, a.g.e., s.161.

55 Abdülaziz b. Abdurrahman b. Faysal b. Türki b. Abdullah b. Muhammed b. Suud. Daha çok İbn Suud adıyla anılmakta ve bilinmektedir.

kilerini ele geçirdi. Sabah olunca, dışarıdaki adamları içeri girerek tüm Riyad'ı kontrol altına aldılar. Benu Reşid'in Riyad valisi öldürüldü.

Suudi ve Vehhabi tarihinin en önemli dönüm noktalarından olan ve Hollywood filmlerinde rastlanan senaryoları hatırlatan bu baskın hadisesi, Suudilerin resmi tarih kitaplarında detaylarıyla anlatılmaktadır. Abdülaziz'in kurnazlık ve cesaretine ilave olarak, Allah'ın lütufkar rehberliği ve yardımına birçok yerde vurgu yapılmak suretiyle söz konusu rivayette anlatılan olayların gerçeği yansıtıp yansıtmadığı bilinmemektedir. Fakat, o zamanki nüfusu 5 bin ile 10 bin arasında tahmin edilen, surlarla çevrili ve kerpiç evlerden oluşan bu gri şehir artık tekrar Suudilere geri gelmiştir.[56] 15 Ocak 1902 tarihinde ele geçirilen bu şehir merkeziyetinde bugünkü Suudi Arabistan doğacaktır.

56 Kıcıman, *Medine Müdafaası*, s.161-2; M. Esed, *Mekkeye Giden Yol*, İstanbul, 1984, s.225-7; H.Sj.B. Philby, *Arabian Jubilee*, London, 1952, s.10-1; ez-Zirikli, *Şibhu'l-Cezîre*, i, s.123-131; a.mlf., *el-Vecîz fî Sîreti'l-Melîk 'Abdilazîz*, Beyrut, 1984, s.23-8; K. Williams, *Ibn Sa'ud: The Puritan King of Arabia*, London, 1933, s.24-8; Howarth, *King Ibn Saud*, s.13-23; Said, *Târîh*, ii, 24-30; el-Muhtâr, *Târîh*, ii, s.30-6; Vasiliyev, *Târîh*. s.273-287; H. er-Reyhânî, *Târîhu Necdi'l-Hadîs*, Beyrut, 1988, s.120-132; İslam, *Suûdî Arabistanı Tanıyınız*, s.31-48; Facey, *Riyadh*, s.182-190; Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, s.166 vd..

BİRİNCİ BÖLÜM

Vehhabi Fanatikler

VEHHABİ FANATİKLER: DİNİ-POLİTİK BİR HAREKET OLARAK NECD İHVANI

> "Eski selefilik günümüzde İhvan hareketi içinde temsil edilmektedir. İhvan, bu dünyanın en saf ve temiz diyânetidir".
> Abdülaziz İBN SUUD (Ebû Aliyye, *el-Islâh*, s.154).

Bu bölümde, Vehhabilik doktrini zemininde ortaya çıkan ve bugünkü Suudi Arabistan'ın kurulmasında en etkili dini, siyasi ve askeri güçlerden birisini teşkil etmiş olan İhvan hareketi inceleme konusu olarak ele alınacaktır. Araştırmanın amacına uygun olarak, tarihi olaylar incelemeye alınırken bir askeri tarih veya Suudi Arabistan ile ilgili bir siyaset ve medeniyet tarihi araştırması şeklinde hadiseler detaylandırılmayacak, bunun yerine tarihi olayların aktörleri olan oluşumların dini-siyasi kimlikleri ile sosyo-politik durum birlikte ele alınarak sonuçlara ulaşılmaya çalışılacaktır. Detaylı olarak üzerinde durulacak ve bu amaçla üzerinde örnekleme yapılacak ana konu, Necd İhvanı'nın inançları, dini-politik kimliği ve bu kimliğin dışa yansımaları olan icraatlarıdır. Fakat araştırma konusu tarihten bir konu olduğu için, bölümün muhtevası, tarihi olaylar zinciri izlenmek suretiyle biçim alacaktır.

1. - İHVAN'IN KURULUŞU

İhvan teşkilatının tarihi, ilk İhvan hicresi sayılan Ertâviyye'nin yerleşime açıldığı tarih olan 1912 yılı ile başlamaktadır. Benu Suud'un başkenti olan Riyad'ın Abdülaziz İbn Suud tarafından Benu Reşid'den

1902'de geri alınması ile birlikte Suudiler, tarihteki üçüncü devletlerini kurmak için yoğun bir siyasi ve askeri faaliyet içerisine girdiler. Aslında Suudiler 1912'ye gelindiğinde önceki Suudi devletlerinin tabii sınırlarına ulaşmış durumdaydılar. Eski ismi Yemame olan Riyad'ın havalisi dahilindeki Devasir vadisi, Eflac, Harc, Veşm ve Sedir mıntıkaları ile Uneyze ve Büreyde kasabalarını ihtiva eden Kasîm mıntıkası, Riyad'ın fethini takip eden ilk yıllarda yeni emirliğin hükümranlık sahasına dahil edildiler. Buralarda meskun bedevi kabileler itaat altına alındılar. Kasîm ve Ahsa bölgelerine doğru ilerleyişin başlamasıyla birlikte, Suudilerin Osmanlı ve İngiliz devletleriyle münasebetleri de başlamış oldu. İşte, tabii sınırlarını bir kez daha zorlamak isteyen ve bu yolda bedevi kabilelerinin ötesinde iki büyük imparatorlukla karşı karşıya olma durumunda kalan Suudi Emirliği için İhvan gibi bir teşkilat eşsiz avantajlar sağlayacaktır.

1.1. - Yeni Bir Devlete Doğru: İlk Fetihler ve Türkler

Suudiler için Riyad'ın fethi, 1865'den itibaren yaşamış oldukları iç ihtilafların, bölünme ve yıkım döneminin sonu ve yeni bir geleceğin başlangıcı anlamına geliyordu. Kuveyt'deki sürgünden Riyad'a dönen babası Abdurrahman b. Faysal'ı törenle karşılayan Abdülaziz, yeni devletin emirliğini babasına tevdi etmek istemiş, fakat Abdurrahman, oğlu lehine bu görevden ferağat etmek istediğini aile büyüklerine bildirmişti. Bir hükümranlık sembolü olarak aile içinde nesilden nesile aktarılan Muhammed b. Abdülvehhab'ın kılıcını bir merasimle oğlu Abdülaziz'e teslim eden Abdurrahman, böylece yeni Vehhabi emirliğin riyasetinin kimde olduğunu da ilan etmiş oluyordu.[1] Fethedilen şehrin *emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker* yani hisbe vazifesini de Şeyh ailesinden Abdülaziz b. Abdüllatif'e tevdi etmekle İbn Suud,[2] Suudi ailesi ile İbn Abdülvehhab ailesi arasındaki kadim ittifakın devam ettiğini deklare ediyordu. Bu ittifak, İbn Suud ile yine Şeyh ailesinden

---

1 Howarth, *King*, s.27; Seyyid b. Ali, "Esâlibu'l-Melik Abdilaziz fî Binâi Re'yi'l-Âm", *Mecelletü Câmi'ati Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye*, 24 (1419/1999), s.238-9.

2 Seyyid b. Ali, a.g.e., s.260; Sa'ûd b. Sa'd ed-Düreyb, "ed-Da've İlâ'llâh ve'l-Hisbe ve'l-Kadâ fî'r-Riyâd", *ed-Dir'iyye*, 9 (1421/2000), s.218.

olan Riyad kadısı Abdullah b. Abdüllatif'in kızı Tarfe arasında kıyılan nikah ile pekiştiriliyordu.[3]

Emir Abdülaziz İbn Suud, Suudilerin anayurtları sayılan toprakları o sıradaki tek düşmanları olan Reşid Oğulları'ndan geri almak hedefine yönelik askeri faaliyetlerini yoğunlaştırdı. 1902 ve 1903 yıllarında Riyad'ın güneyinde kalan Eflac ve Harc mıntıkaları, 1904'te de kuzeydeki Sedir ve Veşm mıntıkaları Suudilerin denetimine geçti. Yine aynı yıl, Kasîm bölgesinin iki önemli kasabası olan Uneyze ve Büreyde Reşid Oğulları'ndan geri alındı.[4] Bölgeyi Osmanlı himayesi altında yöneten Reşid Oğulları'nın Abdülaziz karşısında ardarda yaşadığı yenilgiler, İstanbul'u alarma geçirdi. Müttefikine yardım için bölgeye takviye birlikler gönderen Osmanlı yönetimi ile Abdülaziz İbn Suud'un karşı karşıya gelmeleri, Benu Reşid'in güç kaybetmesinden kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda bu yeni siyasi durum, Osmanlıların bölgedeki en güçlü rakibi olan İngilizler ile İbn Suud'un birbirlerine yakınlaşmalarına yol açacaktır.

Suudilerin ve tüm Vehhabilerin doğal düşmanları olan Osmanlı devleti ile İbn Suud'un ilk teması 1904 yılı Haziran ayında gerçekleşti. Kasîm'deki bu askeri temasta İbn Suud'un kuvvetleri ağır yenilgiye uğradılar. İbn Suud elinden yaralandı. Diğer bazı kayıtlara göre ise bacağına aldığı darbe nedeniyle baygın düşmesi askerlerinin dağılmasına neden oldu. Fakat aynı yılın sonbaharında, Osmanlılar ve Benu Reşid'in taraftarlarının oluşturduğu ordu İbn Suud karşısında yenilgiye uğradı. Bu sefer de İbn Reşid yaralandı. Savaş sırasında en az 550 Osmanlı askerinin öldüğü bildirilmektedir. Sağ kalanlar ise daha sonraki günlerde bedevilerce saklandıkları yerlerde bulunarak öldürüldüler. Sağ kalmayı başaran iki askerin anlattıkları daha dehşet vericiydi. Osmanlı komutanı, İbn Suud'a hücumda tereddüt gösterdiği için bizzat İbn Reşid tarafından vurulmuş ve savaş sırasında İbn Reşid'in bedevileri, müttefikleri olan Osmanlı askerlerini savaşın en şiddetli zamanında arkadan vurarak yüz kadarını öldürüp doksanını da yaralamıştı.[5]

---

3 R. Lacey, *The Kingdom*, London, 1981, s.63, 67.

4 Kıcıman, *Medine Müdafaası*, s.161-2; Philby, *Arabian Jubilee*, s.14-6; ez-Ziriklî, *Şibh*, i, s.145 vd.; a.mlf., *el-Vecîz*. s.35-6; Howarth, *King*, s.37-8; İslam, *Suûdî Arabistanı Tanıyınız*, 49-50.

5 Howarth, a.g.e., s.45-50.

Bu savaşın sonucunda ilginç bir gelişme yaşandı. Olaydan sonra Osmanlıların Necd'e yaptığı askeri takviyeden korkuya kapılan İbn Suud, Osmanlı padişahına yazdığı bir dizi mektupla meydana gelen olaydan dolayı af talep etti ve olayın, İbn Reşid'in tezvirat ve arabozuculuğu sonucu meydana geldiğini bildirdi. Mektuplarda şu çeşit ifadeler sıklıkla yer alıyordu: "Ben, Allah'ın Gölgesi'nin her arzu ve emrine amadeyim....Ben, efendimiz Yüce Halife'nin sadık bir kuluyum".[6] Bu çabalar sonucunda ve Kuveyt emirinin arabuluculuğuyla 1905 ilkbaharında Osmanlı temsilcisiyle İbn Suud'un babası Abdurrahman biraraya geldiler. Abdurrahman, oğlu adına tekrar özür dileyerek itaatini arzetti ve kuzey Necd'de bir Türk garnizonunun bulunmasından memnun kalacaklarını, fakat tek isteklerinin İbn Reşid'in bölgeden uzak tutulması olduğunu temsilciye bildirdi. Bu görüşme sonucunda bir Türk birliği Kasîm'de konuşlandı. Osmanlı sancağı bölgedeki burçlara dikildi. Ancak İbn Suud, aynı zamanda İngilizler ile de irtibattaydı. Hatta Osmanlı kuvvetlerini Ahsa'dan çıkartmak karşılığında İngilizlerden yardım istediği fakat bu teklifin İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından makul bulunmadığı kaydedilmektedir.[7] Bu arada İbn Suud 1906 Nisan ayında ezeli rakibi İbn Reşid'e Ravzatü'l-Muhenna'da bir gece baskınıyla son darbeyi indirdi. Bu baskından İbn Reşid sağ kurtulamadı.[8]

Suudiler, 1907-1912 arasında Necd ve Ahsa'daki bedevi kabilelerin tümünü itaat altına aldılar. Bu kabilelerin çoğu, aralıklarla da olsa bölgeyi ikiyüz yıldır yöneten Suudi ailesine barışçı yollarla itaat ettiler. İsyankar kabileler ise bedevi usulü cereyan eden kanlı çarpışmalar sonucu itaat altına alındılar.[9] İbn Reşid unsurunu devre dışı bırakan İbn Suud'un Kasîm'deki Osmanlı birliğine artık ihtiyacı kalmamıştı. Çevredeki kabilelere, Türk garnizonuna giden kervanlara yol vermemelerini emreden İbn Suud, savaş yapmadan Türkleri bölgeden çıkarmayı başardı. Açlık, hastalıklar ve peşinden firarlar baş gösterince Sıtkı Paşa komutasındaki Türk garnizonu bir daha dönmemek üzere

6 Howarth, a.g.e., s.50-1. Ayrıca bkz. Kıcıman, *Medine Müdafaası*, s.163-5.
7 Howarth, a.g.e., s.51-4.
8 Howarth, a.g.e., s.55.
9 Bkz. Philby, *Arabian Jubilee*, s.23-31; Howarth, a.g.e., s.64-6.

Necd'i terketti. Sancaklar indi ve Kasîm Mutasarrıflığı kapatılarak Basra'ya nakledildi.[10]

Necd'in tamamını hakimiyetine geçiren İbn Suud'un yeni hedefi Ahsa olacaktır. Kabilelerini itaat altına aldığı Ahsa'daki karşı muhatabı ise yine Türklerdi. 1913 Mayıs ayı başında Ahsa'nın en önemli şehri olan Hufuf'u bir gece baskınıyla ele geçiren İbn Suud, Osmanlı birliğini teslim olmaya mecbur etti ve kısa zaman içinde tüm Ahsa'yı kontrolü altına aldı.[11] Osmanlı Devleti, İbn Suud'u yanına çekmek veya en azından onu İngilizlerin yanına itmemek gayesiyle Ahsa'daki *de facto* Vehhabi hakimiyetine tepkisiz kaldı. Zaten İbn Suud da, kendileri Ahsa'yı almasalardı İngilizlerin alacağını söyleyerek İstanbul'a mesajlar göndermekte, kendisine doğrudan yönelebilecek olan tehditleri İngiliz-Osmanlı rekabetinden faydalanmak suretiyle diplomatik yolla etkisizleştirmeye çalışmaktaydı.[12] Nitekim 1914 Mayıs ayında Osmanlı ile İbn Suud arasında imzalanan antlaşma gereğince Abdülaziz'e, Bâb-ı Âlî'ye bağlı kalmak ve ortak düşmanlara karşı ittifak yapmak şartıyla Necd Valiliği ve "paşa" ünvanı verildi.[13]

Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında I. Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte Kasım 1914'den itibaren Osmanlı ve İngiltere arasında resmi savaş durumu başlamış oluyordu. Bu arada bir Osmanlı heyeti, İngilizlere karşı Arabistan'da bir müslüman ittifakı oluşturmak için görüşmelerde bulunmak üzere Riyad'a geldi. Osmanlı, Suudileri, Reşid Oğulları'nı, Mekke Şerifi'ni ve Yemen'in Zeydi imamını bir araya getirerek İngilizlere karşı bir "kutsal ittifak" kurmak istiyordu. Bu amaçla Reşid Oğulları'na büyük miktarlarda silah ve para yardımı yapmıştı. İbn Suud, silah ve para yardımını kabul etmekle beraber, Reşid Oğulları'nın olduğu bir ittifaka dahil olamayacağını Osmanlı heyetine bildirdi.[14] Bu cevap aslında bir bahaneden başka bir şey değildi. Osmanlı'nın Necd valisi, uzun süreden beri İngilizler ile irtibat halindey-

---

10 Kıcıman, *Medine Müdafaası*, s.170-2; Howarth, a.g.e., s.62.

11 Bkz. Philby, *Arabian Jubilee*, s.30-1; ez-Ziriklî, *Şibh*, i, s.201-212; a.mlf., *el-Vecîz*, s.56-8; Howarth, a.g.e., s.81; Williams, *Ibn Sa'ud*, s.84-90.

12 Kıcıman, *Medine Müdafaası*, s.173.

13 Philby, *Arabian Jubilee*, s.36-8. Antlaşmanın maddeleri için ayrıca bkz. G. Troeller, *The Birth of Saudi Arabia*, London, 1976, s.248-9.

14 Philby, a.g.e., s.40; Howarth, *King*, s.84-5.

di. İngilizlerin bölgedeki siyasi temsilcisi W. Shakespear, 1914 Şubatı'nda Riyad'a gelmiş, bu vesileyle İngilizler ile Suudiler arasında sıcak yakınlaşmalar tesis edilmişti.[15] I. Dünya Savaşı çıkınca bu dostluk daha da pekişti. Osmanlı'nın ittifak çağrısına ret cevabı veren İbn Suud, bunun hemen arkasından, Osmanlı heyeti hala Riyad'da iken, İngilizlere ittifak teklifinde bulundu. Teklife göre, İngiltere, İbn Suud'un bölgedeki egemenliğini tanıyacak ve bunu para ve silah yardımı yapmak suretiyle bir nevi garanti altına alacaktı. Bunun karşılığında ise İbn Suud, İngiltere'nin düşmanları yanında yer almayacaktı. Bu teklif, 1915 yılı sonlarında Londra'da kabul gördü ve resmen yürürlüğe girdi.[16] Artık büyük savaşta Osmanlı'nın Necd valisinin safı belli olmuştu. Bu birliktelik, İbn Suud'a İngiltere-Hindistan İmparatorluğu'nun şovalyelik nişanı verilmesiyle pekiştirildi. 1916 yılı Kasım ayında Kuveyt'de düzenlenen bu madalya töreni vesilesiyle İngilizler, İbn Suud'u Basra'daki garnizonlarına götürerek İngiliz ordusunun silah ve teçhizatını gösterdiler. Uçak ile ilk defa burada karşılaşan İbn Suud, ilk kez trene bindi. Ayrıca bir hastanede elinin rontgen filmi çekilerek kendisine gösterildi. İbn Suud, törenler sırasında yaptığı konuşmalarda Arap birliğinin öneminden bahsederek o sırada Hicaz'da Osmanlı'ya karşı Arap isyanını başlatan Şerif Hüseyin'den övgüyle söz etti ve toplantıya katılan diğer kabile reislerine Arapların birliği yolunda İngiltere ile işbirliğini ilerletmeleri çağrısında bulundu.[17]

Necd'i kontrolüne aldıktan sonra Ahsa'ya yöneldiği 1912 sonrası dönemde Abdülaziz İbn Suud, kurmuş olduğu İhvan teşkilatından büyük ölçüde faydalanmıştı. Bundan sonraki bölümlerde ayrıntılı şekilde incelenecek olan İhvan teşkilatı, İbn Suud'un Türklerle olan mücadelesinde en önemli askeri güç kaynaklarından birini oluşturdu. Vehhabi zihniyetinin kurumsallaşmış bir temsilcisi olan İhvan'ın Osmanlı ile olan mücadelesi, Osmanlı'ya karşı 18. ve 19. yüzyıllardaki Suudi-

---

15 Philby, a.g.e., s.35; Howarth, a.g.e., s.80; P. Sluglett, "The Precarious Monarchy", [*State, Society and Economy in Saudi Arabia*, ed.: T. Niblock, London, 1982] içinde, s.49, 51.

16 Philby, a.g.e., s.40-3; Howarth, a.g.e., s.85, 88-9. Bu anlaşma gereğince İngiltere 1915-1923 yılları arasında İbn Suud'a beş bin İngiliz Sterlini aylık ödedi, bkz. Sluglett, a.g.e., s.45; Algar, *Wahhabism*, s.38.

17 Philby, a.g.e., s.45-8; Howarth, a.g.e., s.97-8; Lacey, *The Kingdom*, s.126-7.

Vehhabi güç birliğinin bir tekrarıydı ve bu nedenle siyasi aktörler tarafından şaşırtıcı bir gelişme olarak hiç bir zaman algılanmadı. Fakat Vehhabiler Osmanlı ile savaşırken, liderleri İbn Suud'un İngilizlerle yakın işbirliğine girmesi, açıklama getirilmesi gereken hassas bir konuydu. Bu konunun çözümlenmesi, Vehhabi düşüncesinin nitelikleri konusunda bize bir fikir vermekle kalmamakta, o dönemde bölgede yürürlükte olan din-siyaset ilişkisinin dayandığı oynak temelleri de ayrıca ortaya çıkarmaktadır.

İbn Suud ile olan çeşitli konulardaki müzakerelerine dair İngiliz Philby'nin tuttuğu notlar, söz konusu hususta bize aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Philby'nin bir toplantı sırasında yönelttiği, İngilizlerle Suudilerin ittifakı karşısında İhvan'ın tutumu hakkındaki sorusu İbn Suud tarafından şu şekilde cevaplanmıştı:

> "İhvan'ın size düşman olduğu doğru değildir. Zira inancımıza göre sizler Ehl-i Kitab'sınız. Vehhabilerin nefretine hedef olan müşriklerden veya kafirlerden değilsiniz. Fakat halkım arasında, özellikle eğitimlerini Necd dışında almış olan veya sıklıkla dışarıya seyahat eden birçok şehirli insan, İslamiyet'in temsilcileridir diye Türklere yakınlık duymakta ve bundan dolayı İngilizlere düşmanca bakmaktadırlar. Ama bunda fazla ileri gidemediler. Daha yakın zamanda böyle düşünen iki adamı görüşlerini ifade ettiklerinden dolayı cezalandırdım".[18]

Hafız Wahba, Türkler hakkındaki olumlu görüşlerinden dolayı cezalandırılan bazı alimlerden söz etmektedir ki bunlar, büyük ihtimalle İbn Suud'un Philby'e bahsettiği şahıslar olmalıdır. Wahba, Türklerin kafir olduklarını kabul etmediğinden dolayı baskı gören Kasîm ulemasından Şeyh İbn Casir'in Kuveyt'e kaçmak zorunda kaldığını ve orada öldüğünü, Şeyh Abdullah b. Ömer'in ise içinde bu konunun da bulunduğu bir dizi mesele hakkında Riyad ulemasının görüşlerine ters düştüğü için ölüm cezasına çarptırıldığını bildirmektedir.[19]

---

18 Philby, *The Heart of Arabia*, London, 1922, i, s.371. Suudi Arabistan'ın Londra büyükelçiliğini yapan Hafız Wahba, Londra'daki Central Asian Society'de Temmuz 1929'da Vehhabilik ve Suudiler hakkında verdiği konferansta, Vehhabilerin Türkleri niçin gerçek müslümanlar olarak kabul etmediklerini açıklamaktadır. Konferans metni için bkz. Wahba, "Wahhabism in Arabia: Past and Present", *Journal of the Central Asian Society*, 16 (1929), s.466.

19 Wahba, *Arabian Days*, s.99.

İbn Suud, bir başka münasebetle şunları söylemektedir:

"Eğer siz İngilizler, kızlarınızı karım olsunlar diye bana önerseniz kabul ederdim....Fakat Mekke Şerifi'nin veya Mekkelilerden ve diğer müslümanlardan müşrik saydıklarımızın kızlarını alamam. Hıristiyanların kestiği hayvanların etlerini sorgusuz sualsiz yerim. Allah ile beraber başkalarını ibadetlerinde ortak koşan müşrikler ise bizim nefret edip iğrenç saydığımız kimselerdir".[20]

Bu duygularla yüklü olan İbn Suud, bir başka toplantıda da Hıristiyanlarla ilgili bazı Kur'an ayetlerini okumuş, sonra da Philby'e dönerek kendisini kuzeni saydığını, zira Hıristiyanların İshak Peygamber, Arapların da İshak'ın kardeşi İsmail Peygamber evladından olduklarını, Türklerin ise Tatar kökenli *evlâd-ı İblis*'den olduklarını açık yüreklilikle ifade etmişti.[21]

Şüphesiz ki İbn Suud'un söz konusu kanaatini tüm Vehhabilerin ortak görüşü olarak görmek yanlış olacaktır. Nitekim, ilerideki konularda da görüleceği gibi, Vehhabiler, "müşrikler" arasında yaptığı bu çeşit bir "pragmacı" ayırımdan dolayı liderlerine zaman zaman cephe alacaklardır. Fakat şu bir gerçek ki İbn Suud, dost ve düşmanlarının ayrımını yaparken bahsedilen dini argümanları sıklıkla kullanmış ve peşindeki kitleleri bu doğrultuda yönlendirmiştir. İngilizler ve Amerikalılar ile olan dostane ilişkileri ileriki yıllarda da İbn Suud'un başını iç politikada zaman zaman ağrıtacak, fakat yukarıdakilere benzer argümanlar yeri geldiğinde ustaca gündeme getirilerek Vehhabi dini tepki yine din temelinde yumuşatılacaktır.

1.2. - İlk İhvan Yerleşimlerinin Oluşumu ve Hedefler

1912 yılına gelindiğinde, Abdülaziz İbn Suud Necd'in tamamını kontrol altına almış durumdaydı. Ele geçirilen kasabaların halkları, İbn Suud'a bağlılıklarını sunmak suretiyle, ortak düşmana karşı kendi topraklarını savunma sorumluluğunu da üzerlerine almış oluyorlardı. İtaat altına alınan bedevi kabileler de, gerektiğinde böyle bir savunmada veya karşı saldırıda güçleri ölçüsünde İbn Suud'a yardımla mükellefti-

---

20 Philby, *Arabia of the Wahhabis*, London, 1928, s.23.

21 Philby, a.g.e., s.23-4.

ler. Fakat İbn Suud'un genişleme planları Necd ile sınırlı değildi. Hala Reşid Oğulları'nın elinde olan kuzeydeki Şemmar mıntıkası ve Hail şehri, Türkler ve İngilizlerin ortak çıkar alanları olan Ahsa, Kuveyt ve Güney Irak, Tebük ve kuzeyini kapsayan Akabe körfezine kadar uzayabilecek geniş alan, bir zamanlar dedelerinin ellerinde tuttukları kutsal şehirler ve Hicaz, hatta Yemen, İbn Suud'un ileride mutlaka hakimiyetine almayı düşündüğü coğrafyayı kapsamaktaydı. Necd'in yerleşik halkından topladığı askerlerle Riyad'ın çok uzağında kalan bu bölgelerde egemenlik kurma girişimi boş bir çaba olacaktı. Göçebe bedeviler ise, zaten zor zaptedilen askeri unsurlar olarak, planlı ve disiplinli yürümesi gereken uzun bir fetih kampanyasına uygun özellikleri üzerlerinde taşımıyorlardı. Sık sık birbirleriyle savaş durumuna geçebilen bu kabileler, yiyecek, silah ve para karşılığı kolayca saf değiştirebilmekte, böylece kendilerine güvenen ve dayanan hakim güçleri çoğunlukla hayal kırıklığına uğratabilmekteydiler.

Güç ve hakimiyet için Arabistan'da öncelikle gereken şey, otorite sahibi merkezi bir hükümetin tesisiydi. Bu otoritenin oluşmasına engel olan iki önemli husus bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi, bedevi aşiretlerin bağlılık ve sadakat ölçülerinin farklılığı ve oynaklığıydı. Çöl hayatının bir parçası olan aşiretler arası taarruzlar ve kervan baskınları, birden fazla güçlü siyasi aktörün bulunduğu bir ortamda Arabistan'daki iç barışı diğer zamanlardan daha fazla tehdit etmekteydi.[22] Aşiretlerin kudret sahibi ve başarılı bir hükümetten memnun olmayacaklarını düşünen İbn Suud, bir konuşmasında şöyle demektedir: "Aşiretler ancak kılıçtan anlarlar. Kılıcını sıyırırsan rahat dururlar. Sıyırmaz, kınına sokarsan yağmalarlar, öldürürler ve barışı tahrip ederler".[23] Bu düşüncesiyle genellikle uyuşan 1912'ye kadarki icraatları sayesinde İbn Suud Necd aşiretlerini itaat altına alabildi. Fakat merkezi otoritenin tesisini engelleyici diğer bir husus olan farklı aşiret yasalarının farklı bölgelerde yürürlükte olması gerçeği, zor ve kuvvetten daha başka tedbirlerin alınmasıyla ortadan kaldırılabilecek bir vakıaydı.

---

22 Çek gezgin Musil'in 1914'deki Arabistan seyahatindeki, bedeviler arası anlaşmazlıklar, savaşlar ve sebepleri hakkındaki gözlemleri için bkz. A. Musil, *In the Arabian Desert*, London, 1931, s.299-300.

23 İbn Suud'un 1922'deki Ukayr toplantısında yaptığı konuşmadan alıntı olarak bkz. Mûdî bint Mansûr, *el-Hucer ve Netâicuhâ fî Asri'l-Melik Abdilaziz*, Beyrut, 1993, s.83-4.

Hedefler ve söz konusu gerçeklikler karşısında İbn Suud, göçebe bedevi aşiretlerini daimi olarak iskanda tutmaya yönelik planını yürürlüğe koydu. İslamiyet'in Vehhabi yorumunun yeni yerleşim yerlerinde öğretilmesi ve pratiğe dökülmesi, bu planın başlıca parçasıydı. Böylece İbn Suud, Suudi-Vehhabi birlikteliğini tarihte bir kez daha güçlü bir şekilde devreye sokarak, bedeviliği Vehhabiliğin katı kuralları içinde dizginlemek istedi. Bu iskan planı sayesinde kanuna ihtiyaç duymayan göçebeler nizam altına sokulacak, bu nizam dini bir zeminde şekilleneceği için gelip geçici değil kalıcı olacaktı. Kabilevi bağlılıklar yerini din kardeşliğine bırakacak, itaat ise ilkönce Allah'a daha sonra da onun halifesi olan Vehhabi imama arzedilecek, dinin de temsilcisi olan imam Allah adına kanunları uygulayarak bağlılarını hem dünya hem de ahiret saadetine yönlendirecekti. Bu plan sayesinde "Allah yolunda cihat" fikri yeniden gelişecek, bir nevi garnizon biçiminde iskan edilen bedeviler, kendi aralarında "müslüman kardeşleriyle" yaptıkları savaşları bırakıp, Allah'ın ve imamın isteği doğrultusunda kafirlerle savaşa hazır hale geleceklerdi. İskan dolayısıyla hayvancılığı bırakmak zorunda kalan bedevilere alternatif olarak ziraat öğretilecek, bedeviler bu yolla kendi kendilerine yeter hale gelecek, açlık önlenecek, böylece ganimet amaçlı akınların ve soygunların önüne geçilerek iç barışa katkı sağlanacaktı.

Abdülaziz İbn Suud Necd'in fethini askeri metotlarla gerçekleştirirken bir taraftan da bölgedeki kabilelere da'vetçiler göndererek Vehhabilik temelinde dini içerikli bir tebliğ kampanyası başlattı. Vazifeli da'vetçiler gittikleri yerlerde tevhitten bahsetmekte, şirk ve bid'atlardan sakındırmakta, amellerin önemine vurgu yapmakta, şehirlerde ve bedavette dini hakkıyla yaşamanın zorluğunu anlatarak dinin yaşanabileceği yerlere gerektiğinde hicret etmenin vacip olduğunu insanlara bildirmekteydiler. Aynı kampanyanın bir parçası olarak, kabile reisleri Riyad'a davet edilmekte, İbn Suud'un konukları olarak başkentte bulundukları süre içinde Vehhabi ulema nezaretinde dini eğitim almakta ve kabilelerine geri döndüklerinde, özellikle hicretin ve cemaat halinde dini yaşamanın gerekliliği hususunda aldıkları talimatları icraata dökmeleri kendilerinden istenmekteydi. Yapmaları gereken iş, bu konuda da'vetçiler tarafından ikna edilmiş olan kabile mensuplarını belli bir koordinasyon dahilinde yerleşime geçirmekti.

Söz konusu iskan politikası ilk olarak Ertâviyye'de hayata geçti. Ez-Zilfî'nin kuzeydoğusunda, Kuveyt-Büreyde yolu üzerindeki bu va-

ha, ilk İhvan yerleşimcilerinin geldikleri yer oldu. *El-Ertâ* isimli hünnap benzeri bir ağacın çok bulunmasından dolayı Ertâviyye ismini alan[24] bu vahadan 1912 Mart'ında geçen Danimarkalı gezgin B. Raunkiaer, vahanın ismini zikretmekle beraber herhangi bir yerleşimden söz etmemektedir.[25] Kaynaklardan, aynı yılın sonlarında veya en geç 1913 yılının başlarında ilk evlerin Ertâviyye'de yapılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Necd'de ekim-dikim işlerinin ancak kış aylarında mümkün olabildiği düşünüldüğünde bu tarih tespitinin doğruluğu kuvvet kazanmaktadır.[26] Vehhabi da'vetçilerden etkilenen Mutayr ve Harb kabilelerinden bir grup bedevi, bugünkü Mecme'a kasabası yakınındaki Harmâ'ya gelerek oradaki dini derslere katılmışlardı. Aynı dini coşkuyu paylaşan bazı kasabalılarla birlikte yeni da'veti burada hayata dökmek isteyen bu grup, kasabalıların çoğunluğunun tepkisiyle karşılaşınca kasabayı terk ederek Ertâviyye'ye yerleşme kararı aldılar. Elli kadar şahıs ve ailelerinden oluşan bu grubun başlarında olan iki kişinin isimleri, Harb kabilesinden Sa'd b. Musîb ve Mutayr kabilesinden Abdülmuhsin b. Abdülkerim olarak kaydedilmektedir. Bir cami ve evlerin inşası, su kuyularının kazılması için gerekli alet ve edevatı ve yeterli miktarda finansal yardımı İbn Suud'dan temin eden İhvan'ın bu öncüleri, kısa bir sürede küçük bir kasaba oluşturarak orayı bedevi yerleşimi için bir cazibe merkezi haline getirdiler. Özellikle Mutayr'a mensup çok sayıda bedevi, Kuveyt pazarlarında at ve develerini satıp karşılığında yerleşik hayat için gerekli malzemeleri alarak Ertâviyye'ye geldi. Yine İbn Suud'dan temin edilen basit ziraat araçları ve tohumluklarla, tahsis edilen topraklarda ziraata başlandı. Böylece ilk İhvan kolonisi ortaya çıkmış oldu.[27]

---

24 Bkz. Attar, *Sakrü'l-Cezîre*, s.198.

25 B. Raunkiaer, *Through Wahhabiland on Camelback*, London, 1969, s.84.

26 Bkz. L. Gouldrup, "The Ikhwân Movement of Central Arabia", *Arabian Studies*, 6 (1982), s.163. Raunkiaer'in eserine bazı notlar düşen Gerald de Gaury de, adı geçen gezginin Ertâviyye'ye uğramasından yedi ay sonra, yani 1912 Ekim'inde yerleşimin başladığını iddia etmektedir, bkz. *Through Wahhabiland*, s.84.

27 Ertâviyye'nin kuruluşu ve ilk yerleşimcileri hakkında bkz. Philby, *Arabia*, London, 1930, s.225; a.mlf., *Sa'udi Arabia*, London, 1955, s.261-2; a.mlf, *Arabian Jubilee*, s.23; er-Reyhânî, *Ibn Sa'oud of Arabia*, London, 1928, s.191-2; a.mlf., *Târîh*, s.261-3; H. Armstrong, *Lord of Arabia*, London, 1934, s.113-4; ez-Zirikli, *el-Vecîz*, s.70; D. van Der Meulen, *The Wells of Ibn Sa'ud*, London, 1957, s.63-6; H. et-Tâhirî, *el-Memleketü'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, y.y., t.y., s.54-6;

Kaynaklar İhvan teşkilatının kurucusu olarak Abdülaziz İbn Suud'a işaret etmektedirler. Bu kaynaklar arasında tek istisna, 1920'li yıllarda İngilizlerin Kuveyt Genel Valiliğini yapan H.R.P. Dickson'dur. Dickson'a göre İhvan teşkilatı, Muntafık kabilesinden bir Vehhabi alim olan Şeyh Abdülkerim el-Mağribi tarafından 19. yüzyılın son yıllarında Ertâviyye'de kurulmuştur.[28] Gezgin Raunkiaer 1912'de Ertâviyye'ye uğradığında orada bir yerleşimin bulunmaması, öncelikle Dickson'un verdiği tarihin hatalı olduğunu göstermektedir. Ayrıca, bölgede alan araştırması yapan Habib'in İhvan'a mensup kişilerle yapmış olduğu röportajlardan da bu bilginin yanlış olduğu sonucu çıkmaktadır. Habib'e göre Dickson, farklı insanların benzer isimlerini karıştırmak suretiyle bu hatayı yapmıştır. Habib'in sağladığı kanıtlar oldukça ikna edici niteliktedir.[29]

Dini-siyasi bir hareket olarak İhvan'ın ortaya çıkmasının arkasındaki fikir büyük ihtimalle İbn Suud'a aittir. Hareketin kuruluşu sırasında yerleşimcilere ekonomik destek ondan gelmiştir. İhvan'ın planlı büyümesi yine onun gözetiminde gerçekleşmiştir. Fakat 1920'lerin başında İhvan hakkında yazan Futayyih el-Medeni, başka bir isimden daha söz etmektedir. Muhammed b. Abdülvehhab'ın torunu ve Necd'in o sıradaki en önde gelen Vehhabi alimi olan Şeyh Abdullah b. Muhammed b. Abdüllatif, örgütlü Vehhabi da'veti ülkede başlatarak İhvan'ın kuruluşunda İbn Suud'dan sonra en büyük katkıyı sağlamıştır.[30] İbn Suud ne kadar teşkilatın mimarı sayılıyorsa, Şeyh Abdullah'ın da o kadar İhvan ideolojisinin mimarı olduğu kabul edilmelidir.

---

el-Muhtâr, *Târîh*, s.144-5; J.S. Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors of Islam*, Leiden, 1978, s.48-51; Kişk, *es-Su'ûdiyyûn*, s.557-560; D. Holden, R. Johns, *The House of Saud*, London, 1981, s.68-70; Lacey, *The Kingdom*, s.141-6; Gouldrup, "The Ikhwân Movement", s.162-3; Peterson, *Historical Dictionary*, s.16.

28 H.R.P. Dickson, *Kuwait and Her Neighbours*, London, 1956, s.149.

29 Bkz. Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.21-2, 50-1. Fakat 1980'lerde yazan Muhammed Ali Said, yücelttiği İhvan teşkilatının kuruculuğunu İbn Suud'a yakıştıramamakta, Dickson'a uyarak Şeyh Mağribi'yi teşkilatın kurucusu olarak tanıtmaktadır. Said'e göre İbn Suud, İhvan'ın gücünü Ertâviyye'ye yaptığı bir ziyarette görmüş, bu oluşumu Arabistan'da yaygınlaştırarak siyasi amaçları için kullanamak üzere kolları sıvamıştı. Bkz. M.A. Said, *Britanya ve İbn-i Suud*, İstanbul, 1990, s.32-5.

30 El-Medenî'nin *Fırkatü'l-İhvân*'ından doğrudan alıntı olarak bkz. ez-Ziriklî, *Şibhü'l-Cezîre*, i, s.361. Ayrıca bkz. el-Muhtâr, *Târîh*, s.146-8.

Vehhabi da'vetin bölgede yaygınlaşması sonucu, Ertâviyye örneğini izleyen kabileler kendi yerleşim yerlerini kurmaya başladılar. Necd'in büyük kabilelerinden Uteybe, el-Ğatğat'da 1912 veya 1913'de kendi yerleşimini kurdu. Harb kabilesi Duhne'de, Şemmar kabilesi de Acfar'da onu izledi. Yaklaşık on yıl içinde sayısı yüzü aşacak olan bu yerleşim yerlerine hicre adı verildi. Fakat bu geniş katılıma rağmen, bazı kabilelerin bu organizasyona dahil olmamakta ısrar ettikleri de bilinmektedir. 1916'da İbn Suud tüm bedevi unsurlara hicre kurmaları talimatını verdiğinde, kabilevi birliklerinin zarar göreceği endişesiyle Ucmanlıların bu karara karşı geldikleri ve bu nedenle iki defa ayaklandıkları bildirilmektedir. Ayrıca kuzeydeki Ravele bedevileri, ilk başta hicrelere yerleşmelerine rağmen bu yeni hayatlarına bir türlü alışamamışlar ve bir süre sonra hicrelerini terkederek eski yaşamlarına geri dönmüşlerdi.[31] Ama bu olaylar istisnaydı ve özellikle merkezi Necd'in her bir tarafı hızlı bir hicreleşme faaliyetine tanık olmaktaydı.

2 - İHVAN HAREKETİ ve MENSUPLARI

Göç etmek anlamına gelen *hicre* kelimesi, İhvan mensuplarının iskan yerlerinin ismi olarak kullanılmıştır. Kelimenin çoğulu, *hucer* şeklindedir. Anlaşılacağı gibi bu isim, dini bir kavram olan hicret kelimesiyle yakın alakalıdır. İhvan'ın, kuruluşunun ilk yıllarında eğitim ve da'vet için kabilelere dağıttığı Muhammed b. Abdülvehhab'a ait olan risalede hicret kavramının üzerinde önemle durulmaktadır. Risalede, Müddessir suresinin ilk ayetleri bu bağlamda ele alınırak tefsir edilmektedir. Bu tefsire göre "kalk ve uyar" ayeti, "şirke düşmeme hususunda uyararak tevhide çağırmak" anlamına gelmekte, "elbiseni temizle" ayeti ise "amelleri şirkten arındır" emrine delalet etmektedir. "*Ve'r-rucze fehcur*" cümlesinin anlamı ise puta tapıcılığın her türlüsünü terkedip, putlardan uzaklaşmaktır. Bu anlamda hicret, şirk diyarından İslam diyarına göç etmeyi gerektirmektedir. Allah'ın yarattığı yeryüzü hicret için oldukça geniştir. Hicrete karar veren kimse, gidebileceği pek çok yerde bolluk ve rahatlık bulabilecek, ayrıca bu işi yapar-

31 Ebû 'Aliyye, *el-Islâhu'l-İctimâ'î fî 'Ahdi'l-Melik Abdilazîz*, Riyad, 1406/1986, s.146.

ken ölürse büyük mükafatlara kavuşacaktır. Mazeretsiz olarak hicret etmeyenleri ise cehennem beklemektedir.[32] Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicreti böyle bir hicrettir. Bu fiil müminler için kıyamete kadar geçerli olacak bir farz olmuştur. "Tevbe geçerli olduğu müddetçe hicret de geçerlidir. Tevbe ise, güneşin battığı yerden doğacağı gün, yani kıyamet günü geçerliliğini yitirecektir".[33]

İbn Suud'un ve Vehhabi ulemanın direktifleriyle sürülerini satıp göçebeliği bırakarak hicrelere göç eden ve oralarda yerleşen insanlara ihvan ismi verilmektedir. Bu insanlardan oluşan teşkilata da bu nedenle İhvan denilmektedir. Kardeş, dost, arkadaş, müttefik anlamlarına gelen *eh* kelimesinin çoğulu olan *ihvân* terimi, din kardeşleri anlamına gelmektedir: "Müminler ancak kardeştirler".[34] Hz. Peygamber, Mekke'den Medine'ye hicret ettiğinde Mekkeli muhacirlerle Medineli müslümanları kardeş yapmıştır (*âhâ*). "Hicret yurdu" diye anılan Medine ayrıca, birbirine düşman olan Evs ve Hazrec kabilelerinin barışmasına sahne olmuştur. Kur'an bu olayı şu ifadelerle anlatır:

> "Hani siz birbirlerinize düşman idiniz de O, gönüllerinizi birleştirmiş ve O'nun nimeti sayesinde kardeş kimseler (*ihvân*) olmuştunuz. Yani siz, bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı".[35]

Aynı millete mensup insanların, şirk, bid'at ve günahlardan hicret edip, aralarındaki dünyevi düşmanlıkları unutarak sırf dini niyetlerle ve Allah istedi diye hicrelerde buluşmaları, kendilerine ihvan ismi vermelerinin gerekçesi olmuştur. Fakat bu buluşma, kabile kimliğinden tamamen soyutlanma anlamında değerlendirilmemiştir. Zaten hicrelerin ekseriyeti, belli bir kabilenin yerleşim yerleridir. Bu anlamda ihvan, din kardeşliği yanında soy-sop kardeşliği biçiminde de anlaşılabilir. Ama tüm hicrelerde meskun olan değişik kabilelere mensup insanların oluşturduğu teşkilatın bütününün isminin de ihvan olması, "kardeşliğin" kabileler üstü niteliğine, yani din kardeşliği kimliğinin baskınlığına işaret etmektedir.

---

32 Bkz. en-Nisâ (4): 97-100 ve el-Ankebût (29): 56.

33 Ebû Dâvud, *Sünen*, Kitâbü'l-Cihâd: 2. Söz konusu risaledeki hicret ile ilgili bilgiler için bkz. E.E. Calverley, "The Doctrines of the Arabian Brethren", *The Moslem World*, 37 (1921), s.373-4.

34 el-Hucurât (49): 10.

35 Âl-i İmrân (3):.103.

Her Vehhabi İhvan değildir. Bir kimsenin İhvan'a mensup sayılması için göçebeliği bırakıp belli bir hicrede yerleşik hayata geçmesi gerekir.[36] Bu nedenle, İbn Suud'un da'vetçilerinin eğitiminden geçmiş olan, Hanbeli veya Vehhabi olarak kendilerini vasıflayan Necd şehir ve kasabalarında yerleşik halk, veya göçebeliğini hala devam ettiren bedeviler İhvan değildir. Bu anlamda her İhvan Vehhabi sayılabilir, ama her Vehhabi İhvan olamaz. Bu açıdan bakıldığında, Philby'nin 1922'de yaptığı, "İhvan hareketi, Vehhabiliğin koyu bir biçimde canlanışıdır"[37] şeklindeki tanımı ile Cheesman'ın 1926'da yaptığı "İhvan hareketi, Vehhabi mezhebinin çok daha softaca bir şeklidir"[38] biçimindeki tanımı, eksik ve yanılmaya neden olabilecek tanımlardır. Çünkü İhvan olmada öne geçen hususiyet, bedevilikten yerleşime hicrettir. Bir şehirlinin veya bir bedevinin Vehhabiliği pekâlâ bir İhvan mensubunun Vehhabiliğinden daha katı biçimde şekil alabilir. Muhtemelen bu yazarlar, İhvan'ın askeri kimliğini göz önüne alarak tanımlarını yapmışlardır. İhvan'ın askeri faaliyetlerinde izlediği müteassıp, haşin ve acımasız metotlar, onlar gibi birçok yazarı bu tür tanımlamalara sevketmiştir.

İhvan'ın, komünist eğilimli bir çeşit teşkilat olarak tanıtılması, o dönemdeki bazı yazı ve raporlarda rastlanan diğer bir tanımlama biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. İhvan'ın hicrelerini bir komün düzeni olarak algılayan, ganimetlerin paylaşım biçimini veya zekatın titizlikle dağıtılmasını gözlemleyip bunları komünist uygulamalarla özdeşleştiren bazı İngiliz bürokratlarının raporlarındaki varılan sonuçlar şüp-

---

36 Bkz. Wahba, *Arabian Days*, s.125.

37 Philby, *The Heart of Arabia*, i, s.299. Philby'nin 1919 tarihli bir raporundaki "İhvan terimi, Vehhabiliğin en içteki grubuna giren bedevileri tanımlamak için kullanılmaktadır. Diğer Vehhabiler ise Hanbelilerdir" tanımı bedeviliğe vurgu yaptığı için daha isabetli bir tanım hüviyetindedir. Bu tanım için bkz. J. Kostiner, *The Making of Saudi Arabia 1916-1936*, New York&Oxford, 1993, s.41.

38 Major R.E. Cheesman, *In Unknown Arabia*, London, 1926, s.24. Benzer bir tanımlama için bkz. et-Tâhirî, *el-Memleke*, s.52. Kostiner de, İhvan isminin ilk başlarda, hicrelerle bağlantıları olsun olmasın son derece müteassıb Vehhabileri tanımlamak için kullanıldığını, 1920'li yıllarda teşkilat dini fanatizmin tipik bir örneği haline gelince de bu ismin hareketin bütününü kapsayan bir teşkilat ismine dönüştüğünü ileri sürmektedir, bkz. "On Instruments and Their Designers: The Ikhwan of Najd and the Emergence of the Saudi State", *Middle Eastern Studies*, 21 (1985), s.305.

hesiz ki İslam dini, Vehhabilik ve İhvan hareketi hakkındaki bilgisizlikten kaynaklanmaktadır.[39] Öte yandan, bu yöndeki diğer bazı değerlendirmelerin bilinçli bir biçimde ve gerçeği saptırmak için yapılmış olduğu görülmektedir. Mekke Şerifi Hüseyin'in ve oğlu Faysal'ın değerlendirmeleri bu çeşit bir yanıltma niyetinin ürünüdürler. Şerif Hüseyin, bölgedeki İngiliz yetkililerine yazdığı mektuplarda, kendisine en büyük tehlike olarak gördüğü İhvan'ı bu tür iddialarla tanımlama ve böylelikle karalama çabası içindedir. İslam'daki beytülmâl teşkilatı ile komünizmdeki kamu servetinin devletleştirilmesi prensibi arasında benzer özellikler bulan Kazan ve Kırım müftülerinin görüşlerinden örnekler veren Şerif, 1917'de Bolşevik devrimini yaparak Rusya'da iktidara gelmiş olan Komünistlerin müslümanlar üzerindeki gizli amaçlarından İngilizleri haberdar etmektedir. Şerif'e göre komünistler, Vehhabiliği İslam ülkelerinde yayarak bir nevi İslam Bolşevizmini yürürlüğe koymak istemektedirler.[40] Komünizm ile Vehhabilik arasında yüzeysel dahi olsa bir benzerliğin olmadığı açıktır ve burada Şerif'in çabası, Vehhabi teşkilatını siyasi bir tehlike olarak göstermek suretiyle Hicaz'ı ele geçirmeye çalışan İbn Suud'a karşı İngilizler'i kendi yanına çekebilmektir.

İhvan olmak ve hicret etmenin İhvan teşkilatı açısından ne anlama geldiğinin açıklandığı bu kısımdan sonraki bölümlerde, sırasıyla İhvan'ın sivil yaşantısı, dini zihniyet yapısı ve askeri konumu incelemeye alınacaktır.

2.1. - Hicrelerde Hayat

İlk İhvan hicresi olan Ertâviyye bir kaç yıl içinde hızla gelişerek nüfus bakımından neredeyse başkent Riyad'a yetişecek bir büyüklüğe ulaştı. Philby Ertâviyye'nin nüfusunu on bin civarında göstermekte, Zirikli "yirmi bini aşan" bir rakamı tahmin etmekte, Muhammed Esed ise otuz bin sayısını telaffuz etmektedir.[41] Fakat Riyad'ın bile 20. yüz-

---

39 Mesela İngilizlerin Bağdat'daki resmi temsilcisinin 1918 tarihli yazısında bu çeşit bir tespite rastlamaktayız, bkz. Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.27; et-Tâhirî, a.g.e., s.51.

40 Bu konuda Şerif Hüseyin ve oğlu Faysal'ın İngiliz istihbarat raporlarına yansıyan tespitleri hakkında bkz. Habib, a.g.e., s.27-8; et-Tâhirî, a.g.e., s.51-2.

41 Philby, *Arabia*, s.226; a.mlf., *Sa'udi Arabia*, s.262; a.mlf., *Arabian Jubilee*, s.23; ez-Ziriklî, *el-Vecîz*, s.70; Esed, *Mekkeye Giden Yol*, s.229.

yılın başlarındaki nüfusunun on bin civarında olduğu bilindiğinden,[42] Zirikli'nin ve Esed'in Ertâviyye'nin nüfusu hakkındaki tahminleri muhtemelen gerçeği yansıtmamaktadır. Attar'ın, Ğatğat için on beş bin kişi olarak verdiği nüfus miktarı da aynı gerekçeyle abartılı sayılabilir.[43] Helms'in, hicre başına ortalama bin beşyüz kişi olarak verdiği sayı ise,[44] orta büyüklükteki hicrelerin nüfuslarını göstermesi açısından gerçeğe en yakın tahmin görünmektedir. İlk hicrenin kuruluşundan itibaren on beş yıl içinde hicrelerin toplam sayısının iki yüzü aştığı tahmin edilmektedir. Hicrelerin çoğu Necd sınırları içinde bulunmasına rağmen, doğuda Ahsa'da Basra Körfezi'ne, güneyde Rub'u'l-Hâlî sınırlarına, kuzeyde Suriye çöllerine ve batıda Asir ve Hicaz yükseltilerine kadar uzanan bölgelerde de çok sayıda hicre iskana geçmiştir.[45] Habib, 222 hicreyi ismiyle tesbit ettiğini bildirmekte, fakat bu hicrelerin bir kısmında yerleşimin çok kısa süreli yaşandığını belirtmektedir.[46] Philby de hicrelerin sayısının iki yüz civarında olduğunu tahmin etmektedir.[47] Gouldrub, ciddi bir yerleşime sahne olan hicre sayısının 125'i geçmeyeceğini iddia etmektedir.[48] Dini merkezler olma konumları yanında askeri üs ve ikmal yerleri olarak hizmet gören hicrelerin birçoğu muhtemelen oldukça küçük alanları kaplıyorladı. Harrison, bunlardan ancak iki veya üçünün beş bin kişilik nüfusu aşabilecek bü-

---

42 Bkz. A. Grohmann, "Riyâd", *MEBİA*, ix, s.745.

43 Attâr, *Sakrü'l-Cezîre*, s.200. 1968'de Ğatğat'ı ziyaret ederek hicrenin harabelerini gezen Habib, yıkıntı halindeki evlerin sayısından hareketle hicrenin nüfusunun on binin çok altında olduğunu ileri sürmektedir, bkz. *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.56.

44 C. Helms, *The Cohesion of Saudi Arabia*, London, 1981, s.137.

45 Hicrelerin Arabistan'daki dağılımını gösteren bir harita için bkz. Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.181.

46 Habib, a.g.e., s.58.

47 Philby, *Arabian Jubilee*, s.23.

48 Gouldrub, "The Ikhwan Movement", s.163. Habib, her kabilenin kaç hicreye sahip olduğuna dair bir liste vermektedir, bkz. *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.59. Philby, hangi hicrenin hangi kabileye ait olduğuna dair bir liste yapmıştır, bkz. *Sa'udi Arabia*, s.263. Habib, Philby'nin de dahil olduğu bir dizi kaynağa göre ayrı ayrı, kabileler ve hicrelerinin listesini kitabının sonuna eklemiştir, bkz. *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.164-9. Attâr ise, kabilelere göre hicrelerin isimlerini tahmini nüfuslarıyla beraber listelemektedir, bkz. *Sakr*, s.200-1. Reyhani ve Mûdî bint Mansur'un listeleri ise, kabilelere göre hicreler ve barındırdıkları asker sayılarına göre düzenlenmiştir, bkz. *Ibn Sa'oud*, s.198-9; *el-Hucer*, s.356-7.

yüklükte olduğunu bildirmektedir.[49] Hicrelerin toplam nüfusunu tahmin etmeye çalışan Philby, kadın ve çocuklarla beraber sayının yüz bini bulacağını söylemekte, bunun en az yarısının hazır silahlı asker olduğunu sözlerine eklemektedir.[50]

En büyük iki hicre olan Ertâviyye ve Ğatğat'ı gezen ve kasabaların eski ṣakinleriyle röportajlar yapan Habib, elindeki bu verilerle hicrelerin tasvirini yapmaktadır. Bu tasvire göre hicreler, çamurdan yapılma surlarla etrafı çevrili daire biçiminde konumlanmış yerleşim yerleriydi. İçeriye ancak sur kapılarından geçilerek girilebilmekteydi. Kasabanın merkezinde bir cami ve meydan bulunmaktaydı. İhtiyaç maddelerinin satıldığı bir kaç dükkan, at ahırları ve uzun tahta yemlikler, bu meydanı çevrelemekteydi. Meydanda bulunan yüksek bir direğe, savaş için hicrenin dışına çıkılacağında İhvan'ın savaş sancağı asılır, böylelikle ahali yeni durumdan haberdar edilirdi. Evler tek katlı ve çamurdan yapılmaydı. Tıpkı cami gibi evler de, mimari özelliği olmayan, süs ve dekorasyon taşımayan iki veya üç odalı basit ve gösterişsiz yapılardı. Kadınların sokaklardaki umuma ait kuyuları kullanmaları yasak olduğundan, her evin içinde mutlaka eve özel bir kuyu bulunmaktaydı.[51]

Hicrede hayat, güneş doğmadan önce sabah namazıyla başlardı. Evin erkeği ve hanımı birlikte camiye giderler, namazdan sonra kadın evine döner, adam ise tarlasına giderek güneşin harareti artmadan önce yaklaşık iki saat kadar çalışırdı. Erkeğin bundan sonraki zamanı genelde camide dini eğitim ve ibadetle geçerdi.[52] Göçebe hayvancılığı bırakıp yerleşime geçerek ziraate başlayan bedevilerin yeni uğraşlarında başarılı olduklarını söylemek güç görünmektedir. 1924'de bazı İhvan hicrelerini görme şansını yakalayan L.P. Dame, buralarda müşahede ettiği çiftçilik metot ve koşullarının çok ilkel düzeylerde olduğunu bildirmektedir. Başlangıçta her ne kadar hicrelerin çiftçilik su-

---

49 P.W. Harrison, *The Arab at Home*, London, 1925, s.39.

50 Philby, *Arabia*, s.227. Aynı yazar diğer bir kitabında asker sayısını yirmi beş bin olarak tahmin etmektedir, bkz. *Arabian Jubilee*, s.23. Howarth'ın İhvan'ın asker sayısı olarak verdiği seksen bin rakamı (bkz. *King*, s.71) abartılı bir tahmin görünümündedir.

51 Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.53, 56; Helms, *The Cohesion*, s.140.

52 el-Medeni'nin *Fırkatü'l-İhvân*'ından naklen, bkz. Gouldrup, "The Ikhwan Movement", s.164.

retiyle kendi kendilerine yeterli hale gelmeleri planlandıysa da, bu plan hiç bir zaman gerçekleşmemiştir. Kullanılan ilkel metotların sonucunda ortaya çıkan verimsizliğin yanısıra Necd'de sık sık baş gösteren kuraklık, İbn Suud'dan gelecek yardımlara hicreleri muhtaç kılmıştır. Genellikle bu yardımlar buğday ve pirinç olarak hicrelere ulaştırılır ve muhtemel açlığın önüne geçilmeye çalışılırdı.[53] Askeri seferlerin birbiri arkasına gelmesi ve uzun sürmesi zaten hicrelerde zirai faaliyetleri durdurmaktaydı. Reyhani, çıktıkları gazalarda İhvan mensuplarının çok aktif göründüklerini, fakat hicrelerine döndüklerinde hızlı bir şekilde tembelleştiklerini bildirmektedir. Camiden dışarı çıkmayan, tarlasına, bahçesine uğramayan Vehhabilerin artış göstermesi ve hicrelerde gözlemlenen bakımsızlık ve fakirlik, İbn Suud'u önlem almaya sevketti. Ulema ile bu konuyu görüşen İbn Suud, mutavvi denilen din görevlilerini acilen devreye sokarak hicrelere gönderdi. Mutavvilerin, zengin müminin fakir müminden daha hayırlı olduğunun belirtildiği hadisleri vaazlarında zikretmeleri, zengin sahabilerden ve özellikle Hz. Ebubekir'den örnekler vermeleri, Reyhani'nin gözlemlerine göre, İhvan mensupları üzerinde kısmen de olsa olumlu etki yapmıştı.[54] Gerek gazalarda elde edilen ganimetlerden, gerekse ticari ve zirai faaliyetlerin gelirlerinden hesaplanan şer'î oran, hicre reislerince humus veya zekat olarak İbn Suud'a verilmekteydi. Necd'de daha önce uygulanmayan böyle bir vergilendirme, bir gelir kalemi olma özelliğinden daha çok, bir devlet ile teb'a durumundaki kabileler arasında olması gereken itaaat ve bağlılığın bir çeşit sembolik göstergesi olarak önem kazanmaktadır.[55]

İhvan'ın Taif eski valisi Muhammed es-Sehâbî'ye göre İhvan, göçebelikten İslam'a hicret eden ve başörtülerinin üzerindeki ikalleri çıkarıp sarık sararak bu dönüşümlerini gösteren kimselerdir.[56] Sehâbî'nin İhvan'ı bu şekilde tanımlaması, kıyafet biçiminin İhvan olmanın en ayırıcı özelliklerinden birisi olduğunu göstermektedir. Gerçekten de hicrelere yerleşimle birlikte, İhvan olan bedevilerin görünüş ve kıyafet-

53 Bkz. L.P. Dame, "Four Months in Najd", *The Moslem World*, 14 (1924), s.354-5, 357.

54 er-Reyhânî, *Ibn Sa'oud*, s.192-4.

55 Kostiner, *The Making*, s.41, 78.

56 es-Sehâbî ile yapılan röportajdan, bkz. Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.17.

lerinde belirgin değişiklikler olmuştur. Bunların en başında ise, Sehâbî'nin sözlerinde ifade ettiği gibi, baş kıyafetindeki değişiklik gelmektedir. Bedevi erkeğinin vazgeçilmez aksesuarı olan kırmızı, beyaz damalı geniş başörtüsünü (ğutre) başa tutturmak için başın tepesine takılan ve ikal adı verilen kalın siyah ip yerine İhvan, ğutrenin üstüne Hz. Peygamber'in kıyafeti olarak niteledikleri sarığı sarmaya başladı. Bugün de Suudi Arabistan'da yaygın olarak kullanılan ikal, Hz. Peygamber öncesi cahili Arapların ve göçebelerin bir aksesuarı kabul ediliyordu. Vücuda sevb adı verilen ve boyu ayak bileğine kadar uzayan bir entari, onun üstüne de mislah denilen pelerin benzeri bir cübbe giyilmekteydi. Genellikle yalınayak dolaşan İhvan, bohçasında veya heybesinde taşıdığı deve veya keçi derisinden yapılma sandaletleri sadece mecbur kaldığı zaman, özellikle de yolculuklarında kullanırdı. Bu kostüm, baston gibi ellerinde taşıdıkları bambudan mamul bir sopa ile tamamlanmaktaydı. Akına gidilirken bu sopa bırakılmakta, elbise üstüne takılan fişeklik, omuzdaki tüfek ve beldeki hançer ile savaşa uygun bir kostüm ortaya çıkmaktaydı. İpek giyisi ile altın takılara izin yoktu. Saçlarını genellikle omuzlarına değecek şekilde uzatmaları, İhvan'a haşin bir görünüm kazandırmaktaydı. Bıyıklar, üst dudağı geçmeyecek bir boyda ve alttaki derinin rengi görünecek kısalıkta kesilmekte, fakat sakal herhangi bir ölçüye tabi tutulmaksızın, genellikle dağınık ve bakımsız bir şekilde uzatılmaktaydı. Muhtemelen su kıtlığından ve çölün doğal temizliğinden kaynaklanan bir alışkanlıkla, kişisel bakım ve üst temizliğine İhvan mensuplarının gerekli önemi vermedikleri bildirilmektedir. Bu durumun, onları oldukça pejmürde ve hırpani bir kılığa soktuğu anlaşılmaktadır.[57]

Görünüm ve kıyafeti dini bir kimlik sayan İhvan için söz konusu kıyafet ölçülerine aykırı davranmak, dini yasakları hiçe saymak anlamına gelmekteydi. Hicrelerde veya ele geçirilen kasaba ve şehirlerde bıyık, sakal kontrolü yapılmakta, entarilerin boyunun yere değecek uzunlukta olmamasına dikkat edilmekteydi. İhvan'ın ölçülerine uymayanlara ilkönce kıyafet konusundaki hadisler hatırlatılmaktaydı. Hadis

---

57 İhvan'ın görünüş ve kıyafeti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Habib, a.g.e., s.33-4; et-Tâhirî, *el-Memleke*, s.53-4. Ayrıca bkz. er-Reyhânî, *Ibn Sa'oud*, s.208; Almana, *Arabia Unified*, s.90; ez-Ziriklî, *Şibh*, i, s.464; J.B. Glubb, *War in the Desert*, London, 1960, s.75.

rivayetinin yarar sağlamadığı durumlarda, herhangi bir İhvan veya çoğu kez bir mutavvi, elindeki makasla bıyıkları ve entarileri istenilen kısalığa getirmekteydi. Hatta bir defasında Ertâviyye'yi ziyaret eden İbn Suud'un entarisinin uzunluğu sorun olmuş, onun da onayı alınmak suretiyle elbise hala üstündeyken uzun kısım makasla kesilerek entarinin nizami hale gelmesi sağlanmıştı.[58]

1920'lerin başında İhvan teşkilatını tasvir eden Futayyih el-Medeni, hicrelerin yönetim şekli hakkında bize değerli bilgiler sunmaktadır. Bu bilgilere göre, hicre yönetiminin başında, Riyad'daki Şura Meclisi tarafından seçilen ve emir adı verilen bir yönetici bulunmaktaydı. Merkezden gelen talimatların duyurulması, yürürlüğe koyulması, uygulanması, düzenin sağlanması, askeri faaliyetler ve zekatların toplanması, emirin en başta gelen vazifeleri arasındaydı. Beytülmâlden sorumlu bir maliyeci ile polisiye görevler ve posta işleri için istihdam edilen on civarında memur, emire görevinde yardım etmekteydiler. Emir, Şura Meclisi'nin seçiminde oy hakkına sahipti ve merkezi lider yani imam olan İbn Suud'a karşı doğrudan sorumluydu. Sivil ve askeri yönetici olan emir yanında, hicrelerde en az onun kadar söz sahibi olan hâkim, dini otoriteyi temsil etmekteydi. Şeriatın tatbiki ve infazlar, eğitim ve öğretim, kaza ve ifta işleri ile mutavvilerin idaresi hâkimin görevleri arasındaydı. Hâkim, Riyad'da bulunan ve dini hiyerarşinin en üstünde yer alan şeyhülislama karşı doğrudan sorumluydu.[59] Bu yönetim biçiminde sivil-idari ve dini otorite arasında bir ayrılık var gibi görünüyorsa da bu görüntü gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü hâkimin bağlı olduğu şeyhülislamın sorumluluğunun da imamlık makamına karşı olduğu düşünülürse, nihayetinde hem emirin hem de hâkimin sorumlu olduğu otoritenin tek bir kişide yani İbn Suud'da birleştiği ortaya çıkmaktadır. İmam ünvanı, ilk devletlerini kurmalarından itibaren Suud ailesi hükümdarlarının kullandıkları bir ünvandı ve hem dini hem

---

58 Almana, a.g.e., s.90; Wahba, *Arabian Days*, s.130-1; ez-Ziriklî, *Şihb*, i, s.744. 1920 yılında Ahsa'nın Cubeyl kasabasında bıyık yüzünden çıkan bir olay İngilizlerin istihbarat raporlarına kadar yansıdı. Bu olayda, Cübeyl'e alışveriş için gelen bazı İhvan mensupları, bıyıkları uzun olduğu için sataştıkları bir Bahreynlinin bıyıklarını zorla kesmişler, bunun üzerine ayaklanan halk iki İhvan mensubunu öldürmüştü. Olay için bkz. Habib, a.g.e., s.38.

59 el-Medeni'nin *Fırkatü'l-İhvân*'ından naklen, bkz. Habib, a.g.e., s.60-1; Helms, *The Cohesion*, s.142.

de dünyevi otoriteyi birlikte temsil etmekteydi. Abdülaziz İbn Suud da 1926'ya kadar bu ünvanı kullandı. 1926'dan sonra ise sultan ve melik ünvanları kullanılmaya başlandı.[60]

Ülkedeki dini hiyerarşinin en üstünde, Âl-i Şeyh (Şeyh ailesi) denilen Muhammed b. Abdülvehhab'ın soyundan olan alimler bulunmaktaydı. 1922'de Philby'nin kaydettiği bilgilerden, üst düzey dini yönetimin yirmi civarında alimden oluşan bir grup tarafından yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Bu ulemadan altısı merkezde Riyad'da, üçü Kasîm'de, diğer üçü Ahsa'da ve geri kalanları da diğer bölgelerde görevliydiler. Verdikleri kararlar, mahalli idarecileri bağlamaktaydı. Mutavvilerin yetiştirilmesi ve idaresi de söz konusu üst düzey ulemanın görevleri arasındaydı. Kelime olarak "gönüllü" anlamına gelen mutavvi, din ve ahlak açısından toplumun durumunu kontrol ederek gerektiğinde polisiye tedbirler almakla vazifeliydi. Şehirler ve kasabalar yanında hicrelerde de hâkimlerin yardımcıları olarak görev yapan bu memurlar, göçebelerin irşadı ve zekatların toplanması gibi vazifeleri de ayrıca yapıyorlardı. Philby, yaklaşık elli bedeviye bir mutavviin düştüğünü bildirmektedir. Dini hiyerarşinin en altında ise, tilmiz denilen, mutavvi olmak için dini eğitim almak isteyen öğrenciler bulunmaktaydı.[61]

2.2. - İhvan'ın Dini Zihniyeti

İhvan'ın dini zihniyeti ve uygulamaları, tamamıyla Vehhabilik fikriyatı ve davranış kalıplarıyla şekil almıştır. 1918 ve 1920'de baskıları yapılarak Necd kasabalarında ve bedeviler arasında dağıtılan Muhammed b. Abdülvehhab'a ait *el-Usûlü's-Selâse ve Edilletuhâ* adlı risale,[62] Vehhabiliğin İhvan'ın bünyesinde bölgede tekrar canlanışa geçmesinde önemli bir araç işlevi görmüştür. İhvan'ın eğitim ve da'vet için kullandığı bu risalenin ilk paragrafları, öğrenilmesi vacip olan dört meseleyi açıklığa kavuşturmaktadır. Bu dört meseleden birincisi, Al-

60 Suudilerde imam ünvanı hakkında bkz. Peterson, *Dictionary*, s.76 (İmam maddesi).

61 Philby, *The Heart*, i, s.297-8. Ayrıca bkz. er-Reyhânî, *Ibn Sa'oud*, s.202-3; Kostiner, *The Making*, s.74-7; Peterson, a.g.e., s.110 (Mutavvi maddesi).

62 Suudi Arabistan'da yapılmış eski ve yeni birçok baskısı bulunan bu risaleyi Calverly, "Arap İhvanı'nın Öğretileri" başlığı altında 1921'de İngilizce'ye çevirmiştir. Bkz. "The Doctrines of the Arabian Brethren", *The Moslem World*, 37 (1921), s.364-376.

lah, Hz. Peygamber ve İslam dini hakkında bilgilenmek; ikincisi, bilinenleri amele dökmek; üçüncüsü, bunları diğer insanlara ulaştırarak onların da amele yönelmelerini sağlamak; dördüncüsü ise, zorluk ve sıkıntı durumunda bile bu işlere devam etmektir.[63] Risale, hicretin lüzumu meselesini de ihtiva eden iman ve İslam ile ilgili bir dizi konuyu muhtasar bir şekilde, fakat mutlaka ayet ve hadislerden delilleriyle ortaya koymaktadır. Risaledeki konular, rahatlıkla anlaşılacak ve delilleriyle birlikte kolayca ezberlenecek şekilde sunulmuştur. Bu risaleden başka, İbn Abdülvahhab'ın torunlarından olan ve Riyad'da şeyhülislamlık makamında bulunan Abdullah b. Muhammed b. Abdüllatif'in yazdığı aynı türden muhtasar eserler, yine İhvan'ın eğitim ve da'vetinde kullanılmışlardır.[64] Bunlara, aslen Yemenli olan, fakat sonradan Vehhabiliği benimseyip Necd'e yerleşen Şeyh Süleyman b. Sahmân'ın *el-Hidâyetü's-Seniyye* isimli eserini de eklemek gerekir.[65] Bedevilerin anlayış düzeylerine uygun olarak, karmaşık meselelere girmeden, içinde basit cümlelerle konuların izah edildiği bu risalelerin dini yaşantıyı canlandırmada başarı sağladığı, emire itaat ve cihat gibi konuları da içermeleri nedeniyle aynı zamanda siyasi bir bilinç kazandırdığı rahatlıkla söylenebilir.

Söz konusu Vehhabi da'vet faaliyeti, bir teşkilat olarak İhvan'ın doğmasını ve onun dini zihniyetinin oluşmasını sağlamakla kalmadı, şehirli olsun göçebe olsun İhvan mensubu olmayan Necdlilerin de dine bakış ve yaşayışlarına doğrudan etki etti. Abdülaziz İbn Suud, İhvan hareketi başlamadan önce Arap bedevilerinin yüzde doksanının İslamiyet hakkında çok az bilgiye sahip olduklarını, evliliklerini şer'î nikahla yapmadıklarını, hatta erkek çocuklarını sünnet ettirmediklerini ileri sürmektedir.[66] Bu sözler biraz abartı taşısa da gerçek dışı iddialar olarak görülmemelidir. 19. yüzyılın başlarında yarımadada yaşanan Vehhabi canlanış, Suudi devletinin aynı yüzyılın ikinci yarısında yaşa-

---

63 Calverly, a.g.e., s.364.

64 El-Medenî'nin *Fırkatü'l-İhvân*'ından doğrudan alıntı olarak bkz. ez-Ziriklî, *Şibh*, i, s.361. Ayrıca bkz. el-Muhtâr, *Târîh*, s.146-8; Gouldrup, "The Ikhwân Movement', s.162.

65 Bkz. Mûdî bint Mansûr, *el-Hucer*, s.329.

66 H.R.P. Dickson'un 5 Mart 1920 tarihli raporundan alıntı olarak bkz. Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.30.

dığı gerilemenin ve nihayetinde çöküşünün bir sonucu olarak etkisini kaybetmişti. Bu olumsuz gelişmenin şehir ve kasabalardan daha çok kırsalda yaşandığını söyleyebiliriz. Osmanlı Devleti'ne bağlı bulunan Reşid Oğulları'nın Suudileri bertaraf ederek Necd'de hakimiyeti tesis etmeleri, Vehhabi ulemanın faaliyet alanını fazlasıyla daraltmıştı. Ulemanın ve özellikle Şeyh ailesi mensuplarının Necd'in muhtelif şehirlerinde yerleşik olması ve görev ve irşadlarına devam etmeleri sonucunda, Vehhabi coşku buralarda azalsa bile tamamen yok olmamıştı. Oysa Necd nüfusunun çoğunluğunu oluşturan bedevi aşiretler ile ulema arasındaki irtibat bahsedilen nedenlerle büyük ölçüde kesilmiş, böylece dini duygu zayıflamış ve belli ritüeller terkedilmişti. Aşiretlerin din kuralları yerine kabile geleneklerine başvurarak suçluları cezalandırdıkları, sorgulama ve yargılamada ateş ve diğer işkence şekillerine başvurulduğu, nikah ve boşamalarda dini kuralların gözetilmediği, hatta namaz kılış şeklinin deforme olduğu, Kur'an'dan hiç bir sure bilmediklerinden dolayı namaza durmak zorunda kaldıklarında sadece ağızlarını kıpırdatarak mırıldandıkları, Necdli bedevilerin kendi ifadelerinde rastlanan çarpıcı itiraflardı.[67]

İbn Suud'un başlatmış olduğu Vehhabi da'vet hareketinin kabulü ve arkasından gelen hicret, yukarıda sözü edilen nedenlerden dolayı İhvan tarafından "cehaletten İslamiyet'e giriş" olarak algılanmıştır. "Allah'ın lütfu ve İbn Suud'un inayeti sayesinde, bu dine geri döndüklerini"[68] söylüyorlar, hayatlarındaki safhalarla ilgili kurdukları cümlelere "ben müslüman olduğumda," diye başlıyorlar, dini da'vette bulunduklarında, "İslam'a girmek", "İslam'a çağırmak", "Abdülaziz'in İslam itikadını takip etmek" gibi ifadeleri tercih ediyorlardı.[69]

---

67 Cheesman'a Mürrelilerin yaptıkları itiraflar ve Habib'in, Ertâviyye ve Ğatğat'ın yöneticileriyle bu konuda yaptığı röportajlar için bkz. Cheesman, *In Unknown Arabia*, s.272; Habib, a.g.e., s.30.

68 İhvan mensupları, bir toplantı sırasında kendi durumlarını bu şekilde ifade etmektedirler. Bkz. Mûdî bint Mansûr, *el-Hucer*, s.336.

69 İhvan'ın da'vet mektuplarında ve onlarla yapılan röportajlarda rastlanan söz konusu ifade örnekleri için bkz. Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.30-1, 40-1. Ayrıca bkz. Wahba, *Arabian Days*, s.125-6. 1972 yılında yapılan bir ankette hicrelerin eski sakinlerine hangi nedenlerle hicrelere yerleşme kararı aldıkları sorulmuş, ankete katılanların % 83.8'i en önemli neden olarak dini kaygıları öne sürmüş, % 5.4'ü yerleşik hayatın avantajlarını, % 2.7'si ise göçebeliğin zorluğunu hicrelere yerleşmelerinde etken olan faktörler olarak belirtmişlerdir, bkz. Helms, *The Cohesion*,

"Cehaletten İslam'a" geçen ve hicrelerini teşkil eden İhvan mensupları için yapılması gereken ilk önemli iş, komşu veya akraba aşiretlerin kendileri gibi "doğru yolu" bulmalarını temin etmekti. Bu, genel bir da'vetle yapılır, da'vet reddedilirse iki ayrı da'vet daha onu izler, bunlar da başarısız olursa son çare olarak aşirete cihat ilan edilerek zorla "hidayeti bulmaları" sağlanırdı.[70] Aşiretlerin bu yüzden ikiye bölünüp birbirleriyle savaşmaları veya aile içinde kardeşlerin ya da baba oğulun birbirlerini bu nedenle öldürmeleri yer yer rastlanılan olaylardı. İhvan olmayı kabul eden aşiret reisleri Riyad'a çağrılırlar, Riyad'ın merkez camiinin yanındaki medresede dini eğitime tabi tutulurlardı. Bu arada beş veya altı kadar alim ya da mutavvi bizzat aşirete giderek kabile erkeklerine dini irşatta bulunurdu. Bu arada eğitimini tamamlayan aşiret reisinden Riyad'da bir ev yaptırması istenir, böylece reisin Vehhabi imama yakın olması ve kontrol altında tutulması sağlanırdı.[71] İmam İbn Suud'un veya yetkili aşiret reisinin yaptığı da'vetten başka, sıradan bir İhvan mensubunun da da'vet yapmada kendini yükümlü hissettiği anlaşılmaktadır. 1910'ların sonlarında Futayyih el-Medenî'nin Riyad'da bir mahkemede karşılaştığı olay bunun en bariz kanıtıdır. Mutayr kabilesinden bir İhvan, yolda karşılaştığı Uteybeli bir bedevinin başında İhvan'a özgü sarığın olmadığını görünce cebinden çıkardığı bir akaid risalesini ona vererek kendisiyle hicreye gelmesini ve dini öğrenmesini teklif etmiş, Uteybeli bu teklife karşı çıkınca da tüfeğiyle onu öldürmüştü.[72] Bu tür olayların sıkça tekrarlanıyor olması, geniş sayılabilecek bir kesimin göstermelik olarak İhvan görüntüsüne bürünmesine yol açmıştır. Dickson 1919 yılında yazdığı raporunda, Kuveyt'te yaşayan çok sayıda be-

s.132. Bu anketin sonuçları, bedevilerin yerleşime geçirilme sürecinde yürütülmüş olan dini da'vet çalışmalarının bedevilerin gönüllerine tesir etme derecesini göstermesi açısından ayrıca dikkat çekicidir.

70 İhvan'ın eski mensuplarından Muhammed b. Ceb'a ed-Devîş ile yapılan röportajdan, bkz. Habib, a.g.e., s.36. İhvan'ın aşiret reislerine yazdığı da'vet mektuplarından örnekler için bkz. a.g.e., s.40-1.

71 H.R.P. Dickson'un 5 Mart 1920 tarihli raporundan alıntı olarak bkz. Habib, a.g.e., s.30. Kostiner, mutavvilerin yabancılardan değil, hicrelerin yerlileri içinden seçilme ihtimali üzerinde durmaktadır. Şehirlerdeki alimlerden belli bir süre ders alan bu mutavviler hicrelerine geri dönerek görevlerine başlıyorlardı, bkz. "On Instruments", s.306.

72 El-Medenî'nin *Fırkatü'l-İhvân*'ından doğrudan alıntı olarak bkz. ez-Ziriklî, *Şibh*, i, s.362.

devinin sırf korkularından dolayı geleneksel baş kostümlerini değiştirerek İhvan'a özgü sarık sarmaya başladıklarını bildirmektedir. Dickson'a göre, Kuveytlilerin gizli de olsa yaygın olarak sigara içmeye devam etmeleri, İhvanî görünümlerinin dini zihniyet değişiminden ziyade korkudan kaynaklandığına delalet etmektedir.[73]

Kendilerinden olmayan veya kendileri gibi olmayan insanlar, Vehhabi ulema ve İhvan açısından kafir veya en azından kınanmayı haketmiş mücrim ve fasık kişilerdir. İlk olarak, başka dinden olan insanlara karşı muameleri ile ilgili örneklere baktığımızda, İhvan mensuplarının, İslam aleminin diğer ülkelerinde yaşayan müslümanlarda görülmeyen davranış biçimlerine sahip olduklarını görmekteyiz. 1921 yılında Riyad'da bulunan doktor Dame, evden dışarı çıktığında sokaktaki insanların kafir, köpek vs. şeklindeki hakaretlerine maruz kalmadan eve geri döndüğünün çok nadir olduğunu bildirmektedir.[74] Daha sonra başkadılık makamına oturacak olan Şeyh Abdullah b. Hasan ile İbn Suud'un kadim dostu İngiliz Philby arasında 1928 yılında geçen bir olayı bize nakleden Wahba, Philby ile aynı yemek masasında oturan Şeyh Abdullah'ın Philby'nin Hıristiyan olduğunu öğrenince nasıl şiddetli tepki gösterdiğini kitabında tasvir etmektedir. Şeyh Abdullah'ın sebebini anlayamadığı ve en çok tepkisini çeken davranış ise müslüman Wahba'nin Philby ile tokalaşması ve konuşurken ona gülümsemesi olmuştu.[75]

---

73 H.R.P. Dickson'un 9 Mayıs 1919 tarihli raporundan alıntı olarak bkz. Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.39. Dickson'un zikrettiği bu ikiyüzlülük haliyle Rutter'in naklettiği bir başka olay, dikkat çekici bir ironiyi ortaya koymaktadır. Rutter'in olayında, Vehhabiliği içten kabul eden fakat kıyafeti yüzünden dışlanan bir insanın başından geçenler anlatılmaktadır. Rutter'in 1925'de Mekke'de karşılaştığı Ezher mezunu Dağıstanlı bir genç kendi mezhebi olan Şafiîliği bırakarak Hanbelî mezhebine geçmeyi ve Vehhabi pratikleri uygulamaya karar vermiştir. Artık namazlarını Mescid-i Haram'daki Makam-ı Hanbelî'de kılmaktadır. Fakat bir şeyler ters gitmektedir. Cemaatle kıldığı namazlarda hiç bir Vehhabi onun yanında saf tutmak istememektedir. Mutlaka onlarla kendisi arasında belirli bir boşluk bırakılmaktadır. Onlarla beraberdir, ama bir türlü onlardan olamamıştır. Ancak altı ay sonra bunun nedeninin elbiseleri olduğunu anlayan Dağıstanlı, İhvan gibi giyinmeye başlar. Bu fikir tutar. Yeni elbiseleriyle kıldığı ilk namazında, omuzunun din kardeşlerinin omuzlarına değmesinin verdiği iç rahatlığı onu fazlasıyla mutlu etmiştir, bkz. Rutter, *The Holy Cities of Arabia*, London, 1928, i, s.243.

74 Dame, "Four Months in Najd", s.353-4.

75 Wahba, *Arabian Days*, s.53-4

Aşırı dini hassasiyetten kaynaklanan bu tepki, başka dinden olanlarla sınırlı kalmamakta, müslüman olduklarında kuşku olmayan insanlar da aynı tür muamelelere maruz kalmaktaydılar. İhvan mensuplarının, kendilerinden olmayan müslümanlara selam vermedikleri, onların selamlarını almadıkları, onlarla beraber yemeğe oturmadıkları bildirilmektedir.[76] Yabancılarla karşılaştıklarında aniden sırtlarını dönmek veya elleriyle yüzlerini kapamak, İhvan mensuplarında gözlemlenen diğer alışkanlıklardı.[77] Kuveyt, Irak, Suriye, Hicaz gibi yabancı memleketlerden Necd'e gelen ziyaretçiler, doğrudan hicrelere sokulmaz, belli bir süre bir nevi karantinada tutularak imani hastalığının olup olmadığı araştırılırdı. Bazılarından, üzerlerindeki elbiseleri çıkartıp gusletmeleri ve yeni elbise giymeleri talep edilirdi. Hatta hicrelerin yerlisi olan İhvan mensupları bile ticaret vs. gibi bir nedenle gittikleri "kafirlerin ülkelerinden" geri dönüşlerinde aynı tür karantina ile karşılaşabiliyorlardı. Zaten, sık sık Necd dışına yolculuk yapan kimselere hoş gözle bakılmaz, onlardan uzak durulmaya çalışılırdı.[78]

İbn Suud'un daveti üzerine halk sağlığıyla ilgili bir vazife için 1919'da Riyad'a gelen Dr. Harrison, Riyad şehrini, "insanlarının, bu dünyadan daha çok öbür dünyayla ilgililendikleri yeryüzündeki tek şehir" olarak betimlemektedir.[79] İbn Suud'un başlattığı da'vet çalışmasıyla Necd'deki dini coşku ve fanatizmin bir yüzyıl önceki düzeyine büyük ölçüde yaklaşmış olduğunu söylemek mümkündür. Reyhani ve Wahba'nın kaydettikleri İhvan'ın dini coşkusunu anlatan anekdotlar, istisnai örnekler olmayıp genele teşmil edilebilecek bir ruh halini tasvir etmektedirler. Dini tedris ve vaazlar sırasında Allah'ın zikri geçtiğinde veya cennet ve cehennemin halleri anlatıldığında bazı İhvan mensuplarının benizlerinin solduğu, ağlamaya başladıkları, bayıldıkları, hatta bazılarının bu hallerinden kurtulamayıp vefat ettikleri şahit olunan olaylardandı.[80] Bir akın sırasında ele geçirdiği bir kavanoz al-

---

76 Wahba, a.g.e., s.126-7.

77 Harrison, *The Arab at Home*, s.221; Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.31; Helms, *The Cohesion*, s.135.

78 Bkz. T.E. Lawrence, *Evolution of a Revolt*, London, 1968, s.67; Wahba, *Arabian Days*, s.98; Habib, a.g.e., s.54.

79 P.W. Harrison, "Al Riadh, the Capital of Nejd", *The Moslem World*, 8 (1919), s.419.

80 Bkz. er-Reyhânî, *Ibn Sa'oud*, s.195-6.

tını eksiksiz olarak ilgili memura teslim eden bir İhvan mensubunun, veya sırf savaş sırasında korkarak kaçmayı düşündüğü için kendisini münafık sayan ve tezkiye edilmesi için bir alime başvuran diğer bir İhvan mensubunun hassasiyeti, tüm teşkilatın içinde bulunduğu psikolojiyi genel olarak göstermektedir.[81]

Daha çok savaşlarda kendini gösteren dini fanatizm ise, söz konusu dini coşkuya eşlik eden diğer bir psikolojik durumdu. Yaptıkları akınlarda kadın ve çocukları bile öldürecek kadar taassup gösteren ve vahşileşebilen İhvan mensuplarının, teşkilatları dağıtıldıktan sonraki itiraflarında, yapmış oldukları bu tür işlerin "İmam İbn Suud tarafından kendilerine bulaştırılan delilik derecesindeki bir hasta ruh halinin" sonuçları olduğunu söylediklerini görmekteyiz. Katlettikleri her kafir karşılığında büyük mükafata kavuşacakları yönündeki telkinler, ölmeleri durumunda cennet bahçelerinin ve içindeki huri kızlarının garanti edilmesi bu hastalığı ağırlaştıran faktörler olarak gösterilmekteydi.[82] Söz konusu dini coşku ve fanatizm örnekleri, İslamiyet'in ilk yüzyılında ortaya çıkan Hariciyye mensuplarıyla 20. yüzyılın İhvan mensupları arasında çok yönlü benzerliklerin bulunduğunu göstermektedir. Aşağıdaki olay ise bu benzerliği daha da kuvvetlendirecek niteliktedir: 1920'deki Cehrâ savaşı sırasında İhvan'a teslim olmak zorunda kalan Kuveytliler, sorguya alınırlar ve kendilerine iman ve ibadetler hakkında bir dizi soru yöneltilir. Sorguya çekilen ilk Kuveytli suallere doğru cevap vermesine rağmen, "doğru dini" bildiği halde niçin Kuveyt'ten "İslam diyarına" hicret etmediği kendisine sorulur. Bu soruya tatmin edici cevap veremeyen Kuveytli, hicret gibi önemli bir farzı terketti-

---

81 Örnekler için bkz. Wahba, *Arabian Days*, s.129-130.

82 Bkz. Dickson, *The Arab of the Desert*, London, 1949, s.348. İhvan'ın en önde gelen reislerinden birisi olan ed-Devîş'in sağ kolu sayılan Şeyh Mutluk, İhvan'ın 1921'deki Hail kuşatması sırasında, kendilerine devamlı cennet ve hurileri anlatarak savaşa teşvik eden, fakat kuşatma sırasında mütemadiyen kampta oturarak çarpışmalara katılmayan Vehhabi alim İbn Süleyman'ın bu davranışına bir anlam veremez. Kuşatma bittikten sonra Şeyh'in yanına gider ve onun savaşa katılmamak suretiyle cennet ve hurilere kavuşma şansını niçin kaçırdığını merak ettiğini söyler. Bu tehlikeli merak, Mutluk'un apar topar İbn Suud'un yanına götürülmesine varacak kadar ciddiye alınır. İbn Suud ona, şeytan vesvesesi olan bu düşüncelerinin İhvan arasında fitneye sebep olacağını, bunları açığa vurmaya devam etmesi halinde kafasının vurulacağını söyler. Mutluk, bu hatırasını 1932'de, İhvan'ın tasfiyesinden ancak iki sene sonra anlatabilmiştir. Bkz. Dickson, a.g.e., s.314-5.

ğinden dolayı ölüm cezasına çarptırılarak hemen infaz edilir. Sorgu sırası gelen ikinci Kuveytli esir, arkadaşının başına gelenleri görmüş, kendisini dinden habersiz bir insan olarak göstermeye karar vermiştir. Böylelikle idamdan kurtulmayı ummaktadır. "Kur'an nedir" şeklinde gelen ilk soruya, Kuveytlinin "Bombay'da basılan bir kitap" diye cevap vermesi İhvan'ı oldukça şaşırtır. Fakat bu şaşkınlık kısa sürer ve böyle bir Allahsız insanın yaşamaya hakkı olmadığı düşünülerek o da infaz edilir.[83] Hafız Wahba'nin naklettiği bu olay ile, Haricilerin meşhur "imtihan"ları hakkındaki rivayetler arasında belli benzerlikler bulunmaktadır. Bütün bu benzerlikler, aynı coğrafyada doğmuş olan bu iki dini grubun zihniyetlerinin aralarında on üç asır olmasına rağmen ne kadar uyum gösterdiğini gözler önüne sermektedir.[84]

Vehhabiliğin tevhit anlayışının önemli bir parçası olan tevhid-i amelî'nin tabii bir sonucu olarak, ibadetlerin şekli tezahürüne İhvan'ın gereğinden fazla önem atfettiğini görmekteyiz. Bu husus, namaz ve cemaate devam konularında bariz şekilde ortaya çıkmaktadır. Hicrelerdeki camilerde, her namazdan sonra eğitim ve irşad amaçlı kısa bir vaaz verilir, sonra da imam, camide asılı olan cemaat listesinden isimleri bir bir okuyarak camide olan ve olmayanları tespit ederdi. Medenî kaynaklı malumatta, bu işin hicrelerde beş vakit yapıldığı belirtilmektedir. Reyhânî ise Riyad'ı konu edinmekte, bu şehirdeki hemen hemen her camide bu kontrollerin her gün sabah namazlarında ve akşam yapıldığını bildirmektedir. Eğer cami cemaatinden gelmeyen olursa cemaati temsilen bir grup, adamın evine gider ve gelmeme sebebi öğrenilirdi. Gelmeme mazereti çoğunlukla hastalık olduğundan, bu ziyaret hasta ziyareti yerine geçerdi. Fakat hastalık gibi geçerli bir mazeret yoksa, mesela o kişi uyuya kalmışsa, ziyaretçiler adama bir dizi nasihatte bulunurlar ve geri dönerlerdi. Bu durum ikinci defa tekrarlandığında, şahıs caminin yetkililerince çağrılır, daha ciddi bir uyarı yapılır, gerektiğinde azarlanır ve evine gönderilirdi. Üçüncü veya dördüncü defa da ise bunun bir alışkanlık haline geldiği düşünülür ve

---

83 Wahba, *Arabian Days*, s.130.

84 Haricilerin dini coşku ve taassupları hakkındaki rivayetler ile mukayese yapmak için bkz. Ebu Zehra, *Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi*, s.73-6, 82-6; Akyol, *Haricîler ve Hizbullah*, s.11-20.

adam cezaya çarptırılırdı.[85] Harrison, bu cezanın yirmi sopa olduğunu ve halkın önünde infaz edildiğini bildirmektedir.[86] Bu uygulamanın Necd dışındaki İhvan'ın ele geçirdiği yerlerde de değişik şekillerde devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Mesela 1924 sonrasında Mekke'de, ezan okunduğu zaman, çarşıda dolaşan görevliler camiye gitme niyeti olmayan insanları sopalayarak camiye doğru sevkediyorlardı. Rutter, İhvan işgalinden sonra Mekkelilerin cemaatle namaz için Harem-i Şerif yerine kendi mahallelerindeki mescitleri tercih ettiklerini, çünkü genellikle Harem'de namaz kılan Vehhabilerin, namaz kılış şekillerinin farklılığından dolayı Mekkelileri taciz ettiklerini kaydetmektedir.[87]

Hicrelerde kadının evinden dışarı çıkması yasaklanmıştı. İhvan'ın tasfiyesinden yaklaşık kırk yıl sonra, 1960'lı yılların sonlarında, ilk İhvan hicresi olan Ertâviyye'yi ziyaret eden Habib, kasabadaki kadınların hala alışveriş için çarşıya çıkamadıklarını kaydetmektedir. Satıcılar, belli zamanlarda kasabanın büyük camisinin önünde toplanan kadınların ihtiyaçlarını listelemekte, daha sonra bunları temin edip bizzat evlere teslimat yapmaktaydılar. Kadınlar bir topluluk içinde başka bir kadına seslenmek zorunda kaldıklarında, bunu seslerini yükselterek değil, ellerini birbirine vurarak yapıyorlardı.[88]

Vehhabilerce haram kabul edilen sigara kullanımı, İhvan'ın sıkı takibi altındaydı. Necd'in kasaba ve hicrelerinde özellikle 1915-1930 yılları arasında aleni sigara içen bir kişiye rastlamak mümkün değildi. Harrison ve Dickson, Necd'de sigara içmenin bedelinin ölüm olduğu-

---

85 el-Medenî'nin *Fırkatü'l-İhvân*'ından alıntı olarak bkz. Gouldrup, "The Ikhwân Movement", s.164; er-Reyhanî, *Ibn Sa'oud*, s.204. Reyhanî, Riyad'ın Mahalletü'ş-Şeyh isimli, İbn Abdülvehhab ailesinin oturduğu mahallesinde cemaate devamın diğer yerlere nazaran daha sıkı ve kurallı biçimde takip edildiğini, bu nedenle İbn Suud'un, Riyad'a gelmiş olan misafirlerine pansiyon sağlarken misafirleri rahatsız edilmesin diye bu mahalledeki evleri tercih etmediğini nakletmektedir, bkz. a.g.e., s.203-4.

86 Harrison, "al-Riadh", s.418; a.mlf., *The Arab at Home*, s.234. Almana, 1926'da Riyad'da iken, İhvan yetkililerinin cemaate devamsızlık nedeniyle bir kadıyı halkın önünde dövdüklerine şahit olduğunu söylemektedir, bkz. *Arabia Unified*, s.89-90.

87 Rutter, *The Holy Cities*, i, s.200.

88 Bir defasında Ertâviyye'ye gelen İbn Suud'un kızlarından biri çarşıya gitmek istemiş, fakat halk bunu görünce tepki göstererek kadını uzaklaştırmıştı. Ayrıca kadının bindiği araç kalabalık tarafından tahrip edilmişti, bkz. Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.54-5.

nu belirtmektedirler.[89] Fakat öyle görünüyor ki öldürülme, kanuni bir ceza olmayıp, sigaranın suç sayılan diğer bir fiile eşlik etmesiyle veya fanatik bir İhvan'ın aniden beliren öfkesinin neticesinde ortaya çıkan bir durumdu. Nitekim, sigara içtiği için mahkum olan bir kişinin infazını izleme şansını yaklayan Almana, kırbaçla altmış vuruş şeklinde cezanın tatbik edildiğini bildirmektedir. Almana, cezanın halk önünde verildiğini ve ceza tatbiki sona erdiğinde seyirci kalabalığın mahkuma, "Allah seni doğru yola iletsin" diye bağırdığını sözlerine eklemektedir.[90] İhvan'ın kontrolü altında olan Necd dışındaki bölgelerde de sigara yasağı bulunmasına rağmen, yasak buralarda daha gevşek biçimde uygulanıyordu. Mesela, halkın çoğunun sigara tiryakisi olduğu Ahsa'daki Katif ve Hufuf gibi şehirlerde, İbn Suud'un 1920'lerin başından itibaren, sadece evlerde içilmek koşuluyla sigara kullanımına izin verdiği bildirilmektedir.[91] Hicaz'da da aynı gevşeklik gözlenmekteydi. Sigara karaborsadan rahatlıkla temin edilmekteydi. Hatta Smalley, içlerinde İhvan mensuplarının da olduğu bazı Vehhabilerin Hicaz'da sigara içtiklerine şahit olduğunu belirtmektedir.[92]

Modern araçlar ve yeni buluşlar, İhvan'ın tepkisini çekmekteydi. Sihir işi olarak nitelendirdikleri kol saati, fotoğraf makinası, telefon, telgraf gibi araçlarla ilk defa Hicaz'ın işgali sonrasında karşılaşan İhvan mensuplarının gerek ferdi, gerek toplu halde söz konusu "gavur icatlarına" karşı tepki gösterdiklerine dair birçok olay kaynaklarda anlatılmaktadır. İlk olarak Hicaz'da kullanma fırsatı bulduğu telefonun kendisine sağlayacağı büyük kolaylığı farkeden ve bu aracı Cidde kuşatması sırasında karargahları arasında muhabere için kullanmak isteyen Abdülaziz İbn Suud, İhvan'dan gördüğü aşırı tepki nedeniyle bu planından vazgeçmek zorunda kalmıştı. Hicaz'ın fethi tamamlandıktan sonra Mekke'de kurduğu telefon santralinin kabloları İhvan tarafından kesilerek santral kullanılmaz hale getirildi. Aynı olay 1926'da Medine'de kurulma aşamasına gelen telsiz istasyonunun başına geldi.

---

89 Harrison, *The Arab at Home*, s.222; Dickson, *The Arab of the Desert*, s.216.

90 Almana, *Arabia Unified*, s.90.

91 Dickson, *The Arab of the Desert*, s.216.

92 W.F. Smalley, "The Wahhabis and Ibn Sa'ud", *The Moslem World*, 22 (1932), s.240.

Telsiz ve telgraf sisteminin Hicaz'da tesis edilmesi on yılı aldı.[93] Hicaz'daki bu olumlu gelişme, tahmin edileceği gibi, Vehhabiliğin merkezi Riyad'a hemen taşınamadı. Almana, Mekke'de oldukça modern araçlarla haberleşme hizmeti yapılıyorken, İbn Suud'un çok acil ve önemli mektuplarının Riyad'dan çevre şehirlere hala deve üstünde hizmet veren bir ulak tarafından götürülmekte olduğunu üzülerek kaydetmektedir.[94] İhvan'ın "şeytan atı" adını taktığı bisiklet de sorun yaratan araçlar arasındaydı. Bir keresinde bisiklete bindiği için İbn Suud'un hizmetçisini öldüresiye döven bir İhvan mensubu İmam'ın gazabına uğrayarak şiddetle cezalandırıldı.[95]

Yukarıda verilen örneklerden anlaşılacağı gibi Vehhabilik kaynaklı taassup, Suudi topraklarının tümünde aynı tonda görülmemektedir. Kozmopolit bir nüfus yapısı olan Hicaz'da veya Vehhabiliğe bir türlü ısınamamış olan Kuveyt ve Ahsa şehirlerindeki dini hayat, Necd'e nazaran daha makul düzeyde seyretmekteydi. Reyhânî'nin bahsetmiş olduğu, yabancılara selam veren, yanlarında kimse bulunmadığında sigara içip şarkı söyleyen İhvan mensuplarını bu bağlamda değerlendirmek gerekecektir.[96] Reyhânî'nin, söz konusu ılımlı İhvan'a Suriye sınırında yaşayan Şemmar bedevileri arasında rastlaması, Necd dışına çıkıldıkça, yani merkezden uzaklaştıkça fanatizmin azaldığının bir göstergesi sayılabilir. Merkezden gönderilen mutavvilerin pek sık uğramadığı bu bölgeler, zaten zorlama sonucu İhvan'a katılmış nüfusun bulunduğu yerlerdi ve bu insanlar, merkezin kontrolünün azaldığını hissettiklerinde tekrar eski alışkanlıklarına dönebilmekteydiler.

Yukarıda sözü geçen ılımlılar istisna edildiğinde, İhvan'ın tamamına yakınının, taassupkar zihniyet yapılarını hiç bir zaman değiştirme-

---

93 Wahba, *Arabian Days*, 132; ez-Ziriklî, *Şibh*, i, s.742; Kostiner, *The Making*, s.110.

94 Almana, *Arabia Unified*, s.83.

95 Wahba, *Arabian Days*, s.132. Aynı yıllarda Riyad'ın güneyinde seyahat eden Muhammed Esed'in başına gelen kötü bir hadiseye de bir kamera sebep olmuştu. Kamerayla çekim yaptığı için çölün ortasında kendisini terketmek isteyen Vehhabi rehberini Esed güçlükle zaptetmişti. Çölden çıkılıp ölüm tehlikesi atlatılınca en yakın kasaba olan Kuvey'iye'deki kadıya başvuran Esed, insan sureti yapan bir alet taşıdığı için haksız bulundu. Ancak cebinde taşıdığı İbn Suud'un teminat mektubu sayesinde Esed, kendisini ve kamerasını kurtarabildi, bkz. Esed, *Mekkeye Giden Yol*, s.54-5.

96 Bkz. er-Reyhânî, *Ibn Sa'oud*, s.212.

dikleri bir gerçektir. Ne kadar takvalı olursa olsun, bedeviyetin kötülüğünün ne kadar farkında bulunursa bulunsun kendileri gibi hicrelere yerleşmedikçe hiç bir bedevinin gerçek müslüman olamayacağına inanan İhvan mensupları, ileriki yıllarda ne kadar güçlü olduklarını farkettiklerinde çevrelerindeki insanlara karşı daha pervasızca hareketlere cüret etmeye başladılar. 1916'da İhvan ile bazı kasabalılar arasında çıkan anlaşmazlık birden büyümüş, neredeyse bir iç savaşa yol açacak boyuta ulaşmıştı. Acilen İbn Suud, bir alimler heyetini problemi çözmek için görevlendirdi ve bu yolla mesele daha da büyümeden halledildi. Zaman zaman siyasi ilişkilerinden, zaman zaman yaşam şeklinden dolayı İbn Suud'u da eleştirmekten çekinmeyen İhvan, bir kısım Vehhabi ulemayı da ona yaltaklık yapmak için gerçekleri örtmekle suçluyordu.[97] İbn Suud'un güvendiği bazı emirler ve önemli isimler çok ağır suçlamalarla karşı karşıya kaldılar. Bunlardan birisi olan Ahsa valisi Abdullah İbn Cilüvî,[98] İhvan'ın iç güvenlik açısından gittikçe tehlikelileşmeye başladığını farkeden ve önlem alınması gerektiği hususunda İbn Suud'un dikkatini çeken ilk yetkililerden birisidir. Öyle görünüyor ki İbn Suud, İhvan'la birlikte gerçekleştireceği daha çok şeyin olduğunun farkındaydı ve İbn Cilüvî'ye yazdığı cevaplarda, İhvan'ı kendi çocukları yerinde saydığını belirtiyor, bu nedenle, onları cezalandırmak yerine nasihatle yola getirmek gerektiğinin altını çiziyordu. İbn Cilüvî ise aynı fikirde değildi. Bölgenin huzurunu bozan İhvan'ı ağır cezalara çarptırarak,[99] İhvan'ın Ahsa'dan ayağını kesmeye çalıştı ve bunda kısmen de olsa başarılı oldu. Alışveriş maksadıyla Ahsa'ya gelmek zorunda kalan İhvan mensupları, ancak sarıklarını çıkartmak suretiyle kimliklerini gizleyerek çarşılara girebiliyorlar, sessizce işlerini görerek, günah şehirleri saydıkları bu yerlerde fazla oyalanmadan hicrelerine geri dönüyorlardı.[100]

İhvan'ı çocukları gibi gören İbn Suud, şikayetlerin artması ve problemlerin tehlike alarmı vermeye başlaması üzerine daha fazla ha-

---

97 Bkz. Wahba, *Arabian Days*, s.126-7.

98 İbn Cilüvî, aynı zamanda İbn Suud'un yeğeniydi ve Riyad'ın 1902'deki fethi sırasında onun en yakınında bulunmuştu.

99 Bölgedeki İngiliz yetkililerinin resmi raporlarına yansıyan bazı olaylar için bkz. Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.38.

100 Wahba, *Arabian Days*, s.132-3.

reketsiz kalamadı. Artık nasihat ve uyarıdan daha ciddi şeylerin yapılması gerektiğini o da geç de olsa farketmişti. Bu nedenle, kendisiyle İhvan'ın ileri gelenlerini biraraya getirecek resmi düzeyde bir toplantı düzenlemeye karar verdi. 1919 yılı içinde gerçekleşen bu toplantı, İhvan'la İbn Suud arasında zaman zaman yapılan geniş katılımlı resmi toplantıların ilki sayılmaktadır. Toplantının amacı, siyasi konulardan daha çok İhvan'ı meşgul eden bazı dini meseleleri müzakere etmekti. Dolayısıyla toplantı İbn Suud'un değil Vehhabi ulemanın kontrolünde gerçekleşti. Toplantı sonucunda yayınlanan fetvadaki imzalardan anlaşıldığına göre, içlerinde Şeyh Abdullah b. Abdüllatif, Süleyman b. Sahmân, Sa'd b. Hamad b. Atîk, Abdullah el-'Ankarî ve Abdullah b. Büleyhid gibi tanınmış alimlerin bulunduğu dokuz kişilik heyet, İhvan elebaşlarıyla yapılan müzakereleri toplantı süresince yönetmişler ve aşağıdaki hususları karara bağlamışlardı:

a - Hak din üzere oldukları müddetçe göçebe bedeviler küfür sıfatıyla vasıflandırılamazlar.

b - İnançları aynı olduğu sürece başına ikal takan ile sarık saran müslüman arasında iman bakımından bir fark bulunmamaktadır.

c - İnançları aynı olduğu sürece şehir ve kasabalarda oturanlar (*hadariyyûn*) ile hicrelere göç edenler (*muhacirûn*) arasında iman bakımından bir fark bulunmamaktadır.

d - İslam hakimiyeti altında yaşamakta olan bir muhaciri (İhvan) öldürmenin karşılığı hangi ceza ise, hak din üzere olan bir bedeviyi veya bir şehirliyi öldürmenin karşılığı da aynı cezadır.

e - Ortada sarih küfür durumu bulunmadan, veya yöneticinin ve hakimin izni olmaksızın, bir İhvan mensubunun, kendilerine katılmadı diye hiç kimseye saldırma, tehdit etme veya hicrete zorlama hakkı yoktur.

Fetva, istiğfar yoluyla geçmiş hataların affının mümkün olduğunu, fakat alınan kararların gereğini yapmamakta ısrar edenlerin cezalandırılacağını bildiren bir cümleyle sona eriyordu. [101]

İbn Suud, bu fetvanın arkasına eklediği bir yazıda sorunların çözümüne şu ifadeleriyle katkıda bulunmak istemişti:

---

101 Toplantı nihai kararı olarak çıkan fetvanın tam metni için bkz. er-Reyhânî, *Târîh*, s.433-4; el-Muhtâr, *Târîh*, s.149-152.

"Bedevi olsun hadari olsun tüm müslümanların itikatları birdir. İnanılması gereken şeylerin aslı, Allah'ın kitabı ve onun Resulü'nün sünnetidir. Sahabenin, sonra salih selefin, sonra İmam Mâlik, İmam Şafi'î, İmam Ahmed b. Hanbel ve İmam Ebû Hanîfe'den oluşan dört imamın hepsinin itikatları asılda aynıdır....Aralarındaki ihtilaflar teferruat konulardadır. Ama hepsi, -inşâallah-, hak üzeredirler".[102]

Bu toplantının sonucu, İhvan'dan olanlar ile olmayanlar arasında yıllardır yaşanmakta olan sorunların bir kısmına çözüm getirecek nitelikteydi. Fetvada yer alan bir cümle oldukça dikkat çekiciydi. Bu cümlede, "bir kimseye dost veya düşman olmanın ölçüsünün, İmam'ın emrine veya hakimin hükmüne göre belirlenmesi gerektiği" bildirilmekteydi. Yani son söz, yukarıda geçen ifadelerinde müslümanların birliğine atıfta bulunan İbn Suud'un veya onun kontrolündeki Vehhabi ulemanın ağzından çıkacaktı. İhvan'ın bu toplantıdan sonraki, özellikle Hicaz'daki, askeri faaliyelerine bakıldığında, Necdli bedevilere veya kasabalılara karşı göstermeleri istenen hoşgörüyü diğer müslümanlardan esirgemiş oldukları görülmektedir. İmam'ın direktifleri uyarınca girişilen askeri faaliyetler ve bunlarla hedeflenen siyasi menfaatler söz konusu olduğunda, İhvan'ın, Necd'de yapmış oldukları ayrımcılıktan daha ölçüsüz bir ayrımcılığa gitmelerine ses çıkarılmayacak, hatta bu tutum yer yer destek görecektir.

2.3. - Askeri Kuvvet Olarak İhvan

İhvan, 1912'den, tasviye edildikleri tarih olan 1930'a kadar Abdülaziz İbn Suud'un askeri kuvvetlerinin bel kemiğini oluşturdu. İbn Suud 1902'den 1912'ye kadar, daha çok Riyad havalisindeki kasabalardan ve vahalarda yaşayan bedevilerden toplamış olduğu ordusu sayesinde topraklarını genişletmişti. Zaten, eski adı Yemâme yeni adı Ariz olan bu bölgenin halkı, bilinen siyasi tarihleri süresince Suud ailesinin en büyük destekçileri durumundaydılar.[103] Hadari denilen şehirliler ve kasabalılar, İbn Suud'un genel cihat çağrılarına her zaman için tereddütsüz karşılık vermelerine rağmen, ziraat, zanaatkarlık ve ti-

---

102 er-Reyhânî, a.g.e., s.266, 435-6.

103 Philby, *The Heart*, s.300-1. Ayrıca bkz. Kostiner, "On Instruments", s.306.

caret gibi sürekli meşguliyet isteyen işlerin içinde olmalarından dolayı muvazzaf askerlik görevi için uygun kitleyi oluşturmuyorlardı. Uzun süreli askeri seferler için dayanıklılıkları, savaş yetenekleri ve cesaretleri nedeniyle İbn Suud'un her zaman istihdam ettiği bedeviler ise, düzenli bir orduda bulunması gereken özellikleri üzerlerinde taşımıyorlardı. Daha çok yağma ve ganimet için savaşlara katılım gösteren bedeviler, menfaatlerinin yönüne göre çok kolay saf değiştirmekte veya ölüm tehlikesinin arttığı durumlarda rahatlıkla savaş alanını terkederek liderlerini yalnız bırakabilmekteydiler. Hatta kendi liderleri çarpışmalar sırasında öldürüldüğünde veya etkisiz kaldığında, bizzat kendi birliklerini yağmaya giriştikleri az rastlanan hadiselerden değildi.[104]

İşte İbn Suud, bu bedevileri yerleşime geçirerek ve onlara Vehhabilik temelinde güçlü bir din duygusu kazandırarak İhvan'ı teşkil etme başarısını gösterdi. Böylece bedevinin, hadaride bulunmayan savaş kabiliyeti ve cesareti aynen korunarak din duygusuyla kontrol altına alınıyor, ortaya cesur, fanatik, ama sahip oldukları dini duyarlılığın bir sonucu olarak savaştan kaçmayan veya topladıkları ganimetin içinden haklarına düşenden fazlasına el uzatmayan askerlerin oluşturduğu bir büyük teşkilat ortaya çıkıyordu. Fakat İhvan'ın teşkilinden sonra da, Ibn Suud'un hicret etmemiş bedevileri gerektiğinde savaşlarında kullandığı bilinmektedir. İbn Suud'un, normalde üstlenmek istemeyeceği, katliamda veya yağmada bulunma gibi sebeplerle onu sıkıntıya sokabilecek askeri operasyonlarda İhvan yerine söz konusu bedevileri kullanmasının akıllıca olduğunu söyleyen Smalley, böylelikle İbn Suud'un, sorumluluğu bedevilerin üstüne atarak kendi ismini ve İhvan'ın itibarını kurtardığına işaret etmektedir.[105]

Gazâ 'Âm adı verilen geniş katılım gerektiren savaşlara, İhvan'ın yanısıra bedeviler ve nüfuslarının belli oranında kasabalılar iştirak ediyorlardı. *Gazâ Hâs* ise bölgesel ve küçük hedefli akınlardı ve bunlar için çoğu kez sadece o bölgedeki İhvan toplulukları seferber edilirdi.[106] Silah altına alınma açısından hicrelerdeki erkek nüfusun tamamı aynı durumda değildi. Kendilerine *ehlü'l-cihâd* ismi verilen bir

104 Bkz. Wahba, *Arabian Days*, s.128.
105 Smalley, "The Wahhabis", s.245.
106 Philby, *The Heart*, s.300.

grup, savaş araçlarıyla ve erzaklarıyla her an teyakkuzda bekleyen askerlerden oluşuyordu. Cihat çağrısına ilk cevap veren bunlardı. *Ehlü'n-nefîr* denilen ikinci grup, yedek askerlerdi. Aslen çiftçilik veya ticaretle meşgul olan bu grubun, ihtiyaç halinde yapılacak ikinci bir savaş çağrısı için her zaman tetikte durmaları gerekirdi. Üçüncü gruptakiler ise savaşa çağrılmayan, kendi iş-güçleriyle ilgilenerek hicredeki günlük hayatın idamesini sağlayan erkeklerdi. Bunlar ancak *gazâ âm* çağrısında veya hicrelerinin savunulması durumunda silaha gereksinim duyarlardı.[107]

Teşkilatın en geniş durumda olduğu tarihlerde tüm hicrelerdeki silah altına alınabilecek toplam asker sayısının yüz elli bin civarında olduğu tahmin edilmektedir.[108] İki yüz kadar hicre arasında ancak belli başlı birkaç tanesinin ana karargah veya komutanlık fonksiyonu gördüğü anlaşılmaktadır. Bunlar içinden, Faysal ed-Devîş liderliğindeki Ertâviyye, Sultan İbn Bicâd liderliğindeki Ğatğat, İbn Nuhayt liderliğindeki Duhne, en bilinenleridir. Bu isimler arasına, Necd-Hicaz sınırında yer alan Hurme kasabası ve Hurmeli Vehhabilerin lideri olan Halid b. Lüvey de eklenebilir.[109] Benu Reşid'in merkezi olan Hail şehrinin fethinde Ertâviyye İhvanı, Hicaz'ın fethinde de Ğatğat İhvanı ile Hurme'nin Vehhabileri çok önemli roller oynamışlardır.

İhvan'ı çok tehlikeli ve vurucu bir askeri güç yapan en önemli faktör, mensuplarının coşkulu dini duygularıydı. Savaşta ölmeleri durumunda şehit olarak cennete gideceklerine güçlü bir şekilde inanan İhvan mensupları, ölüm ve yaralanma riskini dikkate almadan, sırf elde edecekleri büyük mükafatın motivasyonuyla korkusuzca kendilerini her türlü tehlikeye atabiliyorlardı. İhvan'dan olan oğlunu savaşa yollayan anne, "Allah bizi cennette buluştursun" duasıyla onu uğurluyordu. "Havada cennet kokuyor; onu arzulayan herkes acele etsin" sözü ile, "ben tevhidin bıçağıyım; Allah'a boyun eğen herkesin kardeşiyim" sözü, İhvan askerlerinin savaşırken attıkları sloganlardan en bilinenleriydi. Düşmanlarına saldırırken, "sadece sana ibadet eder ve yalnızca

---

107 er-Reyhânî, *Târîh*, s.264; a.mlf., *Ibn Sa'oud*, s.194; Mûdî bint Mansûr, *el-Hucer*, s.355.

108 Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.73-5.

109 Ana İhvan kuvvetleri ve komutanları hakkında el-Medenî'nin *Fırkatü'l-İhvân*'ından alıntı olarak bkz. Gouldrup, "The Ikhwân Movement", s.165-6.

senden yardım dileriz" ayetini bağırarak okumaları yine onlara özgü bir davranıştı. Düşman saflarına korkusuzca atılırlar, kendilerine yönelmiş olan top ve tüfek atışlarına aldırmadan ilerlemelerine devam ederlerdi. Önlerine çıkan kadın, erkek, yaşlı, çocuk, kim olursa olsun genellikle sağ kurtulamazdı. Esir alma adetleri yoktu. İbn Suud'un bu konudaki uyarıları da pek dikkate alınmaz, yapılan saldırılar hem İhvan'dan hem de karşı taraftan çok sayıda can kaybıyla neticelenirdi. İleriki yıllarda İhvan ile İbn Suud'un arasını bozacak problemlerden birisini bu konu oluşturacaktır.[110]

Savaştan sağ çıkmaları durumunda, cihat ibadetini yerine getirdiklerinden dolayı öbür dünyada almayı ümit ettikleri manevi mükafattan başka, bu dünyayla ilgili olarak savaştan elde edecekleri ganimet, İhvan'ın savaşa motivasyonunu sağlayan diğer bir önemli unsurdu. İhvan mensubu olan her askerin yıllık olarak devletten aldığı *el-kâide* adı verilen belli bir maaşı vardı. Bu maaşının yanında değişik vesilelerle aldığı *el-'atiyye* adı verilen maddi yardımlar, İhvan mensuplarının günlük geçimine küçük de olsa bir katkı sağlıyordu.[111] Fakat İhvan'ın asıl gelirini, savaşlar sonunda paylarına düşen ganimetler oluşturuyordu. Toplanan ganimetin beşte biri, duruma göre ya Riyad'daki merkezi maliyeye, ya da İhvan'ın kendi beytülmalına gelir kaydediliyordu. Geri kalan beşte dörtlük oran ise askerler arasında pay ediliyordu. Ganimetler arasında çıkan altın, gümüş türü mücevherat İhvan tarafından kullanılmadığından, genellikle beşte bir pay içinde İbn Suud'a gönderilirdi. İhvan ise daha çok silah türü ganimetlere ilgi duymaktaydı.[112]

İhvan askerleri, kuzeyde Akabe körfezine, Suriye ve Irak içlerine kadar uzanan akınları sırasında yüzlerce kilometrelik çok uzun mesafeleri kısa sürede büyük bir dayanıklılıkla katedebilmekteydiler. Her bir deveye çoğu kez iki kişi düşer, sırayla hayvana binerlerdi. Katılımı geniş olan seferler sırasında çoğu İhvan, yayan olarak yol almak zorunda kalırdı. Yanlarında azık olarak bulunan bir avuç kadar hurma, küçük bir torba un ve bir matara su, günlerce süren uzun seferleri sıra-

110 Wahba, *Arabian Days*, s.128-9; Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors*, s. 39, 67-9.

111 İhvan'ın maddi gelirleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Habib, a.g.e., s.42-3.

112 Smalley, "The Wahhabis", s.241; Habib, a.g.e., s.77; Rentz, "Ikhwân", s.1065.

sında tükettikleri yegane gıda malzemeleriydi.[113] Ellerindeki kelime-i tevhid yazılı sancaklarıyla hedeflerine ulaştıklarında, meydan savaşına yol açacak bir saldırı yerine ani baskınlarla düşmanı bozguna uğratmayı tercih eden İhvan birlikleri, özellikle gece ya da sabah ilk şafakta yaptıkları baskınlarda az bir kuvvetle düşmanlarına azami zayiat verdirmeyi başarırlardı.[114] Bıyıklarının dudaklarına doğru uzayan alt kısmını traş eden ve sakallarının yan taraflarını iyice alıp çene ortasından olabildiğince uzatan İhvan askerleri, kurbanlarının kanlarını yüzlerine ve vücutlarına sürmek süretiyle kendilerine vahşi bir görüntü kazandırmaya çalışırlardı. Böyle bir görüntüyle yarımadada şöhret bulan İhvan'ın adı bile, Suudilerin düşmanlarını ilk etapta korkutup sindirecek bir özellik taşımaktaydı.[115]

Bu karakteriyle İhvan, yaklaşık on yıl kadar bir süre içinde askeri alanda önemli başarılara imza attı ve bugünkü Suudi Arabistan'ın sınırlarını oluşturacak geniş alanı İbn Suud'a kazandırmada en önemli güç olarak ön plana çıktı. Hail'in fethinde Reşid Oğulları'nın geleneksel taktiklerle savaşan bedevi ordusunu bozguna uğrattıkları gibi, Şerif Hüseyin'in modern tarzda yapılanmış ve iyi teknik donanımlara sahip ordusunu da Hicaz'da mağlup etmeyi başardılar. Mesela Hicaz'ın kapısını İhvan'a açan Turabe savaşında, hem asker sayısı hem de silah ve techizat açısından İhvan'dan birkaç kat daha iyi durumda olan Şerif ordusu, içlerinden bir kısmı sadece kılıç ve hançerleriyle gelmiş olan İhvan birliği karşısında tutunamayarak kaçmak zorunda kalmıştı.[116]

Araştırmanın bundan sonraki bölümü, başta Hicaz'ın fethi olmak üzere İhvan'ın fetihlerini ve bu süreçte yaşanan olayları konu edinecektir.

---

113 İhvan'ın savaşa, uzun yola ve açlığa dayanıklılığı konusunda İbn Suud'un övücü ifadeleri için bkz. er-Reyhânî, *Târîh*, s.264. Aynı konu hakkında, eski İhvan üyeleriyle yapılan röportajlardan elde edilen bilgiler için bkz. Habib, a.g.e., s.67.

114 İhvan'ın baskın usulleri ve savaş taktikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Glubb, *War*, s.230-1; Habib, a.g.e., s.65-7.

115 Bir İngiliz tuğamiralinin 20 Şubat 1920 tarihli raporundan doğrudan alıntı olarak bkz. Habib, a.g.e., s.29.

116 Turabe'deki İhvan birlikleriyle Şerif ordusu güçlerinin bir mukayesesi için, İbn Suud'un İbn Reşid'e yazdığı mektuptan doğrudan alıntı olarak bkz. Habib, a.g.e., s.68-9.

3. - İHVAN'IN FETİHLERİ

İhvan'ın teşkilinden önce merkezî Necd'i tümüyle hakimiyeti altına alan ve İhvan'ın kurulduğu tarih olan 1912'den sonraki birkaç yıl içinde de Ahsa'yı ele geçiren Abdülaziz İbn Suud, özellikle İhvan'ın artık etkin bir güç olamaya başladığı 1915 yılından itibaren, büyük Suudi krallığı hedefi doğrultusunda bir dizi fetih harekatına girişti. Suudi emirliğinin büyüme ve genişleme süreci göz önüne alınarak 1915 öncesi ile sonrası arasında askeri faaliyetler açısından bir mukayese yapıldığında, 1915'den önceki askeri faaliyetlerin daha çok yerleşim halindeki halktan ve göçebe kabilelerden toplanan askerlerle yürütüldüğü, 1915 sonrasında ise en etkin ve belki de yegane militer güç olarak İhvan'ın ön plana çıktığı görülmektedir. Benu Reşid'in başkenti olan Hail'in fethi, Asir ve Hicaz'ın işgali, kuzeybatıda Akabe körfezine kadar uzanan geniş bölgenin kontrol altına alınması, 1915 sonrasında gerçekleşen büyük ve önemli askeri başarılardır. Bu başarılı faaliyetler, Suudi Arabistan'ın sınırlarını genişletmekle kalmamış, İhvan'ın yarımadada daha güçlü ve otonom bir yapıya bürünmesini de sağlamıştır. İhvan'ın aynı zamanda dini bir hareket olması, yaşanan olayların sadece askeri ya da siyasi boyutlarıyla ele alınmasını engellemektedir. Din faktörünün olaylardaki belirleyiciliği, zaman zaman siyasi ya da askeri boyutları gölgede bırakacak kadar önemli hale gelmektedir.

3.1. - Hail'in Fethi; Kuveyt, Irak ve Ürdün'e İlk Saldırılar

III. Suudi devletinin tarihindeki en önemli dönüm noktalarından birisi olan Hicaz'ın fethine ve onun öncesindeki Hurme ve Turabe hadiselerine geçmeden önce, İhvan'ın yarımadanın diğer bölgelerindeki askeri faaliyetlerine kısaca değinmek gerekecektir. Birinci Dünya Savaşı sırasında İngilizler'in, Mekke Şerifi Hüseyin'i kışkırtarak başlattıkları Arap İsyanı başarıyla sonuçlanmış ve Osmanlı 1918 yılı sonunda bölgeyi terketmek zorunda kalmıştı. Hüseyin, 2 Kasım 1918'de Hicaz sultanı olduğunu dünyaya ilan etti. Böylece yarımadada, Suudiler ve Reşid Oğulları yanında diğer bir yerel güç daha ortaya çıkmış oluyordu. Savaştan sonra İngiltere, söz konusu güçler arasında bir den-

ge politikası gözeterek yarımadayı barış içinde tutmak ve bu yöneticilerle olan ilişkilerini daha da geliştirmek suretiyle bölgedeki menfaatlerinin idamesini sağlamak yönünde bir siyaseti kendisine temel aldı. Ama güçler arasında çatışma kaçınılmazdı. Hüseyin, yıkılmak üzere olan Osmanlı Devleti'nden sonra sahipsiz kalacak hilafet makamını elde etmek istiyordu. Arap komşularıyla ve diğer müslümanlarla olan siyasi ilişkileri, bu hedef doğrultusunda yön alıyordu. Arkasındaki İngiliz desteğinden dolayı kendine güveni tamdı. Diğer taraftan İbn Suud, bir zamanlar dedelerinin elinde tuttuğu Hicaz'ı kendi hakimiyet alanı olarak görmekteydi. Bölgedeki güçlü İngiliz baskısı, çatışmaları bir süre geciktirdi. Fakat ileriki konularda ele alınacak Hurme meselesi gibi hadiseler, tarafların karşı karşıya gelmesini kaçınılmaz hale getirdi. Böyle bir konjonktürde İbn Suud ile İhvan arasında Şakrâ'da gerçeleşen toplantı, Suudilerin bundan sonra izleyecekleri genişleme politikasının belirlenmesi açısından bir ilk adım oldu.

Şakrâ'da biraraya gelen İhvan liderleri, İngiliz desteğini arkasına alarak Necd-Hicaz sınırındaki Hurme kasabası Vehhabilerini taciz etmeyi sürdüren Şerif Hüseyin'in üzerine zaman kaybedilmeden gidilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. İbn Suud'un babası Abdurrahman da aynı görüşteydi. İbn Suud ise, bunu çok erken bir hareket olarak görmekteydi. Öncelikle, İngilizlerin müttefiki olan Hüseyin'e yapılacak bu saldırı, kendisiyle İngiltere arasındaki iyi ilişkileri bozabilirdi. İbn Suud'un asıl hedefi, Suudilerin ezeli düşmanları olan ve Osmanlıların müttefiki durumundaki Reşid Oğullarıydı. Toplantı sırasında İhvan liderleri adına söz alan Faysal ed-Devîş, Hüseyin'in müdahale ve tecavüzlerinden dolayı zor durumda kalan ve Riyad'dan yardım bekleyen Hurmeli mezhepdaşları için Hicaz'a cihat açılmasını, ya da İngilizlerin ve İngiliz dostu Kuveytlilerin koruması altında sık sık Necd'deki müslümanlara saldırıda bulunan doğudaki Ucman kabilesinin üzerine gidilmesini talep etti. Devîş'e göre, Reşid Oğulları ancak sonraki bir hedef olabilirdi. Zira onlar müslümandı ve onların müttefikleri olan Osmanlılar da nihayetinde müslümanlardı. İbn Suud bütün ikna gücünü kullanarak İhvan'ı görüşünden caydırmayı başardı. Hicaz'a sefer düzenlemeleri durumunda, sahipsiz kalan Necd'e İbn Reşid'in saldırabileceğini, böylece din ve memleketin tehlikeye düşeceğini belirterek asıl

tehlikenin Reşid Oğulları olduğunu ve ilkönce bu tehlikenin bertaraf edilmesi gerektiğini savundu. İhvan ikna olmuştu.[117]

Şakrâ toplantısının üzerinden bir ay geçmeden İhvan kuvvetleri Hail'i kuşatma altına aldılar. İbn Reşid'in kontrolündeki bedevi aşiretlerin birçoğu Vehhabi da'vetçilerin çabalarıyla dini inançlarının yanında siyasi bağlılıklarını da değiştirmişlerdi. Bundan dolayı İhvan birliklerinin Hail'e ulaşmaları zor olmadı. Osmanlı'nın Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması, Osmanlı müttefiki Reşid Oğulları'nı Arabistan'da siyaseten yalnız bırakmıştı. Zaten on yıllardır süren aile içi saltanat kavgaları, hanedanlığın dinamizmini yok etmişti. Bu nedenlerle kuşatma beklenenden kısa sürdü. Şehir, 1921 Kasım'ında teslim oldu. İbn Suud Haillilere iyi davrandı. Kuşatma sırasında aç kalmış olan halka yiyecek yardımı yapıldı. Ganimet amaçlı yağmanın önüne geçmek için İbn Suud bütün önlemleri aldı. İbn Reşid ailesinin hayatı bağışlandı. Hail'in fethinden sonra en büyük korkuyu, şehirde yaşayan Şii azınlık yaşadı. Mezhepdaşlarının yaklaşık yüz yirmi yıl önce Kerbela'da Vehhabiler'in ellerinde yaşadıkları katliamın bir benzeriyle karşılaşmak en büyük endişeleriydi. En iyi ihtimal, sürgün veya hapis bekliyorlardı. Korkulan olmadı. İbn Suud'un imzalı, mühürlü resmi fermanıyla kendilerine verilen emniyet garantisi, İhvan'dan gelebilecek olası saldırılardan onları korumaya yetti. Fakat İhvan reisleri bundan memnun olmadılar. Göstermemesi gereken hoşgörüyü gösterdiği için İbn Suud'u suçladılar.[118]

Hail'in düşmesiyle, tüm orta Arabistan çölü, şehir, kasaba ve vahalarıyla birlikte İbn Suud'un eline geçmiş oluyordu. Kabile şeyhleri ve ulema önünde yapılan basit bir törenle İbn Suud, Necd Sultanı olarak ilan edildi. Hail'in fethinden sonra İhvan, Necd'in ötesine, Irak ve Suriye içlerine kadar uzanan bir dizi askeri harekatı gerçekleştirdi. Bu seferler, İhvan ile İngiliz askeri birliklerini ilk defa karşı karşıya getiren operasyonlar olma özelliğini taşımaktadırlar. Aslında, daha Hail'in fet-

---

117 Armstrong, *Lord*, s.119, 124; J. Benoist-Mechin, *Arabian Destiny*, London, 1957, s.140-3; Habib, a.g.e., s.84-5; Said, *Britanya*, s.38-41; Seyyid b. Ali, "Esâlib", s.243-6.

118 Hail'in fethi için bkz. Philby, *Arabian Jubilee*, s.58-9; Howarth, *King*, 109-11; Williams, *Ibn Sa'ud*, s.131; Habib, a.g.e., s.108; Rentz, "Ikhwân", s.1066; C. Şâmiyye, *es-Sa'ûd: Mâzîhim ve Mustakbeluhum*, London, 1986, s.130-1.

hinden bir sene önce İngilizlerle sıcak bir çatışmanın eşiğinden dönülmüştü. Kuveyt sınırına yakın Karyetü'l-Ulyâ'da bir hicre teşkil eden İhvan, o bölgeyi kendi toprakları sayan Kuveyt emiri Sâlim es-Sabah'ın sert tepkisiyle karşılaşmıştı. İki taraf arasındaki çatışmalar büyüyünce Ertâviyye İhvanı'nın lideri Faysal ed-Devîş, İhvan kuvvetleriyle beraber Kuveyt içlerine kadar girmiş, Kuveyt şehrinin hemen batısındaki Cehra'da Kuveyt birlikleriyle karşılaşmıştı. Emir Sâlim, Cehra'yı kurtardı; ancak her iki taraf ağır kayıplar verdi. Bu olayın akabinde İngiltere, himayesi altındaki Kuveyt'i korumak için iki savaş gemisi ve uçağını Kuveyt'e yollamak zorunda kaldı.[119]

İngilizlerle olan diğer sıcak karşılaşmalar, Ürdün ve Irak içlerinde olacaktır. Şerif Hüseyin'in iki oğlu Abdullah ile Faysal, İngiliz hükümetince Ürdün ve Irak kralları olarak tanınmışlardı. Vehhabilerin müslümanlardan saymadığı Hüseyin'in ailesine İngilizler tarafından verilen söz konusu makamlar ve diğer imtiyazlar, İhvan liderlerinin harekete geçmesine neden oldu. Hail'in fethinden sonra daha kuzeydeki Cevf ve Sakaka'yı ele geçiren İhvan birlikleri, zaten Irak ve Ürdün sınırlarına dayanmışlardı. Şam'daki bir İngiliz diplomatının Temmuz 1922 tarihli raporunda, Vehhabi da'verçilerin şehirde aktif olarak faaliyette oldukları bildiriliyordu.[120] Bu haberden birkaç ay sonra 1500 kişilik bir İhvan birliği Ürdün'ün başkenti Amman'ın çok yakınındaki Ziza'ya ulaştı. Baskın yaptıkları Ümmü'l-Amed kasabasında sağ kurtulan olmadı. Bu olaylar üzerine acilen devreye giren bölgedeki İngiliz silahlı kuvvetleri, zırhlı araç ve uçaklarıyla Vehhabi askerlerin üzerine gitti. Bozguna uğrayan 1500 kişiden ancak sekizi hicrelerine dönebildiler. Bunlar da, emir almadan giriştikleri bu harekattan dolayı İbn Suud tarafından şiddetle cezalandırıldılar.[121]

Aynı şekilde, İbn Suud'un onayını almadan Irak içlerindeki Zübeyr kasabasına kadar sokulan Faysal ed-Devîş liderliğindeki İhvan birlikleri yüzünden Kerbela ve Bağdat'ta panik yaşandı. Daha çok koyun besicisi göçebelerin yaşadıkları köy ve vahalara yapılan baskınlarda yüz-

119 Habib, a.g.e., s.108; Rentz, a.g.e., s.1066.

120 Konsolos Palmer'in 3 Temmuz 1922 tarihli raporu için bkz. Habib, a.g.e., s.110.

121 İbn Suud'un, kendisinden izinsiz giriştikleri hareketten dolayı Cevf İhvanı'na yönelik yaptığı kınama ve tehdit içeren konuşması için bkz. er-Reyhânî, *Ibn Sa'oud*, s.214.

lerce Iraklı öldürüldü, binlerce hayvan telef edildi. Bu uzun soluklu İhvan seferinin meşru nedeni olarak, İhvan'a katıldıktan sonra Vehhabiliği terkedip Irak kralı Faysal'a sığınmış olan ve kendilerine "mülteci İhvan" denilen Şemmar bedevilerinin Necd'e yaptıkları baskınlar gösterildi. Devîş ve askerlerini ağır silahlarla geri püskürten İngilizler, İbn Suud'a da sert bir protesto mesajı gönderdiler. İbn Suud, bu akının kendi bilgisi haricinde gerçekleştiğini söyleyerek sorumluluk üstlenmedi.[122]

Bu saldırıların İbn Suud'un direktifleri dışında yapıldığı kuvvetle muhtemel görünmektedir. İbn Suud'un İngilizlerle olan dostluğunun bozulması, İngiltere'nin kendisiyle Şerif Hüseyin arasında gözettiği denge politikasının kendi aleyhine bozulması anlamına gelecekti. İngiltere'nin bölgedeki gücünü bilen İbn Suud bunu göze alamazdı. İhvan için ise, sahip olduğu din coşkusu ve cihat arzusu, söz konusu ince siyasi hesapların getireceği kazanımların çok üstündeki değerleri ifade ediyordu. Bu nedenle, "İngiliz uşakları" Kral Abdullah ile Kral Faysal'ın topraklarına veya "müşrik Şiilerin" yaşadıkları Irak kasabalarına baskın düzenlemek, onlar için dini bir vecibenin ifası anlamına gelmekteydi. İhvan'ı artık büyük bir tehlike olarak görmeye başlayan İngiltere, İbn Suud'u bir sınır antlaşmasına zorlayarak, bundan sonra İhvan'dan gelebilecek saldırılar sonrasında, karşısına sorumlu bir muhatap çıkarmak istedi. 7 Kasım 1922'de Ukayr'da imzalanan antlaşmada, Kuveyt-Necd ve Irak-Necd sınırları çizilerek karara bağlandı. Taraflar sınır ihlalinde bulunmayacaklarına söz verdiler. Antlaşmada, İbn Suud'a yapılmakta olan para yardımının devam etmesi yönünde bir karar da imzalandı. Ayrıca, Suudi-İngiliz dostluğunun önemi antlaşma metinlerinde bir kez daha vurgulandı.[123]

3.2. - Hicaz'ın Fethi

Bilindiği gibi Vehhabiler, 1803-1813 yılları arasına rastlayan Abdülaziz b. Muhammed b. Suud ve oğlu Suud b. Abdülaziz döneminde

---

122 İhvan'ın 1922-1924 arasında Ürdün ve Irak içlerinde gerçekleştirdiği faaliyetler için bkz. Philby, *Sa'udi Arabia*, s.286-7; a.mlf., *Arabian Jubilee*, s.73; Glubb, *War*, s.110-1, 123-142; Howarth, *King*, s.133-4; Armstrong, *Lord*, s.198-9; Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.109-110; Rentz, "Ikhwân", s.1066.

123 Philby, *Arabian Jubilee*, s.68-70; er-Reyhânî, *Ibn Sa'oud*, s.69-89; Howarth, a.g.e., s.134, 136; Meulen, *The Wells*, s.86-9; Rentz, a.g.e., s.1066.

tüm Hicaz'ı ele geçirmişlerdi. Fakat 1813'de başlayan ve beş yıl sonra ilk devletlerinin yıkılmasına yol açan Osmanlı Devleti'nin Mısır destekli askeri harekatı sonucunda Hicaz ellerinden çıkmıştı. Bundan sonra Şerif sülalesi eskiden olduğu gibi Osmanlı'ya bağlı olarak kutsal şehirleri idare etmeye devam etti. Şeriflerin son temsilcisi olan Şerif Hüseyin, İngiltere'nin Osmanlı karşıtı dış politikasına alet olmuş ve yine İngiltere'nin desteğiyle Hicaz'da Osmanlı'ya karşı büyük bir isyan başlatmıştı. Birinci Dünya Savaşı sırasında başlayan bu isyan başarılı oldu ve Osmanlı 1918'de Hicaz'ı terketmek zorunda kaldı. Hüseyin'in bundan sonraki hedefi yarımadadaki hakimiyet alanını genişletmek olacaktı. Doğal olarak en önemli rakibi, Necd'in en büyük gücü olan Abdülaziz İbn Suud'du. Her ne kadar İngiltere, diğer müttefiki olan İbn Suud'un Necd üzerindeki hakimiyetini tanıması şartıyla Şerif Hüseyin'e destek veriyor olsa da, gelişen olaylar iki lideri İngilizlere rağmen karşı karşıya getirecektir.

3.2.1. - Hurme Hadisesi ve Turabe Baskını

İki rakip Arap lideri arasındaki ilk önemli ihtilaf, Hurme kasabasında yaşamakta olan Vehhabiler nedeniyle ortaya çıktı. Aslında siyasi veya ekonomik açıdan bir öneme sahip olmayan Hurme kasabası, Necd-Hicaz sınırında ve yol üstünde bulunması nedeniyle çok önemli bir stratejik konum arzediyordu. Necd için bu kasaba, Hicaz'ın kapısı sayılırdı. Hurmelilerin büyük çoğunluğu, ilk Suudi devleti zamanından itibaren Vehhabi mezhebine bağlı kaldılar. Hurme'nin emiri olan Halid İbn Lüvey, Şerif sülalesinden olması nedeniyle Şerif Hüseyin ile akrabaydı. Ancak İbn Lüvey fanatik bir Vehhabiydi. Hatta taassubu o kadar ileri derecedeydi ki, öz kardeşini Vehhabi olmadığı için öldürttüğü iddia edilmekteydi.[124] Bu durum Şerif Hüseyin için büyük bir problem haline geldi. Zira İbn Lüvey, Hüseyin'in siyasi rakibi durumundaki İbn Suud ile mezhepdaştı ve onunla irtibat halindeydi. Bunun yanısıra, Hurmeli Vehhabilerin bir kısmı İhvan'a katılmıştı.

Hicaz'ın doğal bir parçası sayılan bu stratejik kasabayı İbn Suud'a kaptırmak istemeyen Hüseyin, ilk tedbir olarak İbn Lüvey'i ve Hurme

---

124 King Abdullah, *Memories of King Abdullah of Transjordan*, London, 1950, s.181.

kadısını Mekke'ye çağırarak sert uyarılarda bulundu. Fakat Hurme kadısı bu ikazlara aldırmayarak İhvan'ın fikirlerini kasabada yaymaya devam edince görevinden azledildi. Yerine Mekke'den yeni bir kadı atandı. Bu atama Hurme'de kabul görmedi. Yeni kadı Mekke'ye geri dönmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Hüseyin, üst üste askeri operasyonlar düzenleyerek kasabayı İbn Lüvey'den almak istedi. Osmanlı'nın elindeki Medine'yi kuşatma altında tutması nedeniyle Hüseyin'e bağlı askeri kuvvetlerin önemli bir kısmı Medine çevresindeydi. Bu nedenle Hurme'ye karşı düzenlediği harekatlara yeterli sayıda asker sevkedememişti. O güne kadar kasabalarını kendi başlarına savunan Hurmeliler, imam kabul ettikleri İbn Suud'dan bekledikleri desteği görememişlerdi. Fakat Medine şehri düşünce, Hüseyin'in Hurme'ye olan baskısı arttı ve İbn Suud'un yardımı zorunlu hale geldi. Hurme'ye ilaveten, komşu bir vaha olan Turabe sakinlerinin de Vehhabiliği benimseyerek İbn Suud'a itaat arzetmeleri, hadisenin boyutunu büyültü.[125]

İbn Suud için Hurme sorunu, içinden çıkılmaz bir hal almıştı. Hüseyin ile karşı karşıya kalmak istemiyordu; çünkü İngiliz himayesindeki Hüseyin ile ciddi bir çatışmaya girmesi, İngiltere ile olan iyi ilişkilerini tümden bozacaktı. Öte yandan ise, Hurmeli ve Turabeli mezhepdaşları ondan yardım talep etmekteydiler. Bu yardımın dini bir görev olduğunu düşünen İhvan zaten kendisini ağır davranmakla suçlamaktaydı. Bu sırada Hüseyin'in oğlu Abdullah'ın Turabe'ye doğru önemli bir askeri kuvvetle ilerlediği haberi Riyad'a ulaştı. İngiltere'yi aracı yaparak bu harekatı durdurma ve sorunu çözme girişimi sonuç vermedi. Mektup diplomasisi sırasında Abdullah'ın İbn Suud'a gönderdiği mektuplar fazlaca tehditkar içerikliydi. İbn Suud ve İhvan'a "Hariciler" diye hitap eden Abdullah, harekatının hedefinin Hurme ve Turabe ile sınırlı olmadığını, Riyad üzerinden Ahsa'ya kadar ulaşmayı planladığını pervasızca söylemekteydi.[126] Bunun üzerine bin beşyüz kişilik bir İhvan birliği bölgeye sevkedildi. Birliğin başında Ğatğat İhvanı'nın li-

---

125 Doğu Hicaz'ın bedevi kabileleri arasında ve başta Medine olmak üzere bazı Hicaz şehirlerinde o dönemde Vehhabilik sempatizanlığının fazlalaştığı yönündeki gözlemler için bkz. Kostiner, *The Making*, s.63-4.

126 Haziran 1919 tarihli İngiliz arşiv kayıtlarından alıntı olarak bkz. Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.92-3.

deri Sultan İbn Bicâd ve Hurme emiri Halid İbn Lüvey bulunmaktaydı. Abdullah ve ordusunun Turabe civarındaki kamp yaptığı yeri tesbit eden İhvan birliği 25 Mayıs 1919 günü ani bir gece baskınıyla Hicaz ordusunu gafil avladı. Şerif'in askerleri tümüyle kılıçtan geçirildi. Abdullah ve çevresindeki az sayıdaki adamı şans eseri kaçmayı başarabildiler. Yüklü miktarda ganimet ve Türkler'den Hüseyin'e kalmış olan önemli sayıda silah Vehhabilerin eline geçti.

Turabe baskını tam bir katliama dönüşmüştü. İhvan, bu çarpışmada da esir almamış, önüne çıkanı katletmişti. Lawrence'in ölü sayısı olarak verdiği 250 rakamı fazlaca iyimser bir tahmin olarak görünmektedir. Bu olayı İbn Suud açısından rahatsız edici ve töhmet getirici bulan Suudi sempatizanı yazarlar bile, ölü sayısının beş bin veya on bin olarak tahmin edildiğini belirtmektedirler.[127] Katliamın, İbn Suud'un direktifleri dışında tamamen İhvan liderlerinin insiyatifiyle gerçekleştiğini ileri süren yazarlar, katliamdan hemen sonra Turabe'ye ulaşan İbn Suud'un, gördüğü korkunç manzara karşısında ağladığı kaydını özellikle not düşmektedirler. Bu yazarlardan birisi olan Reyhânî, bir görgü şahidinden nakletmiş olduğu anekdotta, İbn Suud'un gözü yaşlı şekilde ölüler arasında dolaşırken, "bu Allah'ın bana yüklediği ağır bir yük. Müşrikleri doğru yola getirme sorumluluğu benim üzerimde....Keşke bunun yerine sadece, Allah rızası için savaşan sıradan bir asker olsaydım" dediğini bildirmektedir.[128]

Turabe savaşı, Hicaz'ın yolunu İbn Suud'a açmış oluyordu. Olayın hemen peşinden Hicaz'ın güneyindeki Asir eyaletine İhvan'ı sevkeden ve başkent Ebha dahil bölgenin önemli bir kısmını sınırlarına dahil eden İbn Suud,[129] Hicaz'ı bütünüyle kuşatmış durumdaydı. Fakat o,

---

127 Bkz. Lawrence, *Evolution*, s.68; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, Kahire, 1384-1955, iii, s.165; Attâr, *Sakr*, s.278; İslam, *Suudi Arabistanı Tanıyınız*, s.50. Habib'in İngiliz arşiv belgeleri arasında rastladığı İbn Suud'un İbn Reşid'e yazmış olduğu bir mektupta, aralarında dört bin Türk askerinin de bulunduğu yaklaşık onbir bin kişilik Hicaz birliğinden geriye sadece ikiyüz kadar askerin kaldığı, gerisinin İhvan tarafından katledildiği bizzat İbn Suud tarafından ifade edilmektedir. Aynı belgede, İhvan birliğinin iki bin kişilik olduğu, bunlardan beş yüzünün sadece kılıç ve kamalarıyla savaşa katıldıkları bildirilmektedir. Bu rakamlar, savaş sırasında karşılarına çıkan askeri gücün büyüklüğünün Vehhabilerce çok fazla önemsenmediğinin de bir göstergesi olarak ayrıca değerlendirilebilir. Bkz. Habib, a.g.e., s.68-9.

128 er-Reyhânî, *Ibn Sa'oud*, s.19.

129 Asir'in fethi için bkz. Benoist-Mechin, *Arabian Destiny*, s.173-4.

İhvan'ın isteğinin aksine daha fazla ilerlemedi. Hicaz'a yönelmesi, İngiltere'nin desteğini tamamen yitirmesi anlamına geliyordu. Yukarıda açıklandığı gibi, Şakrâ'daki toplantıda İhvan'ı ikna ederek onları İbn Reşid'in elindeki Hail'e yöneltti ve öncelikle orayı işgal etti.[130]

3.2.2. - Hicaz İşgali Öncesi Değerlendirmeler ve Taif'in Fethi

Birinci Dünya Savaşı sona ermiş, Arabistan yarımadasının eski sahibi Osmanlı Devleti savaştan yenik çıkmıştı. Savaşın galiplerinden olan ve bölgedeki en etkili güç durumundaki İngiltere, Necd'i İbn Suud'a, Hicaz'ı da Şerif Hüseyin'e devretmiş, ayrıca Hüseyin'in oğullarından Abdullah'ı Ürdün'e, Faysal'ı da Irak'a kral yapmıştı. Fakat İbn Suud ve Hüseyin arasındaki anlaşmazlık ve gerilim, Arabistan'da yeni savaşların çıkmasına yol açacak bir potansiyeli taşıyordu. 1923 yılı sonlarında İngiltere, Arabistan'ın söz konusu dört gücünü, aralarındaki sorunları çözmek üzere Kuveyt'te düzenlediği bir konferansa çağırdı. Konferans, beklenen sonucu vermedi. Özellikle üç Haşimi yönetimin Vehhabilerden ve İbn Suud'dan şikayetleri ve İbn Suud açısından kabul edilemeyecek talepleri, konferansı kilitledi. Sorunları çözemeyen İngiltere, bu hükümetlere yapmakta olduğu finansal yardımı kesme kararı aldı. Çünkü İngiltere, bu paranın taraflarca silahlanmaya harcanacağını düşünüyordu.

İngilizlerden gelen aylık beş bin sterlinlik yardımın kesilmesi, Suudi yönetimini büyük bir iktisadi krizin eşiğine getirdi. Henüz petrol bulunmamıştı. Çöllerden meydana gelen, üzerinde fakir kasabalıların ve göçebe bedevilerin yaşadığı ülke, geleceğe dönük herhangi bir gelir de vadetmiyordu. İngiltere'nin yardımı kesmesini, karşılıklı menfaat ilişkisinin ve bunun karşılığı olan vefanın bozulması anlamında de-

---

130 Hurme ve Turabe hadiseleri hakkında bkz. Kıcıman, *Medine Müdafaası*, s.223-4; Philby, *Arabian Jubilee*, s.59-61; ez-Ziriklî, *Şibh*, i, s.317-323, 330; a.mlf., *el-Vecîz*, s.80-2; Attâr, *Sakr*, s.278-281; Howarth, *King*, s.102, 107-8; Williams, *Ibn Sa'ud*, s.103-110; Benoist-Mechin, a.g.e., s.145-6; Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.89-97; Said, *Britanya*, s.35-8; Lacey, *The Kingdom*, s.147-150; Kostiner, *The Making*, s.35-42; a.mlf., "On Instruments", s.300-3, a.mlf., "Prologue of Hashemite Downfall and Saudi Ascendancy: A New Look at the Khurma Dispute, 1917-1919", [*The Hashimites in the Modern Arab World*, London, 1995] içinde, s.51-64.

ğerlendiren İbn Suud, dikkatini Hicaz'a çevirdi. İhvan, Hurme hadisesinden bu yana Hicaz'ın işgal edilmesi konusunda kendisine baskı yapıyordu. Fakat o, değişik bahaneler ileri sürerek İhvan'ı oyalamaktaydı. Ama Hicaz'ın ticaret potansiyeli ve hac gelirleri, Necd sultanlığı için artık hayati önem taşımaktaydı.[131]

Tam bu sırada, 6 Mart 1924'de, Şerif Hüseyin kendisini müslümanların yeni halifesi olarak ilan etti. Bu gelişme, İbn Suud'a altın değerinde bir fırsat vermiş oldu. İbn Suud ve Vehhabilerin müşrik, sapkın ve zalim olarak niteledikleri Şerif Hüseyin'in ümmetin lideri olarak öne çıkması,[132] İslam aleminin diğer bölgelerinde olduğu gibi Necd'de de büyük rahatsızlık yarattı. Abdülaziz İbn Suud, Necdli ulemayı, İhvan liderlerini ve aşiret reislerini Riyad'da toplayarak Hicaz üzerinde görüşme açmaya karar verdi. 5 Haziran 1924'de İbn Suud'un babası Abdurrahman'ın başkanlığında gerçekleşen bu toplantıdan, Hicaz'ın fethedilmesi kararı çıktı.

İhvan'ın ve Suudilerin bu kararı almada kendilerine göre bir dizi haklı gerekçeleri bulunmaktaydı. Her şeyden önce Vehhabiler, Necdlilere koyulan yasaklar nedeniyle 1917 yılından beri hacca istedikleri gibi gidememekteydiler. Ya koyulan kota nedeniyle çok az sayıda Necdli hac yapma fırsatı elde etmekteydi, ya da 1921 haccında olduğu gibi hiç bir Necdliye Hicaz'a giriş izni verilmemekteydi. Şerif Hüseyin, Vehhabilerin diğer hacıları taciz ettiklerini ileri sürerek bu kararı almıştı. Ayrıca Hüseyin, Hicazlılar üzerinde etkili olabilecek organize Vehhabi propaganda faaliyetlerinden de endişe etmekteydi. 1923 yılında bir grup Vehhabinin tüm engellemelere direnerek hac yapmaya kalkışması neticesinde, Hüseyin'e bağlı güvenlik güçleriyle Vehhabiler arasında kan dökülmesine kadar varan çatışmalar vuku bulmuştu. İhvan ve Vehhabi ulema, 1924 yılı hac mevsiminde artık ne pahasına olursa olsun hac yapma niyetindeydiler.[133]

---

131 Howarth, a.g.e., s.138-9.

132 Şerif Hüseyin'e İhvan cephesinden yöneltilen bu ithamların aynısını Arap İsyanı sırasında Hüseyin Osmanlılara yöneltmişti. İrtidat ve küfür suçlamaları bu ithamların başında geliyordu, bkz. H. Alangari, *The Struggle for Power in Arabia: İbn Saud, Hussein, and Great Britain, 1914-1924*, Reading, 1998, s.114.

133 1916-1925 arasında, Şerif Hüseyin, Suudi ve İngiliz yönetimleri arasında hac ile ilgili yaşanan diplomatik münasebetler ve gelişen olaylar hakkında detaylı bilgi için bkz. J. Teitelbaum, "Pilgrimage Politics: The Hajj and Saudi-Hashimite Rivalry,

Riyad'daki toplantıda, Hüseyin'in hacılardan kesmekte olduğu ağır vergiler ile hac hizmetlerinin fiyatlarındaki fahiş artışlar da gündeme gelmişti. Hacıların su ve ulaşım karşılığında ödedikleri miktarlar, makul olanın çok üzerindeydi. Ayrıca, bu yüksek vergi ve fiyatlara rağmen Hicaz'a tam bir emniyetsizlik hakimdi. Mekke-Medine arasında yol kesen eşkiya hacıları soyuyordu. Haşimi hükümetin bu duruma müdahalesi yetersizdi. Özellikle Mekke ve Cidde'de gizli gizli yaygınlaşmaya başlayan fuhuş, bu toprakların kutsallığı ile tezat teşkil edecek bir karakter taşımaktaydı.

Bütün bu gerekçeler, Hicaz'ın fethinin dini bir farz olduğu sonucunu Riyad toplantısında ortaya çıkardı. Toplantıda, Hicaz'ın fethinin gerekliliği hakkında resmi bir yazı hazırlandı ve bu yazının İslam ülkeleri yöneticilerine gönderilmesine karar verildi. Bu yolla İbn Suud, Hicaz'ın işgaline, Necdlilerin bir insiyatifi sonucunda değil, İslam aleminin verdiği vekalet sonucunda gerçekleştirilecek bir hareket özelliği kazandırmak istiyordu. İngilizlerin tepkisini de böylece azaltmayı umuyordu. Beklediği de oldu. Özellikle yetmiş milyonluk Hintli müslüman nüfusun temsilcilerinden gelen destekleyici yanıtlar, Hindistan'ın asıl yöneticileri olan İngilizler için de dikkate alınması gereken mesajlardı. Kutsal topraklardaki güvensizlikten ve hacıların istismar edilmesinden zaten rahatsız olan müslüman temsilciler, İngilizlerin kışkırtmasıyla Osmanlı hilafetine alternatif bir çıkış yapan Hüseyin'e genel olarak nefret beslemekteydiler. İbn Suud'un gerekçeleri bu nedenlerle makul ve yerinde karşılandı.[134]

Gönderdiği mektupların cevaplarını beklemek durumunda kalan İbn Suud, bu arada zaman kazanmış oldu. Riyad'daki toplantının hemen arkasından hac mevsimi başlayacaktı. İbn Suud, bu sırada yapılacak bir askeri harekatta İhvan'a güvenmemekteydi. Turabe katliamı, Hicazlıların hafızalarında hala tazeliğini korumaktaydı. Yabancı hacılarda ise Vehhabi korkusu üst düzeydeydi. Hac mevsimindeki bir işgal,

---

1916-25", [*The Hashimites in the Modern Arab World*, London, 1995] içinde, s.65-84.

134 1924 Riyad toplantısı, öncesi ve sonuçları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Williams, "The Wahhabite Revival", *The Contemporary Review*, 127 (April 1925), s.467; a.mlf., *Ibn Sa'ud*, s.166-7; Attâr, *Sakr*, s.281-2; Armstrong, *Lord*, s.216-8; Howarth, *King*, s.140-2; Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.111-2; Teitelbaum, a.g.e., s.77-8; Alangari, *The Struggle*, s.225-232.

büyük bir paniğe ve hatta İhvan'ın yol açacağı bir faciaya dönüşebilirdi. Cevapların gelmesi birkaç ayı buldu. Bu zaman zarfında da hacıların büyük bölümü, vazifelerini tamamlayarak memleketlerine dönmüş oldular.

İbn Suud, muhtemelen Şerif Hüseyin'in gücünü işgalden önce sınamak amacıyla, Hicaz'a yönelik bir öncü askeri birliğin yola çıkmasına karar verdi. Uteybe kabilesine mensup Ğatğat İhvanı'nın çoğunluğunu oluşturduğu bu birlik, Hurme üzerinden Hicaz'a girecekti. Uteybe'nin reisi Sultan İbn Bicâd'ın komutası altındaki bu birliğe, Hüseyin'e karşı derin nefret besleyen Hurme ve Turabe Vehhabilerinden geniş katılım oldu. Çapul ve ganimet peşindeki bedevilerin de birliğe dahil olmasıyla asker sayısı bir hayli fazlalaştı ve idari organizasyon büyük ölçüde bozuldu. Attar, asker sayısının üç bin kadar olduğunu söylemektedir.[135] Hayvan sayısının yetersizliği nedeniyle her bir deveye beş İhvan mensubunun düştüğü belirtilmektedir.[136]

Necd-Hicaz yolu üzerindeki ilk önemli yerleşim yeri Taif şehriydi. Hicaz'ın yazlık başkenti sayılan Taif, Eylül ayı başlarında bir hayli kalabalık olurdu. Taif'e yönelik ilk saldırıya komuta eden Hurme emiri Halid İbn Lüvey'in askerleri, ağır topçu ateşi altında olmalarına rağmen kalelerle çevrili şehre girmeyi başardılar. Şerif ordusu içindeki bedevilerin saf değiştirerek İhvan'a katılmalarının güç dengelerini bozduğunu, bunun üzerine aralarında Hüseyin'in büyük oğlu Ali'nin de bulunduğu üst düzey siyasi ve askeri erkanın şehirden kaçtığını, bu gelişmelerden dehşete düşen halkın da "müdeyyine" yani "dindarlar" adıyla andıkları Vehhabilerin gittikçe artan gazabından endişe ederek zaten düşeceğini düşündükleri şehrin kale kapılarını İhvan'a açtıklarını kaynaklar bildirmektedirler.[137]

Şehir halkının yaptığı bu iyilik karşılık görmedi. Vehhabilerden af uman Taifliler, gece boyunca süren bir katliam hareketiyle yüz yüze kaldılar. Bir gecede öldürülen insan sayısının en az üç yüz ile dört yüz arasında olduğu tahmin edilmektedir.[138] Öldürülenler sıradan insan-

135 Attâr, a.g.e., s.284.

136 İbn Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.67.

137 Attâr, *Sakr*, s.285, Habib, a.g.e., s.113.

138 Philby, *Arabian Jubilee*, s.74; Rutter, *The Holy Cities*, ii, s.30.

lardı ve içlerinde çocuk yaşta olanlar ve kadınlar da bulunmaktaydı. Yağma amacıyla evlere giren İhvan askerlerinin, değerli eşyaları teslim etmekte tereddüt gösterenleri acımasızca katlettikleri bildirilmektedir. İçlerinde şehrin Şafii müftüsünün de bulunduğu ileri gelen ulema ilkönce bir camide toplatıldı, sonra da topluca öldürüldü.[139] "Ka'be Anahtarı Emîni" olduğu belirtilen Şeyh Abdülkadir eş-Şeybî'nin İhvan'ın elinden nasıl kurtulduğunu Reyhânî kitabında nakletmektedir. Bu enteresan habere göre eş-Şeybî, öldürülmesini beklediği sırada şiddetli bir şekilde ağlayarak bir grup İhvan'ın dikkatini çekmişti. Kendisine ağlama sebebi sorulduğunda eş-Şeybî, ömrünün çoğunu şirk ve bid'atler içinde geçirdiğini, fakat artık gerçeği görerek tevhide yöneldiğini, bu hidayetinin şükründen dolayı ağladığını söylemiş, bundan çok etkilenen Vehhabiler de Şeyh'in canını bağışlamışlardı.[140]

Geceki katliamdan canlarını kurtaran Taifliler, sabahleyin şehre giren Sultan İbn Bicâd tarafından, şehrin dışında Şerif Ali'ye ait büyükçe bir bahçede toplatıldılar. Boşalan şehir bir kez daha İhvan tarafından yağmalandı. Üç gün sonra serbest bırakılan Taifliler şehre sokulmayarak doğrudan Mekke'ye yönlendirildiler. Taiflilerin Mekke'ye ulaşmasıyla birlikte, geçen birkaç gün içinde Taif'de nelerin olup bittiği dış dünya tarafından duyulmuş oluyordu. Mekke'ye tam bir panik havası hakim oldu. Onbeş bin kadar Mekkeli, Cidde'ye doğru kaçmaya başladı. Şehir büyük oranda boşaldı.[141]

Taif'in işgali sonrasında Şerif Hüseyin, İbn Suud'a karşı İngilizlerden yardım talebinde bulundu. Fakat İngiliz yetkililer, dost olarak gördükleri iki şahsiyet arasındaki meselelere hükümetlerinin taraf olmak istemediğini belirttiler. Bunun üzerine Hüseyin, Hicaz sultanlığını oğlu Ali'ye devrettiğini açıkladı. Bu arada İbn Suud, Taif'de olanları duymuş hemen bölgeye intikal etmişti. Ayrıca Mekke'ye doğru ilerlemekte olan İhvan'ın durması talimatını vermişti. Hadiseyi konu yapan bir-

---

139 er-Reyhânî, *Târîh*, s.332-3; Attâr, *Sakr*, s.287; Howarth, *King*, s.143; M.J.R. Sedgwick, "Saudi Sufis: Compromise in the Hijaz, 1925-40", *Die Welt des Islams*, 37 (1997), s.356-7 (1924 tarihli İngiltere Dışişleri belgelerinden alıntı olarak).

140 er-Reyhânî, a.g.e., s.333.

141 İngiliz Dişişleri raporlarından alıntı olarak bkz. Sedgwick, "Saudi Sufis", s.357. Ayrıca bkz. er-Reyhânî, a.g.e., s.334; Attâr, *Sakr*, s.287; Howarth, *King*, s.143.

çok yazar, İbn Suud'un Taif'de yaşananları gördükten sonra çok derin bir teessüre kapıldığını nakletmektedirler. Nitekim daha sonra İbn Suud, Taif'de zarar gören halka tazminat ödenmesini emretmişti. İbn Suud'un söz konusu tutumundan yola çıkan bazı yazarlar, İbn Suud'u aklayarak tüm sorumluluğu başta İbn Lüvey ve İbn Bicâd olmak üzere diğer Vehhabi liderlere yüklemek istemektedirler.[142] Oysa sonucun böyle olacağını İbn Suud'un görmemesi imkansızdı. Ürdün akınları gibi daha önceki askeri tecrübeler göstermişti ki, İbn Suud gibi dizginleyici bir unsurun bulunmadığı ortamlarda İhvan mensupları, başıboş kalmanın verdiği sorumsuzlukla, aşırılıklarının tüm yönlerini sergilemekteydiler. Beş yıldır ısrarla Hüseyin ve "müşrik yandaşları" üzerine gitmek isteyen İhvan'ı, önemli sayıdaki bir kuvvetle, hem de intikam hisleriyle dolu Vehhabilerin yaşadığı Hurme üzerinden Hicaz'a göndermenin muhtemel sonuçlarını İbn Suud'un tahmin edemediğini söylemek, fazlaca iyimser bir yorum olarak görünmektedir. Taif katliamı, bir siyaset adamı olarak fanatizmden uzak durması gereken İbn Suud'u gerçekten üzmüş olabilir. Ama bize göre İbn Suud, olabilecekleri bile bile Ğatğat İhvanı'nı bu işgal için seferber etmiştir. Taif'de yaşananlardan sonra Hicaz'ı kaplayan dehşet havası, bölgenin fethini İbn Suud için en azından yarı yarıya kolaylaştırmıştır.[143]

3.2.3. - Mekke'nin Fethi

Necdliler arasında Mekke şehri, mubarekliği ve kutsallığından daha çok, şirk, zina, livata, içki gibi günahlarla birlikte anılmaktaydı. Mekkeliler ve Hicaz'ın yöneticileri, onların nazarında bu kötü durumun yegane sorumlularıydılar.[144] Söz konusu "maddi ve manevi kirlerden" bu şehri temizlemek, İhvan'ın Hicaz'ı ele geçirmek istemesi-

---

142 Mesela bkz. Attâr, a.g.e., s.288; Howarth, a.g.e., s.143.

143 Taif'in 1924 Eylül'ünde Vehhabi güçlerince işgali hakkında detaylı bilgi için bkz. Abdullah, *Memories*, s.217; Philby, *Saudi Arabia*, s.287; a.mlf., *Arabian Jubilee*, s.73-4; Wahba, *Arabian Days*, s.149; er-Reyhânî, *Târîh*, s.331-5; Attâr, a.g.e., s.283-8; ez-Ziriklî, *Şibh*, i, s.331-3; a.mlf., *el-Vecîz*, s.84-5; Howarth, a.g.e., s.142-3; Williams, *Ibn Sa'ud*, s.169-171; Meulen, *The Wells*, s.94; Benoist-Mechin, *Arabian Destiny*, s.159-160; Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.112-4; Cebr, *Âl Su'ûd*, s.121-3; Said, *Britanya*, s.48-9; Lacey, *The Kingdom*, s.181-9; Şâmiyye, *es-Sa'ûd*, s.134-5; Troeller, *The Birth*, s.218.

144 Bkz. Philby, *The Heart*, s.302; Dickson, *The Arab*, s.202-3.

nin en başta gelen nedeniydi. Taif'in fethinden hemen sonra bölgeye intikal eden Abdülaziz İbn Suud, İhvan'ın Mekke'ye ilerlemesini durdurarak, Taif'de olanların benzerinin Mekke'de de yaşanmasının önüne geçmişti. Mekke, Taif gibi değildi. Mekke'de sergilenecek kötü bir görüntü, bütün müslüman ülkelerden sert tepkiler toplayabilir, bu da İbn Suud'u siyasi arenada güç durumda bırakabilirdi. Bu nedenle kendilerine ulaşan talimat uyarınca Halid İbn Lüvey liderliğindeki İhvan birlikleri Mekke dışında durdular ve Vehhabi imamdan gelecek yeni emri beklemeye başladılar.

Mekkeliler korku içindeydiler. Çarşıdaki tüm dükkanlar günler öncesinde kapanmıştı. İngiltere, kendi vatandaşları saydığı Mekke'de yaşayan sekiz bin Hindistanlı müslümanı şehirden alarak deniz yoluyla tahliye etti.[145] İbn Suud ve İhvan'ın asıl hesaplaşmak istediği kimsenin Şerif Hüseyin olduğunu bilen Mekke'nin ileri gelenleri, Hüseyin'in yönetimden çekilmesi halinde, İhvan'dan bekledikleri gazabın şiddetinde azalma olacağını ummaktaydılar. Şehrin alimlerinden ve tüccarlarından oluşan kırk kişilik bir heyet, uzun görüşmelerden sonra Hüseyin'i ikna etmeyi başardı. Hüseyin, oğlu Ali'yi yerine bırakarak Mekke'yi terketti. Cidde'den bindiği bir gemiyle önce Akabe'ye giden Şerif Hüseyin, oradan da İngilizler tarafından sürgün yeri olan Kıbrıs'a götürüldü.[146] Bu arada Mekke'de büyük bir panik başlamıştı. Şehirde asayiş bozulmuş, şehrin ayak takımı ve fakir kesimi fırsattan istifade ederek devlet dairelerini yağmalamaya koyulmuştu. Hüseyin'in de şehri terketmesi, Mekkelilerin kurtuluş ümitlerini sona erdirdi. Halk, akın akın şehri terketmeye başladı. Çoğunluk, yönünü Cidde'ye çevirmişti. Bu toplu kaçışı yaşayanlar arasında yer alan tarihçi Attâr, Mekke-Cidde arasındaki güzergahı kaçış günleri sırasında "mahşer yerine" benzetmektedir.[147]

Sonunda İbn Suud'dan emir geldi. İşgal sırasında kesinlikle silah kullanılmaması ve sıradan halka dokunulmaması yönünde talimat alan İbn Lüvey, keşif yapmaları için dört adamını şehre gönderdi. İhram giyerek şehre giren Vehhabiler, şehrin teslime hazır olduğunu haber

145 Lawrence, *Evolution*, s.68.

146 Philby, *Sa'udi Arabia*, s.288; Howarth, *King*, s.143-4.

147 Attâr, *Sakr*, s.303-5.

verdiler. Ertesi gün İbn Lüvey, dört bin civarında İhvan mensubuyla birlikte ihramlı olarak Mekke'ye girdi. Silahları yanlarında olmasına rağmen imamlarının emrine uyarak kan dökmediler. Şehri kontrol altına aldıktan sonra İbn Lüvey'i Mekke'nin yeni emiri olarak seçen İhvan sorumluları, vakit geçirmeden mezheplerinin pratiklerini şehirde uygulamaya koyuldular. Ma'le kabristanına yönelen Vehhabiler, tıpkı bir asır önce Suud el-Kebîr'in işgali sırasında mezhepdaşlarının yaptıkları gibi, tüm kubbeli mezarları yıktılar. Tahrip edilen binalar arasında Hz. Peygamber ve Hz. Fatıma'nın doğduğu evler ile Hz. Peygamber'in namazgâhı da bulunmaktaydı. Asr-ı Saadetten kalma diğer bir hatıra mekan olan Dârü'l-Erkam'ın kapısına kilit vuruldu. Hâlâ buralara ziyaret için gelenleri şiddetli şekilde döven Vehhabiler, ayrıca çarşı ve evlerde ele geçirdikleri müzik aletlerini kırdılar, insan resmi taşıyan eşya ve kağıtları imha ettiler.[148] Şehirde sadece bir kaç konut yağmalandı. Bunlardan birisi de Şerif Hüseyin'in köşküydü. İçleri nefret dolu bir grup Vehhabinin baskınına uğrayan bu evdeki çok değerli eşyalar, daha sonra pazarlarda gerçek fiyatlarının çok altında yok pahasına satıldılar. İşgal sırasında Mekke'de bulunan tarihçi Attâr'ın naklettiğine göre, bu büyük evde hayatlarında ilk kez saat ve ayna ile karşılaşan yağmacı bedeviler, sihir olarak niteledikleri aynaların tümünü kırmışlar, duydukları tiktak seslerinin şeytan fısıltısı olduğunu söyleyerek bu seslerin kaynağı olan saatleri de tahrip etmişlerdi.[149]

İbn Suud 18 Ekim 1924'de, yanında Necd'in ileri gelen alimleri ve küçük bir askeri birlik olduğu halde Mekke'ye girdi.[150] İhramlı olan

---

148 Bkz. Philby, *Sa'udi Arabia*, s.288; Rutter, *The Holy Cities*, i, s.270-3; Howarth, *King*, s.144; Williams, *Ibn Sa'ud*, s.173; Vasiliyev, *Târîh*, s.353. Abdülaziz İbn Suud'un şeref misafiri olan Şeyh Ahmed Senûsî, Hz. Hatice'nin türbesini ziyaret ederken bazı İhvan tarafından yakalanarak sorguya çekilmişti. Olayın bizzat şahidi olan Hafız Wahba, şirk alametlerini uygulamakla suçlanan Senusi'yi Vehhabilerin elinden nasıl güçlükle kurtardığını kitabında anlatmaktadır, bkz. *Arabian Days*, s.131. Yine aynı türbeyi ziyaret ederken yakalanan iki Hindistanlı hacı, ölüm cezasına çarptırıldılar. İbn Suud'un aracı olmasıyla mahkumiyet beş dolar para cezasına çevrildi ve hacılar kurtuldu, bkz. *Sudan Monthly Intelligence Report*, 370 (Mayıs 1925)'den alıntı olarak Sedgwick, "Saudi Sufis", s.363.

149 Attâr, *Sakr*, s.306.

150 Mekke'nin 1924 Ekim'inde Vehhabi güçlerince fethi hakkında detaylı bilgi için bkz. Philby, *Saudi Arabia*, s.288; a.mlf., *Arabian Jubilee*, s.74; Wahba, *Arabian Days*, s.150; er-Reyhânî, *Târîh*, s.359-367; Attâr, a.g.e., s.303-7; ez-Ziriklî,

grup, ilk önce Ka'be'yi ziyaret etti. Mekke uleması bu karşılamada hazır bulundu. Ertesi gün İbn Suud ile Hicaz uleması bir araya geldiler. El-Humeydiyye'de gerçekleşen toplantı, İbn Suud'un konuşmasıyla başladı. Konuşmasında siyasi konular yanında dini konulara da temas eden İbn Suud, Hicazlılar ile kendileri arasındaki ihtilaflı konularda hüküm verici olarak sadece Kur'an ve sünneti kabul ettiklerinin altını çizdi. Ameli konularda Hanbeli olduklarını sözlerine ekleyen İbn Suud, İbn Abdülvehhab'ın fikirlerini de ancak kitap ve sünnete uygun düşmeleri şartıyla kabul ettiklerini belirtti. Bu hususları kabul ediyorlarsa Kur'an, sünnet ve Râşid halifelerin yolu üzerine kendisine bey'at etmelerini ulemadan talep etti. Aralarında dört mezhepden temsilcilerin bulunduğu bu grup itaatlerini sundular. Bazı alimler, Necdli ulema ile ayrı bir toplantı yapmak istediklerini söylediler. İbn Suud bu teklifi memnuniyetle karşıladı.

Söz konusu toplantıdan iki gün sonra, on beş Hicazlı ve yedi Necdli alim biraraya geldiler. Alimlerin üzerinde ittifak ettikleri hususlar tek tek beyan edilerek varılacak sonuçların basılı hale getirilmesine karar verildi. Buna göre, Allah'a dua ve istiğfarda bulunurken ne amaçla olursa olsun aracı konulmaması gerektiği, bunu yapanın kafir olduğu, bu kişiye tevbe etmesi için üç defa ihtar verileceği, tevbe etmezse öldürüleceği belirtildi. Mezar üstüne kubbe yapmanın ve mezar yanında namaza durmanın haramlığı vurgulandı. Detay meselelerdeki mezhebi farklılıkların ise normal olduğuna değinildi.[151] Bu deklarasyon, Vehhabi prensiplerin Hicazlı alimlerce -ister istemez- kabulü anlamına gelmekteydi.

Şehrin idaresi için Mekke'nin ileri gelenlerinden ve bazı Necdlilerden oluşan bir şura meclisi tesis eden İbn Suud, Mekke'de Şerif Hüseyin zamanında yaşanmış olan tüm olumsuzlukların iyi bir idareyle ortadan kaldırılması gerektiği kanaatindeydi. Mekke'nin kutsallığına gölge düşüren ve halkını töhmet altında bırakan fuhuş, hırsızlık benzeri tüm cürümler tamamen yok edilmeliydi. İhvan'ın aldığı sert ted-

---

Şibh, i, s.333-341; a.mlf., *el-Vecîz*, s.85-6; Howarth, *King*, s.143-5; Williams, *Ibn Sa'ud*, s.172-3; Meulen, *The Wells*, s.94; Benoist-Mechin, *Arabian Destiny*, s.160-1; Habib, Ibn Sa'ud's Warriors, s.115-6; Lacey, *The Kingdom*, s.190-5; Şâmiyye, *es-Sa'ûd*, s.135-6; Troeller, *The Birth*, s.219-220.

151 er-Reyhânî, a.g.e., s.373-5; Attâr, a.g.e., s.343-5; Kostiner, *The Making*, s.104.

birlerle bu hedeflere büyük ölçüde ulaşıldı. Mekke'nin Vehhabilerce işgalinden sonraki ilk hac olan 1925 haccı sırasında Mekke'de bulunan İngiliz müslüman Rutter, bu dönemdeki hırsızlık vakalarının sayısında önceki yıllara kıyasla çok büyük bir düşüş yaşandığını, bu olumlu gelişmenin herkes tarafından gözlemlendiğini kitabında not etmektedir.[152]

3.2.4. - Medine ve Cidde'nin Fethi

Taif ve Mekke'nin ele geçirilmesinden sonra geriye sadece Medine ve Cidde şehirleri kalmıştı. Şerif Ali, Hicaz'dan elinde kalan bu son iki mevkiyi tüm imkanlarıyla savunmak istiyordu. Mekke'yi boşaltan Şerif güçleri bu şehirlere çekilerek, uzun sürecek bir savunma harbi için hazırlıklarını yaptılar.

Medine ve Cidde vakit geçmeden Suudi güçlerce kuşatıldı. Medine, Faysal ed-Devîş liderliğindeki Ertâviyye İhvanı tarafından muhasara edilmekteydi. Bu sırada Şerif hükümeti, Mescid-i Nebevî'nin binasının ve Hz. Hamza'nın türbesinin muhasara sırasındaki İhvan ateşiyle ağır tahribe uğradığına dair bir haberi tüm dünyaya ilan etti. Şerif Ali, bu yalan haber sayesinde dünya müslümanlarının tepkisini İbn Suud'a yönlendirmeyi ve onun üzerine kurulacak bir siyasi baskıyla Medine ve Cidde kuşatmalarını kaldırtmayı hedefliyordu. 19. yüzyılın başındaki Vehhabilerin Medine işgali ve sonuçları hala hafızalarda tazeydi. Bu nedenle haber, bazı ülkelerde hemen etkisini gösterdi. Hindistan'da özellikle Hilafet Cemiyeti'nin öncülüğünde düzenlenen protesto mitinglerinde Mescid'e yapılan saldırılar nefretle kınandı. İran'da hükümet, tüm ülkede bir günlük yas ilan etti. Irak'ta, başta Basra olmak üzere Şiilerin çoğunlukta olduğu şehirlerde büyük gösteriler ve yürüyüşler düzenlendi. Mısır kralı Fuad ise, İbn Suud'dan bu konu hakkında resmi bilgi talep etti. İbn Suud, Kral Fuad'a ve aynı zamanda tüm İslam alemine verdiği cevabında, böyle bir olayın gerçekliğini kesin bir dille yalanladı. Gerçekten de, Vehhabilerin eline geçtikten sonra Medine'ye gelen bir İran heyeti, söz konusu iddiaların düzmece olduğunu yaptığı tahkikatla ortaya çıkardı. Bu heyet, binanın yeşil

---

152 Rutter, *The Holy Cities*, i, s.164.

kubbesinde buldukları beş küçük mermi deliğinden başka Mescid'le ilgili bir hasar tespit edememişti.[153]

Medine muhasaraya on ay kadar direndi. İngiltere'den ve özellikle İslam aleminden beklenilen askeri yardım veya diplomasi desteği gelmeyince, şehrin teslim olmasından başka seçenek kalmadı. Medineliler, İbn Suud'a temsilci bir heyet göndererek, şehri teslim etmek istediklerini, ancak İhvan'a güvenmediklerini, teslimden sonra İhvan'ın şehirde yapacaklarından endişe ettiklerini bildirdiler. Bunun üzerine İbn Suud, oğlu Muhammed'i şehri teslim almakla görevlendirdi. 5 Aralık 1925'te şehir teslim oldu. Ertâviyye İhvanı ise yapılması gereken bir askeri temizlik harekatı bahane edilerek Kuzey Hicaz'a gönderildi. İhvan'ın şehirden uzaklaştırılması, Peygamber şehrinin sakinlerini oldukça rahatlattı.[154]

İbn Suud ile beraber Hicaz'ın fethine katılan Necd'in tanınmış Vehhabi kadılarından Abdullah İbn Büleyhid, Medine'deki dine aykırı uygulamaları sona erdirmek gayesiyle işgalin hemen akabinde şehire gelmişti. İbn Büleyhid, şirk ve bid'ate alet oldukları gerekçesiyle başta Bakî kabristanındakiler olmak üzere bazı türbe ve yapıların yıkılmasına karar verdi. Rutter, İbn Büleyhid'in Medineliler arasında bu yıkım işini üstlenecek kimseleri uzun süre bulamadığını, en sonunda ise Medine'nin Şii ahalisinden olan ve şehrin en fakirlerini teşkil eden Nehâvile kabilesine mensup bir grup insanı kiralamak zorunda kaldığını kitabında nakletmektedir.[155] Nehâvileli Şiilerin Bakî'de tahrip edecekleri mezarlar arasında, Hz. Hasan, İmam Bâkır ve İmam Sâdık'ın kabirleri de bulunmaktaydı. Her ne kadar Rutter, Nehâvile'nin sırf para için bu işi yaptığını belirtse de, bu insanların para karşılığında imamlarının mezarlarını tahrip edebilecek kadar ileri gidebilecekleri uzak bir ihtimal gibi görünmektedir. İhvan'ın şehre sokulmaması nedeniyle yıkımları gerçekleştirecek gönüllülerden yoksun kalan Vehhabi kadı, bu işleri zorla ve tehditle zavallı Nehâvile'ye yaptırmış olabilir.

---

153 Williams, *Ibn Sa'ud*, s.176; a.mlf., "Arabia and Islam", *The Contemporary Review*, 129 (January 1926), s.57.

154 Medine'nin fethi hakkında bkz. Philby, *Sa'udi Arabia*, s.289-290; a.mlf., *Arabian Jubilee*, s.76-7, 88; Troeller, *The Birth*, s.230-1.

155 Rutter, *The Holy Cities*, ii, s.244-6.

Medine'nin işgalinden sonra, Mısır, Suriye, Hindistan gibi ülkelerin gazetelerinde, Mescid-i Nebevî'nin kubbelerinin yıkıldığına veya yıkılma kararı alındığına dair haberler sıklıkla yer almaktaydı. Bu gelişmeler üzerine İbn Suud, İslam dünyasının dört bir yanına telgraflar çekerek, böyle bir yıkımın şimdiye kadar olmadığını, bundan sonra da olmaması için elinden geleni yapacağını belirtti ve kendisine karşi oluşan olumsuz havayı bu yolla dağıtmaya çalıştı.[156] Medine'deki yıkım faaliyeti daha fazla büyütülmeyerek dar bir çerçevede bırakıldı.

Hicaz'ın siyasi ve ticari başkenti sayılan Cidde, Suudi güçlerine en son teslim olan şehir oldu. Cidde'nin önemi, batılı ve doğulu birçok devletin konsolosluklarının bu şehirde bulunmasından kaynaklanmaktaydı. Taif ve Mekke'nin işgali sırasında İhvan'ın başında bulunan Sultan İbn Bicâd ve Halid İbn Lüvey, Cidde'deki yabancı misyon şeflerine yazdıkları mektuplarda, devletlerinin Hicaz'daki Suudi hakimiyetini tanımaları çağrısında bulunmuşlardı. Fakat konsoloslardan gelen cevabi yazılarda, devletlerinin tarafsız kalma iradeleri vurgulanıyordu.[157] Yabancı devletlerin bu tavrı, Şerif Ali'yi cesaretlendirdi ve şehrin muhasarası bu yüzden uzadı. Bu arada yabancı devletler, Şerif hükümeti ile İbn Suud arasında barış sağlanması için yoğun bir diplomasi yürüttüler. İbn Suud ise, Şerif Ali'nin Hicaz'ı tamamen terketmesini vazgeçilmez koşul olarak ileri sürüyordu. Hicaz'ın geleceğinin belirlenmesinin kendi insiyatifinde olmadığını, bu kutsal toprakların statüsü hakkında karar verme yetkisinin İslam aleminde olması gerektiğini belirterek barış girişimlerine olumsuz yanıt veriyordu. Hatta Mısır kralı Fuad'dan, bu konuda tüm İslam aleminden temsilcilerin katılacağı bir konferans tertip etmesi ricasında bulundu. İbn Suud, İslam dünyasının baskısıyla Şerif'i Hicaz'dan uzaklaştırmak niyetindeydi. Fakat Kral Fuad, bu konferansı gerçekleştiremedi.[158]

Medine'nin de düşmesiyle Şerif hükümetinin tüm umutları kaybolmuştu. Şehirde baş gösteren salgın hastalıklar ve açlık nedeniyle Ciddelilerin ve hükümetin dayanma gücü son sınırına ulaşmıştı. Sonunda yine konsoloslar araya girdi ve Şerif ailesinin güvenlik içinde ülkeyi

156 Rutter, a.g.e., ii, s.245.

157 Attâr, *Sakr*, s.306-7; Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.115.

158 Wahba, *Arabian Days*, s.153-4.

terketmesi ve İhvan'ın şehre girmesine müsade edilmemesi koşuluyla şehrin teslim edileceği İbn Suud'a bildirildi. 22 Aralık 1925'te teslim olan şehre anlaşma gereği İhvan birlikleri sokulmadılar. Cidde, çok sayıda gayri müslimin yaşadığı bir şehirdi. Vehhabilerce başlatılabilecek küçük çaptaki olaylar bile büyük diplomatik sorunlara yol açabilirdi. İbn Suud, Cidde gibi diplomatik bir merkezde ilk defa bulunuyordu ve en çok korktuğu şey, Cidde sokaklarının birinde bir Avrupalının öldürülmesi veya yaralanmasıydı. Bu nedenle, İbn Bicâd ve İbn Lüvey liderliğindeki Ğatğat ve Hurme İhvanı'na, bulundukları Mekke'den kesinlikle dışarı çıkmamaları talimatı verildi. Devîş liderliğindeki Ertâviyye İhvanı da Kuzey Hicaz'a gönderildi.[159]

Yabancı devletlerin Vehhabilerin dini fanatizminden duydukları endişeleri Cidde'de gerçekleşmedi. Benzer endişeleri taşıyan diğer bir grup, yabancı ve yerli tüccarlardı. Limanı nedeniyle bölgenin en büyük ticaret merkezi haline gelen Cidde, sayısız cinsten mal ve eşyanın giriş çıkış yeriydi. Sigaraya düşkün Hicazlılar sayesinde Cidde'nin tütün ithalatçıları büyük paralar kazanmaktaydılar. Cidde'nin muhasarası nedeniyle tütün ticareti bir yıl boyunca durdu. Şehrin Vehhabilerce alınması, zaten zor durumda olan tütün tüccarlarını fazlasıyla sıkıntıya soktu. İbn Suud, Cidde'deki ticaretin eskiden olduğu gibi devam etmesi yönünde gereken talimatları vermişti. Tütün ticaretinin devamı ise Vehhabi prensiplere aykırılığından dolayı mümkün değildi. Fakat şehirdeki tütün stokunun yaklaşık değeri 100.000 sterlin civarındaydı ve bu miktardan alınacak hükümet vergisi, iktisaden zor durumda olan İbn Suud için vazgeçilemeyecek değerlere ulaşıyordu. Diğer şehirlerde olduğu gibi Cidde'de de sigara içilmesini yasaklayan İbn Suud, yasağı tütün ticaretini de kapsayacak boyutta genişletmedi.[160] Hicaz böylece Necd'in sahip olmadığı bir ayrıcalığa kavuşmuş oldu. Ekonomik zorunluluklar ve bölgesel farklılıklar, Vehhabi imam için bile dini kuralların ihmaline geçerli bir gerekçe oluşturmuştu.

---

159 Philby, *Sa'udi Arabia*, s.288-290; a.mlf., *Arabian Jubilee*, s.74-6; Wahba, a.g.e., s.150-3; Howarth, *King*, s.146-7; Vasiliyev, *Târîh*, s.354. Bütün bu önlemlere rağmen, Rusya, İran ve Endonezya konsolosları İhvan mensuplarının saldırısına uğramaktan kurtulamadılar, bkz. Ebû 'Aliyye, *el-Islâh*, s.156.

160 Philby, *Sa'udi Arabia*, s.304; a.mlf., *Arabian Jubilee*, s.77-8; Wahba, a.g.e., s.95-6; Vasiliyev, a.g.e., s.353-4.

Abdülaziz İbn Suud, 8 Ocak 1926 günü yapılan bir törenle Hicaz Kralı ünvanını aldı. Bir yüzyıl önceki dedeleri gibi artık kendisi de, anayurtları olan Necd ile beraber Hicaz'ın da hakimiydi. Acaba bu hakimiyet kalıcı olacak mıydı? Dönemin siyasileri ve entellektüel gözlemcileri tarafından cevabı tartışılan bu soru, çoğu kez bir yüzyıl öncesinde Hicaz'daki Suudi-Vehhabi tecrübesi referans yapılarak olumsuz biçimde yanıtlanıyordu. Mesela İngilizlerin Mısır Yüksek Komseri olan Hogarth 1925 tarihli yazısında, Hicaz'ın kozmopolit yapısının Vehhabilik üzerine galip geleceğini ileri sürerek bölgedeki Suudi hakimiyetine sadece on yıl kadar ömür biçiyordu.[161] Bu iddia, Necd çölleri dışındaki medeni dünyada Vehhabiliğin kendisine yer bulamayacağı tezine dayanmaktaydı. Fakat gelişmeler sonucunda, Suudiler bu sefer Hicaz'da kalıcı oldular. Bu kalıcılık, İbn Suud'un tipik Necdi usulden farklı olarak takip ettiği dini-politik çizginin belirleyiciliği ile sağlandı. Bundan sonraki bölümler, bu çizgiyi görünür kılacak tarihi malumatı ihtiva etmektedir.

3.2.5. - Sertlik ve Esneklik Arasında Vehhabiler, İbn Suud ve Hicaz

Hicaz'ın fethiyle beraber Suudi krallığının Necd çöllerindeki tecridi sona ermiş oldu. Müslüman veya gayri müslim olsun her türlü yabancı etkiye açık bir ülke olan Hicaz, Vehhabiliğin ana yurdu olan Necd'den dini ve sosyal yapı olarak oldukça farklı özelliklere sahipti. Vehhabilik tarihte hiç bir zaman Hicaz'da baskın konuma geçememişti. Hanefi ve Şafii mezhepleri ile çok sayıda tarikat, Hicaz'ın dini portresinin en belirgin motiflerini oluşturmaktaydılar. Yerleşik heterojen etnik yapılar ve çok kültürlülük, kozmopolitan bir Hicaz kimliği yaratmıştı. Karmaşık hayat tarzının hakim olduğu Hicaz şehirleri, aynı zamanda yoğun ticari faaliyetlerin yürütüldüğü açık pazarlardı. Bu ticaret, bölgedeki yabancı diplomatik misyonlarla kurulan bağlantılarla sürdürülmekteydi. Bu nedenlerle, İbn Suud için Hicaz'ı yönetmek doğu ve merkezî Arabistan'daki birkaç tecrit edilmiş kasabayı veya vahadan vahaya gezinen bedevi kabileleri yönetmekten daha karmaşık ve zorlu bir işti.

---

161 D.G. Hogarth, "Wahhabism and British Interest", *International Affairs*, 4 (1925), s.77-8.

Suudi-Vehhabi işgali sonrasındaki Hicaz'da izlenen siyaset ve buna bağlı olarak icraatlar incelemeye alındığında, Abdülaziz İbn Suud'un kendisini bekleyen zorlukların tamamen farkında ve bunları aşmak kararlılığında olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Her şeyden önce İbn Suud, Necdli mezhepdaşları ile Hicazlı dindaşları arasında kurulması gereken dengeyi iyi farketmiştir. Bir taraftan, bir Vehhabi imam olarak mezhepdaşlarının Hicaz üzerindeki beklentilerini karşılamak, diğer taraftan, her türlü endişe ve korkularını boşa çıkararak Hicazlıların güvenlerini kazanmak zorundaydı. İbn Suud'un bunları büyük ölçüde başardığı söylenebilir.

Sadece Vehhabilerin değil bu ülkeye her sene hacılarını gönderen tüm müslümanların şikayetçi oldukları iç güvenlik sorunu, sıkı polisiye tedbirlerin ve Haşimi rejimi sırasında uygulanmayan şer'i cezaların yürürlüğe konulması sonucunda kısa zamanda çözüme kavuşturuldu. Dövme, el kesme, taşlayarak öldürme, kılıçla infaz türü ağır cezaların hükümlülere titizlikle tatbiki, genel emniyeti ve ahlakı bozan unsurlar üzerinde önemli bir caydırıcı etki yaptı.[162]

Vehhabilere göre, Hicazlıların büyük bölümü ya müşriklerdi ya da iflah olmaz bid'atçılardı. Kutsal toprakları şirk ve bid'atten temizlemek, Vehhabi işgalin başarısının arkasındaki en önemli motivasyon unsuruydu. İbn Suud, mezhepdaşlarının söz konusu hedefelerinin önüne geçmedi. Mesela Vehhabiler, kendilerinden beklenildiği gibi kubbe ve türbe yıkma işine giriştiler. Ama bu yıkım faaliyeti, İbn Suud sayesinde tahmin edilenden daha yıkıcı boyuta gelmedi. İslam dünyasını üzüntüye boğan Mescid-i Nebevi'nin ve Mescid-i Haram'ın yıkıldığı yönündeki haberler, İbn Suud'un, çeşitli müslüman ülkelerin heyetlerini Hicaz'a çağırarak yerinde inceleme yaptırmasıyla yalanlanmış oldu.[163] Fakat İbn Suud, diğer yıkımlar konusunda yönelen eleştirileri de fazlaca dikkate almadı.

Mekke ve Medine mescitlerinde ve diğer mekanlarda, Kur'an ve hadis kitapları dışındaki dini kaynaklardan yapılan eğitim-öğretim fa-

---

162 Howarth, *King*, s.148.

163 Bkz. Wahba, *Arabian Days*, s.97; Williams, *Ibn Sa'ud*, s.176; a.mlf., "Arabia and Islam", s.57. Hindistan Hilafet Komitesi heyeti, yıkıma uğrayan yapı ve mezarlarda inceleme yaptıktan sonra, mescitlerin ve türbelerin sadece kubbelerinin yıkıldığını, mezarların kendilerine ise zarar gelmediğini tespit etti, bkz. er-Reyhânî, *Târîh*, s.370.

aliyetleri işgalin hemen ertesinde yasaklandı.[164] Vehhabi alimlerin ön ayak olmasıyla Necd'deki mutavva sistemi Hicaz'da da yürürlüğe kondu. Mutavvilerin görev, yetki ve sorumlulukları belirlendi. Suçlar ve cezaları da belli oldu. Hicazlıların alışık olmadıkları bu sistem, aslında onlar için olumlu bir gelişme sayılabilirdi. Daha önce, sigara içtikleri için veya ezan okunmasına rağmen camiye gitmedikleri için İhvan mensuplarınca sokak ortasında ölçüsüzce dövülen Hicazlılar, Emr-i bi'l-Ma'ruf ve Nehy ani'l-Münker Komitesi'nin kuruluşundan sonra, artık işledikleri "bu suçları"nın cezalarını ancak kadı önünde suçları sübut bulduktan sonra çekmeye başladılar.[165] Ortalıkta sigara içmek yasaktı. Fakat tütün ticareti, hükümetin alacağı yüksek miktardaki vergiler nedeniyle kontrollü olarak serbest bırakıldı.[166] Sigara içme yasağı da hiç bir zaman Necd'deki gibi sıkı biçimde uygulanmadı. Yasağın gereklerinin ciddi olarak uygulanması, sadece İhvan liderleri İbn Bicâd ile Faysal ed-Devîş'in Ağustos 1927'de bölgeye yaptıkları ziyaret sırasında gözlemlendi.[167]

İşgal sonrası yapılan atamalarda Hicaz-Necd dengesi titizlikle gözetildi. Kadılık, imamlık, vaizlik gibi dini makamlara genellikle Necdliler atandılar.[168] İdare, kamu hizmetleri ve eğitim ile ilgili makamlara ise Hicazlılar tercih edildiler. Tecrübe ve yetenek isteyen bu işlere Necdlilerin uygun olmaması gerçeği yanında, mezheplerinden kaynaklanan dini zihniyetlerinin, bu görevlerin icrası sırasında problem

---

164 *Jeddah Report* (20 Ekim 1924)'dan alıntı olarak bkz. Sedgwick, "Saudi Sufis", s.360.

165 Bkz. Philby, *Sa'udi Arabia*, s.303; er-Reyhânî, *Târîh*, s.378-9; Attâr, *Sakr*, s.350; Howarth, *King*, s.149; Vasiliyev, *Târîh*, s.355-6; Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.119-20; Kostiner, *The Making*, s.110.

166 Philby, a.g.e., s.304; a.mlf., *Arabian Jubilee*, s.77-8; Wahba, *Arabian Days*, s.95-6; Şâmiyye, *es-Sa'ûd*, s.144.

167 *Jeddah Report* (1 Eylül 1927)'dan alıntı olarak bkz. Sedgwick, "Saudi Sufis", s.359. Ayrıca bkz. Kostiner, *The Making*, s.119.

168 Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.119; Kostiner, a.g.e., s.103-4. 1929 Temmuz'unda Mescid-i Haram'ın Hanbeli olmayan üç imamının görevden alınarak yerlerine Necd dışından ikisi Hindistanlı, biri Hicazlı olan Vehhabi imamların atanması [bkz. Sluglett, "The Precarious Monarchy", s.41] ise, mezhebi görüşten taviz vermemekle birlikte, imamların hacılarla olan ilişkilerinde sorun yaşanmaması için alınmış sosyolojik temelli bilinçli bir tercihi akla getirmektedir.

yaratacağı ihtimali, atamaların yapılmasında göz önüne alınan hususlar oldu.[169]

İşgalden sonra İbn Suud, İhvan'ın askeri varlığını Hicaz'dan uzak tutmaya özen gösterdi. Bu durum hem Hicazlıları rahatlattı, hem de İbn Suud'a daha rahat karar alma ve hareket etme özgürlüğü sağladı. Örneğin, hacıların taşınması için hizmete sokulan araba ve kamyonlar, Necd'de olduğu gibi protesto konusu olmadılar.[170] Vehhabiler tarafından "gavur icadı bid'atler" olarak nitelenen bu motorlu araçlara Hicaz'daki tek tepki, işlerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalan deve sürücülerinden geldi.[171]

Hicaz'ın fethi, Suudilere yepyeni bir sosyo-politik açılım sağladı. Artık Suudi devleti, çöldeki bir şeyhlikten ulus devlet olmaya doğru uzanan yeni bir sürece girmiş bulunmaktaydı. Geçilmesi zorunlu bu sürecin bilincinde olan Abdülaziz İbn Suud, ülke dışındaki müslümanların da güvenini kazanmak ve onların desteğini yanına çekmek arzu ve niyetindeydi. 1926 yılı hac mevsiminden önce, Haziran ve Temmuz aylarında Mekke'de düzenlenmiş olan, çeşitli ülkelerden müslüman temsilcilerin katıldığı konferans, böyle bir niyetin sonucunda gerçekleşen bir faaliyetti.

Bu konferans, Hicaz'ın yeni sahibi olan Suudiler ile, her yıl kutsal topraklara binlerce hacı gönderen müslüman halkların ileri gelenleri arasında bazı önemli konularda fikir teatisinde bulunmak ve ortak kararlar almak amacıyla tertip edilmişti. Aslında konferansta, ilgili ilgisiz birçok konu tartışmaya açıldı. Ama esas müzakere ve münakaşalar iki konu üzerinde cereyan etti. Bunlardan birincisi Hicaz'ın idari bakımdan geleceğinin nasıl olması gerektiği konusuydu.

Hatırlanacağı gibi İbn Suud, en son Cidde'de tutunmuş olan Şerif ailesini yönetimden uzaklaştırmak ve bu yolla Hicaz'ın fethini tamam-

---

169 Mekke'de 1927'de teşkil edilen kamu ahlakı ile ilgili bir komitenin başına Vehhabi olmayan ve dindarlığı tartışmalı Hüseyin M. Nâsıf'ın atanması, sonraki yıllardaki dini makamlara yapılan atamalarda önceki yıllara kıyasla daha fazla esnek davranıldığının bir göstergesi sayılabilir, bkz. Sedgwick, "Saudi Sufis", s.359.

170 Söz konusu protestolara en çarpıcı örnek, Havta kasabasında yaşanan bir hadisedir. Havta'ya gelmiş ilk motorlu araç olan bir kamyon, kasabalı fanatik Vehhabiler tarafından şehir meydanında ateşe verilerek tamamen tahrip edilmiş, kamyon şoförü ise ölümden kıl payı kurtulmuştu. Hadise hakkında bkz. Philby, *Sa'udi Arabia*, s. 304; Vasiliyev, *Târîh*, s.352.

171 Howarth, *King*, s.151.

lamak için İslam aleminin hakemliğine müracaat etmek istemişti. Hicaz'ın geleceğinin İslam alemi tarafından belirlenmesi gerektiğini Şerif Ali'ye dikte eden İbn Suud, müslümanların kararına tarafların uyması gerektiğini devamlı olarak vurguluyordu. Şerif Ali, böyle bir hakemliğe razı olmadı. Zaten kısa bir süre sonra ülkesini terketmek zorunda kaldı. Hicaz'ın tamamını artık ele geçirmiş olan İbn Suud'dan beklenen icraat, Hicaz'ın yönetimi konusunu diğer müslümanlarla müzakere ederek karara bağlamasıydı. Fakat o, 1926 yılı başında kendisini Hicaz Sultanı olarak ilan etti. Şerifleri yönetimden uzaklaştıran İbn Suud, müslümanların hakemliğine artık ihtiyaç duymamaktaydı. Hicaz'ın yönetiminin kimde olacağını tartışmaları için değil, Hicaz'ın gelişmesi yolunda kendilerinden maddi ve manevi katkı beklendiği için konferansa çağrılan heyetlerden bir kısmı, kendisini Hicaz Sultanı olarak ilan eden İbn Suud'u protesto ettiler. Mısır ve Hindistan heyeti bunlar arasındaydı. Mesela Hindistan Hilafet Komitesi, Hicaz'ın tüm müslamanlara ait olduğunu ileri sürmekte ve yönetimin müslümanların temsilcileri tarafından demokratik seçim ile oluşturulmasını talep etmekteydi. Heyetlerin üyelerinin birçoğu, Hicaz'ın böyle bir yönetime kavuşmasını, o zaman revaçta olan Pan-İslamist projelerin gerçekleşmesi yolunda atılacak çok önemli bir adım olarak telakki etmekteydiler. İbn Suud, bu heyecan dolu heyet üyelerinin taleplerine karşılık vermedi. Her şeyden önce o, *de facto* liderliğinin avantajlarını paylaşmak istemiyordu ve bu hususta ciddi bahanelere sahipti. Dünya müslümanlarının durumu ortadaydı. Bir kısmı bağımsızlığını henüz kazanmıştı. Büyük bölüm ise, halen emperyalist devletlerin sömürgeleri durumundaydı. Ayrıca, müslüman halkların ve devletlerin kendi aralarında önemli fikir ayrılıkları bulunmaktaydı. Bu halde, Hicaz üzerinde bir siyasi birliğin ve neticede otoritenin sağlanması mümkün değildi. Öte yandan, bu heyetlerin söz konusu politik mülahazaları Necdlileri pek fazla ilgilendirmiyordu. Onlar için asıl hedef, kutsal toprakların şirk ve bid'atlerden arındırılmasıydı. İbn Suud, Necdli yurttaşlarının bu beklentisinin diğer müslümanlar tarafından karşılanamayacağını, bu hedef gerçekleşmeyince de Hicaz'ın fethinin anlamının kalmayacağını düşünmekteydi.[172]

---

172 Konu hakkında bkz. Wahba, *Arabian Days*, s.154-6; Philby, *Sa'udi Arabia*, s. 300-1; a.mlf., *Arabian Jubilee*, 84-6; Howarth, a.g.e., s.150.

Konferansta tartışılan diğer bir husus, Hicaz'daki dini özgürlüğün ne boyutta olacağı meselesiydi. Hicaz'ın Vehhabilerin elinde olması, problemin kaynağıydı. İran, bu nedenle konferansa katılmama kararı almıştı. İran başbakanı, "fikirlerini müslüman ümmete zorla kabul ettirme gayreti içinde olan küçük bir müteassıp güruhun faaliyetlerine hükümetinin ilgisiz ve kayıtsız kalamayacağını" açıkladı. Kutsal mekanların muhafazası ve yönetimi için genel bir konferansın düzenlenmesini talep eden İran hükümeti, tüm müslümanlara, "mabed ve inançlarına karşı yöneltilen aşağılayıcı hakaretlere daha fazla izin vermemeleri" çağrısında bulundu.[173]

Hindistan ve Rusya'dan gelen delegelerle, Mısır, Yemen ve Afganistan temsilcileri, ortaklaşa imzaladıkları bir önergeyi konferansa sundular. Bu önergede, Suudi yetkililerin hacıların dini pratiklerine karışmaması gerektiği belirtiliyordu. Suudi delegeler, önergeyi tartışmaya bile açmadan reddettiler. İbn Suud, kendilerinin hacıların inançlarına karışmadıklarını söyledi ve müslümanların icmaına aykırı gördükleri uygulamalara kesinlikle izin verilmeyeceğini belirterek önerge sahiplerine biraz da azarlayıcı şekilde karşılık verdi.[174]

Konferansa sunulmak için hazırlanan diğer bir önerge, başka bir krizi ortaya çıkardı. Necd'in ileri gelen Vehhabi ulemasından Abdullah İbn Büleyhid, Lübnanlı meşhur alim Reşid Rıza ve Hindistan Hilafet Komitesi'nden Şevket Ali ve Muhammed Ali kardeşlerin hazırlamış olduğu bu önergede, bütün delegelerin konferanstan sonra Ka'be'ye giderek bu kutsal binanın gölgesi altında, tüm emperyalist güçlerin Arap Yarımadası'ndan çıkarılması uğruna gereken her şeyi yapacaklarına ant içmeleri teklif edilmekteydi. Aslında konferansın ruhuna uygun olan bu önergenin kapsamı, İbn Suud ve danışmanlarının yoğun ikna girişimleri sonucunda, Filistin, Suriye ve Irak'ın Yarımada dışında sayılmasıyla daraltılmış oldu. Uluslararası diplomatik hesaplar, dini gayretlerin önüne geçmişti. İbn Suud ve onun Hicaz'ın fethinden sonra yanına aldığı diplomat kadro, küfür, şirk ve bid'ati yarımadadan silme niyetinde olan Vehhabi ulemayı ve onlar gibi düşünenleri hayal kırıklığına uğratmıştı.[175]

---

173 M. Kramer, *Islam Assembled: The Advent of Muslim Congress*, New York, 1986, s.111-2.

174 Kramer, a.g.e., s.116-7.

175 Wahba, *Arabian Days*, s.157-8.

Konferans, önemli bir karara varılmadan sona erdi.[176] Fakat konferansın hemen sonrasındaki hac mevsiminde Mısır'dan gelen mahmel nedeniyle Mekke'de çıkan olaylar, konferansta konuşulan fakat üzerinde anlaşma sağlanamayan bazı mesele ve tekliflerin aslında ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktaydı.

3.2.6. - Mahmel Hadisesi

Hicaz'ın tamamıyla Suudi hakimiyeti altına girmesinden sonraki ilk hac olan 1926 haccı sırasında sayıca en fazla olan hacı topluluğunu Necdliler oluşturmuştu. Bu topluluk içinde çok sayıda İhvan mensubu bulunmaktaydı. Her sene olduğu gibi bu yılın hac mevsiminde de Mısır hükümeti, içinde, eskisiyle değiştirilecek olan Ka'be örtüsünün, diğer mubarek makamlar ve hac hizmetleri için hazırlanmış hediyelerin bulunduğu mahmeli Hicaz'a göndermişti. Bir deve üstüne yerleştirilmiş, tahtırevana benzeyen, çok süslü ve gösterişli şekilde hazırlanmış büyük yük bohçasına mahmel denilmekteydi. Bir muhafız birliğinin eşliğinde Mısır'dan yola çıkarılan mahmel kervanı Mina üzerinden Mekke'ye doğru ilerlerken Necdli Vehhabi hacıların saldırısına uğradı. Mahmele eşlik eden askerlerin çalmakta oldukları trampetler, tüm hacıların dikkatini çekmişti. Necdli birkaç hacı, "Mısırlıların taptığı put geliyor" diye bağırınca, Necdliler hemen toplandılar ve mahmeli taşlamaya başladılar. Paniğe kapılan Mısırlıların hac emiri, muhafız birliğine ateş emri verince ortalık karıştı. Sloganlar ve feryatlar arasında iki topluluk birbirine girdi. Olayı duyan İbn Suud ve korumaları hemen olay yerine intikal ederek tarafların arasına girdiler ve çatışmayı durdurdular. Hadisede aralarında kadınların da bulunduğu yirmi beş kişi öldü, yüzden fazla kişi yaralandı. Ölü ve yaralıların çoğunluğunu Necdli hacılar oluşturuyordu.

Hicaz'ın Vehhabilerce 1806 yılındaki ilk işgali sırasında da benzer bir hadise yaşanmış, mahmeli ele geçiren Vehhabiler, imamları Suud el-Kebîr'in emriyle mahmeli ve diğer hediye eşyaları ateşe vermişlerdi.[177] Fakat bir yüzyıl sonraki hadise kanlı bitti. İhramlı olmalarından

---

176 Konferans hakkında geniş bilgi için bkz. Wahba, a.g.e., s.155-9; Meulen, *The Wells*, s.106-7; Williams, *Ibn Sa'ud*, s.193-9; Benoist-Mechin, *Arabian Destiny*, s.185-8; Kramer, *Islam Assembled*, s.86-122.

177 ez-Ziriklî, *Şibh*, i, s.665.

dolayı Vehhabilerin silah taşımaması, can kaybını azalttı. Fakat bu olay, Mısır ile Suudi hükümeti arasında ciddi çapta bir diplomatik sorun yarattı. Mahmelin korumaları yakalandılar ve hac mevsimi bitene kadar tutuklu kaldılar. Suudi otoriteler, kötü bir bid'at olarak niteledikleri mahmelin bundan sonraki yıllarda ancak Cidde'ye kadar gelebileceğini, Mekke'ye sokulmayacağını açıkladılar. Mısır hükümeti de bu kararı protesto etti ve bundan sonra mahmel göndermeyeceğini bildirdi. Veliahd Suud b. Abdülaziz'in bir iyi niyet gösterisi olarak Mısır'ı ziyaret etmesi bile bozulan ilişkileri düzeltmeye yetmedi. Kesilmiş olan diplomatik ilişkiler, ancak Kral Fuad'ın 1936'daki ölümünden sonra düzelme şansı buldu.[178]

4 - VEHHABİ MUHALEFET: İBN SUUD VE İHVAN KARŞI KARŞIYA

Mekke'nin fethinin hemen sonrasında Ertâviyye İhvanı lideri Faysal ed-Devîş'in Ramazan bayramı vesilesiyle Mekke'de yaptığı konuşma, Hicaz'ın fethinin kendilerince hangi anlamlara geldiğini ifade etmekle beraber, gelecek günler için İbn Suud adına önemli uyarı mesajlarını da ihtiva etmekteydi. Hurme İhvanı lideri Halid İbn Lüvey'e bayram ziyaretinde bulunan Devîş, orada bulunan İhvan'a şu şekilde hitap etmişti:

> "Ey Halid! Ey İhvan! Verdiği nimetler için Allah'a hamdolsun ki, biz bu mubarek şehre girdik ve Allah'ın evinden Şerif'i kovup attık. Biz Allah'ın ve O'nun dininin hizmetçileriyiz. Bizim istediğimiz yegane şey, Allah'ın kelimesinin yücelmesi, O'nun dininin zafere ulaşması ve böylece zulmün ortadan kaldırılarak İslam'dan her türlü sapmanın düzeltilmesidir. Kılıcımız ve hayatımız bu gayeye adanmıştır ve bu durum sadece Şerif için söz ko-

178 Mahmel hadisesi hakkında bkz. Philby, *Arabian Jubilee*, s.89-90; Almana, *Arabia Unified*, s.82-3; ez-Ziriklî, a.g.e., i, s.663-6; a.mlf., *el-Vecîz*, s.126-7; Meulen, *The Wells*, s.104-5; Howarth, *King*, s.149-150; Armstrong, *Lord*, s.247-9; Benoist-Mechin, *Arabian Destiny*, s.189-190; Vasiliyev, *Târîh*, s.354; Holden, *The House*, s.87-8; Şâmiyye, *es-Sa'ûd*, s.143-4; Ayiz er-Rûkî, "Kisvetü'l-Ka'beti'l-Müşerrefe", *Mecelletü Câmi'ati Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye*, 26 (1420/1999), s.505-9.

nusu değil, onun izini takip eden ve onun işlemiş olduğu kötü fiilleri işlemeye devam eden her bir kimse için geçerlidir".[179]

Hicaz'ı şirk ve bid'atlerden temizlemeyi ve Hicazlıları adam etmeyi amaçlayan Devîş ve diğer İhvan liderleri, yukarıdaki bölümlerde izah edildiği gibi, "dini gerekçeleri olan politik sorunlara neden olmamaları için" Hicaz'dan uzaklaştırılarak memleketleri olan Necd'e geri gönderilmişlerdi. Ama arkalarında bıraktıkları Hicaz'daki gidişatın hiç de bekledikleri gibi cereyan etmediğini Vehhabi liderlerin farketmeleri fazla uzun sürmedi. İmamları İbn Suud'un fetih tamamlandıktan sonra Necd'e geri dönmemesi, İhvan'ı fazlasıyla kuşkulandırmıştı. Acaba Hicaz'ın baştançıkarıcılığı, Necdli lideri esir mi almıştı? Hicazlıların dindarlığı hususunda bekledikleri hızlı iyileşmeler tam olarak sağlanamamıştı. Tatbikattaki esneklikler, verilmiş olan tavizler, İhvan büyüklerinin kendi aralarındaki istişarelerinde konuştukları ana mevzuları oluşturuyordu. Özellikle, batı teknolojisinin ürünü modern araçların imamlarınca kabul görmesi ve kullanılması, Vehhabi liderlerce kabul edilebilecek gelişmeler değildi.[180] Olup bitene müdahale edemiyorlardı, çünkü Hicaz'dan bizzat imamları tarafından dışlanmışlardı. Siyasi beklentileri suya düşmüştü. Ğatğat İhvanı ile birlikte Taif'i fetheden İbn Bicâd kendisine en azından Taif valiliğinin verilmesini bekliyordu. Ertâviyye İhvanı ile Medine'yi kuşatan Devîş'in isteği ise Medine idi. Ucmanlı İhvan'ın lideri İbn Hisleyn, Hicaz'dan beklediği ganimetlere kavuşamamıştı.[181]

Ürdün, Irak ve Kuveyt sınırları hakkında İngilizler ile İbn Suud arasında aktedilmiş olan antlaşmalar, İhvan için diğer rahatsızlık unsurlarıydı. Bu antlaşmaların gereklerine titizlikle uyan İbn Suud, sınır ötesi akınlara izin vermemekteydi. Yani, Hicaz'ın fethinden sonra İhvan'ın cihat için gideceği yer kalmamıştı. Oysa Arabistan'ın kuzeyi, onlara göre hala "şirk ve bid'at yurdu" vasfını korumaktaydı. İhvan liderleri bütün bu rahatsız oldukları konuları ve diğer olumsuz gelişmeleri konuşmak için Ertâviyye'de biraraya geldiler.

---

179 Wahba, *Arabian Days*, s.133.

180 Telgraf, telefon, motorlu ulaşım vasıtaları gibi teknolojik araçların kullanılmaya başlaması ve gelen tepkiler hakkında bkz. Philby, *Sa'udi Arabia*, s.304-5.

181 Bkz. ez-Ziriklî, *Şibh*, i, s.471; a.mlf., *el-Vecîz*, s.109-110; Kostiner, *The Making*, s.104; Şâmiyye, *es-Sa'ûd*, s.143.

4.1. - Ertâviyye Toplantısı

1926 yılının sonlarına doğru, İhvan'ın ilk ve en büyük hicresi olan Ertâviyye'de toplanan Mutayr, Uteybe ve Ucman İhvanı'nın liderleri, aşağıdaki konularda İbn Suud'u hatalı bulduklarını bir ultimatomla ilan ettiler:

a - Ahsa ve Katif'de yaşayan Şiiler'e İslamiyet'in doğru biçimde öğretilmesi için yeterli çalışma yapılmamıştır. Bu insanlar hala gayri İslami bir inanç üzere bulunmaktadırlar.

b - İbn Suud, Hicaz'daki hakimiyetini tanıyan İngiltere'ye bir teşekkür ve iyi niyet gösterisi olsun diye, oğlu Faysal'ı bu ülkeye göndermiştir. Diğer oğlu Suud'u da, mahmel hadisesi sonrasında bozulan ilişkilerin düzelmesine yardımcı olması için Mısır'a göndermiştir. İngiltere, küfür diyarıdır. Mısır ise, İngiltere'nin işgali altındadır ve çoğunlukla müşrik müslümanların yaşadığı bir ülkedir. İbn Suud'un bu nedenlerle oğullarını bu ülkelere göndermemesi gerekirdi.

c - Otomobil, telsiz, telgraf, telefon gibi Hıristiyan icadı ve sihir özelliği taşıyan alet ve edevat, bir İslam ülkesinde kullanım sahası bulmuştur. Bunun öncülüğünü de İbn Suud yapmaktadır.

d - Necd ve Hicaz'daki kabilelerden, şeriatta yeri olmayan türden vergiler alınmaktadır.

e - Ürdün ve Irak'ın göçebe kabileleri zaman zaman Suudi topraklarına girerek hayvanlarını otlatmaktadırlar. Müşrik müslümanların İslam topraklarını kullanmalarına nasıl göz yumulabilir?

f - İbn Suud, Necdlilerin Kuveyt ile ticaret yapmalarını yasaklamıştır. Kuveytliler müslüman değillerse onlarla savaşmaları gerekir. Eğer müslümanlarsa, onlarla ticaret yapmaları niçin yasaklanmaktadır?

Toplantı sonunda liderler, küfür ve şirke karşı cihat için seferber olunması gerektiği hususunda ortak karar alırlar.[182]

4.2. - Riyad Toplantıları

Ertâviyye toplantısından Hicaz'da iken haberdar olan Abdülaziz İbn Suud, ortaya çıkan gerginliği yumuşatmak, İhvan liderlerini teskin

---

182 Wahba, *Arabian Days*, s.133-4; Dickson, *Kuwait*, s.285-6; ez-Ziriklî, *Şibh*, i, s.472-3; a.mlf., *el-Vecîz*, s.110; Williams, *Ibn Saud*, s.208-9; Said, *Târîh*, s.317-8; Vasiliyev, *Târîh*, s.358-9; Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.122; Şâmiyye, a.g.e., s.145; Said, *Britanya*, s.54; E. el-Yâsînî, *ed-Dîn ve'd-Devle fî Memeleketi'l-'Arabiyyeti's-Sa'ûdiyye*, London, 1987, s.64-5.

etmek ve gerekli tedbirleri almak için hemen Riyad'a hareket etti. Vakit geçirmeden İhvan liderlerini, Necd'in kabile reislerini ve ileri gelen Vehhabi ulemayı Riyad'da toplantıya çağırdı. 1927 yılının Ocak ayında gerçekleşen bu toplantıda, Ertâviyye'de eleştiri konusu yapılan meseleler tek tek ele alındı. Ertâviyye'de konuşulmayan bazı konular da önemine binaen gündeme dahil edildi. Toplantıdan çıkan sonuçlar, bir fetva olarak açıklandı. Vehhabi alimlerin imza attığı bu fetvada aşağıdaki kararlar yer almaktaydı:

a - Ahsa ve Katif'deki Şiilerle ilgili,

aa - Şiilerin Vehhabi İslamı benimsemeleri için tüm eğitim imkanları seferber edilecektir. İbn Abdülvehhab'ın üç prensibi gönüllere nakşedilmelidir. Bu seferberliğin yürütülmesi ve koordinasyonu, Şeyh İbn Beşir tarafından sağlanacaktır.

ab - Şiilerin, Aşura merasimleri türünden halka açık gösterilerine izin verilmeyecektir. Bid'at uygulamalara kesinlikle müsamaha gösterilmeyecektir.

ac - Şiilerin ziyaret ettikleri türbe ve yatırlar tamamen yıkılacaktır. Kerbela ve Necef'e yapacakları seyahatlere bundan sonra izin verilmeyecektir.

ad - Diğer Suudi eyaletlerinde uygulanmakta olan beş vakit namazın cemaatle kılınması mecburiyeti, Şiilere de uygulanacaktır. Namazlarını Sünnilerin camilerinde kılmaları sağlanacaktır.

ae - Irak'da yaşayan göçebe Şii aşiretlerin, hayvanlarını otlatmak amacıyla Necd topraklarına girmelerine mani olunacaktır.

af - Alınan bu kararları uygulamamakta ısrarcı olan Şiiler, ülke dışına sürgün edileceklerdir.

b - Şirk sayılan ziyaretlere mahal teşkil ettiği için Medine'deki Hz. Hamza Mescidi yıkılacaktır.

c - Mahmel ve beraberindeki muhafız birliği bir daha kutsal topraklara sokulmayacaktır.

d - Hicaz'da İslamiyet'e aykırı yasal uygulamalar varsa, bunlar İslami olanlar ile ivedilikle değiştirilecektir.

e - Tüm Suudi yerleşim birimlerinde doğru İslam'ın halka öğretilmesi için ulema ile yöneticilerin işbirliği yapmaları gerekir. Bu hususta devletin bütün imkanları seferber edilecektir.

f - Kabilelerden alınan vergi asıl olarak şer'î değildir. Fakat umu-

mi maslahat açısından İmam'ın bu hususta bir emri varsa, ahaliye bu emre uymak düşer. Bunun aksi, birlik ve beraberliği bozar.

g - Cihat için karar almada tek yetkili, İslam dini ve müslümanların yüksek menfaatlerini gözetme durumunda olan İmam İbn Suud'dur.

Fetvayı yayınlayan ulema, Ertâviyye'de tenkit konusu olan telsiz, telgraf, otomobil gibi yeni teknoloji ürünü araçların kullanımı hususunda Kur'an'da, sünnette ve geçmiş ulemanın görüşleri içinde bir hüküm bulunamadığı gerekçesiyle karar almadı. Bu konunun daha sonraki başka bir toplantıda detaylıca incelenmesi kararlaştırıldı. Fakat İbn Suud, bu karara rağmen, bu araçların Necd şehirlerinde kullanımını ve satışını yasakladı. Bu uygulama hiç şüphesiz ki İhvan'ı memnun etme amacı taşıyordu. Riyad toplantısı, ulema ve kabile reislerinin İbn Suud'a itaatlerini sundukları bir törenle sona erdi.[183]

Riyad'da, aynı yılın Nisan ayında bu defa üçbin kadar İhvan lideri ve kabile başkanı toplantı yaptılar. Bir önceki toplantıda ele alınan konular tekrar gözden geçirildi. Bu toplantıda sergilenen birlik ve beraberlik, Suudi rejimi açısından olumlu bir görüntü aksettirdi.[184] Fakat daha sonraki gelişmeler, söz konusu iki Riyad toplantısının sonuçlarını boşa çıkaracak nitelikteydi. İbn Suud'un 20 Mayıs 1927'de İngiltere ile Cudde antlaşmasını imzalaması, İngiltere ile Suud Devleti arasındaki diplomatik ilişkilerin daha da sağlamlaştığının bir göstergesiydi. Tabii ki bu, İhvan liderlerinin asla hoşlanmayacakları bir gelişmeydi. 1927 Kasım'ında Irak'ın güney sınırına yakın Busayye kasabasında İngilizlerin bir karakol inşaatı başlatması, olayların seyrini değiştirdi. Her ne kadar Riyad toplantılarında, cihat için İbn Suud'un izni şart koşulduysa da, kuzeydeki İhvan hicrelerinden, güney Irak'a yönelik küçük çaptaki saldırıların arkası kesilmemişti. Reşid Oğulları zamanında Vehhabiliğin etkisinden uzak kalan Şemmar Araplarının büyük bir kısmı, yurtları olan Hail eyaleti Suudilerin eline geçince Irak içlerine kaçmışlardı. Kuzeydeki İhvan hicrelerinden bazı gruplar da söz konusu Şemmarlılara katıldılar. Bunlar zaman zaman Necd'e inerek gani-

183 Wahba, a.g.e., s.134-6; ez-Ziriklî, *Şibh*, i, s.473; a.mlf., *el-Vecîz*, s.110; Said, a.g.e., s.318-9; Vasiliyev, a.g.e., s.359; Habib, a.g.e., s.122-3; Şâmiyye, a.g.e., s.146-8.

184 Wahba, a.g.e., s.136-7; Vasiliyev, a.g.e., s.359-360.

met amaçlı akınlar yapıyorlardı. İhvan tarafından hain ilan edilen "mülteci İhvan" ve müşrik sayılan Şemmar bedevileri, özellikle Devîş liderliğindeki Mutayrlı İhvan'ın hedefleri haline geldiler. Hava Korgeneral Glubb Paşa'nın Busayye karakolunu inşa ettirmesi, Irak kabilelerinin güvenliğini sağlamaya yönelikti. Ama aynı zamanda bu eylem, 1922 Ukayr antlaşmasında yer alan "tarafların sınırlarda karakol inşa etmemesi" yönündeki kararın ihlali anlamına geliyordu. Bu gelişme İbn Suud tarafından protesto edildi. Fakat bu ihlali fırsatçı bir mantıkla bahane haline getiren Devîş, beraberindeki İhvan'la şafak vakti yaptığı ani bir baskınla inşa halindeki karakolda bulunan tüm bekçi ve işçileri katletti.[185]

İhvan birliklerinin 1924'den itibaren Hicaz'ın fethiyle meşgul olması nedeniyle yaklaşık üç yıldır kısmi de olsa bir barışı yaşamakta olan Irak ve Kuveyt sınırlarının sakinleri, Busayye baskınıyla birlikte tekrar savaşla yüzyüze kalmış oldular. Busayye'yi izleyen diğer İhvan baskınları, İngiltere'yi sert önlemler almaya sevketti. Necd'in içlerine kadar uzanan bölgenin İhvan birliklerini taciz için İngiliz uçaklarınca bombalanması, Suudi-İngiliz ilişkilerinin bozulmasına neden oldu. Fakat İbn Suud, sorunun asıl kaynağı olarak İhvan'ı görüyordu. İhvan artık kontrolden çıkmış durumdaydı. Uteybe İhvanı'nın reisi Sultan İbn Bicâd ile Ucmanlı Vehhabi lider Dîdân İbn Hisleyn de Devîş'e katılmışlardı. Bu İhvan liderlerinin İbn Suud'un onayı olmaksızın cihat adıyla düzenledikleri askeri operasyonlar, Suudi devletini diplomatik arenada çok zor duruma sokmuştu.[186]

İbn Suud, Riyad toplantılarında alınan kararları uygulamakta gevşek davranmamıştı. Fakat İhvan başkaldırıya geçmişti. O, İhvan liderlerinin davalarının dini olmaktan çok siyasi olduğunu düşünüyordu. Ona göre, Devîş Necd'i, İbn Bicâd Hicaz'ı, İbn Hisleyn de Hail'i istiyordu ve bu liderlerin icraatları kendisine karşı açılmış bir isyana işaret etmekteydi. İhvan'ın "İngiliz kafirine" ve "müşrik Iraklılara" açmış

185 Philby, *Sa'udi Arabia*, s.306-7; a.mlf., *Arabian Jubilee*, s.92-3; Wahba, a.g.e., s.137; Esed, *Mekkeye Giden Yol*, s.291-3; ez-Ziriklî, *Şibh*, i, s.475-6; a.mlf., *el-Vecîz*, s.110-1; Howarth, *King*, s.159-160; Vasiliyev, a.g.e., s.361-2; Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.123-6.

186 Bkz. Dickson, *Kuwait*, s.287-293; Glubb, *War*, s.194-7; Howarth, a.g.e., s.160-1; Habib, a.g.e., s.126-8.

olduğu cihada Necdli halkın da olumlu baktığını farkeden İbn Suud, İhvan ile karşı karşıya gelmenin eninde sonunda kaçınılmaz olduğunu anlamış durumdaydı. Fakat bu son çareydi ve ondan önce yapılması gereken her şey yerine getirilmeliydi. Öncelikle söz konusu liderlerin siyasi ve askeri alanda yalnız bırakılmaları gerekiyordu. İhvan'a bağlı unsurların önemli bir kısmını hala kendi yanına çekebilme ihtimali mevcuttu. Bunu sağlamak ve bu arada zaman kazanmak için İbn Suud, Necdli tüm halk unsurlarının temsil edileceği genel bir kongre düzenlenmesi kararını aldı.

4.3. - Genel İçtima

El-Cem'iyyetü'l-Umûmiyye yani Genel İçtima adıyla tarihe geçen büyük kongre, 5 Kasım 1928 günü Riyad'da çalışmalarına başladı. Katılımcıların sayısının 12.000 ile 16.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Bedevi kabilelere mensup olan davetliler, şehir dışında kurulan çadırlarda misafir edildiler. Çoğunluğunu İhvan mensuplarının oluşturduğu bu kitle, şehir surlarına konuşlandırılan nöbetçiler vasıtasıyla devamlı gözetim altında tutuldu. İhvan liderlerinin gizli planları çerçevesinde başkente yönelebilecek bir darbe teşebbüsü ihtimali bu olağanüstü önlemleri gerekli kılmıştı. Bureyde, Uneyze gibi merkezlerden gelen şehirli davetlilerin ise Riyad'ın içinde ağırlanmalarında bir sakınca görülmedi. Bu manzara, İhvan'ın kuruluşu öncesinde Necd'de hakim olan genel güvensizlik ortamını hatırlatmaktaydı. Yıllar süren uğraşların sonunda merkez ve unsurlar arasında sağlanmış olan güven, şimdi büyük ölçüde sarsılmış görünüyordu.

Davetlilerin sayısı kalabalık olduğundan, davetlileri temsilen seçilen sekiz yüz kadar delege İbn Suud ile görüşme imkanını bulabildi. Delegeler, başta alimler, sonrasında şehir ve köy temsilcileri ve son olarak da İhvan hicrelerinin liderleri ile bedevi kabilelerin reisleri olmak üzere üç ayrı grup halinde İbn Suud'un huzuruna kabul edildiler. İhvan'ın en önemli üç lideri olan Faysal ed-Devîş, İbn Bicâd ve İbn Hisleyn Riyad'a gelmediler. İbn Suud'un davetine rağmen toplantıya katılmayan bu liderler içinde sadece Devîş, oğlu Uzeyyiz'i kendisini temsilen kongreye gönderdi.

Kongre, İbn Suud'un konuşmasıyla açıldı. İbn Suud, birlik ve beraberliğin bozulması ve sebepleri üzerinde durdu. Hakkın zaferi uğruna şimdiye kadar kendisiyle beraber olanların bir kısmı şimdi karşısı-

na geçmişti. Bu nedenle İbn Suud, imamet vazifesini bırakarak kenara çekilmek istediğini bildirdi. Bu kararı rakiplerinden korktuğu için vermediğini belirterek, kendisini istemeyenlere liderlik yapmayı sürdürmesinin doğru olmayacağını düşündüğünü söyledi. Bu toplantı neticesinde yeni bir imam seçmeleri gerektiğini delegelere bildirerek konuşmasını tamamladı.

Ustalıkla dizayn edilmiş bir blöf olarak nitelenebilecek bu çıkış, hedefini bulmuştu. Daha güçlü başka bir liderin yokluğu, İbn Suud'un imamlığını mecburiyet haline getiriyordu. Başta ulema olmak üzere bütün delegeler, İbn Suud'dan başka bir lider istemediklerini yüksek sesle dile getirdiler. Daha sonra İbn Suud, ulema ve İhvan liderlerine söz hakkı vererek onlardan kendisi, yönetimi ve uygulamaları hakkında müspet, menfi ne düşünüyorlarsa çekinmeden söylemelerini istedi. Vehhabi alimler, imamlarının dini yaşantısında bir zafiyet veya sapma gördüklerinde, buna mutlaka tepki göstereceklerini ve gerekli uyarıları yapacaklarını bildirdiler. İhvan liderleri ise şikayetçi oldukları konuları dört madde içinde özetlediler:

a - Telgraf, telefon gibi araçlar, Allah'ın haram kıldığı sihir cinsinden aletler ise, Müminlerin İmamı'nın bu araçları İslam topraklarında kullanması veya kullanımlarına izin vermesi caiz olur mu?[187]

b - İbn Suud, fethedilen yerlerde yaşayan ve müslüman olduklarını iddia eden insanlara doğru İslamiyeti öğretmek için gerekenleri yeteri derecede yapmakta mıdır?

c - İngilizlerin sınırda inşa ettikleri karakollar nedeniyle ortaya çıkan problemler niçin hala çözüme kavuşturulmamıştır? Oysa bu karakollar İslam toprakları için ciddi bir tehlike arzetmektedirler.

d - Niçin İbn Suud, Irak ve Kuveyt'e saldırı düzenlenmesini yasaklamıştır? Bu yasak, Allah'ın adının yeryüzüne yayılmasını engellemek değil midir?

Bu konular üzerinde uzun konuşmalar yapan İhvan liderlerinden sonra söz alan İbn Suud, yöneltilen soruları tek tek cevapladı. Telgraf

---

187 J. Kostiner, söz konusu araçlara tepkinin sadece dini taassupdan kaynaklanmadığını, aynı zamanda aşiret reisleri olan İhvan liderlerinin, bu teknolojinin Necd'de kullanılmasıyla birlikte İbn Suud'un kabileler üzerinde sağlamak istediği merkezi otoritenin büyük ölçüde yerleşeceğinden korktuklarını ileri sürerek orjinal bir yaklaşım geliştirmektedir, bkz. "Tracing the Curves of Modern Saudi History", *Asian and African Studies* (Haifa), 19 (1985), s.230.

ve telefon benzeri aletlerin haramlığı hususunda Kur'an ve sünnette doğrudan bir delil bulunmadığı yönündeki ulemanın görüşünü hatırlatan İbn Suud, bu aletlerin kullanımının haramlığını savunanların, dinin temel kaynaklarından deliller bularak iddialarını ispat etmeleri gerektiğini söyledi. Eğer telgraf gavur icadı sayılacaksa, İhvan'ın da elindeki silahları kullanmaması gerektiğini, çünkü silahların da gayri müslimler tarafından imal edildiğini vurguladı. Önceki toplantılarda alınan kararlar uyarınca her kasabaya veya köye ve bedevi kabilelere mutavviler gönderdiğini belirten İbn Suud, eğitim işi sağlıklı yürümüyorsa bunun sorumlusunun kendisi değil, eğitimcilere yardımcı olmayan kabile reisleri olduğunu ileri sürdü. Kimin ihmali görüldüyse kendisine bildirilmesi halinde, gereken uyarıları yaparak cezai müeyyideleri yürürlüğe koyacağını sözlerine ekledi.

İbn Suud'un üzerinde ağırlıkla durduğu konu ise sınırlarda inşa edilen karakollar oldu. Karakolların inşaatının sebebinin Faysal ed-Devîş'in sınır ötesine yaptığı saldırılar olduğunu söyleyen İbn Suud, Mutayrlı lider Devîş'in kendisini dinlemesi durumunda İngiltere'nin karakol kurmaya gerek duymayacağını iddia etti. Bu iddia karşısında, huzurda bulunan İhvan liderleri, Devîş'in faaliyetlerinin maksadı aştığını kabul ettiler ve bu itaatsizlik karşısında eğer gerek görülürse Devîş'e karşı İbn Suud'un yanında savaşabileceklerini belirttiler. Fakat İhvan reisleri ve ulema, karakolların varlığını din ve dindarlar için büyük bir tehlike olarak görüyorlardı ve bu tehlikenin bertaraf edilmesi için acil tedbirler alınması gerektiği üzerinde ısrar ediyorlardı. Devîş meselesi, onlara göre bundan ayrı bir konuydu ve ayrıca çözülmesi gerekmekteydi.

Cihadın yasaklandığı iddialarına karşı ise İbn Suud, barış halinin mevcut durumda İslamiyet ve müslümanların daha fazla yararına bir ortam yarattığını ileri sürdü. Bu konudaki geniş açıklamayı delegelerin arasından seçilecek elli kadar katılımcıya yapabileceğini belirtti. Söz konusu elli kişi toplandılar. Toplantı sonunda görüş birliğine varıldığı bildirilmekle beraber, hangi konuların müzakere edilerek sonuca bağlandığı hususunda bir açıklama yapılmadı.

Genel İçtima, İbn Suud'un büyük oğluna veliaht olarak bey'at edildiği bir merasimle sona erdi. Katılımcılar, İbn Suud'un cömertçe tahsis ettiği para, silah, binek gibi hediyeleri alarak memleketlerine döndüler. Kongreden somut bir sonuç çıkmamasına rağmen İbn Suud adı-

na çok önemli bir hedef gerçekleşti. İbn Suud, rakipleri olan Devîş ve İbn Bicâd gibi İhvan liderlerine karşı Vehhabi ulemanın ve diğer İhvan liderlerinin desteğini arkasına almış oldu.[188]

Bu kongreden sonra yaşanacak süreç ise, İhvan hareketinin kesin olarak sonunu getirecek gelişmeleri ortaya çıkardı.

188 Genel İçtima hakkında bkz. Philby, *Sa'udi Arabia*, s.308; Wahba, *Arabian Days*, s.137-8; Almana, *Arabia Unified*, s.86-9; Dickson, *Kuwait*, s.296-9; Glubb, *War*, s.231-2; Esed, *Mekkeye Giden Yol*, s.294; ez-Ziriklî, *Şihb*, i, s.479-484; a.mlf., *el-Vecîz*, s.112-7; Attâr, *Sakr*, s.415-9; Armstrong, *Lord*, s.271-7; Williams, *Ibn Sa'ud*, s.216-9; Said, *Târîh*, s.319-320; Vasiliyev, *Târih*, s.363-4; Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.129-135; Said, *Britanya*, s.55-7; Lacey, *The Kingdom*, s.208-210; Helms, *The Cohesion*, s.254-6; Şâmiyye, *es-Sa'ûd*, s.148-9; Seyyid b. Ali, "Esâlib", s.249-252.

İKİNCİ BÖLÜM

Fanatizmden Modernliğe

FANATİZMDEN MODERNLİĞE: SUUDİ DENETİMİNDE İTAATKAR VEHHABİLİK

> "Bugünden itibaren yeni bir hayata başlıyoruz".
> Abdülaziz İBN SUUD [İhvan isyanını bastırdıktan sonra], (Ebû Aliyye, *el-Islâh*, s. 164).
> "Eğer Suudi devletinin birinci payandası Vehhabi dini hareketi ise, ikinci payandası Arap-Amerikan Petrol Şirketi'dir". J.B. KELLY (*Arabia*, s.224).

Vehhabiliğin hem tipik bir militan da'vet hareketi özelliği taşıması, hem de tarihte Suudilerin kurdukları devletlerin bir nevi resmi dini olarak işlev görmesi, bir dini hareket için ilk bakışta birbirine tezat teşkil eden iki farklı karakter olarak algılanabilir. Çünkü militerlik, saldırgan ve devrimci bir etkin faaliyeti, resmilik ise, itaatkar, uzlaşmacı, yapıcı ve statükocu bir durgunluğu gerekli kılar. Bu tezat, Vehhabiliğin tarihinde genel olarak gözlemlenir. Fakat, hem Vehhabiliğin bugüne kadarki devamı, hem de kesintili de olsa süren aynı coğrafyadaki yaklaşık ikiyüz elli yıllık Suudi egemenliği, söz konusu zıt karakterlerin birlikteliğiyle gerçekleşmiştir. Aslında Vehhabilik, bir "devlet dini anlayışı" olma özelliğini, 1744 Dir'iye sözleşmesinden itibaren devamlı muhafaza etmiştir. Militarist karakter ise diğer özelliğin yaşaması ve sürekliliği adına zaman zaman bastırılmıştır. Devletlerin kuruluş ve genişleme dönemlerinde militarizm güçlenmiş, istikrar dönemlerinde ise zayıflamış/zayıflatılmıştır. Tezatların birlikteliği ancak bu yolla sağlanmıştır.

Üçüncü Suud devletinin 1902-1926 yılları arasındaki kuruluş ve genişleme devresine militan bir dini teşkilat olan İhvan'ın katkısı gerçekten büyük ve önemli görünmektedir. 1920'lerin son yıllarında ülke tabii sınırlarına ulaşmış, fakat yönetim istikrara kavuşmamıştır. Dini militarizmden aldığı destekle Arabistan'ın büyük bir bölümünü hakimiyeti altına alan Abdülaziz İbn Suud'un, yönetimi istikrara kavuşturmak ve çağın gereklerine göre ülkesini yapılandırmak yolundaki çabaları bazı İhvan liderlerinin engelleme ve karşı ataklarına maruz kalmıştır. Araştırmamızın ikinci bölümü, Suudi hükümeti karşısında ciddi bir muhalif güç haline gelmiş olan İhvan'ın, İbn Suud tarafından nasıl tasviye edildiğiyle ilgili bilgi ve yorumları içeren konularla başlamaktadır.

İhvan'ın tasviyesi, Vehhabi doktrinin doğasındaki militarist karakterin bastırılması ve zayıflatılması anlamına gelmektedir. Fakat Dir'iye sözleşmesinin ruhuna sadık kalan Suudiler, Vehhabiliğin devletin resmi mezhebi veya ideolojisi olarak devamını sağlamışlardır. Resmi mezhep olmak, kurumsallaşmayı beraberinde getirir. Kurumsallaşan Vehhabilik bu yolla devletin işletilmesinde görev ve sorumluluk sahibi olur. Fakat ülkede petrolün bulunması yepyeni bir çığır açar. Oluşan yeni sosyo-ekonomik şartlar, idare ve hukukta modernleşme atılımları ve kaçınılmaz olarak beliren Batı orijinli yeni düşünceler ve hayat tarzı, Vehhabi ulema ve dini kurumların devlet ve halk ile olan geleneksel ilişkilerinde ciddi değişimlere yol açar. Bu değişim, sekülerleşme lehine gelişen doğal bir süreç olarak algılansa da, İslamiyet'in Vehhabi yorumu, bu yorumun sahipleri ve icracıları olan ulema ve kurumlar, özellikle kriz zamanlarında Suudi rejiminin en önemli meşruiyet kaynakları olmayı sürdürmüşlerdir. Araştırmamızın ikinci bölümünü oluşturan diğer konular, radikal bir sosyal değişime tanıklık eden 1930-1980 yılları arasındaki döneme söz konusu çerçeveden ışık tutmayı amaçlamaktadır.

1. - İHVAN'IN SONU

Genel İçtima'ya katılmayarak İbn Suud'a olan muhalefetlerini açıkça ortaya koymuş olan İhvan liderleri, Kuveyt, Irak ve Ürdün ile Suudi toprakları arasında belirlenmiş sınırların barışın devamı için ihlal edilmemesi yönündeki toplantıda alınan kararı doğal olarak tanı-

madılar. Sınır ihlalleri meselesi, İhvan'ın sonunu getiren isyanın görünürdeki nedeni oldu. 20. yüzyılın en önemli Vehhabi simaları olarak sıfatlanabilecek olan Devîş, İbn Bicâd ve İbn Hisleyn, 1929 isyanının liderleri olarak tarihe geçtiler.

1.1. - İhvan İsyanının Liderleri

İhvan'ın önde gelen isimlerinden olan Faysal ed-Devîş, İbn Suud'a yazdığı bir mektupta, maiyetindeki İhvan'ın yapmış olduğu sınır ötesi akınlara mazeret aramakta ve İbn Suud'un koymuş olduğu yasaklamalara riayet etmemelerini şu ifadeleriyle savunmaktadır:

> "...Sen, bedeviler üzerine yaptığımız akınları da önlemek istiyorsun. Bu durumda biz, ne kafirlere karşı savaşan müslümanlar oluyoruz, ne de karşılıklı yaptığımız baskınlarla ele geçirdiklerimiz sayesinde hayatını idame ettiren Araplar ve bedeviler durumunda bulunuyoruz. Yani sen bizi, hem dinimizden hem de dünyalık işlerimizden alıkoymuş oluyorsun!"[1]

Dini gerekçeleri ve ekonomik zorunlulukları İhvan'ın sınır ihlallerinin geçerli nedenleri olarak gösteren Devîş, samimi bir Vehhabi lider kimliğinin ötesinde, fırsat avcısı kurnaz bir politikacı kimliğiyle kendini belli etmektedir. Meşhur seyyah Musil'in "Vehhabi inancıyla İbn Suud'un kudretinin mükemmel ilerleyişinin gerçek destekçisi"[2] olarak tanıttığı Mutayr kabilesinin en önemli liderlerinden Faysal ed-Devîş, ilk inşa edilen hicre olan Ertâviyye'nin imamıydı. Necd'in kuzey-doğusunda yerleşik Mutayr kabilesi tarihte hep Suud ailesinin karşısında olmuştu. Mutayrlılar, İbrahim Paşa'nın 1817'deki Necd seferi sırasında Osmanlı ordusuna yardımcı olmuşlar, Dir'iye kuşatmasında bizzat savaşmışlardı. Osmanlı adına bölgede bulunan Abbuş Ağa ve Hurşit Paşa'nın bölgedeki faaliyetlerinde yine Mutayrlılar önemli yararlılıklar gösterdiler. Dost ve yandaş edinmede bedeviliğin en önemli kriteri sayılan hayati menfaatler, daha sonraki yıllarda da Mutayrlıların Suudilere karşı Reşid Oğulları'nın yanında yer almalarını gerektirdi. Babası Sultan'dan kabilenin liderliğini 20. yüzyılın başında devralan

---

1 Faysal ed-Devîş'in İbn Suud'a yazdığı mektubun İngiliz arşiv belegelerinde yer alan tercümesinden, bkz. Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.136.

2 A. Musil, "Religion and Politics in Arabia", *Foreign Affairs* (New York), 6 (1928), s.678.

Devîş, kabilesiyle İbn Suud'un arasını bir ara düzelttiyse de, tekrar bozulan ilişkiler nedeniyle kabilesinden bir grupla Irak içlerine göç etmek zorunda kaldı. Osmanlı yönetimi onun Irak'ta durmasına müsade etmedi. Necd'e geri dönen Devîş, İbn Suud'un o sırada henüz başlatmış olduğu Vehhabi da'vetin rüzgarına kapılarak İhvan'ın kuruluşunda önemli sorumluluklar üstlendi. Ziriklî'nin, "katışıksız bedevi ve dâhi, fakat hilekar ve kötü ahlaklı birisi" olarak tanıttığı Faysal ed-Devîş, Necd'in Suudi hakimiyetine girmesinde, Kuveyt'deki Cehrâ savaşında, Hail'in fethinde ve Medine kuşatmasında emrindeki askerleriyle büyük yararlılıklar göstermiş ve bu nedenle "İbn Suud'un keskin kılıcı" ünvanıyla anılmaya hak kazanmıştı. Hicaz'ın fethinden sonra yaşanan belirttiğimiz gelişmeler ise iki müttefiki karşı karşıya getirmişti.[3]

Devîş'in kayınpederi olan Sultan İbn Bicâd ise Uteybeli İhvan'ın lideriydi ve İbn Suud muhalifi Vehhabi kanadın ikinci ismiydi. Uteybe, Hicaz'ın doğusunu sınırlayan dağlardan Riyad'ın batısına kadar uzanan geniş bölgede yerleşik bir kabileydi. Uteybeliler, cesaretleri ve savaşa yatkınlıkları nedeniyle Arabistan'ın kendilerinden en çok çekinilen kabilelerinden birisi olarak yarımadanın tekrar Vehhabileştirilmesinde önemli görevler üstlendiler. Ziriklî'nin, "sade, müteassıp, sorumsuz, hikmet ve hünerden yoksun birisi" olarak tanıttığı Uteybe reisi İbn Bicâd, İhvan'ın ilk kurulan ve en büyük iki hicresinden birisi olan Ğatğat'ın kurucusu ve imamı konumundaydı. Beraberindeki İhvan'la Hail kuşatmasına ve Asir'in fethine katılmış, Turabe baskını ve Taif'in işgalinde en ön planda rol oynamıştı. Turabe ve Taif'de yaşanan dehşet verici katliamların baş sorumlusunun İbn Bicâd ve adamları olduğunu önceki konulardan hatırlamaktayız.[4]

Sultan İbn Bicâd'ın, sihir aleti olduğu için otomobile binmediği, doktorların yatıştırıcı ve uyuşturucu ilaçları hastaları üzerinde kullanmalarına cevaz vermediği, o sırada daha yeni kullanılmaya başlayan elektrikli aydınlatmayı, zeytinyağı ve mum haricindeki bir aydınlatıcı olduğu için kabul etmediği belirtilmektedir.[5] İbn Bicâd'ın hayatı bo-

---

3 Mutayr ve Faysal ed-Devîş hakkında bkz. Musil, a.g.e., s.678; *ez*-Ziriklî, *el-A'lâm*, v, s.373-5; a.mlf., *Şibh*, i, s.463-5; Howarth, *King*, s.154-5; Vasiliyev, *Târîh*, s.357; Peterson, *Historical Dictionary*, s.37.

4 Uteybe ve Sultan b. Bicâd hakkında bkz. *ez*-Ziriklî, *el-A'lâm*, iii, s.165-6; a.mlf., *Şibh*, i, s.467-470; Howarth, a.g.e., s.155; Peterson, a.g.e., s.160, 178.

5 *ez*-Ziriklî, *el-A'lâm*, iii, s.165.

yunca hiç bir Avrupalıyla karşılaşmadığını bildiren Howarth, eğer karşılaşsaydı mutlaka onu öldürmeye yelteneceğini İbn Bicâd'ın dini zihniyetinden hareketle ileri sürmektedir.[6] Katı, hoşgörüsüz, çağın yeniliklerine karşı tepkisel ve yabancılara müsamahasız bir karaktere sahip olan İbn Bicâd'ın yaşadığı ve kabilesinin hakim olduğu bölge dikkate alınacak olursa, Arabistan'ın tam ortasında, yabancı etkilerden ve medeniyetten tamamen uzak bir çevrenin onda böyle bir ruh haleti oluşturduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Faysal ed-Devîş ise, saf ve samimi bir Vehhabi olarak karşımıza çıkan İbn Bicâd'ın aksine siyasi bir kimliği temsil etmektedir. Kabilesi Mutayr'ın, komşu oldukları Irak, Kuveyt gibi daha medeni bölgelerle devamlı içli dışlı oluşu, belki de onu, mezhepdaşı olan İbn Bicâd'dan farklı kılmıştır. İleride ki konularda değinileceği gibi, Devîş, İhvan isyanı sırasında gerek İngilizlerle gerekse müşrik saydığı Kuveytli emirlerle siyasi temaslarda bulunmaktan çekinmemiştir.[7] Yaşanılan coğrafya ve kültürel etkileşimler, zihniyete ve davranış biçimlerine şekil verir. Bu yargı, dine dayalı zihniyet ve pratikler söz konusu olduğunda da değişmez. Çoğu mezhep, grup ve akımlar gibi din-siyaset birlikteliği temeli üzerinde vücut bulan Vehhabiliği, düşünce eksenleri ve yaşam biçimleri haline getiren bu iki liderden İbn Bicâd, siyaseti öncelemeyen müteassıp dindar bir Vehhabi, Devîş ise yine dindar olmakla birlikte Vehhabiliğin daha çok siyasi yönünü bize hatırlatan bir şahsiyet olarak tarih sahnesinde belirmektedirler.

İsyanın üçüncü büyük ismi olan Dîdân İbn Hisleyn, Necd, Ahsa ve Kuveyt arasındaki geniş bölgede meskun Ucman kabilesinin ve Ucmanlı İhvan'ın lideriydi. Ucman reislerinin Suudiler ile araları hiç bir zaman iyi olmamıştı. 1860'lı yıllarda Faysal b. Suud tarafından Necd'den çıkartılarak Kuveyt'e sürülen kabile, 1913 ile 1915 arasında Abdülaziz İbn Suud tarafından aynı muameleye tabi tutuldu. İhvan faaliyetleri başlayınca, diğer bedevi kabileleri gibi Ucman da bu harekete dahil oldu. Kabile reisi İbn Hisleyn'in imamlığını yaptığı Sarrâr

---

6 Howarth, *King*, s.155.

7 Bu mukayeseler için bkz. Howarth, a.g.e., s.167; Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.137. Kuveyt emiri Ahmed es-Sabâh'a göre, "Devîş büyük bir siyasetçidir ... ve başlattığı isyanın dini hiç bir amacı bulunmamaktadır", bkz. Kostiner, *The Making*, s.139.

hicresi, Ucman'a ait hicreler içinde en tanınmışıydı. Beraberindeki İhvan ile İbn Hisleyn, muhtemelen ganimet amaçlı olarak, İbn Suud'un Hicaz seferine katılmak istedi. İbn Hisleyn'in çağrısı üzerine toplanan Ucmanlılar, liderlerinin emri doğrultusunda Hicaz'a doğru yola çıktılarsa da, üç ay süren yolculuklarının ardından İbn Suud'un talimatıyla yarı yoldan memleketlerine geri gönderildiler. Ucmanlıların İhvan isyanına kolayca adapte olmalarında, Suudiler ile aralarındaki başlangıcı eskiye uzanan anlaşmazlıkların rolü kesin olmakla birlikte, Hicaz seferinden dışlanarak ganimetten mahrum edilmeleri de etkili olmuş olabilir.[8]

Ziriklî'nin "fitneṇin elebaşları"[9] olarak tanıttığı İhvan liderleri Devîş, İbn Bicâd ve İbn Hisleyn'in önderlik yaptığı muhalif hareket, 1928 yılının sonlarından itibaren yaşanan gelişmeler neticesinde tamamen bir isyan hareketi haline dönüştü.

1.2. - İhvan İsyanı ve Sebile Savaşı

Başından itibaren Irak içlerine İbn Suud'un izni ve bilgisi dışında akınlar düzenleyen Faysal ed-Devîş'e İbn Bicâd ve İbn Hisleyn de katıldılar. İbn Bicâd, maiyetindeki oniki bin kişiyle bundan sonraki akınlarda Devîş ile beraber hareket edeceğini açıkladı. O, Irak'a karşı genel cihat ilanı yapılması halinde Fırat'a kadar önlerinde kimsenin duramayacağına inanıyordu. Irak gibi İngiliz himayesindeki Kuveyt'e sınır olan bölgede yerleşik Ucman kabilesinin reisi İbn Hisleyn de, ilan edilecek cihatta üzerine düşecekleri yapmaya hazır olduğunu deklare etti. Bu üç liderin ittifakı aslında Irak ve Kuveyt'e karşı oluşan bir askeri birliktelik niteliğinde olsa da, liderler, hareketlerinin İbn Suud'un otoritesine bir isyan anlamı taşıdığının bilinci içindeydiler. Hatta söz konusu üç liderin, İbn Suud'u yönetimden uzaklaştırdıklarında, ülkeyi nasıl paylaşacaklarına dair kendi aralarında bir antlaşma yaptıkları iddia edilmekteydi.[10]

Bu ittifakın ardından Devîş, Irak içlerine yaptığı operasyonları yoğunlaştırdı. Saldırılar daha çok, İhvan'ın müşrik saydığı göçebe Mun-

---

8 Ucman ve Dîdân İbn Hisleyn hakkında bkz. ez-Ziriklî, *Şibh*, i, s.465-7; Howarth, a.g.e., s.162; Habib, a.g.e., s.137; Peterson, *Historical Dictionary*, s.10.

9 bkz. ez-Ziriklî, a.g.e., i, s.470.

10 Howarth, *King*, s.161-2; Vasiliyev, *Târîh*, s.363.

tafık kabilesi üzerine yapılıyordu. Glubb Paşa bu saldırılara çok sert karşılık verdi. Ağır silahlarla Irak'dan geri püskürtülen İhvan birlikleri, İngiliz uçakları tarafından Necd'in içlerine kadar takip edildiler. Ağır bombardıman sonucu oluşan can kaybı yüksek rakamlara ulaştı. Öte yandan İbn Hisleyn, Kuveyt'e girerek benzer operasyonlara girişti. Yine Glubb Paşa'nın gayretleri sonucunda İbn Hisleyn'in ilerlemesi durduruldu. Necd'e geri dönmek zorunda kalan İbn Hisleyn bu sefer de Cumeyme denilen yerde, Suudi tabiiyetinde olan bir bedevi kabileye mensup deve tüccarlarına saldırdı. Saldırıdan sağ kurtulan olmadı.[11]

Ucmanlı İhvan'ın bu son saldırısı, yapılanın iddia edildiği gibi bir cihat değil, İslam yurdunda meşru imama karşı girişilen açık bir isyan girişimi olduğu hususunda İbn Suud'un elinde önemli bir argüman oluşturdu. Çünkü Cumeyme'de katledilenler ne Hıristiyan kafir ne de Iraklı veya Kuveytli "müşrikler"di. Öldürülenler Vehhabi imama bey'at etmiş Suudi vatandaşlarıydı. Artık isyankarların üzerine gidilmesi hususunda kendi tarafındaki İhvan reislerinin ve Vehhabi ulemanın hiç bir çekince ve tereddütü olamazdı. Bunun üzerine İbn Suud, Necd'in en saygın alimlerinden, isyankarların üzerine gidilmesi için gerekli olan fetvayı aldı. Daha sonra Kasîm'a giderek asker topladı. Mutayrlı ve Uteybeli İhvan'ın kendileri üzerindeki dini baskısından bıkmış olan Kasîmliler, İbn Suud'un ordusuna büyük katılım sağladılar. Ayrıca İbn Bicâd'ın kabilesi Uteybe'ye mensup diğer bir İhvan lideri olan İbn Rubey'an'ı yanına çekmeyi başaran İbn Suud, bu atağıyla, karşısında yer alan Uteybe'nin büyük gücünü bölmüş oluyordu. İçlerinde kendisine sadık İhvan birliklerinin de bulunduğu ordusuyla tekrar Necd'e dönen imam, Devîş ve İbn Bicâd'ın bulunduğu bölgeye intikal ederek orada kamp kurdu.

Ertâviyye ile Zilfî kasabası arasındaki Sebile denilen düzlük arazi, iki ordunun karşılaştıkları yer oldu. Vehhabi ulemadan Şeyh Abdullah el-Ankarî, Şeyh Abdullah b. Zahim ve Şeyh Ebû Habib eş-Şutrî, İbn Suud ile beraber bulunuyordu. Bu alimlerin nezaretinde iki taraf arasında gidip gelen elçiler ve arabulucular barışı sağlamak için çaba gösterdiyseler de bu uğraşlar bir sonuç vermedi. İbn Bicâd'ın elçisinin İbn

11 Dickson, *Kuwait*, s.287-293; Glubb, *War*, s.236-242, 261-277; Almana, *Arabia Unified*, s.84-6; Howarth, a.g.e., s.162-165; Vasiliyev, a.g.e., s.364; Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.137.

Suud'un çadırına selam vermeden girmesini, isyancı İhvan'ın kendisini artık müslüman saymadığı şeklinde yorumlayan İbn Suud, kesin olarak savaşa karar vermişti. 30 Mart 1929 sabahı namazdan sonra iki ordu karşı karşıya geldi. Çarpışmalar yarım saat kadar sürdü. İsyankar İhvan çarpışmadan yenik çıktı. Liderleri Devîş ve İbn Bicâd ağır yaralandılar.

Abdülaziz İbn Suud, kendisinden özür ve eman dileyen Devîş'in hayatını bağışladı. Devîş karaciğerinden ölümcül yara almıştı. Söylentilere göre İbn Suud, nasıl olsa öleceği için Devîş'in ailesiyle beraber Ertâviyye'ye dönmesine izin vermişti. İbn Bicâd ise Sebile'den kaçmayı başardı. İbn Suud'un kardeşi Abdullah, İbn Bicâd'ı Ğatğat'da ele geçirdi ve Riyad'a götürerek Mismak zindanında hapsetti.

Savaştan galip çıkan askerlerine İbn Suud'un yapmış olduğu konuşma önemli mesajları içeriyordu. Kendisinin izni dışında dini konuların tartışıldığı toplantılar düzenlenmesini ve fetva neşredilmesini yasaklayan İbn Suud, emretme, yasaklama ve serbestiyet içeren hükümlerin Kur'an ve sünnet doğrultusunda ve ulema onayıyla ancak kendisi tarafından verilebileceğini ilan etti.[12]

1.3. - İkinci Ayaklanma ve Kesin Son

İbn Suud'un hayatını bağışlaması sonrasında ağır yaralı olarak Ertâviyye'ye dönen Devîş'in büyük oğlu olan Uzeyyiz, Sebile'de uğradıkları ağır yenilgiyi umursamazcasına, beraberindeki Sebile artığı İhvan ile birlikte Ürdün içlerine, hayvancılıkla geçinen göçebe kabileler üzerine akınlar düzenlemekteydi. 1929 yazında gerçekleşen bu akınları durdurma görevi, İbn Suud'un Hail valisi tarafından üstlenildi. İki taraf arasındaki çarpışmalar neticesinde Uzeyyiz öldürüldü ve berabe-

12 Sebile savaşı hakkında geniş bilgi için bkz. Philby, *Arabian Days*, London, 1948, s.263-5; a.mlf., *Arabia*, s.349; a.mlf., *Sa'udi Arabia*, s.309, a.mlf., *Arabian Jubilee*, s.93; Wahba, *Arabian Days*, s.138-141; Dickson, a.g.e., s.302-4; Glubb, a.g.e., s.281-293; Esed, *Mekkeye Giden Yol*, s.295; Attâr, *Sakr*, s.420-3; ez-Ziriklî, *Şibh*, i, s.486-8; a.mlf., *el-Vecîz*, s.117-9; Meulen, *The Wells*, s.67; Armstrong, *Lord*, s.278-280; Williams, *Ibn Sa'ud*, s.227-230; Howarth, a.g.e., s.165-169; Said, *Târîh*, s.320-1; Vasiliyev, a.g.e., s.365-6; Habib, a.g.e., s.138-141; Lacey, *The Kingdom*, s.210-4; Helms, *The Cohesion*, s.256-9; Mûdî, *el-Hucer*, s.336; Said, *Britanya*, s.57-9; L. McLoughlin, *Ibn Saud: Founder of a Kingdom*, London, 1993, s.104-7; J. Zdanowski, "Military Organization of the Wahhabi Amirates (1750-1932)", *Arabian Studies*, 2 (1994), s.137.

rindeki birlik dağıtıldı. Mutayr'ın liderliğine aday genç Uzeyyiz'in ve beraberindeki İhvan'ın Hailli güçlerce katledilmesi, Ertâviyye'de büyük üzüntü yarattı.

Merkezî Arabistan'da bunlar olurken, diğer bir önemli gelişme de yarımadanın doğu kesiminde, Ahsa'da yaşanmaktaydı. İhvan'ın üç büyük liderinden birisi olan Ucman kabilesinin reisi Dîdân İbn Hisleyn, Sebile savaşına katılmamıştı. Ahsa'da büyük bir askeri gücü hala elinde tutmakta olan ve bu arada Kuveyt üzerine düzenlediği operasyonlara devam eden İbn Hisleyn ile İbn Suud'un Ahsa valisi Abdullah İbn Cilüvî arasındaki gerginlik, kurulan bir tuzak sonucu İbn Hisleyn'nin öldürülmesiyle neticelendi. Liderlerinin öldürüldüğünü duyan Ucmanlı İhvan ve diğer kabile mensupları, Ahsa'da büyük bir ayaklanma başlattılar. Ölmesi beklenen Devîş ise sağlığına kavuşmuş ve beş bin civarındaki İhvan ile Ahsa'ya gelerek isyana destek vermişti. Sebile savaşından sonra hac niyetiyle Hicaz'a gitmiş olan İbn Suud, ülkenin doğusundaki tehlikeli gelişmeleri haber aldı. Amerika'dan alınan ve Hicaz'da kullanılmakla beraber tepkiler nedeniyle henüz Necd'e sokulamayan Ford ve Chevrolet marka arabalara esas iş şimdi düşmekteydi. Otomobillerle Mekke'den yola çıkan İbn Suud, çöllerde binlerce mil yol katederek Riyad üzerinden Ahsa'ya ulaştı. İbn Suud'un askerlerini kısa sürede toplayarak bölgeye intikali ve İngilizlerin isyancılar karşısındaki kararlı tavrı, Ahsa'daki güç dengelerini değiştirmişti. İsyancı İhvan'a para ve silah yardımı yaptığı bilinen Kuveyt emiri, İngilizlerin baskısı sonucu yardımı durdurmuş, bu da Devîş'i ve Ucmanlıları güç durumda bırakmıştı.

Faysal ed-Devîş, Sebile benzeri bir meydan savaşını göze alamadı. Durumu umutsuzdu ve teslim olmaktan başka çaresi kalmamıştı. İbn Suud'a teslim olması durumunda ikinci defa affa uğraması olanaksızdı. Son çare olarak Devîş, Kuveyt'e geçti ve oradaki İngiliz Hava Kuvvetleri yetkililerine teslim oldu. İngiltere'nin bölgedeki en üst düzey temsilcileri olan Glubb ve Dickson 1930 yılı Ocak ayında Devîş'i teslim aldılar. Tutuklunun Basra'ya götürülmesi uygun bulundu. Büyük Vehhabi lider, içlerinde hanımlarının ve kızlarının da bulunduğu otuz yedi kişiden oluşan ailesini Dickson'a emanet bırakarak Basra'ya doğru yola çıktı.

İbn Suud, İngilizlerin elindeki Devîş'i teslim alarak cezalandırmak istiyordu. İngiliz yetkililer ise, idam edilmemesini teslim için ön şart

olarak ileri sürdüler. Bu şart kabul edildi. Dickson, Devîş'i uçağına alarak İbn Suud'un Ahsa'daki kampına götürdü ve teslim etti. Daha sonra Devîş Riyad'a götürüldü ve adi suçluların bulunduğu bir hücreye hapsedildi. Teslim olan veya yakalanan diğer isyancı İhvan liderleri de değişik cezalara çarptırıldılar. Bazıları, Devîş gibi hapsedildiler, bazıları da sürgün edildiler. Kimileri ise bıyık ve sakalları traş edilerek kabilelerine geri gönderildiler.[13]

İhvan şüphesiz ki kendi iç dinamiklerini harekete geçirerek isyana kalkışmıştı. Fakat özellikle Devîş'in 1928 yılı sonrasındaki siyasi ilişkileri dikkatle izlendiğinde, isyancı İhvan'ı destekleyen güç olarak İngilizlerin veya en azından bir İngiliz mandası durumunda olan Kuveyt'in bulunabileceği kuşkusu ortaya çıkmaktadır. Avusturyalı mühtedi gazeteci ve yazar Muhammed Esed Suudi Arabistan'da bulunduğu sırada, kendi ifadesiyle, "İhvan ayaklanmasının perde arkasındaki politik entrikalar ağını çözmesi için" İbn Suud tarafından görevlendirilmişti.[14] İhvan'ın silah ve cephaneyi nereden elde ettiğini, satın alıyorsa paranın nereden geldiğini ortaya çıkarmak için Kuveyt'e gizli bir yolculuk yapan Esed, İngiltere'nin Kuveyt kanalıyla dolaylı olarak isyana destek verdiği sonucuna ulaşmıştı. Esed'e göre, İngiltere'nin Basra Körfezi'nden başlayıp Suudi topraklarını da kullanarak Akdaniz'e ulaşacak olan demiryolu ve petrol boru hattı projesine İbn Suud onay vermemektedir ve İngiltere, Ürdün ve Irak sınırlarının güneyindeki toprakları İbn Suud'dan koparıp bu bölgelerde İhvan reislerine ait küçük devletçikler kurulmasını sağlayarak planını gerçekleştirmek istemektedir.[15]

İngiltere'nin bölgedeki politikasına ve stratejik çıkarlarına ters bir siyasi tutumu o zamana kadar sergilememiş olan İbn Suud'a karşı,

---

13 İkinci isyan hakkında geniş bilgi için bkz. Philby, *Arabia*, s.351-3; a.mlf., *Sa'udi Arabia*, s.310-2; a.mlf., *Arabian Jubilee*, s.94; Wahba, a.g.e., s.141-4; Almana, *Arabia Unified*, s.121-139; Dickson, a.g.e., s.304-320; Glubb, a.g.e., s.311-342; Esed, a.g.e., s.296-7, 321; ez-Ziriklî, *Şihb*, i, s.489-506; a.mlf., *el-Vecîz*, s.119-124; Attâr, a.g.e., s.434-7; Howarth, a.g.e., s.170-6; Said, *Târîh*, s.321-2; Vasiliyev, a.g.e., s.366-8; Habib, a.g.e., s.142-155; Lacey, a.g.e., s.215-221; Said, *Britanya*, s.59-66; Şâmiyye, *es-Sa'ûd*, s.150-3; McLoughlin, a.g.e., s.107-112; Zdanowski, a.g.e., s.134.

14 Esed, a.g.e., s.300.

15 Esed'in gizli görev yolculuğu ile ilgili hatıraları ve ulaştığı sonuçlar hakkında bkz. Esed, a.g.e., s.297-319.

müteassıp İhvan'ın İngilizler tarafından desteklenmesi, bize uzak bir tez olarak görünmektedir. İsyancı Vehhabilerin İngiliz mandasındaki Ürdün ve Irak'da o güne kadar yapmış oldukları tahribat ortadaydı. İngilizler, bedevilerin dini fanatizminden korkmaktaydılar. Üstelik, bölgedeki İngiliz askeri kuvvetlerinin İhvan ile savaşan İbn Suud'a silah yardımı yapmış olması,[16] olayların sanıldığı gibi gerçekleşmediğini göstermektedir. İhvan'a yapılan yardımın Kuveyt üzerinden geldiği kesin gibidir[17] ve zaten Esed de bunu ortaya çıkarmıştır. Fakat bize göre, yardımın arkasında İngilizler değil bizzat Kuveyt Emirliği bulunmaktadır. Devîş'in Emir Ahmet es-Sabâh'a, Vehhabi itikadına dönmek şartıyla İhvan teşkilatının yeni imamı olması için bizzat teklif götürdüğü, İngiliz istihbarat belgelerine yansımıştır.[18] Kuveyt Emiri, İbn Suud'un İngilizleri hiç bir zaman karşısına alamayacağını, bilakis, önceden yaptığı gibi üzerine gideceği güçlerin sadece müslüman unsurlar olacağını tahmin etmekteydi. İngiliz varlığının çekilmesi durumunda bölgede en büyük güç haline gelecek olan İbn Suud'un kendisini yutacağından emin olan Emir, İbn Suud'un hakimiyet alanını bölecek ve Kuveyt sınırına tampon oluşturacak bir Vehhabi emirliğin veya emirliklerin kendi ülkesinin menfaatine daha uygun düşeceğini düşünmekteydi. İhvan isyanına verilen destek, muhtemelen böyle bir siyasi mülahazanın fiiliyattaki sonucuydu.

1.4. - İhvan'ın Mirası

Abdülaziz İbn Suud, "dinde ifrata giden aşırılar (*ğulât*)" olarak tanıttığı İhvan'ın, ihtiras sahibi kötü niyetli kimseler eliyle yoldan saptığını ve mensuplarının da "cahilce" bu muhterisleri izlediklerini düşünüyordu.[19] İbn Suud'un çağrısıyla 1929 sonunda Şa'râ'da biraraya gelen Necd kabilelerinin ileri gelenleri ile ulema, isyancı İhvan ile alakalı bir dizi karara imza attılar. Kararlara göre, isyana katılanlardan

16 Bkz. Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.149.

17 İngiltere'nin, İhvan'a yaptığı yardımı kesmesi için Kuveyt Emirliği'ne baskı yaptığı belirtilmektedir, bkz. Howarth, *King*, s. 172. Irak ve Kuveyt yetkilileriyle İhvan arasındaki gizli ilişkilerin boyutları hakkında bkz. Kişk, *es-Su'ûdiyyûn*, s.672-3.

18 Indian Office Records dosyaları arasında yer alan 25 Haziran 1929 tarihli bu mektup için bkz. Helms, *The Cohesion*, s.266-7.

19 İbn Suud'un Nisan 1929 tarihli mektubuna bkz. Kişk, *es-Su'ûdiyyûn*, 660-1.

sağ kalanların ellerindeki mal ve silahlar müsadere edilecek ve idam edilip edilmeyeceklerine şer'î mahkemeler karar verecekti. İsyancılardan alınmış olan ganimet ise, İbn Suud yanında savaşan kuvvetler (*mücâhidûn*) arasında paylaştırılacaktı. İsyancılara kucak açmaya devam eden hicrelere, askeri kuvvetle takviye edilmiş yeni valiler gönderilerek şer'î düzen sağlanacak ve halkın umumi menfaati için gerekli her türlü tedbir alınacaktı. Nüfusun çoğunluğunu isyankar İhvan'ın oluşturduğu hicrelerin halkı ise mensup oldukları kabilelere göre bölünerek bir daha bir araya gelemeyecek biçimde hicrelerden uzaklaştırılacaklardı.[20]

İsyan sonrasında en büyük bedeli ödeyen yerleşim yerleri, Uteybeli İbn Bicâd'ın reisliğini yaptığı Ğatğat ile Mutayrlı Devîş'in liderliğini yürüttüğü Ertâviyye hicreleri oldular. Ğatğat'a komşu bir kasaba olan Muzâhimiyye sakinleri, İbn Suud'un direktifleri uyarınca Ğatğat'ı yağmaladılar. Temelden çatıya kadar evlerde ne kadar işe yarar ağaç malzeme buldularsa söküp götürdüler. Böylece evler kullanılamaz hale geldi. Sütunsuz kalan evler zamanla çöktü ve hicre harabeye döndü. Ğatğat 1956 yılına kadar böyle kaldı. Bu tarihte çıkan özel izin ile, metruk hicrenin eteğinde yeni bir yerleşim yeri kurulmasına müsade edildi. Ertâviyye ise, kısmen yağma görmesine rağmen tümüyle tahrip edilmedi. Mutayr kabilesinin sadık mensupları kasabayı yönetmeye devam ettiler. Ertâviyye'nin 1970'lerin başındaki nüfusunun 16.000 civarında olduğu bildirilmektedir.[21] Bugün, uluslararası insan hakları kuruluşlarının Suudi Arabistan için hazırladıkları raporlarda sık sık adı geçen, çöl içinde izole edilmiş mekanlarda kurulmuş olan tutuklama kamplarından birisi de Ertâviyye'de bulunmaktadır. Bu kamptaki çoğu siyasi suçlardan hüküm giymiş mahkumların korkunç işkencelere ve kötü muamelelere tabi tutuldukları ve çoğundan bir daha haber alınamadığı iddia edilmektedir.[22] Bu bağlamda Ertâviyye, adı duyulduğunda insanların dehşete düştüğü bir mekan olma özelliğini eskiden olduğu gibi günümüzde de sürdürmektedir.

---

20 ez-Ziriklî, *Şibh*, i, s.495-7; Vasiliyev, *Târîh*, s.368; Kostiner, *The Making*, s.139.

21 Ğatğat ve Ertâviyye hicrelerinin akibetleri hakkında bkz. Philby, *Arabian Jubilee*, s.93; Howarth, *King*, s.169-170; Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.57; 153-4; Peterson, *Historical Dictionary*, s.16, 52.

22 G.L. Simons, *Saudi Arabia: The Shape of a Client Feudalism*, New York, 1998, s.45-6.

Ayaklanma, İhvan'ın Vehhabi liderleri açısından da acıyla son erdi. Faysal ed-Devîş ile Sultan İbn Bicâd Riyad'da hapsedildiler ve ikisinin de hayatı hapishanede son buldu. Ziriklî, İbn Bicâd'ın bir buçuk yıl kadar Riyad'da zincir hapsinde tutulduğunu ve o halde öldüğünü belirtmektedir.[23] Devîş'in ölüm tarihi ise kayıtlarda 3 Ekim 1931 olarak geçmektedir. Hastalığı ağırlaştığı bir sırada, İbn Suud'a haber göndererek ondan kendisini ziyaret etmesini rica etmiş, fakat İbn Suud bu isteği reddetmişti. Özür dilemesi beklenen Devîş, bir elçi vasıtasıyla İbn Suud'a onu affettiğine dair bir mesaj gönderdi ve kendisiyle İbn Suud arasındaki davanın ahiretteki ilahi mahkemede çözülmesini beklediğini mesajında vurgulamayı ihmal etmedi.[24] Diğer tutuklular ise, o sırada devam etmekte olan Suud-Yemen savaşından istifade ederek kaçabilecekleri ihtimaline karşı 1934 yılında Riyad'dan Ahsa'nın Hufuf şehrindeki Osmanlılardan kalma yeraltı zindanına nakledildiler. O günden sonra bir daha kendilerinden haber alınamadı.[25]

İsyana adı karışan diğer hicreler, Ğatğat ve Ertâviyye ile aynı akibeti paylaşmasalar da isyanı takip eden yıllarda devletin ihmaline uğradılar ve kendiliklerinden boşaldılar. Müsadereye uğramakla beraber ayakta kalmayı başarabilen hicrelerin sakinleri ise, hicrelerinin ilk kuruluşu sırasında kendilerine öğretilen, fakat savaşmanın farzedilen asaleti ve ganimetin cazibesi karşısında terkettikleri zirai faaliyetlere, hayatlarının idamesi için tekrar yönelmek zorunda kaldılar. Büyük çoğunluk göçebe hayatına bir daha geri dönmedi. İhvan'ın zirai tecrübesi, Suudi devletinin 1930 sonrasında taşrada yürüttüğü kalkınma faaliyetlerine ilham kaynağı oldu. Zirai bakımdan kendi kendilerini bes-

---

23 ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, iii, s.165-6.

24 Dickson, *Kuwait*, 326-7; Almana, *Arabia Unified*, s.139; Howarth, *King*, s.176.

25 Dickson, a.g.e., s.328. Howarth'ın kayıtlarına göre İbn Bicâd da Hufuf zindanına nakledilen tutuklular arasındaydı ve hayatı orada noktalandı, bkz. *King*, s.170. El-Hasan da bu yönde bilgi vermekte, hatta bazı haberlere göre yolda veya Hufuf'a vardıktan sonra İbn Bicâd'ın arkadaşlarıyla beraber idam edildiğini bildirmektedir, bkz. Hamza el-Hasan, *eş-Şî'a fî'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Su'udiyye*, y.y., 1413/1993, ii, s.158-162. Ziriklî'nin yukarıda belirtilen aynı konudaki haberi ile bu bilgiler birbirine uymamaktadır. Fakat İbn Bicâd'ın yaralı olarak tutuklandıktan sonra fazla yaşamadığına dair bilgiler göz önüne alındığında Ziriklî'nin düştüğü kayıt gerçeğe daha yakın görünmektedir.

leyebilen, fakat bunu bu defa devletten yardım almadan başarabilen yerleşim yerlerine "yeni hicreler" (*el-hicerü'l-hadîse*) adı verildi.[26]

Suudilere sadık kalmış olan hicre reisleri, kendileri ve hicreleri için İbn Suud'dan düzenli olarak aldıkları maaş ve hediyeleri eskiden olduğu gibi almaya devam ettiler. Devlet, şehir ve kasabalara yerleşen İhvan mensuplarına bir çeşit emekli maaşı bağladı. Hatta bunların çocukları dahi, babalarının Suudi ailesine yapmış oldukları hizmetlerin karşılığı olarak maaşa bağlandılar.

Sadık İhvan liderleri 1930 sonrasında ortaya çıkan askeri krizlerde geçmişte olduğu gibi İbn Suud'un yanında yer aldılar. Mesela bu liderlerden birisi olan ve Taif fatihi olarak anılan Hurme emiri Halid İbn Lüvey, 1933 yılında Yemen ve İdrisi İmamlıkları ile Suudiler arasında ülkenin güney batısında patlak veren savaşta büyük yararlılıklar gösterdi.

Abdülaziz İbn Suud, Vehhabi İhvan'ın yer yer fanatizm boyutuna varan gayret ve azimlerinden yararlanmayı isyan sonrasında da sürdürdü. Mutavviler, Necd'in şehir ve kasabalarındaki görevlerine aynı şevk ve heyecanla devam ettiler. Hey'etu Emr bi'l-Ma'rûf ve Nehy ani'l-Münker'in faaliyetleri, çoğunlukla İhvan mensuplarınca ve hicrelerde görevlendirilmiş alimlerce yürütüldü. Öte yandan, Şerif Hüseyin'in Hicaz ordusundan miras kalan birliklerin geliştirilmesiyle vücuda gelen Suudi Silahlı Kuvvetleri'nden bağımsız bir askeri teşkilat olan Suudi Milli Muhafızları'nın ilk nüvesi, sadık İhvan'dan arta kalan askeri birliklerce oluşturuldu. Personelini günümüzde de Necdli kabile unsurlarından temin eden Muhafız Birliği, İhvan isyanı sırasında gösterilmiş olan sadakatten doğan güvenin belki de bir sonucu olarak, Suudi kraliyet ailesinin emniyeti için önemli bir unsur olma işlevini bugün de sürdürmektedir.[27]

---

26 bkz. Mûdî bint Mansûr, *el-Hucer*, s.76.

27 İhvan teşkilatının Suudi Arabistan'da 1930'lardan sonraki izleri hakkında bkz. Philby, *Arabian Jubilee*, s.96; et-Tâhirî, *el-Memleke*, s.59; Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.160-1; Rentz, "al-Ikhwân", *EI2*, III, s.1068; M.C. Peck, "Ikhwan", *Encyclopedia of the Modern Middle East*, New York, 1996, II, s.849. Ayrıca Milli Muhafız Birliği hakkında bkz. J. Buchan, "Secular and Religious Opposition in Saudi Arabia", [*State, Society and Economy in Saudi Arabia*, London, 1982] içinde, s.109; G. Salamé, "Political Power and the Saudi State", [*The Modern Middle East*, London, 1993] içinde, s.585: M. Abir, *Saudi Arabia: Government, Socitey and the Gulf Crises*, London&New York, 1993, s.81, 91-2; Peterson, *Historical Dictionary*, s.102, 152.

2. - KRAL, DEVLET, DİN ve DEĞİŞİM

Necd, Hicaz, Asir, Ahsa ve Bunlara Bağlı Topraklar'ın Krallığı olarak anılan ülkenin ismi, 1932 yılında, bu bölgelere hakim olan ailenin ismine atfen Suudi Arabistan Krallığı olarak değiştirildi. Krallığa uygun görülen bayrak, devletin ideolojisini çarpıcı biçimde yansıtmaktaydı. İhvan'ın da sancakları üzerine işlediği kelime-i tevhid, bu defa yeşil zemin üzerinde boy göstermekte, palmiye ağacı mülkü, ağacın altındaki çapraz kılıçlar ise birbirlerine sürekli destek vermiş ve bundan sonra da destek verme iradesinde olan Vehhabi dini otorite ile Suud ailesi arasındaki sarsılmaz birlikteliği ve işbirliğini temsil etmekteydi.[28] Bu devletin başında, vatandaşlarınca melik veya kral olarak çağrılan İbn Suud bulunmaktaydı. Muhammed b. Abdülvehhab'dan yadigar kalan kılıcın bir güç sembolü olarak kendisine tevdi edildiği İbn Suud, dini-politik içerikli bir terim olan "imam" ismini de ayrıca taşımaktaydı. Dolayısıyla o, kendilerine ehl-i tevhid veya muvahhidûn ismini veren Vehhabi müslümanların da imamı sayılmaktaydı.

2.1. - Vehhabi İmam ve Devleti: Kral İbn Suud ve Suudilerin Arabistanı

Abdülaziz İbn Suud, 11 Mayıs 1929'da Mekke'de yaptığı bir konuşmada bağlı olduğu mezhep hakkında şunları söylemektedir:

> "Bize 'Vehhabiler' diyorlar. Mezhebimize de ayrı bir mezhepmiş gibi 'Vehhabi' ismini takıyorlar. Bu isimlendirmeler, maksatlı olarak yayılmış yalan iddialardan kaynaklanan fahiş yanlışlardır. Biz, yeni bir mezhebin veya yeni bir akidenin bağlıları değiliz. Muhammed b. Abdülvehhab yeni bir şey ortaya koymadı. Akidemiz, Allah'ın kitabında ve O'nun peygamberinin sünnetinde yer alan ve salih geçmişlerimizin tabi olduğu inanç olan Selef-i Sâlihîn akidesidir. Biz dört mezhebin her bir imamına hürmet ediyoruz. Mâlik, Şafiî, Ahmed ve Ebû Hanife arasında bir farklılık yoktur. Bize göre bunların hepsi saygıya layık kimselerdir. Bu, Şeyhülislam Muhammed b. Abdülvehhab'ın da'vetini üstlendiği akidedir ve bu inanç bizim de

---

28 J. Nevo, "Religion and National Identity in Saudi Arabia", *Middle Eastern Studies*, 34 (1998), s.48-9.

akidemizdir. Bu inanç, Allah *azze ve celle*'nin birliğine dayanmaktadır ki O'nun zâtı, O'na yakışmayan her türlü şüpheden ve bid'atten arınmıştır. İşte bizim çağrısını yaptığımız tevhit akidesi budur ve ancak bu akide, üzerimizdeki sıkıntılardan ve manevi hastalıklardan bizi kurtaracaktır".[29]

Her Vehhabi müslüman gibi tevhit hususunda çok hassas olduğu bildirilen İbn Suud'un bu hususiyeti hakkında birçok haber değişik kaynaklarda zikredilmektedir. Böyle bir rivayete göre, İbn Suud'un 1944'de Harc bölgesine yaptığı bir ziyaret sırasında huzuruna çıkan Necdli bir şair, okumak istediği methiye türündeki kasidesine, "sen bizim umudumuzsun ve sendendir beklentimiz" mısralarıyla başlayınca İbn Suud sert ve kırıcı bir üslupla şairi susturmuş ve yanında bulunan alim Şeyh Hamad el-Câsir'den şaire tevhidin gereklerini öğretmesini istemişti.[30]

Kraliyet ikametgahında hemen hemen her gün ve genellikle kuşluk vaktinde düzenlenen ve İbn Suud'un Kur'an tilavetiyle başlayan toplantılarda, İbn Suud'un belirlediği dini bir konu üzerinde müzakere yapılır, zaman zaman da ateşli tartışmalara girilirdi. Daha serbest bir ortamda gerçekleşen akşam toplantılarında ise Şeyh Abdurrahman el-Kuveyyiz'in nezaretinde dini kitaplardan pasajlar okunurdu.[31] Bazı toplantılarda din dışı konularda da tartışma açılabiliyordu. Tabii ki konu derhal din ile ilişkilendiriliyordu. İbn Suud'un, dünyanın küre şeklinde olmayıp düz olduğuna inandığı ve bu inancını da Kur'an'a dayandırdığı bildirilmektedir.[32] Ulema hiyerarşisinde en üst mevkilerde yer alan Abdullah İbn Büleyhid'in de aynı görüşte olduğu göz önüne alındığında, İbn Suud'un nasıl böyle düşünebildiğine hayret edilmemelidir. İbn Teymiyye'nin *er-Risâletü'l-Arşiyye* isimli eserinde dünyanın yuvarlak olduğunu kabul etmesinin İbn Büleyhid'in fikrini paylaşmayan Necdli alimler üzerinde etkili olduğunu belirten Hafız Wahba, eğer İbn Teymiyye'nin onayı olmasa onların da İbn Büleyhid'den farklı düşünmeyeceklerinden emin olduğunu sözlerine eklemektedir.[33]

---

29 *Muhtârât mine'l-Hutabi'l-Mülkiyye*, Riyad, 1419/1999, i, s.41.

30 Seyyid b. Ali, "Esâlib", s.207.

31 McLoughlin, *Ibn Saud*, s. 116-7.

32 Howarth, *King*, 124; H.B. Sharabi, *Governments and Politics of the Middle East in the Twentieth Century*, Princeton, 1962, s.229.

33 Wahba, *Arabian Days*, s.51.

Sık eş değiştirmesiyle ya da hanım ve cariyelerinin çokluğuya şöhret bulmuş bir insan olmasına rağmen,[34] mezhepdaşları gibi günahkar bir şehir olarak gördüğü Mekke'den bir kadınla veya Şii kökenli bir hanımla asla evlenmeyeceğini etrafındakilere beyan etmesi,[35] mezhebî inancının bir dışavurumu sayılabilir. Nitekim İbn Suud, sayıları iki yüzlü, üç yüzlü rakamlarla ifade edilen nikahlı hanımlarının tamamına yakınını Necdli Arap kabilelerinden seçmişti. Günlük hayatta İbn Suud'un, sofu Vehhabilerde pek rastlanmayan bir tarzda rahat ve esnek davranışlara sahip bir kişi imajı çizdiği gözlenir. Bu karakterinden dolayı İhvan mensuplarından ve bazen de ulemadan gelen sert tenkitlere muhatap olduğuna dair örnekler daha önceki konularda geçmişti. Mesela arkadaşları ve maiyetiyle yaptığı kır gezilerinde yanındakilere şarkı söylettiği, ama bunu yaparken ilkönce çevresinde İhvan'dan bir kimsenin olup olmadığını kontrol ettirdiği ifade edilmektedir.[36] Suudi Arabistan Krallığı'nın ilanı vesilesiyle 1932 yılında resmi bir kutlama şöleni tertip etmeyi planlamış, fakat, Batı kaynaklı bir adet olduğu için böyle bir programa cevaz vermeyen ulemanın gösterdiği tepki karşısında planından vazgeçmek zorunda kalmıştı.[37] Benzer bir olay da 1950 yılında yaşandı. Üçüncü Suudi devletinin fiili kuruluşu sayılan Riyad'ın fethinin, ay takvimine göre 50. yılı kutlama hazırlıkları çok önceden başlamasına rağmen, beklenmedik olaylar bütün planları bozdu. İbn Suud'un çok istediği bu kutlama, Suudi Arabistan'ın dış ülkelerdeki temsilciliklerinde değişik etkinliklerle planlandığı şekilde gerçekleştirildi; fakat ülke içindeki kutlamalar ulemanın engeline takıldı. İslamiyet'e göre iki dini bayram haricinde kutlama olamayacağı yönündeki Riyad başmüftüsü Muhammed b. İbrahim Âl-Şeyh'in fetvası sebebiyle tüm hazırlıklar durduruldu. Cidde'deki yabancı misyon şeflerinin ve üst düzey devlet görevlilerinin katılacağı şölenler son anda iptal edildi. Hazırlanmış olan yemekler şehrin fakirlerine dağıtıldı.[38] Bu tür konularda hassas oldukları bilinen alimlerin, İbn Suud'a İngiliz hükümetince 1935 yılında verilen Bath Şövalyelik

34 Bkz. Howarth, *King*, s.36-7, 126-7.

35 McLoughlin, *Ibn Saud*, s.81.

36 McLoughlin, a.g.e., s.73-4.

37 Wahba, *Arabian Days*, s.171; Williams, *Ibn Sa'ud*, s.254.

38 Philby, *Saudi Arabia*, s.353-4; ez-Ziriklî, *Şibh*, i, s.743-4.

Şeref Nişanı'nın[39] dini hükmü konusunda ne söyledikleri ise tarafımızca bilinmemektedir. Bu önemli olayın vukuunun dar bir çevrede bilindiği ve ulemaya aksetmemiş olduğu şeklindeki bir açıklama, en makul izah tarzı olarak görünmektedir.

Ulemanın tenkit ve yasaklamalarına karşı mesela yıldönümü kutlamaları konusunda suskun kaldığını gördüğümüz İbn Suud'un, ülke güvenliği, kamu yararı gibi üst değerler söz konusu olduğunda alimlerle karşı karşıya gelmekten çekinmemesi, Vehhabi imam hakkında altı çizilmesi gereken diğer bir özelliktir. İlerideki konularda değinileceği gibi o, özellikle eğitim ve teknoloji alanlarında geliştirmek istediği yeniliklere yönelen dini tepkiye sonuna kadar direnmiştir. Ziriklî'nin kaydettiği bir anekdotta, onun, Şia mezhebine reddiye şeklinde yazdıkları bir risaleyi ülke çapında dağıtmak isteyen alimlerin elinden bu risaleyi aldığını, üzerinde çalışıp muhtevasını epey yumuşattıktan sonra iade ettiğini ve bu son haliyle neşrine izin verdiğini görüyoruz. Risaleyi geri verirken alimlere söylediği "sizler siyaset adamları değil din adamlarısınız" cümlesi,[40] onun bakış açısını yansıtmaktadır. II. Dünya Savaşı'nın ilk başlarında Müttefik Kuvvetler'in özellikle Mısır'daki başarısızlıkları İbn Suud'u fazlasıyla üzmüş, üzerindeki bu ruh hali nedeniyle ulemanın sert eleştirilerine maruz kalmıştı. Ulemanın, "müslümanları ilgilendirmeyen kafirler arasındaki kavga" olarak gördüğü bu savaşta İbn Suud'un taraf tutmaması gerektiği yönündeki uyarılar İbn Suud tarafından dikkate alınmamış, Müttefik Kuvvetler yanlısı siyasetini ısrarla sürdürmüştü.[41] 1930'dan sonra görev verdiği bazı üst düzey danışman ve bürokratların kimlikleri, onun siyasi arenadaki eklektik tutumunu sergileyen bir başka görüntüdür. Mekke valiliği ve Londra büyükelçiliği yapan Mısır kökenli devlet adamı Hafız Wahba, Suudi dışişleri teşkilatının temelini atan Lübnanlı Dürzi asıllı bürokrat Fuad Hamza gibi birçok şahsiyet, ulemanın devlet kademelerinde asla görmek istemediği kimselerdi. Fakat Kral bu adamlarından asla vazgeçmedi. İbn Suud'un sadık danışmanı İngiliz Philby'i de burada zikret-

39 Bkz. Algar, *Wahhabism*, s.39.

40 ez-Ziriklî, *Şibh*, i, s.744-5.

41 A. Bligh, "The Saudi Religious Elit (Ulama) as Participant in the Political System of the Kingdom", *International Journal of Middle East Studies*, 17 (1985), s.40.

mek gerekir. 1917'den itibaren otuz beş sene bilfiil İbn Suud'un en yakınlarında bulunan Philby'nin Kral ile olan müslüman olmadan önceki ilişkileri, müslüman olduktan sonraki ilişkilerine kıyasla daha dostça ve samimi bir düzeydeydi.[42]

1924'de boşalan hilafet makamı, hiç bir zaman Vehhabi imamın ilgi odağı olmadı. Bu makam için dünya müslümanlarının genel kabulünü alamayacağı öngörüsü, hilafet makamı için onay veren esas gücün İngiltere olduğunu idrak etmesi veya Wahba'nın tespit ettiği gibi, parçalanmış bir İslam alemi üzerindeki bir halifenin fonksiyoner olamayacağı gerçeği,[43] İbn Suud'u böyle bir siyasi tutumu almaya itmiş olabilir. Şerif Hüseyin sonrasındaki dönemde hilafetin yeniden inşası adına değişik İslami çevrelerce yapılan uluslararası çağrılara İbn Suud'un sürekli suskun kalışı bu politikanın bir sonucudur.[44]

Suudilerin devleti bir hilafet devleti değildir. Bununla birlikte dinin bu devletteki yerinin, tarihteki hilafet devletlerinden daha ağırıklı olduğunu çekincesizce ileri sürmek mümkün görünmektedir. Bu yönüyle Suudi Arabistan, siyaset bilimcilerin "din devleti" tanımlarında belirtilen kriter ve karakterlerin tamamına yakınını taşımaktadır. Dünya ülkelerinin anayasalarını tanıtan araştırma serisinin Suudi Arabistan ile ilgili sayısını kaleme alan A. Shakir, "Suudi Arabistan, modern bir anayasaya sahip olmayan dünyadaki on ülkeden birisidir. Devletin anayasasının Kur'an'dan ibaret olduğu genellikle ifade edilir" şeklindeki bir paragrafla kitabına giriş yapmaktadır.[45] Doğal olarak böyle

---

42 Adı geçenler hakkında bkz. Howarth, *King*, s.100-4, 116, 179-181; McLoughlin, *Ibn Saud*, s.83, 115; Peterson, *Historical Dictionary*, s.59-60, 179-180.

43 Bkz. Wahba, "Wahhabism in Arabia", s.466.

44 İbn Suud, 1931'de Kudüs'de düzenlenmiş olan İslam konferansına davetli olduğu halde katılmamıştır. Niçin katılmadığı konusunda çeşitli spekülasyonlar yapılmakla beraber, bu konferansın gizli amacı konusunda Şeyh Reşid Rıza'nın söyledikleri İbn Suud'u toplantıya katılmaktan vazgeçiren gerçek neden olabilir. İddiaya göre, Hindistan Hilafet Komitesi'nin başındaki Şevket Ali ve arkadaşları, son Osmanlı halifesi Abdülmecid'i tekrar halife ilan ederek İngilizlerin de yardımıyla Mekke'ye getirmek istiyorlardı. İbn Suud ile yakın irtibat halinde bulunan Arap milliyetçisi Reşid Rıza'nın bu iddiası, Hicaz'ı da tehlikeye düşürecek bir girişimin başlatılacağı böyle bir konferanstan İbn Suud'u uzak tutmuş olabilir. Bilgi için bkz. T.A. Harrân, "es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'l-Melik Abdilazîz ve Sevâbituhu'l-İslâmiyye", *Mecelletü Câmi'ati Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye*, 24 (1419/1999). s.453-5.

45 A. Shakir, *Constitutions of the Countries of the World: Saudi Arabia*, New York, 1976, s.1.

bir siyasal çerçevede, Kur'an'ı ve Kur'an'dan sonra şeriatın ikinci kaynağı olan sünneti yorumlayacak, bu kaynaklardan çıkarılan hükümleri yönetim mekanizması ve adalet sistemi içinde işlevsel hale sokacak bir güce ihtiyaç vardır ki bu gücü Suudi Arabistan'da Vehhabi ulema kullanmaktadır. Suudi devletinin siyasal eliti içinde ulemanın önde gelen konumu, halkı Sünni olan günümüz müslüman ülkelerinin hiç birinde rastlanmayan düzeyde seçkin ve etkili bir konumdur.

İlk defa 1744 Dir'iye sözleşmesinde şekil bulan ve günümüze kadarki Suudi devletlerinin meşruiyyet kaynağını teşkil eden umera ve ulemanın yönetimdeki işbirliği, İbn Abdülvehhab'ın ilham kaynağı İbn Teymiyye'nin (ö.728/1328) siyaset teorisi sayılan şer'i siyaset (*es-siyâsetü'ş-şeri'yye*) doktrininin tabii bir gereğidir. "Şeriata göre ve şeriat yardımıyla yönetim" anlamına gelen *es-siyâsetü'ş-şer'iyye*, "dinin iki direği olan kitap ve kılıç"ın uygulayıcıları olan ulema ve umerayı meşru iktidarın vazgeçilmez en üst düzey iki erki olarak kabul eder.[46] Devlet yöneticiliğini, Hz. Peygamber'den tevarüs eden kutsal bir vazife olarak değil, dinin selameti ve ümmetin salahı için yerine getirilmesi vacip dünyevi bir görev olarak telakki eden İbn Teymiyye, hilafet veya imamet meselelerini teorisinde neredeyse tümüyle ihmal etmiş, hatta hilafetin nazari temellerini eleştirmiştir. Şeriatın ve ümmetin yararına çalışan herhangi bir otorite, fiili bir hükümet, iktidarı elde etme biçimi nasıl olursa olsun, kendisine itaat edilmesi vacip olan bir devlet hüviyetindedir. Hz. Peygamber'in mirasçıları olan ulema da, bu devletin başındaki umeraya, hayatın şeriata göre tanzimi için rehberlik yapar, yardımda bulunur.[47]

Teoride söz konusu düşünceden mülhem bir siyasi meşruiyeti kendisine dayanak yapan Suudi yönetiminde ulemanın yeri, zaman ve şartlara göre düşüşler veya yükselişler gösterse de her zaman öncelikli bir konumda olagelmiştir. Bir alim, kadılık (hakimlik) ve müftülük görevlerinde bulunabileceği gibi, vaiz veya hatip olarak çalışabilir, ya da bir camide beş vakit namazın kıldırılmasından sorumlu bir imam olabilir. *Habîr* (uzman) diye adlandırılan alimler, dini ilimlerde derinleşmiş

---

46 E.I.J. Rosenthal, *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, İstanbul, 1996, s.84-5.

47 İbn Teymiyye'nin siyaset düşüncesinin söz konusu yönleri hakkında bkz. Rosenthal, a.g.e., s.75-89; H.T. Mücahid, *Farabi'den Abduh'a Siyasi Düşünce*, İstanbul, 1995, s.168-178.

kimseler olarak tanınırlar. Mürşid veya muallim olarak çağrılanlar ise, ya eğitim için tahsis edilmiş bir mekana devam eden ya da bir camide belli vakitlerde toplanan öğrencilere (*tullâbü'l-ilm*) başta tevhit olmak üzere çeşitli dini konularda düzenli dersler veren kişilerdir. Bu görevlerden sadece birini yapan alimler olduğu gibi, profosyonel veya gönüllü olarak birkaç görevi birden üstlenen alimlere de sıklıkla rastlanır. Bu vazifeler genelde bir nevi devlet memurluğu şeklinde icra edilirler ve alimler yaptıkları iş karşılığında aylık maaş alırlar. Ek gelir için ticaret veya ziraatla meşgul olan alimler de bulunmaktadır. Sırf memurluk (*mansıb*) almamak için bu tür işlere yönelen veya maddi durumu iyi olması dolayısıyla, yerine getirdiği dini görevler karşılığı maaş almaktan imtina eden *zâhid* alimlere de ulema sınıfı içinde az da olsa rastlanmaktadır. Kadılık, müftülük ve diğer görevlere getirilmede esas olan, resmi atamadır. *Mansıb*ların babadan oğula veya ağabeyden kardeşe geçtiği yer yer görülse de bu durum genel bir teamülün sonucu değildir. Üst düzey ulemanın atama ve yer değiştirmelerdeki yetkisi aracı bir yetkidir. Nihai karar ve onay, krala yani imama aittir.[48]

Din-devlet ilişkisi açısından rollerini konu edineceğimiz ulema, üst sınıf alimlerdir. Bunlar bir bölgenin veya büyük şehirlerin müftü veya kadıları olabileceği gibi, Yüksek Fetva Meclisi (el-Meclisü'l-A'lâ li'l-İftâ) veya Şeriat Fakültesi gibi yüksek bir dini kurumda görev yapan ya da bakanlık[49] gibi üst bürokrasi kurumlarında yer alan alimler de olabilir. Her şeyden önce bu alimlerden beklenen, krala veya veliahdına bey'atlerini sunmalarıdır. Ulema, iktidarın el değiştirmesine bu yolla onay vermiş olur ve yeni iktidar bu şekilde meşruiyet kazanır. Devletin çıkardığı dini yönü bulunan yasa, yönetmelik gibi kararların asıl mercii çoğunlukla ulemadır. Din dışı konuların siyasi, sosyal veya iktisadi zorunluluklardan dolayı din ile ilişkilendirilmeleri gerekiyorsa, yine bu durumda ulemanın görüş bildirmesi beklenir. Ulemanın üzerin-

---

48 A. Layish, "'Ulamâ and Politics in Saudi Arabia", [*Islam and Politics in the Modern Middle East*, London&Sydney, 1984] içinde, s.30-2; Kostiner, *The Making*, s.73-4.

49 Suudi Arabistan'da ilk defa 1953'de bakanlar kurulu (el-Meclisü'l-Vüzerâ) tesis edildi. Kral tarafından atanmış bakanlardan oluşan bu kabinede, eğitim, yüksek öğretim, adalet gibi bakanlık görevleri değişik zamanlarda ulema içinden gelen bakanlarca üstlenildi, bkz. Bligh, "The Saudi Religious Elit", s.43-4.

deki bu sorumluluğun önemi, Suudi Arabistan'ın yakın tarihinde özellikle kriz zamanlarında kendini göstermiştir. Suud b. Abdülaziz'in 1964'de krallıktan azledilmesi ve yerine Faysal b. Abdülaziz'in geçmesi hadisesinde yapılan işin asıl meşruiyet kaynağı, başmüftünün başkanlığındaki on iki alimin yayınladığı bir fetva olmuştu. Bir sonraki bölümde detaylıca konu edilecek olan 1979'daki Mescid-i Haram baskını sırasında eylemcilere Harem içinde müdahale yetkisi, yine Kral Halid'in talebi sonucunda ulema tarafından devlete verilmişti ve bu yetki sayesinde güvenlik birimleri istedikleri gibi müdahale etme serbestiyeti kazanmışlardı.[50]

Ulema, devlet üzerindeki ve sosyal hayat içindeki etkin rolünü genellikle belli dini kurumlar kanalıyla oynar. Suudi Arabistan'daki bu çeşit kurumlar arasında ilk akla gelen, Hey'etü Emr bi'l-Ma'rûf ve Nehy ani'l-Münker (İyiliği Emretme, Kötülüğü Yasaklama Heyeti)'dir. İlk başında Vehhabi pratiklerin toplum düzeni içinde icrası amacıyla yarı-profosyonel bir tarzda işlev görmüş olan bu teşkilat, sonraki yıllarda devletin idari organizması içine dahil edilmiştir. Şeyh ailesinden Abdülaziz b. Abdüllatif, Riyad'ın fethini müteakip 1903 yılında bu kurumun ilk şekli olan Riyad hisbesinin başına getirilmiş, ondan sonra sırasıyla yine aynı aileden Abdurrahman b. İshak, Ömer b. Hasan ve Şeyh Abdüllatif bu görevi üstlenmişlerdir. Bu teşkilat, Hicaz'da 1926'da, Ahsa'da ise 1937'de Hey'etü Emr bi'l-Ma'rûf ve Nehy ani'l-Münker adıyla resmi bir devlet kurumu olarak çalışmaya başladı. Hicaz teşkilatının kuruluşunu Necdli alim Abdullah İbn Büleyhid üstlendi. Hicaz Hey'eti'nin çalışma usulü ve Hey'et çalışanları konumundaki mutavvilerin görevleri ile alakalı yönetmelik İbn Büleyhid'in talebiyle Mekkeli alim Muhammed Behcet el-Baytar'a hazırlatıldı.[51]

Hey'et, şehir, kasaba ve mahallelerdeki şubeleriyle ülke çapında organize olmuştur. Bir nevi zabıta olarak görev yapan kurum çalışanlarına mutavvi adı verilmektedir. Yakın zamana kadar mutavvi olabil-

---

50 Bkz. Layish, "Ulamâ", s.48-51. Devlet-ulema ilişkisi hakkında ayrıca bkz. W. Och senwald, "Saudi Arabia and the Islamic Revival", *International Journal of Middle East Studies*, 13 (1981), s.283-4; M. Openshaw, "Religion and Regime Legitimicy: Al-Saud, Wahhabism, and Saudi Arabian Politics", *Journal of Arab, Islamic and Middle East Studies*, 1/2 (1994), s.81-6.

51 el-Yâsînî, *ed-Dîn*, s.77-9; Seyyid b. Ali, "Esâlib", s.260.

mek için bir yüksek okulu bitirmek veya belirli bir sınavı geçmek gerekmiyordu. "Dini bütünlük ve iyi hal" tezkiyesi almış vatandaşlar bu göreve gelebiliyorlardı. Hey'et'in sorumluluk ve denetim sahası oldukça genişti. Çarşı, cadde ve sokaklarda umumi edep kurallarına uymayan davranışlara müdahale etmek, bu bağlamda özellikle kadın, erkek ilişkilerini ve kıyafetleri kontrol, kadın terzilerinin ve mağaza vitrinlerinin denetimi, eğlence yerleri olarak işlev gören mekanların denetimi, müzik enstrümanlarının, üzerinde canlı resim bulunan eşyanın satışının engellenmesi, içki, sigara kullanım ve satışının engellenmesi, sesli ve basılı yayınların sahih akideye ve İslam ahlakına uygun olup olmadıklarının denetimi, Ramazan kontrolleri ve hac sırasında hacıların aşırılık (*ğulüv*) ve bid'atlere yönelmelerinin önlenmesi, Hey'et'in başlıca görevleri arasındaydı. Müşterinin aldatılmaması için yapılan esnaf üzerindeki zabıta kontrolleri de bu kurumun görev alanı içindeydi. Fakat mutavvilerin halk ile doğrudan temasları çoğunlukla ezan okunduğunda gerçekleşmekteydi. Sokaktaki ahalinin camiye yönelmesinin sağlanması ve cemaatle namaz sırasında açık olan dükkanların kapatılması, mutavvilerin başlıca vazifeleriydi.

Bugünkü Suudi Arabistan'da Hey'et, sözü edilen görevlerinin bir kısmını eski ciddiyetiyle sürdürmektedir. Fakat bazı görevleri artık işlevini yitirmiştir. Örneğin sigara denetimi artık yapılmamaktadır. Mutavvilerin zaman zaman yetkilerini aşarak dini gayretlerinin saikiyle aşırı davranışlara yönelmelerine bir önlem olarak Hey'et ile Eminiyet Müdürlüğü (Şurta) 1930'da bir çatı altında birleştirildi. Önceden tutuklama, yargılama ve hapsetme yetkilerine sahip olan Hey'et, bunların bir kısmını polise devretmek zorunda kaldı. Özellikle 1976'dan sonraki idari düzenlemelerle içişleri, sağlık, ticaret ve maliye bakanlıkları ve belediyelere bağlı birimler, Hey'et'in görevlerinin birçoğunu kendi üstlerine aldılar. Hac ve Ramazan denetimleri ile cemaatle namaz hususundaki görevler bugün Hey'et'in uhdesinde kalan başlıca sorumluluk alanlarıdır.[52]

Ulemanın kontrolündeki diğer bir önemli devlet kurumu, İdâretü'l-Buhûs el-İlmiyye ve'l-İftâ ve'd-Da've ve'l-İrşâd (Dini Araştırmalar, Fet-

---

52 Hey'etü Emr bi'l-Ma'rûf ve Nehy ani'l-Münker hakkında bkz. Vasiliyev, *Târîh*, s.355-6; el-Yâsînî, a.g.e., s.77-80; Layish, "Ulamâ", s.35-6; *er-Riyâd: Hadâra 'Arîka ve Hadâra Zâhir*, Riyad, 1413/1993, s.145-6.

va, Da'vet ve İrşad Dairesi)'dır. Kurum, "ülkedeki ulemanın genel başvuru mercii olsun diye" zamanın başmüftüsü Muhammed b. İbrahim Âl-Şeyh'in girişimiyle Dârü'l-İftâ ve'l-İşrâf ale'ş-Şuûni'd-Dîniyye (Fetva ve Din İşleri Denetim Kurulu) adıyla 1954 yılında kurulmuştur. Kurumun başına 1971'de İbrahim b. Muhammed Âl-Şeyh, 1975'de de Abdülaziz İbn Bâz getirilmiştir. 1971'de kurulan Hey'etü Kibâri'l-Ulemâ (Yüksek Alimler Heyeti) ile birlikte İslami Da'vet Genel Sekreterliği, Da'vet İşleri Temsilciliği, Hac İşleri İslami İkaz Genel Sekreterliği ve Yayın-Tercüme Genel Dairesi olarak beş şube ile faaliyet gösteren İdâre'nin, özelde kralın görüş istediği konularda görüş beyan etmek, genelde ise, müslümanların inanç, ibadet ve günlük hayatla alakalı karşılaştıkları sorunlara çözümler sunmak şeklinde iki ana görevi bulunmaktadır. Ülke içinde ve dışında Suudi rejiminin dini meşruiyetini savunan yayın faaliyetlerinde bulunmak, dini eğitim halkaları ve vaaz programları düzenlemek, dini konularda araştırmalar yaptırmak ve sonuçlarını yayınlamak, hac ibadeti hakkında aydınlatıcı sözlü ve basılı etkinlikler yapmak, bu kurumun başlıca faaliyet alanlarını oluşturmaktadır.[53]

İdâre'ye bağlı Da'vet İşleri Temsilciliği (Vekâletü Şuûni'd-Da've), Arabistan dahilinde ve haricinde da'vet çalışmalarını organize eden iki alt şube ile faaliyet göstermektedir. Dış ülkelere yönelik Vehhabi da'vet çalışmalarının İbn Suud zamanında başlatıldığını görmekteyiz. Necdli alim Şeyh Abdülaziz b. Reşîd'in, İbn Suud'un emriyle Endonezya'ya gönderildiğini öğreniyoruz. "Başkent Cakarta'da ilk selefi medreseyi kuran kişi" olarak tanıtılan Şeyh Abdülaziz, vefat edinceye kadar Endonezya'da çalışmalarını sürdürmüştü.[54] Daha sonra üzerinde ayrıca duracağımız Rabıta teşkilatı ise özellikle 1970'lerden sonra selefi da'vetin dünyanın değişik yerlerine ulaşması için bu teşkilatla işbirliği halinde çalışmaktadır.

İdâre'nin sorumluluğundaki diğer bir görev olan kitap basım işinin başlangıcı da 1920'li yıllara dayanmaktadır. Basımların büyük bölümünü, İbn Suud'un maddi desteğiyle Muhammed Reşid Rıza üstlen-

---

53 İdâretü'l-Buhûsü'l-İlmiyye ve'l-İftâ ve'd-Da've ve'l-İrşâd hakkında bkz. el-Yâsînî, a.g.e., s.80-1; er-Riyâd, s.147-151; Layish, a.g.e., s.34-5.

54 Harrân, "es-Siyâsetü'l-Hâriciyye", s.448.

miştir. Bu kitaplar Kahire'deki ona ait Menar Matbaası'nda basıldı. 1927'de İbn Abdülvehhab'ın *Tevhid* ve *Keşfü'ş-Şubuhât* gibi risaleleri bastırılarak dini ilimler tahsil eden öğrencilere parasız olarak dağıtıldı. Sonraki yıllarda ise el-Beğavî'nin ve İbn Kesîr'in tefsirleri, yine İbn Kesîr'in tarih kitabı *el-Bidâye*, İbn Kayyım'ın *Ravdatü'l-Muhibbîn*'i basılı hale getirildi. 1930'da Mekke'deki Selefiyye Matbaası'nda Osman b. Bişr'e ait olan meşhur Necd tarihi *Unvânü'l-Mecd* yayımlandı. İbn Ebî Ya'lâ'nın *Tabakâtü'l-Hanâbile*'si üzerine en-Nablusî'nin ihtisarı yine ilk bastırılan kitaplar arasındaydı. Necdli alimlerden İbn Ğannâm'ın *Ravdatü'l-Efkâr*'ı ile İbn Sehmân'ın divanı ise Hindistan'da neşredildi.[55] Dünyanın ekonomik buhranda, Suudi hazinesinin de krizde olduğu bir zamanda kralın emriyle bastırılan bu kitaplar, Philby'e göre, devletin maliyesine oldukça ağır bir yük getirmişti.[56] Fakat, ekonomik problemlerin artık geride kaldığı yıllarda kurulmuş olan söz konusu İdâretü'l-Buhûs, Vekâletü Şuûni'd-Da've gibi kuruluşlar, bedava dağıtılmak üzere yüzlerce kitabı hiç bir masrafdan çekinmeden en kaliteli şekilde bastırdılar. Bunların birçoğu müslümanların konuştuğu çeşitli dillere çevrilerek, ilgili ülkelerde veya hac mevsiminde hacılara bedava dağıtıldılar. İbn Abdülvehhab'ın kitaplarının yanısıra, Abdurrahman el-Usaymî'nin *Tahrîmu Halki'l-Lihan*'ı (Sakalları Kesmenin Haramlığı), Hamad İbn Muammer'in *İrşâdü'l-Müslimîn fî'r-Red ale'l-Kubûriyyîn*'i (Kabir Zlyaretçilerine Ret Konusunda Müslümanları İrşad), Abdurrahman es-Sa'dî'nin *Hükmü Şurbi'd-Duhân*'ı (Sigara İçmenin Hükmü) ve Muhammed Sultan el-Ma'sûmî'nin dört mezhepten birisinin taklidinin zorunlu olup olmadığına dair risalesi, İdâretü'l-Buhûs tarafından bastırılan kitaplar arasında başlıkları hemen hatırlanacak olan birkaç tanesidir.[57]

Suudi Arabistan'daki ilk yüksek öğretim kurumu, 1949'da Mekke'de açılan Şeriat Fakültesi'dir. Dönemin başmüftüsü Muhammed b. İbrahim Âl-Şeyh'in girişimiyle aynı adı taşıyan başka bir fakülte 1953'de Riyad'da açılmıştır. Bu iki fakülte, 1961'de Riyad'da kurulan Muhammed b. Suud Üniversitesi'nin ve 1980'de Mekke'de kurulan

55 M. eş-Şuvey'ir, "Erbitatü'l-'İlm fî Medîneti'r-Riyâd fî 'Ahdi'l-Melîk Abdilazîz", *ed-Dir'iyye*, 9 (1421/2000), s.246-7; Harrân, a.g.e., s.448.

56 Philby, *The Heart*, s.297.

57 Diğer kitaplar için bkz. el-Yâsînî, *ed-Dîn*, s.80-1.

Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nin çekirdeklerini oluşturmuşlardır. Bu nedenle bugün bile bu üniversiteler, mesela Amerikan ARAMCO petrol şirketinin girişimiyle 1975'de Dahran'da kurulan Kral Fahd Üniversitesi'ne kıyasla çok daha koyu muhafazakar bir öğretim kadrosuna ve dini ağırlıklı eğitim müfredatına sahiptirler. Mısır'ın neo-sosyalist devlet başkanı Nasır'ın İslam dünyasının etkili ve geleneksel yüksek öğretim kurumu sayılan el-Ezher Üniversitesi'ni yeniden yapılandırma girişimi, alternatif bir yüksek öğretim kurumunun Suudi Arabistan'da doğmasına neden olmuştur. Nasır'ın elindeki bir el-Ezher'in eski itibarını ve güvenilirliğini yitirmiş olacağını düşünen Suudi dini yetkilileri, dünya çapındaki tanınmış müslüman ilim adamlarıyla istişareleri neticesinde 1961 yılında Medine'de İslam Üniversitesi'ni açtılar. Bu yeni üniversitenin akademik kadrolarının çoğu, değişik müslüman ülkelerden davet edilen ilim adamları tarafından dolduruldu. Özellikle, Nasır ve Baas rejimlerinin takibatından kaçan aktivist kimlikleriyle tanınmış İslamcı ilim adamlarına üniversitede görev verilmesi bu eğitim kurumunun ününü İslam dünyasında artırdı. Meşhur Vehhabi alim Abdülaziz İbn Bâz'ın bu üniversitede uzun süre rektörlük yapması, bu kurum vasıtasıyla Vehhabi-İslamcı sentezine dayalı yeni bir atmosferin oluşmasının zeminini hazırladı. Öğrencileri ise çoğunlukla, başka ülkelerden gelen ve burs yardımıyla okuyan gençler oluşturuyordu.[58]

Sözü edilen üç üniversitedeki ilgili birimler, Suudi Arabistan'daki ulema sınıfının 1950'lerden sonraki yeni jenerasyonunun mezun olduğu eğitim kurumları oldular. Dolayısıyla Necd'in geleneksel dini tedrisatından geçerek alim sıfatını kazanmış eski jenerasyondan din adamlarının dini (ve seküler) devlet kurumlarındaki istihdam oranları hızla azaldı. Bu durumun en çarpıcı sonuçlarından birisi, Adalet Bakanlığı, Hac ve Evkaf Bakanlığı gibi önemli kurumlardaki üst düzey görevlere, Necdlilerin yerine yüksek dini eğitim almış Hicazlıların atanmaya başlamasıdır.[59] Adalet, iftâ, talim ve terbiye işlerinde, Hey'etü Emr b'l-Ma'rûf, İdâretü'l-Buhûs gibi yüksek dini kurumların kadrolarında ve ülkenin (1979 sayımındaki)[60] 17.000 camisinde gö-

58 Layish, "Ulamâ", s.37; W. Rugh, "Emergence of a New Middle Class in Saudi Arabia", *The Middle East Journal*, 27 (1973), s.11-2; Abir, *Saudi Arabia*, s.18-9.

59 Bkz. Rugh, a.g.e., s.14.

60 Layish, "Ulamâ", s.40.

rev yapan imam ve hatipler arasında Necdli-Vehhabi ağırlığın azalma sürecine girdiği ve kadrolarda etnik köken ve dini zihniyet çeşitliliğinin var olmaya başladığını gözlemlemek mümkündür.

Bu bağlamda, Muhammed b. Abdülvehhab'ın torunlarından oluşan Şeyh sülalesinin (Âl-Şeyh) Suudi ulema sınıfı içindeki değişen konumundan bahsetmek yerinde olacaktır. Bu konuda bir araştırması bulunan Bligh, Şeyh ailesinin dini kurumlarda ve buna bağlı olarak devlet üzerindeki etkisinin eskiye nazaran oldukça gerilemiş olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu gerilemenin birden fazla nedeni bulunmaktadır. Birinci ve ikinci Suud devletleri dönemlerinde Osmanlı yönetiminin ailenin hemen hemen tüm mensuplarını değişik vesilelerle Mısır'a sürgüne göndermiş olması, fakat sürgüne gidenlerin sadece bir bölümünün Necd'e geri dönmesi, Âl-Şeyh'in nüfusunun Âl-Suud'un nüfusundan az olmasının başlıca sebebidir. Suudi prenslerinin çok eşli evliliklerine kıyasla Şeyh ailesi mensuplarının genellikle bir, en fazla da iki hanımla evli olmaları, onların devlet eliti içindeki nüfuslarını düşüren diğer bir doğal neden olmuştur. Bligh'e göre asıl önemli neden, artık ailenin genç üyelerinin dini eğitim almak istememeleridir. 1979-1980 eğitim öğretim yılında Riyad'da üniversiteye kayıtlı Âl-Şeyh'e mensup 33 öğrenciden sadece 13'ünün dini ilimlerle ilgili bölümlerde okuduklarını kaydeden el-Yâsinî, Bligh'in tespitini doğrulamaktadır.[61] Suudi prenslerin Âl-Şeyh kızlarıyla evlilikleri 1940'lardan bu yana oldukça azalmış, bu durum ailenin kraliyet ailesiyle olan bağlarını eskisine oranla dramatik şekilde zayıflatmıştır. Ulema arasındaki söz konusu gerileme, 1971'de tesis edilen Hey'etü Kibâri'l-Ulemâ içindeki konumlarından açıkça anlaşılmaktadır. Hey'et'i oluşturan on yedi üyeden sadece birinin İbn Abdülvehhab torunlarından olması bu konuda yeterli bir fikir vermektedir.[62] Ulema sınıfı içindeki bu düşüş, tümüyle bir gerileme manasında anlaşılmamalıdır. Suudi rejiminin ideolojisi aynı kaldıkça Şeyh ailesinin ülkedeki prestijli konumu gerileme trendinde de olsa sürecektir. Tarım, ekonomi gibi bakanlıklarda ve üst bürokrasideki Âl-Şeyh mensupları ve aynı aileden başarılı işadamlarının mevcudiyeti günümüz Suudi devlet eliti içinde, fakat bu defa seküler

61 el-Yâsînî, *ed-Dîn*, s.81.

62 Bligh, "The Saudi Religious Elit", s.37-9. Ayrıca bkz. Layish, "Ulamâ", s.41; M.C. Peck, "Al Shaykh Family", *Encyclopedia of Modern Middle East*, I, s.126-7.

alanlarda, Şeyh ailesinin itibar ve imtiyazının devam edeceğini göstermektedir.

Vehhabi dini düşüncesinden kaynaklanan bir devlet ideolojisini Suudilerin önceki devlet tecrübelerinden miras alan ve bu ideolojinin beslediği askeri başarılarla sınırları belli bir ülke ortaya çıkaran Abdülaziz İbn Suud, Suudi Arabistan adını verdiği ülkesinin yönetiminde Vehhabi ulemaya ve ulemanın denetimindeki dini kurumlara bu bölümde belirtildiği şekilde geniş sorumluluklar ve imtiyazlı yetkiler tevdi etti. Böylece bir din devleti ortaya çıkmış oluyordu. Suudi Arabistan'ın din devleti olma karakteristiği günümüze kadar değişmedi. Fakat özelde Vehhabiliğin genelde ise dinin toplumdaki somut yansımalarında ve devletin işleyisindeki müdahale güçlerinde önemli değişiklikler meydana geldi. Bundan sonraki bölümlerde değinilecek söz konusu değişim, kendiliğinden oluşan, kolay ve zahmetsiz bir sürecin neticesi değildi. Bu süreç sancılı bir süreç oldu. Tarihte ve günümüz toplumlarında benzeri nadir görülecek biçimde dramatik ve keskin sosyal dönüşümler bu sürece şekil verdi.

2.2. - Atılımlar, Direnişler ve Sorunlar

Bir devrimin ilk heyecanının yok olması durumu için Fransız Devrimi tarihçilerinin kullandıkları bir terim olan *Thermidor*, genel hatlarıyla yeni düzenin yapılanma ve merkezileşme sürecine girdiği ve devrimin gerçekleşmesinde en önemli görevleri üstlenmiş olan şiddet odaklarının tasviye edildiği bir dönemin ifadesi olarak anlam kazanmaktadır. İbn Suud'un İhvan'dan aldığı güçle Arabistan'da geniş bir otorite alanı oluşturmasını bir devrime benzeten Edens, bu "devrim"in *Thermidor*'unun Hicaz'ın fethiyle beraber başladığına vurgu yapmaktadır. Vehhabilerin Hicaz'dan uzak tutulmaları, İhvan'ın tasviyesi, ülkedeki Şiilere gösterilen nisbî hoşgörü ve ekonomide lâkaytlık, Edens'a göre Suudi *Thermidor*'un en önemli göstergelerini oluşturmuşlardır.[63]

Eğer Suudi Arabistan için bir *Thermidor* dönem kabul edilecekse, bu dönemin Hicaz'ın işgali ile başladığı tespitini kabul etmekle be-

63 D.G. Edens, "The Anatomy of the Saudi Revolution", *International Journal of Middle East Studies*, 5 (1974), s.60-1.

raber, Fransız Devrimi'nin Marat'ı, Danton'u ve Robespierre'inin veya Napoleon'unun ayrı ayrı Suudi karşılıkları bulunmadığının altını çizmek gerekiyor. Şiddetin, baskının ve dışlamacılığın arkasında olduğu kadar uzlaşma, esneklik ve içlemeciliğin de arkasında elini gördüğümüz İbn Suud, en azından 1938'de petrolün bulunmasına kadarki dönem göz önüne alındığında ülkede olumlu veya olumsuz sonuçlar doğuran tüm dini politikaların ve siyasi programların planlama ve yürütücüsü olan tek aktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

İşgali sonrasında İbn Suud'un Hicaz'da sergilediği dini ve siyasi esneklik,[64] Suudi Arabistan'da gelecekte gerçekleşecek büyük değişimlerin ilk işareti belki de tetikleyicisi olmuştur. Benzer esnek politikaların yansımalarını Hicaz dışındaki diğer eyaletlerde de görebilmek için ülkede petrolün çıkmasını beklemek gerekecektir. İhvan'ın tamamıyla tasviye edildiği tarih olan 1930 ile petrolün çıkmaya başladığı tarih olan 1938 arasındaki dönem, müdahaleci sosyal ve siyasi faktörlerin fazla rol almadığı ve tabii mecrası içinde oluşmuş bir değişimin yaşandığı bir süreci gözler önüne sermektedir. Hicaz'dan esmeye başlayan değişim rüzgarı doğal yolunda ilerlemiş, önüne çıkan engelleri ise yıkıp devirmeden geçmiştir.

Değişimi en iyi farkedenlerin, "dışarıdan" gözlemciler olduğu gerçeğinden yola çıkarak, gerek Hicaz'daki gerekse diğer eyaletlerdeki yabancıların tespitlerini, değişimin göstergeleri olarak kaydetmek gerekiyor. İbn Suud'un Hicaz'ı fethinin 1929'daki dördüncü yıldönümü kutlamalarını Hicaz'da izleyen bölgedeki İngiliz diplomatları, gözlemledikleri yenileşmenin tahminlerinin üzerinde olduğunu raporlarında bildirmektedirler. Fotoğraf çekiminin törenlerde serbest oluşu hemen dikkatleri çekmiştir. Hatta bu iş için Mısır'dan profosyonel fotoğrafçılar getirilmiştir. Açıkta sigara içenlerin sayısı da oldukça fazladır. Fakat kutlamaların üzerinden daha üç ay geçmeden, Hey'etü Emr bi'l-Ma'rûf, dini lâkaydlığı sona erdirmek için bir dizi önlemi yürürlüğe koymuştur. Çocukların oynadıkları ağız mızıkalarını da kapsayacak şekilde genişletilen bu denetimler uzun süre devam edememiştir. 1930 Mayıs'ına ait bir raporda, gramofon sesinin artık Cidde caddelerinde duyulabildiği belirtilmektedir. Necdli erkeklerin kullandıkları baş örtü-

64 Bkz. "Sertlik ve Esneklik Arasında Vehhabiler, İbn Suud ve Hicaz" bölümü.

sünü Hicaz'daki memurlara da mecbur tutan resmi kıyafet yönetmeliği dışında, Hicazlılar yeni mecburiyetler veya yasaklar ile karşı karşıya kalmamışlardır. İngiliz elçiliğinin hemen yakınında bulunan ilkokuldaki çocukların, Hicaz'in fethinin beşinci yıldönümü kutlamalarına hazırlık olarak yaptıkları müzik korosu çalışmaları diplomatların dikkatinden kaçmamıştır.[65] Cidde'de yerleşik gayri müslimler için sınırlı miktarda alkollü içkinin dahi şehre sokulabildiği iddialar arasındadır.[66]

Sosyal gevşeme sadece Hicaz'a mahsus değildir. İhvan baskısının ortadan kalkmasından sonra Necd'de de sınırlı ölçülerde bir rahatlama gözlenmektedir. İhvan'ın yasakladığı rebâbe denilen yaylı müzik aletinin 1930'dan sonra bedeviler arasında tekrar yaygın olarak kullanılmaya başlandığını Dickson kaydetmektedir. Yine Dickson, aynı yıllarda sigara içimi konusunda kendiliğinden bir serbestliğin oluştuğunu farketmiştir. Riyad'da, Fidâviyye denilen İbn Suud'un hizmetçi grubu içinde ve belirgin şekilde Suud ailesi mensupları arasında sigara içenlerin sayısı oldukça fazlalaşmıştır.[67] Philby ise dikkatini cadde ve çarşılara çevirmiş, ezan okunduğunda Riyad'daki caddelerin ve çarşının eskiden olduğu gibi boşalmadığını kitabında kaydetmiştir. Ancak Philby, Riyad dışındaki Necd'in diğer şehir ve kasabalarında mutavvilerin gücünün hala devam etmekte olduğunu sözlerine eklemektedir.[68]

Yakın tarihin en önemli icatları olan otomobil, telgraf, telefon, radyo, televizyon gibi teknoloji ürünü araçların Suudi Arabistan'a girişleri ve yaygın olarak kullanım alanı bulmaları kolay olmamıştır. Bu tür eşyanın ülkeye girişi de diğer modern yeniliklerde görüldüğü gibi Hicaz yoluyla olmuştur. Hicaz'ın fethi sırasında bir düzine kadar olan motorlu araç sayısı birkaç yıl içinde hızla artarak 1930'da 1500'e ulaşmıştır.[69] Hacıların taşınmasında kullanılan motorlu araç sayısı Şerif yönetimi sırasında sadece dört iken bu sayı İbn Suud'un yönetimindeki ilk üç yıl sonunda 1200'lere kadar çıkmıştır.[70] Fakat Vehhabiler-

65 Bkz. Sluglett, "The Precarious Monarchy", s.41-2.

66 Lacey, *The Kingdom*, s.245. Ayrıca bkz. Vasiliyev, *Târîh*, s.355.

67 Dickson, *The Arab*, s.217, 520.

68 Philby, *Arabian Jubilee*, s.103.

69 Armstrong, *Lord*, s.285.

70 Philby, "Arabia- 1926-1929: Three Years of Wahhabi Rule", *The Contemporary Review*, 135 (June 1929), s.715.

ce "gavur icadı" olarak nitelen otomobilin Necd'e girişi olaylı olmuştur. Havta kasabasına giren ilk kamyon halk tarafından çarşı ortasında ateşe verilmiş, kamyon şöförü olaydan yaralı olarak kurtulmuştur.[71] Uçağa karşı olan dini tepki ise, bazı alimlerin uçağa bindiklerinin duyulmasıyla hafiflemiştir. Philby, resmi ziyaret maksadıyla uçakla Mısır'a gidecek bir alimin pasaportuna yapıştırılacak fotoğrafın sorun haline geldiğini, en sonunda Mısır'daki ilgili bakanlığın bu alimi fotoğraf beyanından muaf tutmasıyla sorunun halledildiğini konuyla ilgili bölümünde not etmektedir.[72]

Telsiz, telgraf, telefon ve radyo karşısında ulemadan gelen tepkinin yumuşatılmasında İbn Suud'un oynamış olduğu rol önemli görünmektedir. Telgraf ve telefonu işletmek için insanların cin ve şeytanları istihdam ederek Allah'ın işine ortak koştuklarına inanan alimlerin başında yer alan Abdullah b. Hasan Âl-Şeyh'i ikna için İbn Suud tarafından görevlendirilen zamanın Mekke valisi Hafız Wahba, başından geçenleri kitabında ayrıntısıyla anlatmaktadır. Hz. Hamza'nın türbesine giderlerken yol üstündeki telgraf istasyonunda arabalarını durduran Wahba, Şeyh Abdullah'ı istasyonun içine bir göz atmaya ikna etmişti. Şeyh'in içeride var olduğunu zannettiği, kendileri için sihir yapmaları karşılığında insanların cinlere sundukları kemik, boynuz, yün gibi malzemeyi binada bulamayan Şeyh, görevli teknisyenin telgrafın nasıl işlediğine dair verdiği bilgilerle mutmain olarak istasyondan çıkmıştı.[73] Hicaz ile Riyad arasındaki telgraf bağlantısı ilk defa 19 Ağustos 1931'de kurulmuş,[74] ara istasyonların kurulduğu kasabalarda ve başkent Riyad'da bu nedenle çeşitli protesto gösterileri düzenlenmişti. Riyad'daki üst düzey alimler, bu tür aletlerin ülkeye getirilmesinde öncülük yaptıklarını düşündükleri Philby ve Wahba'yi bid'at çıkarmakla suçlamaktaydılar. Telgraf binasına gelip gittiklerine inandıkları cin ve şeytanları görebilmek için Riyad ulemasının bazı genç mensuplarının gizlice binayı gözetledikleri istasyonda çalışan teknisyenler tarafından bildirilmişti. 1932'de biri Kuzey Hicaz'da diğeri Asir'de baş gösteren isyanların kısa sürede bastırılmasında telsiz ve telgraf kullanımının

71 Philby, *Saudi Arabia*, s.304.
72 Philby, a.g.e., s.305.
73 Wahba, *Arabian Days*, s.57-9.
74 Philby, *A Pilgrim in Arabia*, London, 1946, s.99.

önemli yararları olmuş, develi haberciler vasıtasıyla ancak yirmi beş günde bölgeden Riyad'a ulaşacak haberler anında merkeze ulaştırılmak suretiyle gereken tedbirlerin ivedilikle alınması sağlanmıştı.[75] Bu tür ders verici olayların sık sık tekerrür etmesi de, teknolojiye duyulan cahilce tepkileri azaltıcı bir işlev görmekteydi.

Batı mamulü yeni teknoloji araçlarını kullanmak hususunda dini endişelerle tereddüt gösterenlere İbn Suud, kullandıkları Batı mamulü silahları da aynı gerekçelerle ellerinden bırakmaları teklifinde bulunmuştu. O, muhataplarının zihinlerini böyle bir analojiye yöneltmek suretiyle sabit fikirlerinden dönmelerini ümit ediyordu.[76] Bir defasında, telefonun diğer ucunda okunan Kur'an ayetlerini telefona karşı olan bir alime dinleten,[77] diğer bir vesileyle de Riyad'ın merkez camii imamının okumuş olduğu ayetleri banttan yayınlayan bir radyo programını planlı şekilde başka bir muhalif alimle birlikte dinleyen İbn Suud,[78] Allah'ın sözlerinin şeytanlar tarafından hiç bir şekilde taşınamayacağı hususunda görüş birliğinde olan ulemaya söz konusu araçların kullanılmasında dini bir mahzur bulunmadığını kabul ettirmeyi başarmıştı. Zaten 1949'da Mekke'de yayına başlayan devlet radyosu konusunda ulema ile devlet arasındaki ilk baştaki uzlaşma, radyoda sadece Kur'an kıraatı, dini programlar ve haber yayını yapılacağı teminatı verilmesiyle sağlandı.[79] Televizyonun ülkeye girişi daha sonraki bir tarihte olmasına rağmen bu atılım da aynı türden tepkilerle karşılaştı. Hatta daha önce görülmemiş boyutta olaylar yaşandı. 1965 Eylül'ünde Riyad caddelerinde televizyonu protesto eden göstericiler yeni açılan TV binasını işgal etmeye kalkınca polis göstericilere ateş açmak zorunda kaldı. Olayda ölen ve yaralananlar oldu. TV karşıtları arasında yer alan İbn Suud'un torunlarından Halid b. Musa'id b. Abdülaziz de ölenler arasındaydı.[80] Bu tepkiler arasında yayına başlayan Suud

75 Wahba, *Arabian Days*, 59-60; Almana, *Arabia Unified*, s.84; Philby, *Saudi Arabia*, s.305; M. es-Selmân, "el-Muvâsalâtü's-Silkiyye ve'l-Lâsilkiyye fî'l-Memleketi fî 'Ahdi'l-Melik Abdilazîz", *ed-Dir'iyye*, 3-4 (1419/1998-1999), s.344-6.

76 Bazı İhvan mensuplarıyla geçen böyle bir diyalog için bkz. Ebû Aliyye, *el-Islâh*, s.168.

77 Almana, *Arabia Unified*, s.84; Philby, *Saudi Arabia*, s.305; es-Selmân, "el-Muvâsalât", s.345.

78 Lacey, *The Kingdom*, s.243-4.

79 Ebû Aliyye, *el-Islâh*, s.251; Bligh, "The Saudi Religious Elite", s.40.

80 Bligh, a.g.e., s.41.

TV'sinde spiker olarak çalıştırılacak bayanlar diğer Arap ülkelerinden getirtilerek, protestoların bayan sunucu meselesini de kapsayarak büyümesinin önüne geçilmeye çalışıldı.[81]

Modern tarzda yapılanmış bir Suudi ordusu oluşturmak için 1939'da alınan kararın bir parçası olan askeri mızıka birliği ve askeri kıyafet olan dar üniforma ve pantolonlar da ulemanın sert tepkisiyle karşılaştı. Kral her zaman olduğu gibi bizzat devreye girerek muhalifleri ikna etmeyi başardı.[82] Gramofon ve sinema konusunda ise İbn Suud'un, yasakların devamından yana tavır sergilediği görülmektedir. 1955'de yazan Philby, gramofon ve film kameralarının ülkeye ithalinin yasak kapsamında olduğunu bildirmektedir.[83] Belki de İbn Suud, diğer araçlar kadar elzem bulmadığı bu malzemenin, Vehhabi ulemayla yeni bir sürtüşmeye değecek kadar önem arzetmediğini düşünmektedir. Hollywood sinemasının ve Batı müziğinin ahlaki değerleri konusundaki yargısından dolayı, halkının bunlarla içli dışlı olma ihtimalini bir Vehhabi müslüman olarak içine sindirememiş de olabilir.

Eğitim alanındaki projeler de teknolojik atılımlarda olduğu gibi sosyo-dini karakterdeki çeşitli engellemelerle karşı karşıya kaldı. Ülkedeki modern eğitim seferberliğinin başlatıldığı eyalet yine Hicaz oldu. 1953'de kurulan Eğitim Bakanlığı'nın çekirdeğini oluşturan ve Suudi Arabistan'ın ilk eğitim idare kurumu olan Suudi Maarif Müdürlüğü, 1926'da, Mekke'deki şubesi merkez olmak üzere hizmete başladı.[84] Devlete bağlı ilk ve orta dereceli okulların ilk örnekleri Hicaz şehirlerinde açıldı. Aslında İbn Suud, Osmanlı yönetimi zamanında Hicaz'da başlatılmış olan eğitim hamlesinin sürdürücüsü olmuştur. "Kur'an ve hadis dinlemek dışında, okuma ve yazmayı da kapsayan bir eğitim-öğretim faaliyetini, kadınlar için dinen yasak saymamakla beraber onların tabiatına uygun olmayan bir uğraş alanı" kabul ettiği bildirilen İbn Suud,[85] ülkesindeki ilk kız okulunu Hicaz'da açmıştır. Kur'an kıraatı,

---

81 R.R. MacIntyre, "Saudi Arabia", [*The Politics of Islamic Reassertion*, ed.: M. Ayoob, London, 1981] içinde, s.17.

82 Bligh, "The Saudi Religious Elite", s.40.

83 Philby, *Saudi Arabia*, s.305.

84 Ebû Aliyye, *el-Islâh*, s.240.

85 McLoughlin, *Ibn Saud*, s.117.

okuma-yazma ve basit matematik derslerinin okutulduğu bu okullardan Medresetü Tehzîbi'l-Ahlâk'ın açılış tarihi 1929'dur.[86]

Haziran 1930'da Mekke'de biraraya gelen bazı Vehhabi alimler, Maarif Müdürlüğü'nün hazırlamış olduğu okul müfredatına karşı protestolarını Hicazlı devlet yetkilileri önünde beyan ederek, endişelerinin ve isteklerinin acilen Kral'a bildirilmesini talep ettiler. Alimler, üç dersin müfredattan kaldırılmasını istiyorlardı. Yabancı dil dersi alan çocukların gayri müslim yabancıların dilini öğrenerek onların inanç ve ahlakından etkilendiklerini düşünen ulema, coğrafya dersinin de antik Yunan filozoflarının teorilerine dayandığını ve zaten bu nedenle inandıklarının aksine dünyanın yuvarlak olduğunun çocuklara öğretildiğini ifade etmekteydiler. Çizim dersi ise, dinin haram kıldığı resim yapmayı çocuklara öğrettiği için öncelikle kaldırılması gereken bir ders niteliğindeydi. İbn Suud'un talebiyle bizzat devreye giren Hafız Wahba, ulema ile konuyu uzun boylu tartışmış fakat onları ikna etmeyi başaramamıştı. Taleplerinde ısrarcı olan alimlerin Wahba ile olan müzakerelerindeki son sözleri, "eğer İmam görüşlerimizi kabul ederse Allah'a hamdederiz; eğer kabul etmezse, bizim isteklerimizi imamımız ilk kez reddetmiyor" şeklinde oldu. Görüşmelerde nelerin konuşulduğunu öğrenen ve ulemanın argümanlarını zayıf bulan İbn Suud, uygulanan müfredata aynen devam edilmesi talimatını verdi.[87]

Suudi Arabistan'da devlet eliyle yürütülen okullaşma projesinin Hicaz ve Ahsa bölgelerinde başlatıldığı bilinmektedir.[88] Suudi işgali öncesinde Hicaz'da zaten başlamış olan modern tarzdaki okullaşma programı, işgal sonrasında Maarif'in başına geçmiş olan Wahba gibi modern görüşlü bürokratlarca geliştirilerek sürdürüldü. Bu atılım Necdli ulema dışında yerli halkın tepkisiyle karşılaşmadı. Ahsa'daki durum ise biraz farklı boyuttaydı. Bu milli programın hayata geçirilmesinde Ahsa'nın bir nevi pilot bölge seçilmesi, bölgede yaşayan yoğun Şii nüfus ile yakından ilgili görünmektedir. Hüseyniyye denilen geleneksel medreselere çocuklarını göndermekte olan Şii Ahsalıların bu tutumunu değiştirerek, gençleri, mezheplerinden uzaklaştıracak

86 Ebû Aliyye, *el-Islâh*, s.244.
87 Wahba, *Arabian Days*, s.49-51.
88 Ebû Aliyye, *el-Islâh*, s.245.

genel bir dini eğitim programına almak ve programı yürütmek için okullar açmak, Riyad merkezli ve ulema yönlendirmeli bir eğitim politikasının bölgede yürürlüğe konmuş olduğunu gözler önüne sermektedir. Nitekim bölgedeki ilk devlet okulunun açılışı olaylı olmuş, okul açılışını Hufuf merkez camiinde halka duyurmak isteyen maarif müdürü halk tarafından taşlanmıştır. Müdür Muhammed en-Nehhas'ın Necdli değil Mısır kökenli olması muhtemelen Hufuflulara güven vermiş, halk ile olan sabırlı, özverili ve hoşgörülü diyaloğu sayesinde mevcut sorunlar fazla büyümeden aşılabilmiştir.[89]

Modern okulların Necd'de açılması, Hicaz ve Ahsa'ya göre daha sonraki tarihlere rastlar. Geleneksel Vehhabi dini tedrisatının bölgede yaygın olarak uygulanması nedeniyle çağdaş bir müfredat ve araç-gereçle eğitim verecek okulların rağbet görmeyeceği, ulemanın ve fanatik Vehhabilerin tepkileriyle karşılaşacağı yönündeki haklı endişeler bu gecikmenin asıl sebebi olarak gözükmektedir. Dini kaynaklı engellemeler yanında 1930'lardaki ekonomik buhranın etkisi de göz önüne alındığında, ülkedeki eğitim-öğretimde en azından yüzyılın ilk yarısına kadar neden elle tutulur başarılar elde edilemediği anlaşılabilir. Okuma-yazma oranının 1950 yılına gelindiğinde hala yüzde beş düzeyinde olması,[90] bu tespiti doğrulamaktadır.

Suudi Arabistan, eğitim, teknoloji ve modern yaşam standartları ile ilgili alanlardaki esaslı atılımları, ülkede petrolün bulunmasından sonra gerçekleştirdi. İlk petrol 1938'de çıktı; fakat araya giren II. Dünya Savaşı nedeniyle bir süre daha ekonomik ilerleme sağlanamadı. 1945'den sonra ise, ritmi ve kapsam alanı o zaman için kestirilemeyecek boyutta olan bir değişim rüzgarı toplumsal hayatın ve devletin tüm katmanlarını kasıp kavurmaya başladı. Vehhabi şeyh Ebû Bahz 1944'de, yabancılara verilmiş olan petrol işletme imtiyazlarını kastederek İbn Suud'u "müslümanlara ait toprakları kafir Amerikalılara satmakla" suçlayınca, İmam Riyad ulemasını huzuruna çağırmış ve Hz. Peygamber'in bile zaman zaman gayri müslimlere iş yaptırdığına dair hadislerden örnekleri tek tek zikrederek şu soruyu yöneltmişti:

89 Ebû Aliyye, a.g.e., s.241.
90 Abir, *Saudi Arabia*, s.15.

"El-Harc'daki Amerikalıları ve makinaları işleten diğer yabancıları buraya ben getirdim. Onlar benim emirlerim doğrultusunda, doğal kaynaklarımızı işletmek, Allah'ın topraklarımıza bahşettiği ve kullanımımıza sunduğu maden, petrol ve içme sularını bizlerin menfaatine toprağın altından çıkarmak için çalışıyorlar. Ben böyle yapmakla hangi şer'i kanunu ihlal ettim söylermisiniz?"

Alimler heyeti bu savunma karşısında İbn Suud'u haklı bulur.[91] Fakat petrolün ülkeye getirileri ve götürüleri İbn Suud'un ve Vehhabi ulemanın öngörülerinin çok ötesinde olacaktır. İş, sadece topraktan maden çıkarmak ve bunu satmak ile sınırlı basit bir ticari faaliyet değildir. İbn Abdülvehhab'ın tavizsiz da'vetine tanıklık eden bu topraklar, tarihinde yaşamadığı bir sosyal dönüşüm dönemine ülkede petrolün keşfi ile girmiş bulunmaktadır.

2.3. - Petrol: Sosyo-Dini Değişimin Güçlü Yakıtı

1930'ların başında, tutarı yıllık 4-5 milyon sterlin olarak tahmin edilen[92] devlet gelirlerinin yarısını yabancı hacılardan alınan vergiler oluşturuyordu. Bunun dışında, Ahsa kıyılarında ilkel yöntemlerle çıkarılan incinin pazarlanmasından elde edilen gelir, o tarihlerdeki Suudi Arabistan için hac gelirlerinden sonra zikre değer belki de tek önemli gelir kalemiydi.[93] 1930'ların ilk yıllarında tüm dünyayı saran ekonomik buhran, kutsal topraklara gelen hacıların sayısını etkiledi. Hacı sayısındaki azalma, devletin gelirlerini de aynı oranda düşürdü. Bu nedenle devlet hazinesi, iç ve dış borçlanma yoluyla devletin giderlerini karşılamak zorunda kaldı.[94]

1931'de ülkeye getirilen birkaç İngiliz yatırımcı ve mühendis, devletin gelirlerini artırmak amacıyla Hicaz'da su ve maden araması yaptılar. Fakat sonuç alınamadı. Ama ülkenin doğusundaki diğer bir ge-

---

91 J.P. Piscatori, "The Roles of Islam in Saudi Arabia's Political Development", [*Islam and Development: Religion and Sociopolitical Change*, New York, 1980] içinde, s.134.

92 McLoughlin, *Ibn Saud*, s.118.

93 MacIntyre, "Saudi Arabia", s.13-4; Y. Takabayashi, *Toward a Modern Islamic Kingdom: A Socio-Political Analysis of Contemporary Saudi Arabia*, Japonya, 1986, s.13.

94 Sluglett, "The Precarious Monarchy", s.46-8.

lişme ümit vericiydi. Ülkenin doğu kıyısına komşu bir ada olan Bahreyn'de Amerikalılar 1932'de ilk petrolü çıkarmışlardı. Ahsa'dan sadece birkaç yüz mil uzaklıktaki Bahreyn'de yaşanan bu gelişme, Batılı devletlerin ve petrol şirketlerinin bakışlarını iç istikrara daha yeni kavuşmuş bir ülke olan Suudi Arabistan'a çevirdi. Bu şirketlerden birisi olan ve daha sonra Arap-Amerikan Petrol Şirketi (ARAMCO) adını alacak bir Amerikan şirketi, rakipleri olan İngiliz şirketlerini geride bırakarak Ahsa'da petrol arama imtiyazını Abdülaziz İbn Suud'dan almayı başardı. Hazırlanan imtiyaz sözleşmesini önünde bulan Suudi maliyesinden sorumlu el-Süleyman, İbn Suud'un "Allah'a güven ve imzanı at" direktifiyle tarihi imzayı Amerikalılarla birlikte sözleşmeye attı.[95]

Sözleşme tarihi olan 1933'den sonraki dört buçuk yılda şirket, bölgede aradığını bulamamıştı. Tam umutlar tükenmek üzereyken, 1938 Mart ayında ıssız ve çorak bir tepe olan Cebel-i Dahran'da ilk petrol fışkırdı. Müjdeli haberi alan Suudi ailesi ve devlet yetkilileri iflasın eşiğine gelmiş olan hükümetlerinin şimdilik iflastan kurtulduğunu düşünerek sevindiler. Çıkan petrolü Amerikalılara satarak hiç olmazsa borçlarından kurtulmuş olacaklardı. Petrolün ileride ülkelerine getireceği muazzam servetin büyüklüğünden ise henüz habersizdiler.

Suudi Arabistan'daki bu gelişmenin hemen ardından Avrupa'da patlak veren ve sonra da tüm dünyaya yayılan II. Dünya Savaşı, petrol arama çalışmalarını ve satışını en az beş yıl sekteye uğrattı. Fakat 1945 yılından itibaren sayıları hızla artan petrol kuyuları binlerce varil petrol üretmeye başlayınca devletin gelirlerinde dramatik bir yükseliş başladı. Bu gelir her yıl katlanarak inanılmaz seviyelere ulaştı. Suudi Arabistan, artık dünyanın en çok petrol üreten ülkesi haline gelmişti. Devletin geliri 1937'de 24 milyon dolar iken, bu rakam 1957'de 200 milyon dolara, 1960'da 397 milyon dolara ulaştı. 1975-1980 arası için yapılan İkinci Beş Yıllık Plan'da hedeflenen rakam ise 30 milyar dolarla ifade ediliyordu. Ortalama bileşik yıllık büyüme oranı, 1937-1953 arasında yüzde 14.2, 1953-1960 arasında ise yüzde 10.3 olarak tespit edildi.[96]

---

95 S. Arabistan'da petrolün bulunuş serüveni hakkında bkz. Howarth, *King*, s.189-198.

96 Sharabi, *Governments*, s.231; Edens, "The Anathomy", s.61; MacIntyre, "Saudi Arabia", s.14.

Hızlı büyüme ve gelir artışı, ülkeyi yepyeni bir görüntüye soktu. Kaldırımlı yollar ve mağaza vitrinleri şehir çarşılarının otantik görüntüsüne eklendi. Demiryolları, devlet havayollarının tarifeli uçuşları, modern otobanlar, ülkenin ücra bölgelerini ana merkezlere bağladılar. Çok sayıda ilk ve orta dereceli okul yanında modern üniversiteler eğitim-öğretim hayatına katıldılar. Basın faaliyetleri patlama yaptı. Radyo ve televizyon yayınları geniş kitlelerce izlenmeye başlandı. Ülke, başta Birleşmiş Milletler olmak üzere birçok uluslararası kuruluşa üye oldu. Binlerce Suudi Arap, ticaret, eğitim veya sırf eğlence amaçlı olarak yurdışına gidip gelmeye başladı. Bunlar yeni adet ve geleneklerle karşılaştılar. Yabancı fikirlerden etkilenir hale geldiler.[97] Bu gelişmeler kapsamlı bir sosyal değişimin modern görüntüleriydi. Bu değişim kaçınılmaz olarak toplumun dini hayatına da damgasını vurdu. Dini kurumlar kabuk değiştirdi. Halkın din veya mezhep kaynaklı tutum ve davranışlarında gözlenebilir değişiklikler yaşandı.

Zenginleşme ve kalkınmaya paralel olarak Suudi Arabistan'da eğitim alanında kaydedilen gelişme, sosyal değişimin rotasını belirleyen etkenlerin en başlarında gelmektedir. Ülkede çağdaş eğitime doğru ilk adımların Hicaz'da atıldığını kaydetmiştik. Bu hamlenin öncülüğünü Mısırlı ve Suriyeli eğitimciler üstlendiler. Suudi milli eğitimine ilk şeklini Mısır eğitim modeli verdi.[98] Hicaz faktörü ve Mısırlıların rolü, resmi mezhebî zihniyetin Suudi eğitiminin ilk şekline etkisini asgari düzeyde tuttu. 1951 yılına gelindiğinde, ülkedeki 196 ilköğretim okulu, 8 lise, 1 sanat okulu, 2 öğretmen lisesi ve 1 yüksek şeriat enstitüsünde yaklaşık 25.000 öğrenci okumakta, 1053 öğretmen de görev yapmaktaydı.[99] Ülkedeki ilk üniversite ise 1957'de Riyad'da açıldı. Yeni üniversitenin akademik kadrosunun tamamına yakını yabancı profesörlerden ve okutmanlardan oluşuyordu.[100]

ARAMCO petrol şirketi Suudi milli eğitiminin gelişmesinde önemli roller üstlendi. Yerli ve yabancı personelinin çocukları için Ahsa şehir ve kasabalarında açtığı ilk ve orta dereceli okullar, aynı zamanda bölge halkına hizmet verdiler. Okulların inşaatları, eğitim mas-

97 Rentz, "Wahhabism", s.65.
98 Ebû Aliyye, *el-Islâh*, 248.
99 Ebû Aliyye, a.g.e., s.247.
100 Rugh, "Emergence", s.11-2; Abir, *Saudi Arabia*, s. 18-9.

rafları, öğrencilerin sağlık ve benzeri sosyal ihtiyaçları tümüyle şirket bütçesinden karşılanmaktaydı. Şirketin seçerek işe aldığı eğitim profesyonelleri, Suudi maarifinden yarı bağımsız statüleriyle modern tarzda bir okullaşmanın bölgedeki öncüleri oldular. Yine, aynı şirketin büyük maddi katkıları sayesinde yükselen ve uzman batılı eğitimciler tarafından projelendirilen Dahran Petrol ve Maden Üniversitesi (bugünkü Kral Fahd Üniversitesi), yapısal görüntüsü, modern araç-gereç ve laboratuvar imkanları, müfredatı ve İngilizce olan öğretim diliyle tipik bir Amerikan üniversitesi görünümünü aldı.[101] Bu bağlamda altı çizilecek diğer bir konu, Ahsalı Şiilerin, eğitimde maruz kaldıkları ayrımcılıktan büyük ölçüde ARAMCO okulları vasıtasıyla kurtulmalarıdır. Geleneksel hüseyniyyeler ile Şii ailelerin güven duymadıkları Suudi maarif okulları arasında sıkışıp kalan okul çağına gelmiş gençler, özellikle mahrum kaldıkları lise ve yüksek öğretim olanaklarından ARAMCO'nun sağladığı imkanlar sayesinde yararlanma fırsatı buldular. ARAMCO bursları sayesinde yurtdışında yüksek tahsil şansı yakaladılar. Kral Fahd Üniversitesi'nin öğrencilerinin yaklaşık yarısının ve önemli sayıda öğretim elamanının Şii kökenli olduğu belirtilmektedir.[102]

Eğitim için yurtdışına giden öğrenciler ve kız okulları, Suudi Arabistan'daki sosyal değişimin eğitim ile ilgili olan boyutunun diğer önemli iki konusudur. Yurtdışına öğrenci göndermede ilk teşebbüs 1929 yılında oldu. Mısır'a gönderilen on dört öğrenci el-Ezher Üniversitesi'nin değişik fakültelerine kayıt yaptırdılar. İzleyen yıllarda az sayıda da olsa Mısır'a öğrenci gönderildi. Mısır ortamında intibak sorunu yaşamasınlar diye, gönderilecek öğrenciler genellikle Hicazlı gençler arasından seçiliyordu. Daha sonraki yıllarda Avrupa ve ABD'ye giden ilk öğrencilerin çoğunluğu yine Hicazlı gençlerden oluşuyordu.[103] II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise Mısır dışındaki diğer Arap ülkelerine, Avrupa üniversitelerine ve özellikle ABD'ye öğrenci gönderilmeye başlandı. 1949'da ABD'de okuyan Suudi öğrencilerin sayısı on dört iken sayı her sene kademeli olarak artırıldı. 1980 yılına

---

101 Ebû Aliyye, *el-Islâh*, s.245; Abir, a.g.e., s.19.

102 Abir, a.g.e., s.17, 19.

103 Ebû Aliyye, *el-Islâh*, s.248-9; İslam, *Suudi Arabistanı Tanıyınız*, s.168-9.

gelindiğinde bu öğrencilerin sayısı 20.000 civarına ulaştı.[104] Arap üniversitelerinden ve batılı ülkelerden lisans, yüksek lisans veya doktora diploması almış olarak ülkelerine dönen öğrenciler alanlarına göre devlet kademelerinde ve özel sektörde üst düzey görevlere getirildiler. İlk mezunların büyük çoğunluğunun Hicazlılardan oluşması, eğitimden maliyeye, adaletten savunmaya kadar devletin üst düzeyinde baskın bir Hicazlı bürokratik yapı ortaya çıkardı. Kral Faysal bu istihdam politikasını destekledi. Ülkenin özellikle mali ve sınai politikaları uzun yıllar Hicazlı bürokratların ellerinde yön buldu.[105] Dışarıda tahsil görmüş öğrenciler, uzun süre temasta bulundukları kültürlerin yoğun etkisi altında ülkelerine dönmüşlerdi. Liberal, sosyalist veya laik düşüncelere sahip öğrencilerin sayısı hiç bir zaman az olmadı. Alışmış oldukları batılı hayat tarzı ile ülkelerindeki muhafazakar sosyal dinamiklerin uyuşmazlığı zaman zaman onlarda derin çelişkiler doğurdu. Fakat, 1950'lerden itibaren ortaya çıkan "yeni orta sınıf"ın seçkin mensupları olmaları[106] ve iyi ekonomik olanaklara sahip bulunmaları bir çeşit "uzlaşarak erime" süreci yaratarak söz konusu çatışma ve çelişkilerin toplumu ve siyaseti derinden etkilemesini önledi.

Ülke nüfusunun yarısını oluşturan kadınların eğitim-öğretime katılımları her muhafazakar toplumda olduğu gibi Suudi Arabistan'da da geç ve güç gerçekleşti. Ülkedeki ilk kız okulları 1930'ların başlarında Hicaz'da açılsa da bu ilk girişim diğer bölgeleri de kapsayacak bir okullaşmanın önünü açamadı. Kız okulları konusunda esas ilerlemeyi sağlayan Kral Faysal'dır. Necd'in koyu muhafazakar şehirlerinden Büreyde'de 1960 yılında ilk kız okulunun açılışı protesto eylemleriyle karşılanmış, askeri birlikler çağrılmak suretiyle olayların büyümesinin önüne geçilmişti.[107] Bu türden dini tepkileri yumuşatmak için Faysal, Riyad'daki başmüftülüğe bağlı olarak çalışan ve sadece kızların eğitim işlerinden sorumlu olan bir müdürlük kurdurdu. Fakat kızla

104 Ebû Aliyye, a.g.e., 249; Layish, "Ulamâ", s.37

105 Abir, *Saudi Arabia*, s.28-9, 63.

106 Yeni orta sınıf ve Suudi Arabistan'da ortaya çıkışı hakkında bkz. Rugh, "Emergence of a New Middle Class in Saudi Arabia", *The Middle East Journal*, 27 (1973), s.7-20.

107 S. Kay, "Social Change in Modern Saudi Arabia", [*State, Society and Economy in Saudi Arabia*, London, 1982] içinde, s.177.

rın okula gitme oranları ile ilgili 1975 yılına ait istatistikler, ülkedeki ilkokul yaşına gelmiş kızların sadece altıda birinin okula devam ettiğini göstermektedir. Bu oran ise kızların eğitimi alanında çok az mesafe alındığının bir göstergesidir.[108]

Suudi Arabistan eğitim-öğretim sisteminde geçerli olan kadın-erkek ayrılığı prensibi, üniversiteli kız öğrencilerin eğitimi açısından bazı zorlukları beraberinde getirdi. Bu konuda hazırlıklı olmayan ilgili birimler, kapalı devre televizyon kanalıyla erkek öğretim üyelerinin derslerini kız öğrencilere ulaştırarak probleme geçici bir çözüm bulmuş oldular. Kız öğrencilerin dersler ile ilgili soruları yine kapalı devre radyo kanalıyla erkek akademisyenlere ulaştırılmakta, bu yolla hoca-öğrenci diyaloğu sağlanmaktaydı. Kız öğrencilerin üniversite kütüphanesinden ödünç kitap almaları bile zaman zaman sorun olabilmekteydi. Tıp öğrenimi gibi pratik dersleri gerektiren alanlarda ise kurumlar yetersiz kalmaktaydı. Bazı üniversitelerin kız öğrencileri için ayrı fakülteler açma deneyimleri, her alanda yeterli bayan öğretim elemanı olmadığından dolayı yaygınlık kazanmadı.[109]

Sonuç olarak, 1930'ların ilk yıllarında başlatılmış olan eğitimde modernleşmeye dönük atılımların Suudi Arabistan'daki sosyal dönüşüm sürecine pozitif yönde önemli katkılar sağladığı anlaşılmakla birlikte, bu sürecin zorunlu olarak ülkede seküler bir yönelim oluşturduğunu söylemek güç görünmektedir. İslamiyet ile ilgili dersler, okul müfredatlarındaki zorunlu derslerin üçte birini teşkil etmektedir. 1953'de kurulan milli eğitim bakanlığı ile 1975'de kurulan yüksek öğretim bakanlığının ilk atanan bakanlarının Âl-Şeyh mensuplarından olması,[110] gelişmeye dönük atılımların başarısı için ulema ile işbirliğini zaruri sayan bir milli eğitim politikasının izlendiğini gözler önüne sermektedir. Ayrıca bu yolla devlet, eğitim sisteminde tam siyasi kontrol sağlamak için dini denetim mekanizmasından faydalanmayı amaçlamıştır. Yabancı ülkelerde tahsil görmüş Suudi vatandaşlarının, ülkede seküler düşünce ve hayat tarzının yaygınlık kazanmasında önemli roller üstlendikleri kabul edilmekle beraber, aynı grup içinde önemli bir kesimin tam aksi yönde bir etki alanı oluşturduğu gözden kaçırıl-

108 Piscatori, "The Roles", s.129; Abir, *Saudi Arabia*, s.16.

109 MacIntyre, "Saudi Arabia", s.15; *Saudi Arabia: A Country Study*, s.111.

110 Abir, *Saudi Arabia*, s.16.

mamalıdır. Ortadoğu'nun intelijansiyası içinde veya İslamcı akımların yönetici kadrolarında, uzun bir süre temasta bulunduğu yabancı kültürlerin değerlerine ciddi eleştiriler geliştiren Batı'da eğitim almış aydın bir zümrenin var olduğu bilinmektedir. Ortadoğu ülkeleri arasında Batı'ya en fazla öğrenci göndermiş ülke olan Suudi Arabistan'da da doğal olarak bu çeşit etkin bir zümre muhafazakar bir kuvvet olarak varlığını her zaman korumuştur.

Suudi Arabistan'daki kamu idaresi ancak 1953 yılında bir birlik ve bütünlüğe kavuşabilmiştir. Bu tarihten önce Necd, Ahsa, Asir ve Hicaz, tarihi geçmişleri, dış bağlantıları ve yerel özellikleri dolayısıyla farklı yönetim şekilleriyle idare ediliyorlardı.[111] Petrolün sağladığı büyük ekonomik gelişme ve her alanda yapılan modernleşme hamleleri ileri ve karmaşık bir idari yapılanmayı Suudi devleti için zorunlu kıldı. 1932'de sadece dışişleri ve maliye bakanlıkları mevcut iken, 1980'lerin başında bakanlık sayısı yirmi ikiye ulaştı.[112] Devlet en büyük işveren oldu. Sosyal yaşamın sağlıklı ve güvenli olarak devamı için hayatın her alanını ilgilendiren kamusal düzenlemelerin yapılması, gerekli kanun ve yönetmeliklerin çıkarılarak yürürlüğe koyulması, hak ve hukukun belirlenmesi, yaptırımların işlevselleştirilmesi bir mecburiyet haline geldi. Anayasanın Kur'an olduğunun belirtilmesi dışında herhangi bir anayasal metne sahip olmayan ve genel olarak Vehhabi ulemanın kontrolündeki bir yasama ve yargı mekanizması altında işleyen Suudi devlet yapısı, 1945 sonrası yaşanan ve çok hızlı seyreden sosyal gelişmelere nasıl intibak sağladı, kendisini nasıl modernleştirebildi sorusu, toplumsal değişimin diğer bir boyutunun anlaşılması açısından cevaplanması gereken bir soru niteliğini taşımaktadır.

Yasama alanındaki yetersizlikler ve sorunlar, Hicaz'ın ülkeye katılmasıyla birlikte gün yüzüne çıkmaya başlamıştı. Necd ile kıyaslanamayacak düzeyde yoğun ticari faaliyetlerin odağı olan Hicaz'da uluslararası diplomasi ve Osmanlı'dan miras kalan bürokrasi, siyaset-ticaret ilişkisinin tam ortasında yer almaktaydı. Öte yandan oldukça kozmopolit nüfus yapısının sonucu olarak doğan karmaşık sosyal ilişkiler ağı,

---

111 Sluglett, "The Precarious Monarchy", s.42.

112 J.P. Piscatori, "Ideological Politics in Sa'udi Arabia", [*Islam in the Political Process*, Cambridge, 1983] içinde, s.64.

Hicaz'ın diğer Arap ülkelerinden farklı bir özelliğini oluşturuyordu. Kanunlaştırma faaliyetlerinin Suudi Arabistan'da 1926'dan sonra başlaması, Hicaz faktörünün o tarihte devreye girmiş olmasından dolayıdır.

Fetih öncesi Hicaz'da uygulanan ve çoğunluğu Osmanlı hukuk sistemine ait olan kanunların fetih sonrasında da yürürlükte kalacaklarını 1926'da karara bağlayan İbn Suud, eyaletteki yeni yasal düzenin nasıl olacağı hususundaki belirsizliği böylece gidermişti. İhvan'ın ve Vehhabi ulemanın bu kararın tashihi yönündeki ısrarcı talepleri, İbn Suud tarafından dikkate alınmadı.[113] Böylece, hukuki devamlılık sağlanmak suretiyle başta ticaret ve dış ilişkiler alanlarında olmak üzere doğabilecek hukuki boşlukların neticesindeki aksamaların önüne geçilmiş oluyordu. Necd'de cari olan klasik Hanbeli yasama geleneğinin Hicaz'da yetersiz kalacağı gerçeğinden hareketle alınan bu karar, gelecekte yapılacak hukuki reformların yönünü göstermesi açısından önemli görünmektedir.

Suudi Arabistan Krallığı'nın kuruluşunun 1932'deki resmi ilanı öncesinde ülkede üç farklı hukuki sistem yürürlükteydi: Hanefi ve Şafii fıkhının ağırlıkta olduğu ve Osmanlı Mecelle hukuk sistemine dayanan Hicaz hukuk nizamı, Hanbeli fıkıh geleneğinin sürdürüldüğü Necd'de cari olan nizam ve bedeviler arasında geçerli kabile hukuku diyebileceğimiz daha çok kabile reislerinin bağımsız kararlarına dayanan nizam. 1932'de İbn Suud, Osmanlı kanunları dahil, Hicaz'da yürürlükte olan hukuk nizamının artık tüm ülkede geçerli olduğunu belirten radikal bir karara imza atarak söz konusu farklı nizamları tek bir nizam altına toplamış oluyordu.[114] Aslında bu karar, Vehhabi ulemanın 1927 yılından itibaren üzerinde çalıştığı şeriata dayalı kanunlaştırma projesinden beklenenin elde edilememesinin bir neticesiydi. Şer'i mahkemelere 1927'de ulaşan resmi tamimde, Hanbeli mezhebinin altı önemli kitabının kadıların kararlarına esas olması isteniyor, eğer

113 el-Yâsînî, *ed-Dîn*, s.84-5; A. al-Azmeh, "Wahhabite Polity", [*Arabia and the Gulf: From Traditional Society to Modern States*, London, 1986] içinde, s.84; A. Layish, "Saudi Arabian Legal Reform as A Mechanism to Moderate Wahhâbî Doctrine", *Journal of the American Oriental Society*, 107 (1987), s.280.

114 el-Yâsînî, a.g.e., s.83-4; Layish, a.g.e., s.280.

bu kitaplardaki hükümler yetersiz kalıyor ise diğer üç mezhebin fıkhına müracaat edileceği belirtiliyordu.[115] Yine aynı yıl İbn Suud, alimlerden, dört Sünni mezhebin usulü ve furu'unu esas alarak yeni bir *mecelletü'l-ahkâm* hazırlamalarını istedi.[116] Ülkedeki farklı hukuk nizamlarını birleştirmek ve ulemanın muhalif olduğu Hicaz hukuk nizamını devre dışı bırakmak amacıyla başlatılan bu girişim, ulemanın yetersiz performansı, zaman zaman muhalefeti ve geleneğin ağır baskısı neticesinde sonuca ulaşmadı. Hicaz hukuk nizamının 1932'de umumileştirilmesi, söz konusu gelişmelerin zorunlu bir sonucu oldu.

Vehhabi ulemanın yasama ve yargı alanındaki tek sözcülüğü sonraki yıllarda tedrici olarak azaldı. Özellikle petrol ekonomisi ve beraberinde gelişen geniş ticaret ve istihdam hacminin oluşturduğu yeni şartlar dolayısıyla, mevcut kanunlar ve şer'i mahkemeler yetersiz kalmış, 1950'li yıllardan itibaren yeni yasal düzenlemeler zorunlu hale gelmişti. Ticaret Kararnamesi (1954), Vatandaşlık Kararnamesi (1954), Sahtecilik ve Rüşvet Kanunları (1961 ve 1962), Maden Kanunu (1963), İşçi Kanunu (1970), Sosyal Sigortalar Kanunu (1970), Devlet Memurları Kanunu (1971) gibi birçok yasal düzenleme, ulema tarafından değil, modern hukuk eğitimi almış uzmanlarca hazırlanarak yürürlüğe kondu. Kanunlar yapılırken dini deliller ve şer'i gayeler yerine daha çok seküler hedefler göz önüne alındı.[117] Bir çeşit temyiz mahkemesi niteliğindeki Dîvânü'l-Mezâlim (1955)'in ve bağımsız Ticaret Mahkemeleri'nin geniş yetkilerle kurulması, şer'i mahkemelerin sorumluluk alanını daraltarak ulemanın yargıdaki gücünü epeyce zayıflattı.[118] İş, idare ve ticaret hukuku ile ilgili yargı mekanizması ve yasal düzenlemeler, ulemanın doğrudan müdahale alanı dışına çekilerek seküler eğitim almış hukukçulara teslim edildi. Ulema, sadece medeni hukuk ve ceza hukuku sahalarında söz sahibi olmayı sürdürebildi.[119]

Suudi Arabistan'da kaydedilen hukuk alanındaki modernleşmeye dönük atılımların karşılaşmış olduğu din kaynaklı tepkisel muhalefet,

---

115 Layish, a.g.e., s.280, 286; a.mlf., "Ulamâ", s.33.

116 Layish, "Saudi Arabian Legal Reform", s.285.

117 Piscatori, "The Roles", s.133.

118 el-Yâsînî, *ed-Dîn*, s.87-8; Layish, "Saudi Arabian Legal Reform", s.280; a.mlf., "Ulamâ", s.33.

119 el-Yâsînî, a.g.e., s.89.

eğitim, teknolojik iletişim gibi alanlarındaki daha önce sözü edilen modernleşme çabalarına gösterilmiş olan muhalefetle kıyaslandığında daha yumuşak ve uzlaşma karakterli bir görüntü vermektedir. Hukuk gibi din ile doğrudan ilişki kurulan bir sahada yaşanan kendilerine göre "olumsuz" gelişmelere karşı başta ulema olmak üzere Vehhabi güç odaklarının neden seslerini yükseltmedikleri konusu Hanbeli mezhebinin bazı özellikleri göz önüne alınmadan anlaşılamaz. Kur'an ve hadis metinlerine sıkı ve literal bağlılıklarıyla bilinen ve dini hükümlerin kaynakları arasında akli delillere yer verenlere karşı sert ve uzlaşmaz tutumlarıyla tanınan Hanbeli hukukçuları, dini metinlerin hakkında bir şey söylemediği konularda oldukça esnek bir metodik çizgi takip etmişlerdir. Sosyal gelişim ve değişim sürecinde ortaya çıkan olaylar sınırsız olmasına karşın naslar sınırlıdır. Dolayısıyla, Allah tarafından yasaklanmamış bir şeyin şeriat adına yasaklanamayacağı (berâet-i asliyye) prensibi, hukuki sahada mezhep mensupları için büyük bir genişlik sağlamıştır.[120] Öte yandan İbn Teymiyye'nin, Hanbeliyye veya Selefiyye'nin kıyas ve rey konusundaki çekimser tavrının hukuki alanda yol açabileceği donukluğu maslahat düşüncesine geniş yer vererek gidermeye çalıştığı görülür.[121] Muhammed b. Abdülvehhab'ın mezhepler üstü içtihada yaptığı vurguyu da burada hatırlamak gerekir. Resmi bir konuşmasında Abdülaziz İbn Suud, İbn Abdülvehhab ve diğer fakihlerin vermiş oldukları hükümlere ancak Kur'an ve sünnetten bir delil ile isbat edilirlerse uyacağını belirterek, bu konudaki mezhebi çizgisini netleştirmiştir.[122] Eğer delil yok ise mutlak içtihadın ve "es-siyasetü'ş-şer'iyye"nin devreye girmesi gerekir. Devlet başkanının halkın genel menfaati için şeriatın genel prensiplerine aykırı olmamak şartıyla kanun çıkartabilmesine kapı açan es-siyâsetü'ş-şeri'yye prensibi,[123] zaruret doktrini ile beraber işlev gören maslahat ilkesi ve içtihat serbestiyeti, Suudi Arabistan'daki hukuki reformların şer'i alt yapısını inşa eden metodolojik unsurlar olmuşlardır. Nizâm veya mersûm adı verilen doğrudan İbn Suud'dan çıkan yasal kararlar ulemanın tenkidine maruz kaldığında bunların "İmam'ın kararları" oldukları hatırlatılarak

120 F. Koca, "Hanbelî Mezhebi", *DİA*, xv, s.538.

121 F. Koca, "İbn Teymiyye, Takıyyüddin", *DİA*, x, s.402-3.

122 al-Azmeh, "Wahhabite Polity", s.84-5.

123 bkz. Layish, "Saudi Arabian Legal Reform", s.284.

aykırı sesler susturulmuştur.[124] "Maslahat neredeyse Allah'ın hükmü oradadır"[125] prensibi esas alınarak yapılan kanuni düzenlemelerin sayısı çok fazladır. Başta köleliği yasaklayan kanun olmak üzere, ticaret, vergiler, sigorta, sosyal güvenlik alanlarındaki kanunlar, Hanbeli fıkhının söz konusu esnek yapısından istifade edilerek ulemanın doğrudan müdahalesi olmadan yürürlüğe konulmuştur. Bu prensipler artık medeni hukuk ve ceza alanlarında da uygulanmaktadır. Kur'anî had cezaları yerine bazı durumlarda hapis cezasının "maslahata uygun olması" nedeniyle tercih edilmesi ve özellikle gayri müslim yabancıların işledikleri suçların şer'i cezalarında indirimlere gidilmesi bu fiili yasal durumun çarpıcı örnekleridir.[126]

ABD Cidde konsolosluğunun 1978 yılı verileri, Suudi Arabistan'da çalışmakta olan Amerikalıların sayısını 30.000 civarında göstermektedir.[127] Amerikalılar 1933'den itibaren petrol aramak için ülkeye gelmişlerdi. 1938'de petrolün bulunması ve ARAMCO'nun faaliyete geçmesiyle birlikte ülkeye çalışmaya gelen Amerikalıların sayısı her yıl artış gösterdi. Petrolün çıktığı Ahsa eyaleti, ARAMCO'nun öncülüğü ve büyük maddi yardım ve yatırımları sayesinde kısa sürede modern eğitim, iletişim ve ulaşım imkanlarına kavuştu. Ancak Amerikalılar sadece bunları getirmediler. Hollywood filmleri, Batı müziği, değişik spor oyunları, farklı yiyecek kültürü, elektrikli eğlence aletleri gibi Suudi topraklarının yabancısı olduğu çeşitli sosyal ve kültürel unsurlar da böylece ülkeye girmiş oluyordu. Dahran veya diğer Ahsa şehirleriyle sınırlı kalmayan yeni ahlaki ve maddi normlar hızla ülkenin içlerine, Necd şehirlerine sirayet ediyordu. Batı ürünlerinin ithalatındaki büyük patlama, bu değişimi çarpıcı biçimde yansıtıyordu.[128]

---

124 Mesela, kabilelerden alınan vergilerin şer'i olmadığını iddia eden ulemaya cevap olarak 1927 Riyad toplantısında İbn Suud, bu uygulamayı maslahata binaen yürürlüğe koyduğunu belirterek İmam'ın emri olduğu için buna uyulması gerektiğini bildirmişti, bkz. Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors*, s.123.

125 bkz. Layish, "Saudi Arabian Legal Reform", s.290.

126 Suudi Arabistan'daki hukuki reformlar hakkında bkz. Layish, a.g.e., s.279-292; a.mlf., "Ulamâ", s.33-4; Piscatori, "The Roles", s.132-3; a.mlf., " Ideological Politics", s.62-3.

127 Kelly, *Arabia*, s.264.

128 ABD ve Batı Avrupa ülkelerinden yapılan ithalat tutarı 1938'de 4.9 milyon dolar iken, bu sayı çok hızlı bir artış grafiği çizerek 1956'da 162.4 milyon dolara çıkmıştı, bkz. Edens, "The Anatomy", s.61.

ARAMCO, Suudi vatandaşlarına da geniş iş imkanları yarattı.[129] Çok sayıda Suudi Arap, Amerikalı yöneticisinin emri altında veya aynı işi yapan Amerikalı meslektaşıyla yan yana aynı mekanlarda çalışmaya başladı. Mesai saatleri dışında ise, okulundan hastanesine kadar her türlü çağdaş imkanla donatılmış mekanlardaki lojmanlarda iki farklı dünyaya ait aileler komşuluk yapmaktaydılar. ARAMCO, Suudi Arabistan'a çalışanlarını göndermeden önce kursa tabi tutarak onları gidecekleri yerin gelenek görenekleri, dini inançları ve davranış kalıpları hakkında bilgilendiriyor, böylece hem onların yeni yaşam yerlerine uyum sağlamalarını kolaylaştırmış oluyor, hem de Araplarla Amerikalılar arasında olması muhtemel sürtüşme ve çatışmaları önlemeyi amaçlıyordu. Belki de böyle bir politikanın sonucu olarak, özellikle kritik ilk yıllarda Amerikalılar ile Arapların sosyal ilişkilerinde büyük ölçüde sorun yaşanmadı. Yahudilerin işe alınmaması ve şirkete tahsis edilen alanlarda kilise çanı çalınmaması hususlarındaki İbn Suud'un isteği ARAMCO yetkililerince anlayışla karşılandı.[130] ARAMCO personeli Araplar, tatillerinde veya sözleşmeleri bitip kabilelerine döndüklerinde, beraber çalıştıkları Amerikalılar hakkında çoğunlukla olumlu olan izlenimlerini çevrelerine aktarmakta, tadını aldıkları refah, lüks ve konfordan övgüyle bahsetmekteydiler. Kazanılmış olan alışkanlıklar aynen devam etmekteydi. Amerikan filmlerini seyreden veya beyzbol oynayan Arapların bu hareketlerine karşı Vehhabi ulemanın yapacağı fazla bir şey bulunmamaktaydı. Bu konuda Howarth'ın şu tespitine katılmamak elde değildir: "Eğer Amerikalılar, Vehhabilerin normal olarak kafirlerden bekledikleri gibi, Suudi topraklarında kötü davranışlar sergileseydiler, Vehhabi inançları ve eski sosyal sistemin tüm unsurları büyük bir olasılıkla kuvvet kazanacaktı. Fakat yaşanan, bunun tam tersi oldu".[131]

---

129 1952 yılında ARAMCO çalışanı Suudi vatandaşlarının sayısı 15.000 civarındaydı, bkz. Howarth, *King*, s.227.

130 Benoist-Mechin, *Arabian Destiny*, s.248.

131 Howarth, *King*, s.228. Howarth, ARAMCO yöneticileri ile Suudi yetkililer arasında geçen konumuzla ilgili bazı ilginç diyalogları bize aktarmaktadır. ARAMCO'nun iş sahası dahilinde olan hırsızlık vakaları sonucunda hükümlü Arapların ellerinin kesilmesi ve bunlardan bazılarının kan zehirlenmesi veya kangren sonucunda hayatlarını kaybetmeleri üzerine ARAMCO çalışanları hırsızlık olaylarını Suudi emniyetine bildirmemeye başladılar. Ama bu çözüm, hırsızlığın daha da art-

Son hastalığı sırasında Hz. Peygamber'den rivayet edilen, vefatından sonra İslamiyet'den başka bir dinin Arabistan'da kalmaması gerektiği mealindeki hadis karşısında ARAMCO gerçeği, birçok dindar Suudi müslümanın zihnini meşgul etmekteydi.[132] Öte yandan, kafirler ile beraber çalışmanın, onlarla "haşır-neşir" olmanın dini hükmü konusunda ilim çevrelerinde ve halk arasında yapılan spekülasyonlar yönetimi de rahatsız etmiş, saraya yakın Vehhabi ulemanın önde gelenlerinden Abdullah b. Abdülaziz el-Ankarî, "Kafirlerle Birliktelik, Onlarla İş Görme ve Devlet Yöneticisine İtaat Hakkında Risale"yi kaleme alarak tartışmalara bir nokta koymak istemişti. Bu eserinde el-Ankarî, kafirlerle beraberlik konusunda dinen yasak olan hususların, onların inkarlarına muvafakat etmek, onlara sevgi gösterisinde bulunmak, davranışlarını güzel görmek veya müminlere karşı onlara yardım etmek gibi doğrudan imanın sahasına giren davranış şekilleri olduğunu belirterek, suçlananlar arasında başta gelen İmam İbn Suud'un kafirlerle bu çeşit bir muamele içinde olmadığının altını çizmekteydi. El-Ankarî, böyle konuların kulaktan dolma veya sırf bir kitabı açıp okuyarak elde edilen bilgilerle öğrenilemeyeceğini söyleyerek doğru bilginin ancak ehlinden ve kaynağından alınması gerektiğine işaret ediyordu.[133]

Hızla gelişen ekonomi, petrol endüstrisi, projelendirilen dev yatırımlar ve ilerleyen hizmet sektörü karşısında Suudi Arabistan'ın istihdam gücü yetersiz kalınca, yabancı ülkelerden gelecek çok sayıda vasıflı veya vasıfsız işçiye ihtiyaç duyuldu. 1962'de 60.000 olan yabancı işçi sayısı, 1966'da 240.000'e, 1975'de ise 723.000'e yükseldi.[134] 1975 yılında ülke nüfusunun %43'ünü Yemen, Uman, Mısır ve Pakistan'dan gelen işçiler oluşturmaktaydı.[135] Ülkeye kaçak yollardan

---

masına yol açtı. Bunun üzerine şirket yetkilileri, ilgili Suudi mercilerine resmi başvuruda bulunarak mahkumlara infaz sonrası tıbbi müdahale hakkı istediler. Bu izni almayı başaran şirket bir sonraki adım olarak infaz öncesi anestezi türü müdahaleler için de izin istedi. İbn Suud'un önüne gelen bu öneri, cezanın caydırıcılığını gidereceği düşüncesiyle fazla liberal bulundu ve reddedildi, bkz. *King*, s. 121.

132 bkz. J.J. Malone, "Saudi Arabia", *The Muslim World*, 56 (1966), s.295.

133 *Risâle fî Muhâletati'l-Küffâr ve Mu'âmeletihim ve Tâ'ati Vulâti'l-Emr*'den doğrudan alıntı olarak bkz. Seyyid b. Ali, "Esâlîb", s.276.

134 Takabayashi, *Toward a Modern Islamic Kingdom*, s.59.

135 I.M. Lapidus, *Modernizme Geçiş Sürecinde İslam Dünyası*, İstanbul, 1996, s.143.

giren on binlerce Yemenli işçi gibi kayıt dışı istihdam gücü de göz önüne alındığında, 1970'li yılların ilk yarısında en iyimser rakamlarla 1.5 milyon yabancının Suudi Arabistan'da çalışmakta olduğu tahmin edilebilir. Yüksek maaş ve sosyal güvenlik olanakları Suudi Arabistan'ı bir yabancı işçi cenneti haline getirdi. Bir Sudanlı doktor, Hartum'da cerrah olarak kazandığından çok fazlasını Cidde'de hastabakıcılık yaparak kazanabiliyordu. Veya Mısırlı vasıfsız bir işçiye ödenen maaş, Kahire'de bir bakana ödenenden daha fazlaydı.[136] Farklı din, mezhep, inanç ve ideolojiye sahip söz konusu yabancılar, yüzyıllardır dış dünyadan tecrit edilmiş olarak kalan ve yabancılara hiç de konuksever olmayan Necd ve Ahsa'ya akın ettiler. Bu topraklar onların ikinci vatanları oldu.

Ülkeye gelen işçiler doğal olarak değiştiler. Fakat değiştiklerinden daha fazla değiştirerek yaşanmakta olan sosyal dönüşümde rol aldılar. Nasırist, Arap milliyetçisi Mısırlılar ve Suriyeliler, radikal eğilimli Filistinliler ülkeye ideolojik çeşitlilik getirdiler. Öte yandan Vehhabilerce "iflah olmaz bid'atçılar" olarak görülen Pakistanlılar, "dini geniş" Türkler, Zeydi Yemenliler, Katolik Filipinliler ve dinsiz Koreliler, muhafazakar toprakların inanç tonunu açtılar. Ülkedeki ilk işçi grevinin öncülüğünü Koreliler yaptı. Sosyalist propaganda ülkede bir grup Mısırlı işçinin organizasyonu ile başladı.[137]

Nüfus hareketleri ve sosyal sınıflarla ilgili değişimlere de bu bağlamda kısaca temas etmek, konumuz açısından yararlı olacaktır. Suudi Arabistan'daki nüfus artışı, 1950'li yıllardan itibaren hızlı bir yükseliş trendine girdi. Çok sayıda yabancı işçinin ülke nüfusuna katılımının yanısıra, ekonomik gelişmenin paralelinde yaygınlık ve kalite kazanan sağlık hizmetlerinin bir sonucu olarak çocuk ölümlerinin azalması ve bulaşıcı hastalıkların kontrol altına alınarak toplu veya erken yaşta ölümlerin önüne geçilmesi, nüfus artışının arkasındaki başlıca etkenler oldular.[138] Nüfus artışı ve petrol ekonomisinin doğurduğu yeni istihdam alanları sonucunda nüfus hareketlendi. Göçebelikten yerleşime ve köyden kente doğru olan bir nüfus akışı ortaya çıktı. İstatis-

136 Salame, "Political Power", s.591-2.

137 Mısırlı işçiler hakkında bkz. Kelly, *Arabia*, s.242.

138 Sharabi, *Governments*, s.235.

tikler, 1951'deki şehirli nüfusun genel nüfus içindeki oranını %22, göçebeleri %66, köy ve kasabalarda yaşayanları %12 olarak tespit etmektedir. Bu oranlar on üç yıl sonra 1974'de sırasıyla %46, %26 ve %28 olarak istatistiklere geçmiştir.[139] Yani göçebelik neredeyse 2/3 oranında azalmış, bedeviler yerleşime geçerek köy, kasaba ve şehirlerin nüfuslarını artırmışlardır. Bedevileri yerleşime iten en önemli neden, şehir ve kasabalardaki iyi gelir sağlayan iş alanları ile eğitim, sağlık gibi temel ihtiyaçlara rahat şekilde ulaşma imkanları olmuştur. Bu gelişme aynı zamanda geleneksel kabile sisteminin güç kaybetmesine yol açmıştır.[140]

Yeni orta sınıfın doğuşu, sosyal değişimin diğer bir yüzüdür. Bu sınıf mensuplarının en önemli ortak özelliği, ülkelerinde ilk defa, aile veya kabilelerinin sosyal statüsüyle değil, kişisel vasıf ve meziyetleri sayesinde orta sınıfa dahil olmalarıdır. Gelişen ekonominin doğurduğu ihtiyaçlar, sosyal statüleri aşağıdan yukarıya doğru değiştiren seküler eğitim-öğretim fırsatlarını her kesimden insanın önüne koymuş, bunlardan yararlanmasını bilenler çok iyi sosyal imkanlara kavuşmuşlardır. Şirket yöneticileri, bürokrasideki idareciler ve memurlar, teknik elemanlar, hukukçular, üniversite mensupları, özellikle pozitif bilim dallarında eğitmenlik yapan öğretmenler ve ordu subayları, söz konusu yeni sınıfın başta gelen mensuplarını oluşturmuşlardır. Bu sınıfın toplum geneli içinde yer tutuşu çok hızlı olmuş, bu durum Suudi toplumunun geleneksel yapısını bozmuştur.[141]

Sahip oldukları sosyal statülerini geleneksel değerlerden almayan, şehirlerde oturan ve iyi eğitim almış bu yeni orta sınıfın mensupları, geleneksel sosyal ilişkiler ağı içinde kalmak yerine kent yaşamının sosyal çeşitliliği içinde daha çok birbirleriyle etkileşime girdiler. Meslek grupları, okul arkadaşlıkları veya klüp üyelikleri yeni mensubiyet unsurları oldular. Aile ve kabile ilişkisine dayanan sosyal bağ hala değerini korumakla beraber eski gücünü kaybetti. Mahalle camii merkezli

---

139 İbrahim b. Muhammed el-Mansûr, "et-Tağyîru'l-İctimâ'î fî'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Su'ûdiyye", *Mecelletü Câmi'ati Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye*, 24 (1419/1999), s.566-7.

140 bkz. Kelly, *Arabia*, s.100-2.

141 Yeni orta sınıf hakkında bkz. Rugh, "Emergence", s.7-10; Takabayashi, *Toward a Modern Islamic Kingdom*, s.67-9.

sosyal ilişki ve dini kontrol mekanizması ise tamamen etkisini yitirdi. Bu kitle mensupları her ne kadar okudukları okullardaki müfredat gereği ağırlıklı bir dini eğitim almış olsalar da, Necd'in geleneksel okullarında ve Vehhabi ulemanın tedrisi altında eğitimlerini tamamlayan yurttaşlarına göre daha az teslimiyetçi, daha çok sorgulayıcı ve daha açık fikirli bir mentaliteye sahip oldular. Uğraş sahaları, ilgileri ve gereksinimleri dolayısıyla ulema ile daha az muhatap olma durumunda olan bir kitle oluştu. Büyük şehirlerin nüfusunun ana bünyesini oluşturan bu sınıf, mutavvilerin Riyad, Cidde gibi büyük şehirlerdeki doğrudan müdahale güçlerini büyük ölçüde kırdı. Çarşı ve sokaktaki müdahaleler azaldı. Bunun yerine şikayetler, mahkemelere yöneltildi. Yanlış yapanlara müeyyideler yargı kararlarıyla uygulandı.

Yüksek gelir, harcamaları artırdı, adetleri değiştirdi. Beslenme, giyim ve eğlencede yeni alışkanlıklar oluştu. İthalatta patlama yaşandı. Tutarı 1974'de 3 milyar dolar olan, 1978-9 yıllarında 17 milyar dolara çıkan ithalat içinde lüks ithal eşyaları çok yüksek bir yekün teşkil ediyordu.[142] İsraf fazlalaştı. Ulemanın bütün gayretine ve bazı kanuni müeyyidelere rağmen, batılı hayat tarzının birçok unsuru geniş kitlelerce kabul gördü. Bu hızlı değişim, dindar veya dindar olmayan, Suudi vatandaşı veya dışarıdan her dikkatli gözlemci için büyük süprizler içeriyordu. Değişimin ritmi tam anlamıyla baş döndürücüydü. Daha 1945 yılında, üstelik Vehhabiliğin merkezi Riyad'da, şehrin itibarlı ve zengin ailelerine mensup üç kadın, şoförleriyle beraber müzik eşliğinde içki alemi yapmışlar sonra da uygunsuz bir vaziyette yakalanmışlardı. Üstelik Ramazan ayında ve oruç saatlerinde vuku bulan bu olay sonucunda sanıklar hemen yargılandılar, suçlu bulundular ve birkaç saat içinde idam edildiler.[143] Riyad halkı bu tür şer'i yargılamalara ve meydanlardaki idamlara alışıktı. Fakat böylesi bir vak'a ilk kez olmuştu. Ülke şaşkınlık içindeydi.

1917'den itibaren Suudi Arabistan'da bulunan Philby, konumuz olan Suudi Arabistan'daki değişim ile ilgili ilginç gözlemlerini 1955'de yayınlanan kitabında şu cümlelerle tasvir ediyordu:

---

142 Ochsenwald, "Saudi Arabia", s.272.

143 Philby, *Forty Years in the Wilderness*, London, 1957, s.188-9.

"Eski Vehhabi rejimin yasakları, ilk başta sinsice, sonraları ise daha yüzsüzce, birbiri ardına bir kenara atılıyor. Yasak olan müzik, 'askeri yeterlilik' adı altında saray avlusundaki törenlerde açıkça icra ediliyor....Yine, yasak olan sinemanın çapkın bakışlı perdeleri, prens saraylarının ve zengin konakların birçoğunda boy gösteriyor. Ev sahipleri, daha on veya on beş yıl önce böyle filmleri seyrettiklerinde yüzü kızaracak ve ürperecek olan misafirlerine, pek de namuslu olmayan Hollywood yapımlarını izlettirerek hava atıyorlar. Likör ve esrar, eski günlerde insanların sigara içmelerinin cezası olarak başlarının kesildiği semtlere gizlice sokuluyor. Tütün ise bugün devlet gelirleri içinde kayda değer bir kaynak teşkil ediyor. Hatta şimdiye kadar toplumdan soyutlanmış olan kadınlar bile, modernizmin güçlü esintisine kapılarak kabuklarından yavaş yavaş sıyrılıyorlar. Otomobillerle plajlara veya mesire yerlerine geziler düzenleniyor. Buralarda kadınlar, dans ediyorlar; ya da (diğer bir yasaklanmış eşya olan) gramofondan yayılan namelerin eşliğinde ve Paris mağazalarının son yaz mevsimi için çıkardıkları giysiler içinde coşkuyla eğleniyorlar; veya üstlerindeki askısız korseleriyle açık havada yemek yiyorlar...".[144]

Meulen ise, gözlemlerini 1957'de çıkan kitabında şu cümlelerle ifade ediyordu:

"Değişimin en dikkat çekici yüzü, ARAMCO'da işçi olarak çalışan alt sınıf Suudi vatandaşlarında gözlemleniyordu. Amerikalılar onlar için en az iki minareli olan ve ezanların hoperlörlerle okunduğu göz kamaştırıcı camiler inşa ettiler. Oysa hakiki Vehhabiler için bir minare bile kabul edilemeyecek menfur bir bid'attı. Yine Amerikalılar bu işçilerine namazlarını kılmaları ve oruçlarını tutmaları için resmi çalışma nizamının elverdiği koşullar içinde mümkün olan en fazla boş zamanı vermeye gayret ettiler. Fakat muhafazakar inançlarla bu yeni hayat tarzının bağdaşmasının zor olacağı aşikardı. Yavaş yavaş Suudiler, başta günah olarak görmekte oldukları adet ve alışkan-

144 Philby, *Saudi Arabia*, s.xiii.

lıkları benimsemeye başladılar. Spor oyunları oynamaya, futbol ve beyzbol izlemeye başladılar...".[145]

Bu gidişatı, önünde durulamayacak bir sele benzeten Meulen, "müteassıp Vehhabi ulema, yenileceği bir savaşa girmiştir; çünkü insan doğası her zaman doktrinlerden daha güçlüdür"[146] diyerek yaşanan sosyal dönüşümün bütün engellemelere rağmen toplumun tüm kesimlerini etkisi altına alacağı kehanetinde bulunuyordu.

Abdülaziz İbn Suud'dan sonra kral olan Suud b. Abdülaziz, büyük petrol gelirine rağmen, kötü yönetim, yanlış yatırımlar ve korkunç israfın sonucunda devletin iflasın eşiğine geldiği bir iktidar döneminin yöneticisidir. Bu dönemde (1953-1964), iç ve dış siyasal olaylar kadar, Suud ailesi mensupları ile alakalı birbiri ardınca ortaya çıkan skandallar gündemi meşgul etmiştir.

2.4. - İbn Suud'dan Suud'a: Zengin Devlet - Saptırıcı Servet

1959 yılına kadar, devlet hazinesine giren gelirle Suud ailesine aktarılan gelir arasında bir ayırım yoktu. Devlet gelirleri doğrudan ailenin kasasına gidiyordu. ARAMCO'nun, ömrünün son yıllarında Abdülaziz İbn Suud'a ödediği miktarın, günde 440 bin dolar, yılda ise 160 milyon dolar kadar olduğu kaydedilmektedir.[147] Bu servet, İbn Suud'u dünyanın en zengin dördüncü veya beşinci adamı yapacak kadar büyük bir meblağı ifade etmekteydi. 1959 yılında yapılan kanuni düzenlemeyle, devlet gelirlerinin %17'sinin kraliyet ailesine verilmesi karara bağlandı. Buna ilaveten %19, yine kralın tasarrufuna veriliyor, kabile reislerine, yakın akrabalara, Âl-Şeyh gibi önemli ailelerin üyelerine kralın yaptığı tahsisatlar bu yekun içinden mahsup ediliyordu. Yapılan dış seyahatlerin ücretleri, saray inşaatları ve bakım masrafları bu oranlara dahil değildi. 1959'dan sonra bile, Sharabi'nin tahminine göre, kraliyet ailesine tahsis edilen miktar devlet bütçesinin bütününün %35'i ile %40'ına ulaşan büyük bir yekunu teşkil etmekteydi.[148]

---

145 Meulen, *The Wells*, s.250.

146 Meulen, a.g.e., s.148.

147 Benoish-Mechin, *Arabian Destiny*, s.241.

148 Sharabi, *Governments*, s.236; el-Yâsînî, *ed-Dîn*, s.70-1.

Bu muazzam servet, Suud ailesi için büyük bir ahlaki çöküntüyü beraberinde getirdi. İsraf ise çılgınlık boyutuna ulaştı. İsraf en çarpıcı biçimde saray inşaatlarında gözlemleniyordu. İbn Suud'un Riyad dışında çöl mimarisine uygun olarak kerpiçten yaptırdığı şaşaalı saray, babasından sonra oğlu Suud tarafından kullanılmadı. Bunun yerine Suud, bu sefer malzemesi betondan, pembeyle işlenmiş, altınla süslenmiş duvarlarla çevrili muhteşem bir saray yaptırdı. Yüzme havuzlu, güzel sesli kuşların beslendiği dekoratif bahçelerle çevrili sarayın bitişiğindeki camiin yüksek minareleri projektörlerle aydınlatılıyordu. 4 milyon sterline malolduğu söylenen bu saraydan sıkılan Kral Suud birkaç yıl sonra burasını yıktırarak, yerine yine söylentilere göre en az 11 milyon sterline malolan yeni bir saray yaptırdı. Bu lüks inşaat faaliyeti, sahte mimarları, dolandırıcı sanatkarları Suudi Arabistan'a çekti. Her meslekteki gözü açık birçok profosyonel sahtekar, rüşvet dahil her yolu kullanarak israf pastasından pay alma yarışına giriştiler.[149]

Prenslerle ilgili ortaya çıkan skandalların büyük bölümü İbn Suud'dan gizleniyordu. Yakın çevresinde yaşanan ahlaksızlıklardan haberdar olması halinde, zaten yaşlı ve hasta olan Vehhabi imamın iyice çöküntüye girmesinden endişe edilmekteydi. Fakat bazı skandallar saklanamayacak kadar büyük yankı yaptı. Yirmi yedi yaşındaki Prens Nâsır b. Abdülaziz'in 1947 Haziran'ında Riyad'da arkadaş çevresine verdiği partide ikram edilen alkollü içki zehirli çıkmış, konuklar arasından çoğunluğu kadın yedi kişi hayatını kaybetmişti. Hadiseyi duyan İbn Suud, aynı zamanda Riyad emiri olan oğlunu görevinden azletti ve hapsettirdi. Bununla kalmayan İbn Suud, yaşı büyük tüm çocuklarını biraraya topladı ve hapishaneye giderek kardeşlerinin gözleri önünde elindeki bastonla Nâsır'ı öldüresiye dövdü. Hemen arkasından da, dedelerinin inanç ve hayat tarzından asla sapmamaları gerektiği hususunda onlara uzun bir nasihatte bulundu. Dindarlığı ve zahidane hayat tarzı ile tanınan Prens Nâsır'ın nasıl böyle bir olayın kahramanı olduğu uzun zaman konuşuldu. Oluşan genel kanaat, Amerika'ya yaptığı kısa seyahatinin Nâsır'ın düşünce ve davranışlarında büyük değişiklikler meydana getirmiş olduğu yönündeydi.[150]

---

149 Howarth, *King*, 213-4. Diğer israf örnekleri için bkz., a.g.e., s.214-8.

150 Lacey, *The Kingdom*, s.284-5.

Diğer bir trajik olay Kasım 1951'de Cidde'de oldu. İngiltere'nin Cidde viskonsülü Cyril Ousman'ın verdiği partide içki ikramı yapılmıştı. Cidde'de yerleşik gayri müslimlerin sadece kendi tüketimlerine dönük içki ithal izinleri bulunmaktaydı. Davetliler arasında bulunan on dokuz yaşındaki Prens Mişari b. Abdülaziz aldığı alkolün etkisiyle etrafını rahatsız etmeye başlamış, ev sahibi de prensten orayı derhal terketmesini istemişti. Davetten kovulan Mişari silahını alarak geri döndü ve ateş açarak viskonsülü öldürdü.[151] İbn Suud bu olayın ardından içki ithalatını ülkede tümüyle yasakladı. Hatta yabancı ARAMCO personelinin yurtdışından gelirken yanlarında getirdikleri içkiler de yasak kapsamına alındı.[152] İbn Suud, içkinin bu derece yaygınlaşmasından Amerikalıları sorumlu tutuyordu. Fakat genç prenslerin kaçak yollarla ülkeye soktukları veya çok yüksek meblağlar ödeyerek gayri müslimlerden satın aldıkları kasalar dolusu viski ve diğer alkollü içkilerden kesinlikle haberi yoktu. Daha sonraki yıllarda yürürlüğe konan yasaklarla benzer yüz kızartıcı olayların önüne geçilmeye çalışıldı. Örneğin, kadının yalnız başına veya yabancı bir erkekle birlikte çalışması yasaklandı. Kraliyet ailesinin özellikle genç üyelerinin yurtdışına seyahat için genellikle Ramazan ayını bekledikleri farkedildi ve aile mensuplarına Ramazan'da yurtdışına seyahat yasağı getirildi.[153]

Hadiselerin bu şekilde geliştiği bir sırada Abdülaziz İbn Suud, Taif'deki yazlık sarayındayken geçirdiği bir kalp krizi sonrasında 9 Kasım 1953'de vefat etti. Naşı Riyad'a götürüldü ve Vehhabi pratiklerine uygun bir şekilde, merasimsiz kılınan bir cenaze namazı sonrasında düz, yazısız ve işaretsiz bir mezara defnedildi. Kendisinden geriye, sayısı "yüzlerce" ifade edilen evliliklerinden olma kırk dört erkek çocuk bırakmıştı. Kız çocuklarının sayısı ise, belki de kesin rakam bilinemediği için, hiç bir zaman resmi olarak açıklanamadı.[154] Çocukları arasında en büyüğü olan Suud, babasının vasiyeti uyarınca yaş sırasına itibar edilerek Suudi Arabistan'ın yeni kralı olarak ilan edildi.

Suud b. Abdülaziz, ailesinin o sırada sürgünde bulunduğu Kuveyt'de 1902 yılında doğmuştu. Riyad'da Şeyh Abdurrahman b. Mu-

151 Howarth, *King*, s. 221; Lacey, a.g.e., s.285-6; Holden, *The House*, s.170-1.
152 Howarth, a.g.e., s.221; Benoish-Mechin, *Arabian Destiny*, s.248.
153 J. Esposito, *Islam and Politics*, Syracuse, 1985, s. 110.
154 Howarth, *King*, s.36, 230.

feyrih'in nezaretinde belli bir süre dini ilimlerle meşgul oldu ve hafızlığını tamamladı. Gençliğinde İhvan ile beraber Turabe baskınında ve Hail'in fethinde önemli görevler üstlendi. İhvan ile Mısırlılar arasında cereyan eden Mahmel hadisesi esnasında babasının talimatıyla devreye girerek olayların büyümesini önledi. İhvan'a karşı yapılan Sebile savaşında, emrine verilen askeri bir kuvvete komuta etti. İhvan, Ahsa'da ikinci defa başkaldırınca isyanın bastırılması için babası tarafında görevlendirildi. Bu vesileyle İhvan hareketinin çökertilmesinde önemli roller oynadı. 1933'de ise veliahdlığı açıklandı. Bundan sonra ülkesini temsilen yaptığı seyahatlerde Avrupa ülkelerini ve Amerika'nın önemli merkezlerini gezdi, incelemelerde bulundu.[155]

Suud'un kral olduğu dönem, milliyetçi-sosyalist rüzgarların Arap dünyasını kasıp kavurduğu bir dönemdir. 1952'de Mısır'da Hür Subaylar'ın ihtilali ile iş başına gelen Nasır'ın, pan-Arabizm ideolojisi ve Sosyalist Arap Birliği projesi zemininde yürüttüğü aktif dış politika, bölge ülkelerinde büyük siyasi çalkantılara yol açmıştı. 1958 yılında Mısır ve Suriye devletleri siyasi birlik kararı aldılar. Yine aynı yıl Irak kralı, milliyetçi-sol eğilimli bir kadro tarafından alaşağı edildi. Çevresinde olan bu gelişmelerin Suudi Arabistan'ı etkilememesi imkansızdı. 1950'li yılların ilk yarısından itibaren değişik sol hareketler, ülke içinde örgütlenmeye başladılar. İlk işçi grevi 1953 yılında ARAMCO'da yapıldı. Grevin başını, yabancı işçiler çektiler. Milliyetçi ve anti-emperyalist sloganların eşlik ettiği çalışma şartlarının iyileştirilmesi ve hak arama talepleri, 1956'daki ikinci büyük grevde daha güçlü bir şekilde seslendirildi. Arap Milli Kurtuluş Cephesi, Arabistan Yarımadası Halklarının Birliği gibi sol gruplar ülke içindeki etkinliklerini artırdılar. Bu faaliyetlerin merkezi Ahsa eyaletiydi. ARAMCO işçileri yanında, yine aynı şirketin desteğiyle bölgede kurulmuş olan ve programlarını büyük ölçüde sekülerleştirmiş okulların mezunları, yurtdışı tahsili yapmış orta sınıf elit ve bu kesimlere manevi desteklerini esirgemeyen mahalli Şii dini liderler sayesinde Ahsa, Nasırist ve Ba'asist sol grupların cirit attığı bir çeşit "hür vilayet" haline gelmişti.[156]

---

155 İslam, *Suûdi Arabistanı Tanıyınız*, s.63-9.

156 Bkz. Malone, "Saudi Arabia", s.294; Salame, "Political Power, s.597-8; M.G. Nehme, "Saudi Arabia: 1950-80: Between Nationalism and Religion", *Middle Eastern Studies*, 30 (1994), s.936-7.

Yemen'deki Zeydi imamet yönetimi, 1962'de cumhuriyetçiler tarafından devrildi ve ülke iç savaşa sürüklendi. Suudi yönetimi, Zeydi imama ve imam etrafında kenetlenen kabile güçlerine arka çıkıyordu. Bunun üzerine Mısır, cumhuriyetçileri desteklemek ve Suudilerin doğrudan müdahalesini önlemek için Yemen'e askeri birliklerini gönderdi. Mısır ve Suudi Arabistan savaşın eşiğine gelmişlerdi. Tam bu sırada, Kral Suud'un kardeşi olan maliye bakanı Talal b. Abdülaziz ve diğer kardeşler Bedr, Abdülmuhsin ve Fevvaz, kendilerine katılan bazı hava kuvvetleri komutanları ve beraberlerindeki askeri uçaklarla Mısır'a sığındılar. "Liberal prensler" ("*el-umerâu'l-ahrâr*") olarak tarihe geçen bu grubun başında yer alan Talal, Vehhabi imametin lağvedilerek ülkede en kısa zamanda anayasal ve parlementer bir monarşik yönetime geçilmesi, daha özgür ve demokratik bir siyasi ortamın gerçekleştirilmesi yönünde kral ağabeyinden değişik vesilelerle taleplerde bulunmuş, fakat bu girişimleri hep sonuçsuz kalmıştı. Ayrıca Talal ülkedeki solcu teşkilatlar ile dirsek temasındaydı. Bütün bu gelişmeler sonucunda Kral Suud, Talal'dan görevinden istifasını istedi ve evini kuşatma altına aldı. Talal da bunun üzerine iltica etti.[157]

1953'den itibaren ortaya çıkan bu gelişmelerin sürecinde, devletin karar mekanizmasına Vehhabi ulemanın da katılımı sağlanmak suretiyle bir dizi kanuni kısıtlama ve yasak yürürlüğe kondu. 1955'de çıkan bir kraliyet tamimiyle, yurtdışında eğitime ciddi kısıtlamalar getirildi. Bu karar, dışarıda okuyan öğrencilerin İslam dışı liberal veya sol fikirleri Suudi Arabistan'a taşıdıkları iddiasıyla alındı. 1956'da, greve gidenlere veya grevi teşvik edenlere bir yıldan az olmamak üzere hapis cezası getirildi. 1961'deki tamimde ise, İslamiyet'den başka bir ideolojinin propagandasını yapmak ve siyasi parti kurmak yasaklandı. 1962'de Haberleşme Bakanlığı kurularak basın-yayın faaliyetleri gözlem altına alındı. Bu bakanlığa gazete ve dergileri kapatma yetkisi verildi.[158]

---

157 Shakir, *Constitutions*, s.5; Kelly, *Arabia*, s.240; Buchan, "Secular and Religious Opposition", s.113-4; Piscatori, "Ideological Politics", s.65-6; *Saudi Arabia: A Country Study*, s.38; Peterson, *Historical Dictionary*, s.94-5; Nehme, a.g.e., s.935.

158 Salame, "Political Power", s.596.

Batı kaynaklı düşüncelerden mülhem demokrasi ve özgürlük arayışları veya Nasırist ve Ba'asist sloganlar eşliğinde dile getirilen sosyal hak talepleri, ülkenin bozulmuş olan sosyo-ekonomik dengelerinin gölgesi altında itibar ve haklılık kazanıyordu. Gelir dağılımında büyük eşitsizlik vardı. Bedevilerin hayatında bir iyileşme kaydedilmemişti. Eskiden olmayan sınıf farklılıkları toplumsal bir gerçek haline gelmişti. Kraliyet ailesi, yabancılar ve yüksek düzey "yeni orta sınıf", toplumun ayrıcalıklı sosyal tabakaları olarak geri kalan nüfustan farklı muamele görüyorlardı. Ülke kötü yönetiliyordu. İsraf ekonomisi ülkeyi esir almıştı. Yıllık petrol geliri 300 milyon dolar seviyelerine çıktığı halde, para birimi riyal 1958 yılına kadar %80 değer kaybetti. Sadece kralın şahsi borçları 100 milyon sterlini bulmaktaydı.[159] Bu kötü gidişat, Kral Suud ile kardeşi ve veliahdı Faysal arasındaki iyi ilişkileri ve işbirliğini bozdu. Aynı zamanda Bakanlar Kurulu'nun başında bulunan Faysal, planladığı reformları gerçekleştiremiyor, iyileştirme operasyonlarını istediği gibi yürütemiyordu. Yönetim iki başlı hale gelmişti. 1964 yılında Kral Suud'un oğulları, amcaları Faysal'dan, üzerindeki bütün görevleri "müminlerin imamı" olarak niteledikleri babalarına tevdi etmesini isteyen bir mesaj yayınladılar. Bu mesaj, Suud ailesinin ileri gelenlerince tepkiyle karşılandı. Ulema ve aile büyüklerinin iştirakiyle düzenlenen bir dizi toplantıda, Suud'un göreve devamı için bazı koşullar belirlendi. Suud bu koşulları kabul etmeyince, ulema, bütün yönetim yetkilerinin Suud'dan Faysal'a geçtiğini belirten bir fetva yayınladı. Yetmiş kadar prens fetvayı desteklediklerini açıkladılar.[160] Böylece Suud'un krallığı fiilen sona ermiş oluyordu. Eski kral, çıkmış olduğu Avrupa gezisinden bir daha ülkesine dönmedi. Sürgündeyken Atina'da vefat etti.

İşbaşında olduğu sürece Kral Suud, yönetimindeki zafiyetten dolayı ortaya çıkan yasal ve siyasal boşlukları ulemaya yaslanarak doldurmaya çalışmıştı. Solculuk veya liberalizmin İslam dışı ideolojiler olduğu söyleminden hareketle, ulemanın verdiği fetvalar gerekçe gösterilerek hak arama talepleri gayrimeşru olarak değerlendirildi ve bir di-

159 *Saudi Arabia: A Country Study*, s.36; Howarth, *King*, 231-2; el-Yâsînî, *ed-Dîn*, s.71.

160 *Saudi Arabia*, a.g.e., s.39; Bligh, "The Saudi Religious Elite", s.46-7.

zi dini gerekçeli yasaklamayla muhalet baskı altına alındı. Suud, İhvan artıklarından bir grubu "mücâhidûn" adı altında organize ederek doğrudan kendi kontrolünde bir polis gücü oluşturdu. Grevler ve protesto gösterileri gibi iç güvenlikle ilgili olayları bastırmada bu güçten faydalanma yoluna gitti.[161] Hey'etü Emr bi'l-Ma'rûf'un toplum içindeki gücünü ve yetkilerini artırıcı tedbirler aldı. Bu bağlamda, ulemanın da bu yöndeki talebine bir cevap olarak, kadınlara araba kullanma yasağı getirdi.[162]

Suud b. Abdülaziz'in krallıktan azlini isteyen fetvayı verenler, kraldan her zaman destek görmüş olan Vehhabi alimlerdi. Fakat hadiselerin seyri dikkatlice izlendiğinde, bu tarihi kararın ulemanın insiyatifiyle alındığını söylemek güç görünmektedir. 1920 ve 1930'lu yıllarda ulema ile Abdülaziz İbn Suud çeşitli konularda birçok defa ters düşmüş, bu yüzden kral defalarca sert dini ultimatomlarla karşı karşıya kalmıştı. Fakat on yıl kadar süren Suud döneminde, başta dini suistimaller ve israf olmak üzere ulemanın ihtarını icap ettiren birçok konu gündemde olmasına rağmen her defasında ulema sessiz kalmıştır. Suud'un fazla ileri gittiği ve durdurulması gerektiği hususunda kraliyet ailesi içindeki genel kanaat 1964 yılına kadar zaten oluşmuştu. Bu kanaatin oluşmasında ulema rol almadı. Alimler sadece, iş son reddeye gelince aile meclislerine davet edildiler. Yapılması gerekenler ve gerekçeleri bu toplantılarda onlara izah edildi. Yani kazanacak taraf belli olduktan sonra ulema devreye girdi ve verdiği fetvayla fiili durumu meşru hale getirdi.

2.5. - Vehhabi İslam'dan Suud İslamcılığına: Kral Faysal ve Sonrası

1906'da Riyad'da doğan Faysal b. Abdülaziz'in annesi Tarfe, Muhammed b. Abdülvehhab ailesinden Riyad kadısı Abdullah b. Abdüllatif'in kızıdır. Temel dini ilimleri dedesinden tahsil etti. On yaşında hafız oldu. Savaşlarda boy gösteren ağabeyi Suud'un aksine Faysal, daha çok, kabiliyetli bir yönetici olarak ön plana çıktı. Yirmi yaşındayken, henüz yeni fethedilmiş olan Hicaz'da kurulan hükümetin başına

161 Buchan, "Secular and Religious Opposition", s.112.
162 Buchan, a.g.e., s.108.

tayin edildi. 1930'da Hariciye Vekili oldu. 1953'de tesis edilen ve kral tarafından atanmış bakanlardan oluşan Bakanlar Kurulu'nun başında başbakan olarak yer aldı. Ülkesinin diğer devletlerle yaptığı anlaşmalara babası adına imza atmak veya babasının vekili olarak resmi ziyaretlerde bulunmak amacıyla birçok defa yurtdışına çıktı. Arap ve diğer İslam ülkelerini, bu arada Türkiye'yi ziyaret etti. Atatürk'ün misafiri oldu. Değişik Avrupa devletlerinde ve Amerika'da değişik vesilelerle temaslarda bulundu. Müttefik Devletler'in Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkmaları dolayısıyla 1919 yılında Londra'da yapılan kutlamalara babasını temsilen katılması, Vehhabi ulema ve İhvan liderlerinin büyük tepkisine yol açmıştı. Bu seyahat, sonraki yıllarda İbn Suud'a yöneltilen dini içerikli tenkitlerin her zaman baş sıralarında yer almıştır.[163]

Faysal, başta babası İbn Suud olmak üzere ağabeyi Suud ve diğer kardeşlerinden farklı bir kişilik ve yönetici profiliyle karşımıza çıkmaktadır. Mesela Riyad'da bir yerden bir yere giden Suud, askeri araçların da eşlik ettiği büyük bir konvoyla hareket ederken Faysal çoğu kez kendi arabasını kendi kullanırdı. Suud'un tasarruflarında gözlenen aşırı israfın izlerine Faysal'ın hayatında rastlanmamaktaydı. Suud'un yaptığı yüzden fazla evlilikten -babası gibi- kırktan fazla oğlu olmuş, Faysal ise, çok sevdiği Çerkez asıllı hanımının üstüne uzun yıllar evlilik yapmamıştır. Sekiz oğlundan beşini Amerikan okul ve üniversitelerine göndermiş, birini Oxford'da diğer birini ise, hem de Kral Suud'un İngiltere ile diplomatik ilişkileri kestiği bir sırada, Sandhurst Kraliyet Askeri Koleji'nde okutmuştu.[164] Bu özellikleriyle Faysal, Necdli umera karakterinin tipik görüntüsünü üzerinde taşımamaktadır. On dokuz yaşında Riyad ortamından koparak Hicaz'da önemli görevler üstlenmesi ve görevleri icabı dış dünyayla ve özellikle Batı ülkeleriyle devamlı ilişki halinde olması, söz konusu ayırıcı özelliklerin Faysal'da toplanmasına etki etmiş olabilir.

Suudi Arabistan'ın yakın tarihinde Kral Faysal dönemi, reformlar dönemi olarak belirginlik gösterir. Hey'etü Emr bi'l-Ma'rûf'un sorumluluk ve yetkileri Faysal'ın direktifiyle yeniden gözden geçirildi ve bir

---

163 İslam, *Suûdi Arabistanı Tanıyınız*, s.72-5. Londra seyahati ile ilgili eleştiriler için bkz. bu kitap, Ertâviyye Toplantısı bölümü.

164 Howarth, *King*, s.232.

kısım yetkiler adalet, emniyet ve hizmet alanlarında faaliyet gösteren bazı devlet kuruluşlarına devredildi. Mutavvilerin toplum üzerindeki nüfuzları bu sayede belli ölçülerde azaltılmış oldu. Yabancılar için geleneksel Suudi kıyafetlerini giyme mecburiyeti kaldırıldı. Mimari özellikler taşıyan, içi tezyinatlı ve yüksek minareli yüzlerce cami ülkenin dört bir yanında boy gösterdi. İlginç olan, Vehhabilerin asla kabul edemeyecekleri bu binaların devlet eliyle yaptırılmasıydı. Tütün ve sigara üzerindeki yasakların fiilen uygulanmaması nedeniyle sigara tüketiminde artış kaydedildi. Avrupa modasının son ürünleri, dünyanın diğer şehirlerindeki mağazalarla aynı mevsimde büyük şehirlerin çarşılarında Suudi müşterilerin beğenilerine sunuluyordu.[165] En önemlisi, Faysal, bir anayasa hazırlanması ve danışma meclisi tesis edilmesi sözü verdi.[166] Fakat bu söz, belki de Kral'ın zamansız ölümüyle, gerçekleşme imkanı bulamadı. Yine bu dönemde çok sayıda kız okulu açıldı. Okul müfredat programlarında, özellikle 1958 reformuyla önemli değişiklikler yapıldı. Mesela, birinci sınıfın haftalık müfredatında dini ilimler yüzde 46.7 yer tutuyorken, yeni müfredatta bu oran altı yıllık okul süresi boyunca haftada ortalama yüzde 26.5'a düşürüldü. Matematik, tarih ve diğer sosyal bilimler derslerinin müfredat içindeki ağırlığı artırıldı.[167]

Radyo, Faysal döneminde yaygın bir iletişim aracı haline geldi. Ülke dışına dini yayın yapan Mekke Radyosu 1966'da hizmete girdi. Televizyon yayını için ilk çalışmalar ise 1965 yılında başladı. Bu tarihte İran, Kuveyt, Katar ve Emirlikler'de TV yayınları başlamış durumdaydı. Maddi kaynak ve gerekli teknoloji hazır olmasına rağmen dini tepkilerden çekinen yetkililer belli bir süre bu projeyi başlatmadılar. Riyad'daki televizyon istasyonunun açılışında yaşananlar, söz konusu endişenin hiç de yersiz olmadığını göstermişti. Riyad caddelerini dolduran Vehhabi ulema ve peşlerindeki kalabalık topluluk, TV binasına saldırmış ve olaylar kısa sürede büyümüştü. Güvenlik kuvvetleri göstericilerin üzerine ateş açmak zorunda kaldı. Olayda ölen ve yaralananlar oldu. TV karşıtları arasında bulunan Faysal'ın yeğeni Halid b. Mu-

165 Edens, "The Anatomy", s.62.

166 el-Yâsînî, *ed-Dîn*, s.118-9.

167 Edens, "The Anatomy", s.63; *Saudi Arabia: A Country Study*, s.40-1.

sa'id b. Abdülaziz'in de ölenler arasında olması kraliyet ailesini üzüntüye boğdu.[168]

Faysal, televizyona karşı tepkiyi yumuşatmak için yayınların süresi ve içeriği konusunda tedrici bir yol izlemeyi uygun gördü. Genellikle tekrar programların yer aldığı test yayınları uzun bir süre devam etti. Bu yayınlarda dini programlar, özellikle bazı alimler ile yapılan söyleşi programları, tüm yayın süresi içinde en geniş zamanı kapsıyordu. TV'nin tebliğ ve irşad hizmetlerinde kullanılıyor olması, uzun vadede de olsa ulemanın tutumunu yumuşattı. Sonraki yıllarda, dini programların tüm yayın süresindeki payları tedricen azaldı. Ayrıca, programların içeriğinde, nüfusun muhafazakar eğilimleri göz önüne alınarak bölgelere göre ayarlama yapılıyordu. Mesela 1969'da, Necd Büreyde istasyonunun TV yayınlarında dini programların tüm yayın süresi içindeki toplam oranı yüzde 25 iken, Hicazlıların izlediği yayınlarda bu oran oldukça düşük seviyelerde seyrediyordu. 1967'de çocuk programları tesettürlü bir Suudi bayan tarafından sunulmaktaydı. Fakat yoğun tepkiler neticesinde sunucu değiştirildi. Suudili bayanlar Faysal dönemi boyunca bir daha televizyonda görünmediler.[169]

Kral Faysal 25 Mart 1975 günü düzenlenen bir suikastta öldürüldü. Katil, Faysal'ın yeğeni Prens Faysal b. Musa'id'di. Bu şahıs, 1965 yılında Riyad'daki televizyon karşıtı pretesto gösterilerine katılan ve olay sırasında güvenlik kuvvetlerince öldürülen Halid b. Musa'id'in öz kardeşiydi. Prens başı kesilerek idam edildi. Fakat bu suikastı niçin yaptığı tam olarak aydınlığa kavuşmadı. Kardeşinin intikamını mı almıştı, yoksa maaşına zam talebini amcası reddettiği için mi onu öldürmüştü? Üstelik, suikastı gerçekleştirdiği sırada prensin içkili olduğu ortaya çıkmıştı.[170] Bu konudaki spekülasyonlar Arap medyasını yıllarca meşgul etti. Kral Faysal'ın izlediği pan-İslamist ve anti-siyonist siyaset ile suikast arasında kurulan bağlantı, spekülasyonlar içinde en çok tutulanı oldu. Prensin Amerika'da okuyor olmasından yola çıkılarak, ABD gizli servisinin, prensin Amerikalı sevgilisini de devreye sokup

168 W. Rugh, "Saudi Mass Media and Society in the Faisal Era", [*King Faisal and the Modernisation of Saudi Arabia*, London, 1980] içinde, s.130; Lacey, *The Kingdom*, s.369-371; Bligh, "The Saudi Religious Elite", s.41.

169 Rugh, a.g.e., s.131-140.

170 Kelly, *Arabia*, s.244-5; Lacey, *The Kingdom*, s.425-6.

beyin yıkama dahil çeşitli gizli servis yöntemleriyle prensi bu cinayete azmettirdiği yıllarca yazılıp söylendi.

Kral Faysal'ı bir Vehhabi imam olarak değil İslamcı dünya görüşüne sahip bir müslüman lider olarak nitelemek gerekmektedir. Ehsanullah gibi bazı yazarlar, Faysal'ın anti-siyonist kimliğini onun anne tarafından Muhammed b. Abdülvehhab ile olan kan bağına ve dedesi Riyad kadısı Şeyh Abdullah Âl-Şeyh'in nezaretinde eğitim ve terbiye almasına bağlıyorlarsa da,[171] bunun gerçeği yansıtmadığı ortadadır. Faysal'ın icraatları göz önüne alındığında, onun, Vehhabi çevreleri öfkelendirecek pek çok fikrin ve icraatin sahibi olduğu görülecektir. Her şeyden önce onun Necdli bir bedevi lider olmaktan öte Hicazlı entellektüel bir bürokrat portresi çizdiğini belirtelim. Batılı danışmanların yol göstermesiyle değil bizzat kendi insiyatifiyle gerçekleştirdiği modern atılımlar, aldığı cesurca kararlar, onun bu özelliğini yeterince yansıtmaktadır.

Faysal'ın din-siyaset ilişkisi bağlamındaki görüşleri, 20. yüzyılın son yarısına ait İslamcı söylemin genel karakterini ana hatlarıyla yansıtmaktadır. Faysal, İslam ümmetinin geri kalışının suçunu müslümanlarda aramaktadır. Onlar, Allah'ın kendilerinden beklediği şekilde hareket etmemişler, O'nun yolundan sapmışlardır. Bugün İslam, -Hz. Peygamber'in sözünün doğruluğunu da kanıtlarcasına- doğduğu günlerde olduğu gibi garip/yalnız durumdadır. İslamiyeti garip bırakanlar ise yine müslümanlardır. Yapılması gereken, nerede ve ne zaman yanlış yapıldığı üzerine düşünmek, yanlıştan en kısa sürede dönmek olmalıdır. Bu takdirde Allah, müslüman ümmetin önünü açacak, yardım edecek ve geçmiş yüzyıllarda sahip oldukları dünya liderliğini tekrar lutfedecektir. İlerleme ve gelişme yolundaki adımlar, İslam şeriatı zemininde katedilirse başarı sağlanabilir. İslami çözümler sadece müslüman halkların ve devletlerin ilerlemesini sağlamayacak, Kur'an'ın tüm insanlık için vaz'ettiği ilkelere uyulmak suretiyle tüm dünyada barış ve özgürlük ortamı oluşacaktır.

Faysal'a göre, Komünizm, Siyonizm ve Emperyalizm, başta müslüman halklar olmak üzere tüm insanlığı tehdit etmektedir. Bu üç gü-

---

171 Bkz. E. Ehsanullah, *Siyâsa Shar'iyya: The Anthropology of Injustice, the Case of Saudi Kingdom*, London, 1994, s.99.

cü mağlup etmedikçe istikrarın ve gelişmenin sağlanması mümkün değildir. Söz konusu mücadele sürecinde müslümanlar, Allah'ın mesajını dünyanın en ücra köşesine bile taşımak yükümlülüğüyle karşı karşıyadırlar. Bu gayret, tüm dünyayı kurtaracaktır. Müslümanların birlik haline gelmeden ve işbirliğine gitmeden bu hedefi gerçekleştirmeleri mümkün değildir. Öncelikle Arapların böyle bir birliğe ihtiyaçları vardır. Zaten Allah, peygamberini Araplar arasından seçerek, kitabını onların diliyle indirerek ve mesajını taşımaları için ilk onları görevlendirerek bu milleti öne çıkartmıştır. Dolayısıyla bu ilerleme sürecinde Arapların işi diğer müslümanlara göre iki kat fazla olmalıdır. Fakat İslam olmadan Arapçılık olamaz. Araplık ve İslam tek bir vücuttur.[172]

Değişik müslüman ülkelerden ileri gelen alimlerin oluşturduğu bir grubun 1962 yılı hac mevsiminde Sosyalizmi kınayan bir bildiriye imza atmaları Faysal'ın öncülüğüyle gerçekleşen bir faaliyetti. Aynı yıl kurulan ve genel merkez olarak Mekke'yi seçen İslam Alemi Cemiyeti (Râbıtatü'l-Âlemi'l-İslâmî = The Muslim World League), Faysal'ın bir projesi sayılır. Cemiyet, İslam dünyasını İslami akidenin birleştirdiği tek bir vücut olarak görmekte, bu doktrinden başka ümmetin bütünlüğünün ne milliyetçilikle ne de diğer ideolojilerle sağlanabileceğini ileri sürmekteydi. Faysal 1965'de İslam zirve konferansı çağrısında bulundu ve bu çağrının hemen peşinden Batı ile sıkı ilişkileri bulunan Türkiye, İran, Pakistan, Fas ve Tunus'a ziyaretler yaparak bu ülkelerin yöneticilerini söz konusu zirveye katılmaları için ikna etmeye çalıştı. Faysal'ın çalışmaları, Mısır devlet başkanı Nasır tarafından şüpheyle izleniyordu. Nasır, Faysal'ı yeni bir "İslam paktı" oluşturmakla suçluyor ve izlenen politikayı, "devrimci sosyalizmin modern ve zorunlu gücüne karşı 'gerici' müslüman devletleri birleştirmeyi amaçlayan siyasi bir manevra" olarak niteliyordu.[173] Faysal ise bu suçlamaları her zaman reddetti. Gayretinin politik değil dini amaçlar taşıdığını ileri sürdü.[174]

---

172 N.O. Madani, "The Islamic Content of the Foreign Policy of Saudi Arabia: King Faisal's Call for Islamic Solidarity 1965-1975", Basılmamış Doktora Tezi, American University, 1977, s.79-87.

173 *Saudi Arabia: A Country Study*, s.39-40; Esposito, *Islam and Politics*, s.107-8.

174 Faysal'ın 1966'daki Pakistan ziyaretinde yaptığı konuşma için bkz. Madani, "The Islamic Content", s.84.

Faysal, Suudi Arabistan'ın böyle bir İslam birliğinde mutlaka başı çekmesi gerektiğine inanmaktaydı. Bu kanaatinin kendisine göre İslami gerekçeleri bulunmaktaydı. Halkı müslüman olan ülkeler içinde sadece kendi ülkesi bir "İslami devlet" hüviyeti taşımaktaydı. Dinin doğduğu ve yayıldığı yer bu topraklardı. Ayrıca Suudi Arabistan, halkı müslüman olan bazı büyük devletler gibi sömürge yönetimi tecrübesi yaşamamıştı veya laik bir devlet sistemini benimseyerek din kurumunu hayattan dışlamamıştı. Dolayısıyla Faysal, böyle bir temsil yetkisini üzerine almakta bir beis görmedi.

İzlenen söz konusu politikanın eski Vehhabi yayılmacılığının yeni görüntüsü olduğunu düşünen bazı araştırmacılara[175] katılmak mümkün görünmemektedir. Faysal'ın oluşturduğu söylem ve kurduğu ilişkilere bakılacak olursa Faysal'ın projelerinin Vehhabi değil İslamcı motifler taşıdığı yakinen görülür. Fakat madalyonun diğer yüzü çevrilmeden mesele açıklığa kavuşmuş olmaz. Nasırist, pan-Arabist ve "İslam sosyalizmi" yanlısı bloğa karşı Faysal, muhafazakar bir kontrablok oluşturmak istemiştir. Dolayısıyla Nasır'ın tenkitleri, gerçeğin kısmen de olsa ifadesidir. 1950'lerin ilk yıllarında başlayan ulusalcı sosyalist siyasi dalga, Arap dünyasını bütünüyle etkisi altına almıştı. Kral Suud zamanında bir takım iç tedbirle bu dalganın Suudi devletine tesiri önlenmeye çalışıldı. Faysal da içe dönük tedbirleri elden bırakmadı. "Arap Yarımadası Cumhuriyeti" kurmak amacıyla 1969'da Suudi asıllı subayların girişmiş olduğu bir darbe teşebbüsü etkisiz hale getirildi.[176] Aynı yıl Suudiler, Albay Kaddafi'nin Libya'daki darbesiyle bir Arap monarşisinin daha tarihe karıştığına şahit oldular. Fakat Faysal iç tedbirleri yeterli görmedi. İleride bahsedeceğimiz Filistin-İsrail meselesini de devreye sokarak muhafazakar bir uluslararası blok kurma gayreti içine girdi. "Siyonizm, komünizmin babasıdır" hipoteziyle[177] müslümanlar üzerinde bir etki alanı oluşturmak istedi. Söz konusu ideolojilerin karşısına da İslamcı söylemleri koyarak aynı zamanda ideolojik bir savaş başlatmış oluyordu.

1970'de Faysal'ın öncülüğünde Cidde'de yapılan İslam ülkeleri dışişleri bakanları toplantısı sonucunda bugünkü İslam Konferansı Ör-

175 Mesela bkz. Ochsenwald, "Saudi Arabia", s.278.

176 Piscatori, "Ideological Politics", s.66.

177 Bkz. Kostiner, "Tracing", s.238.

gütü'nün kurulması kararı çıktı. Daha sonraki yıllardaki İslam Haber Ajansı, Uluslararası İslam Ekonomisi Araştırma Merkezi, İslam Kalkınma Bankası, Müslüman Azınlıklar Bürosu gibi önemli uluslararası teşkilatlar, hep sözü edilen örgütün öncülüğünde faaliyete geçtiler.[178] Bu teşkilatlar genel merkezlerini Suudi Arabistan'da açtılar. Krallıktan aldıkları büyük maddi yardım, teşkilatların kısa sürede işlevsel hale gelmelerine katkıda bulundu.

1967 Arap-İsrail savaşı ve savaşın Araplar aleyhine oluşan sonuçları, Faysal'ın İslam Paktı projesine müslüman hükümetler nezdinde ilgi ve itibar kazandırdı. Faysal'a kadar Suudi Arabistan devleti, Filistinliler için neredeyse hiç bir şey yapmamıştı. Özellikle Abdülaziz İbn Suud, sırf İngiltere ile karşı karşıya gelmemek için Filistin meselesinde doğrudan taraflardan biri olmaktan devamlı kaçınmıştı. İngiliz Dickson, İbn Suud'un, Filistin meselesi yüzünden içinde bulunduğu olumsuz durumu ve ikilemi kendisine şu şekilde aktardığını bize nakletmektedir:

> "(İbn Suud:) Güçlük, bizim Arap vatandaşlarımızdan ve Necd'in İhvan zihniyetli kabilelerinden kaynaklanmaktadır. Onların Filistin meselesindeki düşünceleri sadece gözleriyle gördükleridir ve onlar yarım metre ilerisini bile göremezler. Onlar beni kararsız davranmakla ve İngilizlerin emirlerine boyun eğmekle suçluyorlar. Sizin hükümetiniz ise benden onları zapturapt altında tutmamı istiyor. Hükümetinizin, benim Arapların dini lideri ve dolayısıyla kutsal metinlerin yorumcusu olduğumu hatırlaması gerekir. Allah'ın sözünün gereği, onlara göre, mutlaka yerine getirilmelidir. Ey Dickson! Allah'ın sözü bize bildirmekte ve biz de buna inanmaktayız ki, eğer bir müslüman bir Yahudiyi öldürürse veya bir Yahudi tarafından öldürülürse, onun cennete girmesi ve yüce Allah'ın rahmetine kavuşması kesinleşir. Bunun da ötesinde, bir müslüman bu dünyanın yükünü hiç arzu eder mi? İşte halkımın devamlı olarak bana hatırlattıkları bunlardır. Şundan emin ol ki, Filistin meselesinde İngiltere beni çetin bir ikilem içine sokmuştur ve bu durum, 1929 ve 1930'daki İhvan isyanları sırasında içine düşmüş olduğum ikilemin bir benzeridir".[179]

---

178 Esposito, *Islam and Politics*, s.108.

179 Dickson, *Kuwait*, s.390-1.

İbn Suud, Filistin halkının haklarının iadesi için çalışan uluslararası bir örgüt olan Arap Birliği (Arab League)'ne ve çalışmalarına mesafeli durmuştu. Birlik'in Filistin meselesi için almış olduğu kararlara genelde İbn Suud'un duyarsız kalması veya zoraki katılımı, siyasi hasmı olan Ürdün kralı Abdullah b. Şerif Hüseyin'in Birlik içindeki ağırlığından duyduğu rahatsızlığın ve Filistin meselesinin çözümünde Birlik'ten daha çok İngiltere ve ABD'ye güven duymasının bir sonucuydu.[180] İngiltere Başbakanı Winston Churchill'in, İbn Suud hakkında, "bize şaşmaz sadakatinden dolayı ona karşı oldukça samimi takdir hislerine sahibim" dediği nakledilmektedir.[181]

Suudi Arabistan'ın, hem Arap ülkelerine hem de İslam dünyasına liderlik etmesi gerektiğine inanan Kral Faysal, babasının izlemiş olduğu pasif politikanın aksine, Filistin meselesinde aktif bir siyasetin icracısı olmuştur. Faysal sanki, babası ve ağabeyi zamanında ülkesinin yapamadıklarının telafisi peşindedir. Ona göre, "İsrail ve gaspedilen Filistin toprakları sorunu, ne siyasi ne de ekonomik bir meseledir. Söz konusu olan problem İslami esaslarla ilgilidir".[182] Arap liderlerce Hartum Konferansı'nda alınan karara binaen, 1967 savaşında zarar gören ülkelere yardım olarak verilecek 378 milyon dolar paranın 140 milyon dolarlık kısmını Suudi Arabistan tek başına üstlendi. 1969 Ağustos'unda Mescid-i Aksâ'da bir Yahudi tarafından çıkarılan yangından iki gün sonra Faysal, 23 Ağustos 1969'da İsrail'e karşı cihat ilan etti. Bu ilan, fiili bir savaş çağrısı olmaktan çok, İsrail menfaatlerine karşı her alanda mücadele yürütülmesi için İslam alemine dönük diplomatik bir çağrı niteliği taşıyordu. Nitekim Faysal, hadisenin üzerinden fazla zaman geçmeden İslam Ülkeleri Zirvesi adıyla geniş katılımlı bir toplantı düzenlemeyi başardı. Eylül 1969'da Rabat'da toplanan müslüman ülkelerin liderleri, Ortadoğu'da gittikçe kötüleşen durum hakkındaki kaygılarını birbirleriyle paylaştılar, işbirliği yapılması ve etkin bir diplomatik mücadele yürütülmesi kararı aldılar. Faysal'ı dünya gündeminin en üstüne taşıyan olay ise başlattığı petrol ambargosu oldu. Faysal'ın, ABD'nin İsrail yanlısı politikasına karşı ülkesinin

180 Howarth, *King*, s.223-4; Sharabi, *Governments*, s.240.
181 Howarth, a.g.e., s.199.
182 Ochsenwald, "Saudi Arabia", s.276.

petrol üretimini önemli ölçüde azaltacağı yönündeki 1973 Temmuz'unda ettiği tehdit dünya piyasalarında fazla ciddiye alınmamıştı. Fakat bu tehdit, 1973 Ekim ayında İsrail ile üç Arap devleti arasında başlayan savaş ile birlikte hem de bir ambargo şeklinde gerçeğe dönüştü. İsrail'i destekleyen dünyadaki belli başlı petrol tüketicisi ülkelere Suudi Arabistan'ın uyguladığı petrol ambargosu sonucunda tüm dünyada petrol fiyatları aniden yükseldi. Başta ABD ve İngiltere olmak üzere büyük batılı devletlerin ekonomileri bu süreçte ağır zarar gördüler.[183] Bu olay ile birlikte Faysal dünyadaki İslamcı çevrelerin kahramanı haline geldi. Bu çevrelerce Faysal hala saygı ve takdirle anılmaktadır ve birçok kimse onun ölümünün arkasında ABD gizli servisinin veya ABD güdümlü başka siyonist örgütlerin parmaklarının olduğuna inanmaktadır.

Kısaca Râbıta olarak bilinen İslam Alemi Cemiyeti ile bazı gençlik teşkilatları ve faaliyetleri hakkında bilgi verilmeden, Faysal'ın İslamcı politikaları üzerine söylenenler eksik kalacaktır. Aralık 1962'de kurulan Râbıta'nın genel merkezini Mekke'de açması uygun görüldü. Uluslararası bir teşkilat olmasına rağmen Râbıta'nın nizamnamesi, genel sekreterlik makamının sadece Suudi Arabistan vatandaşlarınca doldurulabilmesine imkan tanıyordu. Yönetim kurullarında ise Râbıta, İslam dünyasının önde gelen İslamcı kimliklerine yer verdi. Mısır Müslüman Kardeşler teşkilatının kurucusu Hasan el-Benna'nın damadı Said Ramazan, Pakistan Cemaat-i İslami'nin kurucusu ve lideri Ebu'l-A'la el-Mevdudi ve meşhur Hindistanlı alim ve da'vet adamı Ebu'l-Hasan en-Nedvi, Râbıta'nın kuruluşunda ve sonraki yıllardaki faaliyetlerinde üst düzey görevler üstlendiler.[184] Bu isimlerin, İslamcı kimliklerinin ötesinde güçlü selefi eğilimler taşıdıkları genel olarak bilinmektedir. Dolayısıyla Râbıta'nın, dünya İslamcı hareketliliği içinde selefi bir çizgiyi temsil ettiğinin altı çizilmelidir. Bu çizgi aynı zamanda Vehha-

183 *Saudi Arabia: A Country Study*, s.42-3. 1973 Petrol Ambargosu hakkında geniş malumat için bkz. A.H. al-Sowayyegh, "Saudi Oil Policy During King Faisal's Era", [*King Faisal and the Modernisation of Saudi Arabia*, London, 1980] içinde, s.202-229, özellikle s.209 vd..

184 Râbıta hakkında bkz. Algar, *Wahhabism*, s.48-9; R. Braibanti, "Saudi Arabia in the Context of Political Development Theory", [*King Faisal and the Modernisation of Saudi Arabia*, London, 1980] içinde, s.44-5.

biliğin sivri yanlarını törpüleyici bir işlev görmüş, Suud tipi din anlayışına ve Suudilerin izlemekte olduğu iç ve dış siyasete soğuk duran kimi İslamcı çevrelerin endişelerini zaman içinde giderici rol oynamıştır. Suudi Arabistan'ın Abdülaziz İbn Suud ve Suud b. Abdülaziz dönemlerinden kalan İslamcılar nazarındaki kötü imajının, elindeki güçlü maddi imkanın sağladığı avantajları kullanan Râbıta'nın kurmuş olduğu uluslararası bağlantılar ve faaliyetler sayesinde olumlu yönde ve önemli ölçüde değiştiği rahatlıkla söylenebilir. Dünya üzerindeki İslami da'vet ve hareket ile ilgili olan resmi ve gayri resmi çevrelerin yakından tanıdıkları ve zaman zaman işbirliği yaptıkları kuruluşlardan 1975'de kurulan Dünya Mescitler Yüksek Konseyi (el-Meclisü'l-A'lâ el-'Âlemî li'l-Mesâcid), 1978'de kurulan İslam Hukuku Akademisi Konseyi (el-Meclisü'l-Mecme'i'l-Fıkhî'l-İslâmî), 1979'da kurulan İslam Yardım Komisyonu (Heyetü'l-İğâseti'l-İslâmî) ve 1984'de kurulan Kur'an ve Sünnetin Bilimsel Mucizeliği Komisyonu (Heyetü'l-İ'câzi'l-'İlmî fî'l-Kur'âni'l-Kerîm ve's-Sünneti'l-Mutahhare), Râbıta'nın şemsiyesi altında faaliyet gösteren uluslararası organizasyonlardır.

Râbıta'dan bağımsız teşkilatlar olmasına rağmen Râbıta'nın öğrenci ve gençlik şubeleri gibi çalışan Öğrenci Örgütleri Uluslararası İslam Federasyonu (IIFSO) 1966'da, Dünya Müslüman Gençlik Meclisi (WAMY) ise 1972'de tesis edilmiştir. WAMY'nin genel merkezi Riyad'dadır.[185] Suudi Arabistan dışındaki ve özellikle Arap olmayan ülkelerin müslüman gençliğine İslami şuur kazandırmayı hedefleyen bu teşkilatlar, basın yayın faaliyetlerinde bulunmak, periyodik toplantılar ve yaz kampları düzenlemek gibi etkinliklerle İslam dünyası üzerinde Suudilerin kontrolünde bir İslamcı çevre oluşturma gayreti gütmüşlerdir. Teşkilatların 1970'li yıllardaki kitap basım faaliyetlerinin baş sırasında Seyyid Kutub, Muhammed Kutub, Mevdudi, Abdülkadir Udeh gibi İslamcı yazarlardan yapılan çeviriler yer almaktadır. Başta İngilizce olmak üzere Batı dillerinde ve müslümanların konuştukları dillerde yapılan söz konusu baskılar, müslüman ülkelerde ve dünyanın diğer bölgelerinde yaşayan azınlık müslüman gruplar arasında ücretsiz olarak dağıtılmışlardır.

---

185 IIFSO, WAMY ve bunlarla bağlantılı bazı gençlik organizasyonları hakkında bkz. el-Yâsînî, *ed-Dîn*, s.81-3; Algar, a.g.e., s.50-3.

Uğradığı suikasttan sağ kurtulamayan Faysal b. Abdülaziz'den sonra 25 Mart 1975'de tahta geçen Halid b. Abdülaziz, "İslam kanunu bizim yegane ölçümüz, ilham kaynağımız ve amacımızdır; ve bu hep böyle kalacaktır" şeklindeki İslami referanslara güçlü vurgular yapan ifadeleriyle,[186] kendinden önceki Suud krallarının izinden gideceğini tahta çıkış töreninde vatandaşlarına ve tüm dünyaya duyuruyordu. Suudi Arabistan, büyük çaptaki bir fıkıh kongresine 1976 yılında ev sahipliği yaparak, Faysal döneminde kendisine biçtiği İslam dünyasının liderliği sıfatını bundan sonra da kimseye bırakma niyetinde olmadığını bir şekilde göstermiş oldu. 26 ülkeden 120'den fazla delegenin katılımının sağlandığı bu kongrede ana konu olarak içtihat meselesi tartışıldı. Kongrenin sonuç bildirgesinde, içtihat yardımıyla İslami kuralların modern hayatta uygulanabilirliğinin sağlanabileceğine vurgu yapıldı. Faizcilik kınandı. Modern yöntemlerle eğitim veren İslami eğitim kurumlarının hizmete girmesinin aciliyeti üzerinde duruldu. İslam ülkelerinde çalışan Siyonist kuruluşların ve Hıristiyan misyonerlerinin faaliyetlerine dikkat çekildi. Kur'an Arapçası yerine Ammice'nin yaygınlık kazanmasının sakıncalarından bahsedilerek, yazımda Arap alfabesinde ısrar edilmesi, Latin harflerinin kullanımından vazgeçilmesi çağrısında bulunuldu.[187]

Dini sahada Faysal'ın politikalarının sürdürüldüğüne delalet eden söz konusu faaliyetlere karşın siyasi arenada Kral Halid dönemi, Faysal döneminin aksine, dış ilişkilerde Amerikan yanlısı bir politikanın izlendiği ve Batı ülkeleriyle sıkı ekonomik ve askeri bağların tesis edildiği bir dönem olarak bilinmektedir. Faysal zamanında yıpranmış olan ilişkiler kısa zamanda onarılmıştır. Ağabeyi Faysal'a kıyasla oldukça silik bir siyasi şahsiyet kimliği çizen Kral Halid'in dönemindeki parlak şahsiyet, Halid'den sonra kraliyete geçecek olan Prens Fahd b. Abdülaziz'dir. Halid, bakanlar kurulunun başında olan Fahd'a, aslında kendisine ait olan yetkilerin önemli bir bölümünü devrederek onu sanki idarenin gerçek sahibi yapmıştır. Prens Fahd, Faysal'ın modernist kadrosunun en hızlı üyeleri arasında yer almaktaydı. Fahd'ın devletin en yetkili idarecisi konumuna yükselmesine paralel olarak, devlet po-

186 Ochsenwald, "Saudi Arabia", s.274.

187 Ochsenwald, a.g.e., s.282-3.

litikaları hususunda Faysal'ın korumakta itina gösterdiği muhafazakarlık-modernizm dengesi muhafazakarlar aleyhine bozuldu.[188] Seküler eğilimli üst sınıf teknokratlarla çalışmayı seven bir devlet adamı olarak Fahd, gerek ülke içindeki Vehhabi odakları kızdıran gerekse İslam dünyasındaki İslamcı çevrelerin yoğun tepkisini alan birçok karar ve icraatın planlayıcısı ve uygulayıcısı oldu.

Amerika'nın öncülüğüyle başlatılan ve arabuluculuğuyla sonlandırılan Mısır ve İsrail arasındaki 1974 ve 1975 Sina görüşmelerine Suudi Arabistan'dan resmi destek geldi. Bölgede ortaya çıkan ve özellikle Uman ve Afrika Boynuzu'ndaki muhafazakar ve monarşik hükümetleri tehdit eden devrimci sol hareketlere karşı Suudi Arabistan'ın mevcut yönetimlere siyasi, ekonomik ve askeri destek sağlaması,[189] sadece kendi güvenliğini önceleyen bir dış politikanın ürünü olmaktan ziyade, aynı zamanda Ortadoğu'daki Amerikan çıkarlarına uygun tarzda izlenen bir politikanın sonucu olarak görünmektedir. Fahd'ın 1977 Mayıs'ında ABD başkanı Carter'ın davetiyle Washington'a yaptığı ziyaret, iki ülke arasında iyiye giden ilişkileri daha da güçlendirdi. OPEC üyesi diğer petrol üreticisi ülkelerin 1977 ve 1978 yıllarındaki petrol fiyatlarını yükseltme girişimleri, Suudi Arabistan'ın petrol üretimini artırmasıyla her defasında akamete uğradı. Silah ve askeri uçak alımı için İngiliz, Fransız ve Amerikan firmalarıyla 1970'lerin son yıllarında imzalanan ve maliyetleri milyarlarca doları bulan kontratlar sayesinde, İsrail'e desteklerinden dolayı İslam dünyasında geniş kitlelerce lanetlenen söz konusu devletler, ekonomilerine büyük girdiler sağladılar.[190]

Bu gelişmeler sonucunda, özellikle Filistinlilerin kontrolündeki Beyrut basını ve değişik İslamcı çevrelerin yönlendirmesiyle Suudi Arabistan, Amerika'nın Ortadoğu'daki "işbirlikçisi" olarak dünyaya lanse edildi. Faysal döneminde güç kaybetmiş olan solcu hareketler, tekrar boy göstermeye başladılar. ARAMCO işçilerinin 1977'deki grevi ve peşinden yaşanan çatışmalar sonucunda çıkan iki büyük yangın, Abkaik petrol tesislerinde ağır zarara yol açtı. Yine aynı yıl, Te-

188 Abir, *Saudi Arabia*, s.69-70.

189 Kostiner, "Tracing", s.239.

190 Kelly, *Arabia*, s.263-5; Abir, *Saudi Arabia*, s.75.

bük Hava Üssü kaynaklı bir darbe girişimi son anda önlendi. Darbecilere Libya'dan destek geldiği öne sürüldü. Fakat Suudi Krallığı esas şoku İran'daki Şahlık rejiminin İslamcı din adamları ile solcu güçlerin işbirliği sonucunda devrilmesiyle yaşadı (Şubat 1979). Bu olay, dünyada yeni bir İslamcı dalganın yükselmesi anlamına geliyordu. Bu gelişmeler karşısında Suudi yönetimi, Amerikan yanlısı dış politikasından geri adım attığı izlenimini verecek bazı kararlara taraf oldu. 1979 Mart'ında Bağdat'da toplanan Arap zirvesinde, Amerika, İsrail ve Mısır arasında imzalanmış olan Camp David anlaşmasını kınayan blok içinde yer aldı. Ayrıca petrol fiyatlarının yükseltilmesi yönündeki OPEC kararına istemiyerek de olsa uymak zorunda kaldı.[191]

İran devriminin heyecanının İslam dünyasını etkisi altına aldığı bir sırada, 1979 yılı sonunda Suudi Arabistan, aynı anda başlayan iki farklı iç isyan hareketiyle sarsıldı. Vehhabi Cuheymân'ın Mescid-i Haram baskını, "İhvan'ın geri dönüşü" olarak değerlendirildi.[192] Diğer isyan hareketi ise Ahsalı Şiilerce başlatıldı. Şiiler, uzun zamandır Vehhabi Suudilerin ellerinden çektikleri çilenin intikamını mı alıyorlardı? Yoksa, Vehhabiler ile Şiiler "yoldan sapan" Suudilere karşı el ele vermiş mücadele mi ediyorlardı? Veya iki hareket arasında başka bir ilişki mi söz konusuydu? Araştırmamızın bundan sonraki bölümü bu iki hareketi bütün yönleriyle incelemeyi amaçlamaktadır.

191 Abir, a.g.e., s.77.

192 Bkz. Holden, *The House*, s.511.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

'Yoldan Sapma'
Karşısında Vehhabi Diriliş

'YOLDAN SAPMA' KARŞISINDA VEHHABİ DİRİLİŞ: CUHEYMÂN EL-UTEYBÎ'NİN MEKKE KALKIŞMASI

> "Daha önce sizi zalim müslümanlar olarak vasıflıyordum. Şimdi ise, Allah'ın evine saldırdığınız, suçsuz müslümanları katlettiğiniz ve bunları yapmak için de kafirlerden yardım istediğiniz için sizleri kafirler olarak görüyorum".
> Cuheymân EL-UTEYBÎ [yakalandıktan sonra İçişleri Bakanı Nâyif b. Abdülaziz'e hitaben], (Munazzama, *İntifâda*, s.38-9).

Ahlaki dejenerasyon, büyük yolsuzluk ekonomisi, modernleşmenin getirmiş olduğu batılı hayat tarzının Suudi toplumunda gözlemlenen değişik tezahürleri, Amerika yanlısı dış siyaset, bütün bunlar karşısında dini kontrol mekanizmalarının işlevsizliği, dini duyarlılığı güçlü kesimlerce endişe ile izlenmekteydi. Suudi devlet ideolojisinin temeli olan iki yüz yıllık mülk-din ittifakı ruhunun, ikincisinin aleyhine zarar görmeye devam etmesi karşısında devletin kontrolü dışında oluşan dini bir hareket, gidişata dur demek ve yeni bir başlangıç yapmak için İslam aleminin gözbebeği Mekke'de, tüm dünyada yankı uyandıracak bir eylem gerçekleştirdi.

Dinin devlet kontrolü dışındaki oluşumlarda temsili Suudi tarihinde pek rastlanmayan bir durumdur. Her ne kadar İhvan hareketi 1925'den sonra devlete karşı kısmi bir muhalif duruş sergilemiş olsa da bu fazla uzun sürmemiş, hareket 1930'da tamamen tasfiye edil-

mişti. Suudi toplumunun çoğunluğunun kendilerine özgü Hanbeli-Selefi mezhebi yapısı ve devletin Vehhabi ideolojisi, diğer müslüman kültür, gelenek, tutum ve yaşam tarzlarının İslam aleminin tam merkezindeki bu ülkeye etkisini asgari düzeyde tutmuştur. Suudili müslümanlar ile diğer müslümanlar arasında her zaman geniş bir manevi mesafe olagelmiştir. Bu durum, İhvan-ı Müslimin veya Cemaat-i İslami gibi etkili uluslararası uzantıları olan modern sivil İslamcı hareketlerin metot ve düşüncelerinin Suudi Arabistan'da fazla karşılık bulamamasının nedenlerinden bir tanesidir. 1979'da Mekke'deki eylemi gerçekleştiren kadronun lider ve üyelerinin zihniyet kodlarına baktığımızda bu özgün sivil yapının da yerel dini zihniyetten kaynaklanan bir motivasyonla harekete geçtiğini rahatlıkla farkedebilmekteyiz. Yani Cuheymân'ın hareketi, elli yıl önceki Necd İhvanı ile aynı düşünce zemininde buluşmaktadır ve ilk planda modern İslamcı söylemlerden uzak bir prototip çizmektedir.

Diğer taraftan, Suudi Arabistan'ın "üvey evlatları" olan Doğu Eyaleti Şiileri, mezhepdaşlarının İran'da gerçekleştirdikleri devrim ile yeni bir kimlik buldular. Resmi ve gayri resmi Vehhabi dini mekanizmalar karşısında kendilerini, artık sol söylemlerle değil İslam Devrimi'nden aldıkları ruhun dinamizmiyle radikal mezhebi-dini temeller üzerinde ifade etmeye karar verdiler. 1979 Doğu Eyaleti Muharrem ayaklanması bu gelişimin ilk belirgin işaretiydi. İlginç olan, Vehhabi Cüheymân'ın kalkışması ile Ahsalı Şiilerin ayaklanmasının aynı günlerde gerçekleşmesiydi. Yani Suudi devleti aynı günlerde, biri kendi devlet ideolojisine belli yönleriyle oldukça yakın, diğeri ise çok uzak iki farklı dini-siyasi hareketin ciddi tehdidine maruz kaldı. Araştırmamızın üçüncü bölümü, bu iki hareketi ve sonuçlarını incelemek suretiyle Suudi Arabistan'daki din-toplum ve din-devlet ilişkilerinde 1980'li yılların başında gelinen noktayı belirlemede bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

1. - CUHEYMÂN VE MESCİD-İ HARAM BASKINI

Halifelik iddiasındaki Abdullah b. Zübeyr'e karşı harekete geçen Emevi valisi Haccac'ın 692 yılındaki yedi ay süren Mekke kuşatması çok kanlı şekilde sonuçlanmış, Harem bölgesi tahrip edilmiş, bu uzun süre zarfında tavaf ve cemaatle ibadet kesintiye uğramıştı. 930 yılın-

da bu sefer Bâtınî Karmatîler Harem'e baskın düzenlediler, hacıları katlettiler ve Hacerü'l-Esved'i alıp ülkelerine kaçırdılar. Karmatî baskınının üzerinden bin yıldan fazla zaman geçti. 1979'daki Harem baskınında ise Necdli Cuheymân ve arkadaşları rol aldılar. Mescid-i Haram'ı on yedi gün ellerinde tuttular. Niyetleri, Haccac'ın ve Karmatîler'in amaçlarından oldukça farklıydı.

1.1. - Cuheymân ve Cemaati

Cuheymân b. Muhammed b. Seyf el-Uteybî 1936'da el-Arcâ'da dünyaya geldi. Coğrafi olarak, Uteybe kabilesinin yerleşik olduğu Riyad ile Mekke arasındaki bölgede yer alan el-Arcâ kasabası, Uteybe'nin eski hicrelerinden birisiydi. 1929'da Sebile'de İhvan saflarında Abdülaziz İbn Suud'a karşı çarpışan dedesi, savaştan sağ çıkamamıştı. Cuheymân, yine Uteybe'nin eski hicrelerinden birisi olan Sacir'in emirinin kızıyla evlendi. İkinci evliliğini ise daha sonra, Harem baskınında Mehdi olarak ilan ettiği Muhammed b. Abdullah el-Kahtânî'nin kızkardeşiyle yapacaktır. On dokuz yaşında girdiği Milli Muhafız Birliği'nde on sekiz yıl askeri görevlerde bulundu. Milli Muhafızlar'ın Kasîm üssündeki vazifesi 1973 yılına kadar devam etti. İşinden ayrılma nedeni tam olarak bilinmemektedir. Mescid-i Haram baskınından sonra resmi yayın organları Cuheymân'ın homoseksüel eğilimi, alkol ve uyuşturucu bağımlılığı nedeni ile işinden atıldığını söyleseler de,[1] bu iddialar, eylemcilere karşı yürütülen karalama kampanyasının bir parçası sayılmalıdır. Muhtemelen Cuheymân, kendi risalelerinde de izleri görülen, gayrimeşru devletin kurumlarında vazife almama ilkesine binaen görevinden istifa etmiş olmalıdır. Daha sonra Medine İslam Üniversitesi'ne kayıt yaptıran Cuheymân, aynı zamanda üniversitenin de rektörlüğünü yürüten tanınmış Vehhabi alim Şeyh Abdülaziz İbn Bâz'ın ders halkasına dahil olur. Özellikle Mescid-i Nebevî'de yapılan akşam derslerindeki müzakereler, İbn Bâz ile Cuheymân'ın birbirlerini yakından tanımalarına vesile olmuştur.[2]

---

1 Bkz. Lacey, *The Kingdom*, s.481; A. Taheri, *Kutsal Terörün İçyüzü: Hizbullah*, İstanbul, 1990, s.167.

2 Cuheymân'ın hayatı hakkında bkz. Munazzamatü's-Sevrati'l-İslâmiyye, *İntifâdatü'l-Harem 1400 H.- 1979 M.*, London, 1401/1981, s.35-6; A. el-Hadravi, *Kabe Devrimi*, İstanbul, 1987, s.41-5; Dr. S. el-Uteybî, *Sevra fî Rihâbi Mekke*, y.y., t.y.,

Medine İslam Üniversitesi merkezli dini yapılanmalar 1960'lı yıllara kadar eskiye gitmektedir. Kendilerine ed-Da'vetü'l-Muhtesibe adı verilen gönüllü bir grup, Medine merkezli, fakat kasaba ve köylere kadar uzanan bir da'vet organizasyonu olarak faaliyet gösteriyordu. Gönüllülerin isimleri kaydediliyor, hatta onlardan belli bir aidat alınıyordu. Görevli tebliğcilerin irşad çalışmaları şehir merkezlerindeki "ihvan evleri"nden yönlendiriliyordu. Munazzama'nın verdiği bilgilere göre Cuheymân, bu organizasyonun Medine'deki aktif bir üyesiydi.[3] Meşhur selefi alimlerin konuşmacı olarak davet edildiği Medine'deki toplantılar büyük ilgi görüyordu. Her zaman irtibatta oldukları Şeyh İbn Bâz'dan başka, Ebubekir el-Cezâirî, Şeyh el-Âmûdî, Şeyh el-Aşmavî gibi alimler inanç konularında öğrencileri aydınlatmaktaydılar. Organizasyon, Mısır'ın köklü selefi cemaatlerinden Cem'iyyetü Ensâri's-Sünneti'l-Muhammediyye ile de işbirliği kararı alarak bu cemaatin yayın organı olan *Tevhid* dergisinin Suudi Arabistan'daki abonelik ve dağıtım işlerini üstlendi.[4] Mısır ile irtibatı sağlayanlar ise daha çok, üniversitede görevli Mısırlı öğretim görevlileriydi.

Cuheymân'ın, üniversitedeki derslerden daha çok, etrafındaki arkadaşlarıyla Kur'an ve hadis konularında birbirlerini eğittikleri derslere önem verdiği anlaşılmaktadır. Risalelerini 1974 ile 1979 yılları arasında yazdığı söylenen Cuheymân, gerek bu risalelerinde gerekse ders ve vaazlarında Suudi devletinin gayri İslami bir rejim olduğunu propaganda etmeye başladı. Bu nedenle mensubu olduğu cemaatinin bir bölümüyle ve özellikle de dini bilgisine saygı duyduğu hocası İbn Bâz ile siyasi konularda ters düştü. Cüheymân ve arkadaşları ile ulema arasında zaman zaman ateşli münazaralar vuku buldu. Riyaller üzerindeki Suudi krallarının resimlerinin şer'i olup olmadığı konusu üzerine başlayan bu tür bir münazara bazı kaynaklarda nakledilmektedir.[5]

---

s.257-260; Holden, *The House*, s.517-8; Lacey, a.g.e., s.481-3; Kechichian, "Islamic Revivalism", s.11 (dipnot: 43); Peterson, *Historical Dictionary*, s.178-9; A. EzzelArab, "Utaybi, Juhaiman Al", *Encyclopedia of Modern Middle East*, IV, s.1856.

3 Munazzama, *Dimâun fî'l-Ka'be: Hakâik 'an Ehdâsi'l-Mescidi'l-Harâm*, London, 1986, s.50-5.

4 Munazzama, a.g.e., s.56. Bu kitapta Mısırlı cemaatin ismi olarak verilen Cemâ'atü Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a'nın doğru adı bizim verdiğimiz şekilde olmalıdır. Çünkü *Tevhid* dergisi bu cemaatin yayın organıdır. Cemaat hakkında bkz. S. el-Verdânî, *Mısır'da İslami Akımlar*, I, Ankara, 1988, s.143-6.

5 Bkz. Munazzama, a.g.e., s.56-61.

Devlet karşıtı fikirleriyle sivrilen Cuheymân'ın bu aşamadan sonra gizlenmeye başladığı belirtilmektedir. Büyük ihtimalle bir grup arkadaşıyla Medine'den ayrıldı. İlk önce Kasîm'e, daha sonra da Riyad'a gittiği sanılmaktadır. Kendisine bundan sonra İhvan ismini veren grubun zengin bir üyesi olan Yusuf Bâcüneyd'in desteğiyle Riyad'da bir ev satın alındı. Yine onun yardımıyla Cuheymân'ın risaleleri Kuveyt'te bastırıldı.[6] Düşünce ve faaliyetlerinden başka, uzun sakalları, çok kısa kesim saçları ve boylarının diz kapağı ile topuk arasında olmasına dikkat ettikleri beyaz entarileriyle görünüşte de farklılık sergileyen[7] bu gençlerden 98 kişi, siyasi faaliyette bulunmak ve halka zararlı fikirler aşılamak suçlamasıyla 1978'de tutuklanırlar. Cuheymân da tutuklananlar arasındadır. Grubu Medine'den tanıyan Şeyh İbn Bâz araya girer. İbn Bâz'ın nasihatlerini dinleyen ve halka dönük faaliyet yapmama yönünde kendilerinden söz alınan tutuklular altı hafta sonra serbest bırakılırlar.[8] Öyle görünüyor ki cemaat, İbn Bâz ve diğer ulema ile olan bağlantıları nedeniyle devletin istihbarat birimleri tarafından ciddiye alınmamış, diğer gönüllü Vehhabi da'vet organizasyonlarından ayırdedilememişti. Ayrıca takip ettikleri gizli çalışma metotları sayesinde güvenlik kuvvetlerinin gözünden kaçmayı başarabilmişlerdi. Harem eyleminden hemen önce, 1979 Ramazan'ında ülkenin önemli merkezlerinde dağıtılan, devlet aleyhtarı ve İslam nizamı kurulmasının gerekliliği üzerinde duran bildirilerin bu grup tarafından hazırlandığı ancak baskın hadisesinden sonra anlaşılabilecektir.[9]

Cuheymân el-Uteybî, Mescid-i Haram baskınını muhtemelen Riyad'da planladı. Baskın hadisesine geçmeden önce, Cuheymân'ın fikirleri ve temsil ettiği dini zihniyet üzerinde durmak yerinde olacaktır.

---

6 Holden, *The House*, s.515, 518; Abir, *Saudi Arabia*, s.80-1; Dr. el-Uteybî, *Sevra*, s.251.

7 Bkz. R.H. Dekmejian, "The Rise of Political Islamism in Saudi Arabia", *Middle East Journal*, 48 (1994), s.628; Holden, a.g.e., s.515.

8 Holden, a.g.e., 518; Dr. el-Uteybî, a.g.e., s.251-2; Kechichian, "The Role of the Ulama in the Politics of an Islamic State: The Case of Saudi Arabia", *International Journal of Middle East Studies*, 18 (1986), s.59; W. Dietl, *Holy War*, New York, 1984, s.216

9 İçişleri Bakanı Nâyif b. Abdülaziz'in bu konudaki açıklamaları için bkz. Munazzama, *el-İntifâda*, s.30; el-Hadravî, *Kabe Baskını*, s.34-5.

1.2. - Cuheymân'ın Fikirleri

Cuheymân el-Uteybî'nin risaleleri, onun fikirleri ve dini söylemi hakkında doyurucu bilgiler vermektedir. Rif'at Seyyid Ahmed'in derlemesi ve tahkiki ile oluşan elimizdeki risaleler mecmuası,[10] iki ayrı grupta sınıflanan on bir risaleden oluşmaktadır. Birinci gruptaki dört risalenin başlıkları sırasıyla şöyledir:

a - *el-İmâra ve'l-Bey'a ve't-Tâ'a ve'l-Hukmu Telbîsi'l-Hukkâm alâ Talebeti'l-İlmi ve'l-'Âvâm* (devlet başkanlığı; bey'at ve itaat; yöneticilerin ilim öğrencilerini ve halkı aldatmaları).

b - *et-Tevhîd* (Allah'ın birliği).

c - *en-Nasîha* (nasihat).

d - *el-Mîzân fî Hayâti'l-İnsân* (insan hayatında ölçü).

İkinci gruptakiler ise yedi risaledir:

a - *el-Fiten ve Ahbâru'l-Mehdî ve Nüzûli Îsâ (a.s.) ve Eşrâti's-Sâ'a* (fitne olayları, Mehdi, İsa Peygamber'in dönüşü ve kıyamet alametleri hakkındaki haberler).

b - *Beyânü'ş-Şirk ve Hatarihi* (şirk ve tehlikelerinin beyanı).

c - *el-Fıtratü's-Selîme* (sağlam fıtrat).

d - *Evsaku 'Uryi'l-Îmân: el-Hubbu fî'llâh ve'l-Buğzu fî'llâh* (katışıksız imanın en sağlam göstergesi: Allah için sevmek, Allah için nefret etmek).

e - *Medâhilü'ş-Şeytân li İfsâdi'l-Kulûb* (kalpleri bozmak için şeytanın metotları).

f - *İhtisâru Risâleti'l-Emr bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehy ani'l-Münker li İbn Teymiyye* (İbn Teymiyye'nin "İyiliği Emir Kötülüğü Nehiy" risalesinin özeti).

g - *Beyânu Vucûbi Ma'rifeti'd-Delîl* (şer'i delilleri bilmenin farz oluşunun beyanı).

Fakat Cuheymân'a isnat edilen risaleler muhtemelen bunlardan ibaret değildir. Ahmed'in, derlemiş olduğu bu mecmuanın başına yazdığı giriş bölümünde Cuheymân'dan yaptığı önemli bazı iktibasların risalelerin ana metinlerinde yer almayışları zaten bunu göstermektedir. Şaşırtıcı olan, Ahmed'in bu konuda herhangi bir açıklama yapmama-

---

10 Cuheymân el-'Uteybî, *Resâilü Cuheymân el-'Uteybî*, haz. ve thk.: Rif'at Seyyid Ahmed, Kahire, 1988.

sıdır. Cuheymân'ın risaleleri ile ilgili başka kaynakların verdikleri listelerde[11] görünen farklı başlıklar, bu önemli alıntıların asıl kaynakları olsa gerektir. Bu nedenle Ahmed'in derlemiş olduğu mecmuanın, Cuheymân'a ait tüm risaleleri içermediğini söyleyebiliyoruz. Göremediğimiz bu risalelerin ilk baskıda yer almış olmaları mümkündür. Ahmed'in derlemiş olduğu mecmuada yer almayan fakat diğer listelerde verilen bazı risale başlıkları ilginç görünmektedir. Mesela, "*Da'vetü'l-İhvân: Keyfe Bedeet ve ilâ Eyne Tesîr*" ("İhvan da'veti ne zaman başladı ve nereye doğru gidiyor") başlıklı risaleden yapılan alıntılar, zaten risalenin başlığından da anlaşılacağı gibi, Cuheymân ve cemaatinin fikriyati ve faaliyetleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Diğer bir risale başlığı ise, "*el-Mefâsid ve't-Telbîsât fî'l-Medâris ve'l-Me'âhid ve'l-Câmi'ât*" ("okullar, enstitüler ve üniversitelerde fesat ve aldatmalar") şeklindedir[12] ve cemaatin eğitim anlayışı ve devlete bağlı eğitim kurumları hakkındaki görüşlerini içermektedir.

Cuheymân'ın fikirlerine geçmeden önce, onun gelenekçi-muhafazakar bir dini zihniyete sahip olduğunun altını çizmek gerekiyor. Hızlı ve radikal sosyo-dini değişimlerin yaşandığı zaman ve mekanlarda, "eski"ye öykünmenin veya "altın çağ"a geri dönme arzusunun doğurduğu psikolojik durum gelenekçi-muhafazakar zihniyetlerin gelişimlerini besler, onlara canlılık kazandırır. Bu dini söylemin belirgin özellikleri olan, dini metincilik, hadis merkezli metinsel dogmatizm ve dışlayıcılık Cuheymân'ın zihni dünyasının temel unsurlarıdır.[13] Sünnet, âsar, bid'at, cahiliyye, selef, ehl-i sünnet gibi daha çok bu dini söylemin vurgu yaptığı kavramlar, Cuheymân'ın risalelerindeki içeriğin ana dokusunu oluşturmaktadırlar. Aynı zamanda, müslüman kabile toplumlarında gözlemlenen tepkici ve şiddet yanlısı dini söylemin derin izlerini, kendisi de bir kabile çocuğu olan Cuheymân'ın fikir dünyasında rahatlıkla takip edebilmekteyiz.

---

11 Bkz. el-Munazzama, *el-İntifâda*, s.41-2; el-Hadravî, *Kabe Devrimi*, s.48-9; Dr. el-Uteybî, *Sevra*, s.266; el-Yâsînî, *ed-Dîn*, s.162 (50. dipnot).

12 el-Munazzama, a.g.e., s.41-2; el-Hadravî, a.g.e, 48-9.

13 Kabileci ve geleneksel-muhafazakar din söylemleri hakkında bkz. S. Kutlu, "İslam Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu", *İslâmiyat*, 4/4 (2001), s.19-21, 25-28.

Cuheymân'ın dışlamacılığının en belirgin örneği, onun Şiiler hakkındaki düşünceleridir. "Ali ve Fatıma'ya dua eden, Allah'ın dışında Hz. Peygamber'den de istekte bulunan Şiiler niçin kafir sayılmıyor ki?" diye soran Cuheymân, müşriklerin Mescid-i Haram'a sokulmayacağı yönündeki Kur'an emrini uygulamadıkları için Suudi yetkilileri eleştirir. Hac zamanı Mekke ve Medine'yi dolduran Şiiler şirklerini teşhir etmektedirler ve bunlara hiç kimse ses çıkarmamaktadır. Dahası hükümet, Ahsalı Şiileri kendi vatandaşı sayarak bu müşriklerden zekat toplamakta veya onlara yardım yapmaktadır. Cuheymân'a göre bu tutum kabul edilemez bir durumdur.[14]

Cuheymân; Nasır ve Habib Burgiba gibi şahsiyetler hakkında onların küfre girdikleri yönündeki Şeyh İbn Bâz'ın fetvasını hatırlatarak onları müslümanların liderleri olarak vasıflamanın doğru olmadığını belirtmektedir.[15] Fakat risalesinin ileriki sayfalarında küfür kavramı hakkında yaptığı kısa açıklama, Cuheymân'ın bu kavramı kullanırken neyi kastetmiş olduğunu tayin hususunda belirsizlik doğuracak niteliktedir. Haram veya günah olduğunu bilerek bir fiili işleyen ya da zulme sapan insanın günah sahibi bir fasık olduğunu belirten Cuheymân, böyle kimseler hakkındaki "küfür" tanımlamasının ümmetten ayrılıp kafir olma anlamında anlaşılmaması gerektiğini ifade etmektedir. Eğer böyle yapılırsa, günahkar müslümanları tekfir eden Haricilerin yanlışlarına düşüleceğini söylemekte, bu fırkanın ise Hz. Peygamberce, "cehennem halkının köpekleri" ("*kilâbu ehli'n-nâr*") olarak isimlendirildiğini hatırlatmaktadır.[16] Görüldüğü gibi Cuheymân, müslümanların cumhurunun küfür ve tekfir kavramları üzerindeki genel kabulüne aykırı yorumlar geliştirmiştir.[17]

Cuheymân'a göre, "Tevhid Ehli"ne Vehhabi ismi takıp onları Hz. Peygamber'in veya salih velilerin düşmanları saymak çok büyük hak-

---

14 el-Uteybî, *Resâil*, s.255. Not: Referanslarda, risalenin ismini vermek yerine, risalelerin başlangıç ve sonunu gözetmeden tüm mecmua boyunca devam eden sayfa numaralarını vermeyi tercih ettik.

15 el-Uteybî, a.g.e., s.255.

16 el-Uteybî, a.g.e., s.257.

17 Aslında Cuheymân'ın küfür hakkındaki bu fikirleri İbn Teymiyye gibi müteahhir Hanbelilerin görüşleriyle paralellik arzetmektedir. İbn Teymiyye'nin kullandığı "dinden etmeyen küfür" ("*küfr lâ yenkul 'ani'l-mille*") ve "küfürsüz küfür" ("*küfr dûn küfr*") kavramları için bkz. İbn Teymiyye, *el-İmân*, Kahire, 1993, s.316, 340.

sızlıktır. Muhaliflerine, "Vehhabi kitaplarda Allah'ın ve peygamberinin sözlerinden başka bir şey bulabiliyor musunuz?" sorusunu yöneltir.[18] Kendilerine "muvahhid" denilen herkes bir tutulamaz. Allah'ın çağrısına uydukları iddia edilen nice ehl-i namaz insan, sakallarını kısaltmak veya tümden traş etmek, ya da boyları topuklara kadar uzanan elbiseler giymek suretiyle aslında Allah'ın değil şeytanın çağrısına icabet etmektedirler.[19]

Mezhepleri kabul etmeyen ve bid'at sayan Cuheymân'a göre dini konular sadece delillere tabi olunarak anlaşılmalı ve uygulanmalıdır. Ona göre fakih, Kur'an ve sünneti bilen ve ona tabi olan kimsedir. Dolayısıyla bir mezhebe bağlı olarak içtihat eden veya fıkıh kitabı telif eden kimse fakih değildir. Bu nedenle hadis ehli ile mezhep ehlini birbirinden ayrı tutmak gerekir. "Bir ilim talebesinin ehl-i hadis bir alimin yanında geçireceği az bir zaman, ehl-i mezheb kimselerin yanında geçireceği uzun bir zamandan daha hayırlıdır".[20] Delilleri bizzat kaynaklarından öğrenme ve öğrendiklerini uygulama hususunda ilim ehli ile avam arasında veya okumuş ile cahil arasında fark bulunmamaktadır. Şer'i deliller, bilgi seviyesi hangi düzeyde olursa olsun her başvuranın faydalanacağı karakterdedirler.[21] Bilhassa hadislerin delil olarak vazgeçilmezlikleri üzerinde duran Cuheymân, doğrudan hadis kitaplarına müracaat ederek bulunan delillerle amel etmenin yollarını, şerhlere, usul ve rical kitaplarına başvurarak sahih, zayıf, hasen hadisleri temyiz etme metotlarını okuyucusuna izah etmeye çalışmaktadır.[22] Herkesin mutlaka başvurması gerektiğini düşündüğü kitaplar için yaptığı liste, rivayet mecmualarından veya rivayet ağırlıklı kitaplardan oluşmaktadır.[23] Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'leri ve bunların şerhlerinden başka, İbn Teymiyye ve İbn Abdülvehhab'ın tüm eserleri, Tahâvî'nin *Akîde*'si, Şevkânî'nin *Neylü'l-Evtâr*'ı, Beğavî'nin *Şerhu's-Sünne*'si ve *Sıfatu Salâti'n-Nebî*, *Âdâbü'z-Zifâf* benzeri eserler, listedeki ki-

18 el-Uteybî, *Resâil*, s.337.

19 el-Uteybî, a.g.e., s.135.

20 el-Uteybî, a.g.e., s.173. Mezhep, fıkıh, delil, hadisin huccetliği konularındaki görüşleri için ayrıca bkz. s.172-9, 398-407, 419.

21 Bkz. el-Uteybî, a.g.e., s.407-416.

22 el-Uteybî, a.g.e., s.434-439.

23 el-Uteybî, a.g.e., s.440-1.

taplardan bazılarıdır. Kitapların günümüzde sağladıkları kolaylıkları kabul etmesine rağmen yine de Selef'in ilim öğrenme şekli olan hoca ve öğrencinin yüz yüze, diz dize tedrisini en güzel eğitim-öğretim metodu olarak görmekte ve imkan bulan herkesin mutlaka bu çeşit bir eğitime yönelmesi gerektiğinin altını çizmektedir.[24]

Cuheymân, cemaati için İhvan ismini kullanmaktadır.[25] Bu ismin, İbn Suud'un girişimiyle kurulan ve yine onun tarafından tasviye edilen Necd İhvanı'na öykünerek konulduğu muhakkaktır. Cuheymân, önceki İhvan'ın (*el-İhvânü'l-mâzîn*)[26] başına gelenleri şu satırlarla dramatize etmektedir:

> "(İbn Suud) onlara -Allah kendilerine rahmet etsin- İhvan ismini verdi. Allah rızası için değişik köylere hicret ettiler. İbn Suud onları, Kur'an ve sünnet üzerine kendisine bey'at etmeye çağırdı. Onlar da (çağrıya uydular,) cihad ettiler, ülkeler fethettiler. Ganimet, humus ve feyden imamın hakkına düşen payı İbn Suud'a gönderdiler. Bunu, onu müslümanların imamı saydıkları için yaptılar. Fakat sonra, hakimiyeti güçlenince, hedefleri gerçekleşince İbn Suud Hıristiyanlara meyletti. Yarımada dışına Allah yolunda yapılacak cihat girişimlerini engelledi. Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'e Allah ile birlikte dua eden Irak'daki müşriklere karşı İhvan birlikleri sefere çıktığında, İbn Suud ve beraberindeki cahil alimler, onları, müslümanların nefret ettikleri bir isim ile, Haricilik ile, yaftaladılar".[27]

Daha sonra Cuheymân, cihatları engellenene kadar İhvan mensuplarının itaattan ayrılmadıklarını, ancak haksızlık ve yanlış gördüklerinde karşı çıktıklarını ileri sürmektedir. Onlara maledilen Haricilik yaftasının haksız bir yakıştırma olduğunu ifade ederek, günümüzde de yöneticilerin yanlışlarını eleştirenlerin yine aynı kesimce aynı isimle yaftalandıklarından yakınmaktadır.[28]

---

24 el-Uteybî, a.g.e., s.434.

25 Mesela bkz. el-Uteybî, a.g.e., s.90, 96, 171, 176. Ayrıca bu mecmuada yer almayan *Da'vetü'l-İhvân: Keyfe Bedeet ve ilâ Eyne Tesîr* adlı bir risalenin bulunduğunu hatırlayalım.

26 el-Uteybî, a.g.e., s.91.

27 el-Uteybî, a.g.e., s.89-90.

28 el-Uteybî, a.g.e., s.90-1.

Cuheymân'a göre, müslümanların bir devlet başkanına itaat halinde olmaları için üç şartın o liderde bulunması gerekir: Müslüman olması, Kureyş kabilesinden olması ve şer'i hükümleri uygulaması. Oysa günümüzdeki müslüman liderler bu şartları bir arada taşımamaktadırlar. Dolayısıyla onlara itaat etmek caiz olmaz. Halktan aldıkları bey'at, hür iradeyle ve gönül hoşluğuyla verilen bir bey'at değil, zorla alınan bir bey'attır. Dahası, bu "cebrî meliklere" verilen bey'at hevahevesden kaynaklanmış ve şer'i dayanağı olmayan hükümler üzerine yapılmış bir sözleşme olduğundan, sahabenin Hz. Peygamber'e verdiği bey'ate hiçbir yönüyle benzememektedir.[29] Cuheymân, onların ve idarelerindeki devletlerin halini şu cümlelerle tavsif etmektedir:

> "İslami davranışlar sergilemekle beraber onların kafir ve müşrikleri dost edindiklerini görürsün. Bir kısmı Yahudileri, bir kısmı da komünistleri ya da Hıristiyanları dost edinirler, onlarla anlaşmalar yaparlar. Bazıları ise Şii ve Râfızi müşrikleri koruyup barındırırlar. Söz konusu İslam devletlerinin hepsinde İslami bir görüntü olmakla beraber, aynı zamanda, kendi aralarındaki yönelişleri farklı da olsa kafirlerle dostlukları bulunmaktadır. Kendi politikalarına ve İslam düşmanları olan dostlarının politikalarına muhalefet gösterildiğinde, bu devletlerin hepsi Hak ve Hak taraftarları ile mücadele etmede aynı tavrı takınırlar".[30]

Bu görüşleriyle Cuheymân, Suudi yönetimini gayri şer'î bir idare olarak kabul ettiğini ifade etmiş olmaktadır. Fakat Cuheymân'ın, Kureyşlilik şartını imamet şartlarından sayması sadece mevcut Suudi krala itaatı değil İbn Abdülvehhab'ın Muhammed b. Suud'a 1744'de sunmuş olduğu bey'atı da kanun dışı yapmaktadır ki bu önemli konudan *Resâil*'in hiç bir yerinde söz edilmemesi dikkat çekicidir.

"Cuheymân el-Uteybî'den müslümanların liderlerine" cümlesiyle başladığı Nasihat Risalesi'nde Cuheymân,[31] baştaki idarecinin ehl-i namaz olmasını, müslümanların ona itaati hususunda önemli bir ölçü saymaktadır. Şer'i olmayan kanunları uygulamak, faizli muameleleri ser-

---

29 el-Uteybî, a.g.e., s.67-70.

30 el-Uteybî, a.g.e., s.71. Benzer ifadeler için ayrıca bkz. s.99.

31 el-Uteybî, a.g.e., s.149.

best bırakmak gibi fasıklık alameti olan ve günah sayılan işlerle temayüz eden bu tip liderler, Hz. Peygamber'in haber vermiş olduğu "emrettiklerini yapmayan veya yapmadıklarını söyleyen" yöneticilerdir. Bunlardan uzak durmak, uygulamalarına ortak olmamak gerekir. Aynı zamanda bunlara karşı emr-i bi'l-ma'rûf bağlamında gereken ikazlar yapılmalıdır. Fakat namazlarında daim olmaları nedeniyle, onlara karşı silahlı bir mücadeleye (*el-münâbeze bi's-seyf*) kalkışmak caiz olmaz.[32]

Bir yöneticinin, müslümanların bey'atını hak edecek özellikleri taşımaması veya müslümanlar açısından ona itaatın farz olmaması, bu yöneticilerin kafir oldukları anlamına gelmez. Bu yöneticileri Firavun veya Deccal statüsüne sokmak bir aşırı uç, onların fasıklıklarını görmezlikten gelmek de diğer bir aşırı uçtur. Müslümanlığına dair alametler bulunduğu sürece veya irtidat ettiği sabit olmadıkça onları küfür ile suçlamamak lazımdır.[33] Bir müslüman yöneticiye bey'atlı olmayan bir kimsenin ölümünü "cahiliyye ölümü" olarak değerlendiren rivayet ve görüşleri ele alan Cuheymân, bu anlayışın kendi tezine aykırı düşmemesi için şöyle bir düzeltme yapma ihtiyacı duyar: Müslümanların hepsinin bir imama bey'at etmesi durumunda o imama bey'at etmeyen kimse cahiliyye hali üzere ölmüş olmaktadır. Fakat böyle bir imam mevcut değilse bu kural geçerli olmaz.[34]

Zalim ve fasık idarecilere karşı ikaz vazifesini ifa etme durumunda olan insanlar başta alimler olmak üzere eğer bu görevlerini yapmıyorlar, onların yanlışlarına ortak oluyorlarsa yöneticiler onları çeşitli metotlarla memnun ederler. Eğer bu insanlar haksızlık karşısında susarlarsa yöneticiler de susarlar. Ama suzmazlar, doğruyu beyan ederek onları uyarırlar ve kötü icraatlarına muhalefet ederlerse, Hz. Peygamber'e Kureyş'in yaptığının aynısını onlara yapmaya kalkışırlar. Bu durumda Hz. Peygamber'in yaptığı gibi ölümü dahi göze alarak hak olanın ayan beyan söylenmesi, hiç bir şekilde korkuya düşülmemesi gerekmektedir. Çünkü Hz. Peygamber'in dediği gibi, müslümanlar için Deccal'den sonra en tehlikeli kimseler sapkın yöneticilerdir.[35]

---

32 el-Uteybî, a.g.e., s.159-160.

33 el-Uteybî, a.g.e., s.88, 95.

34 el-Uteybî, a.g.e., s.97.

35 el-Uteybî, a.g.e., s.89, 190. Hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, s.441.

Eğer sözü edilen görevler yapılmaz ise sonuçtan sadece yöneticiler değil herkes sorumlu olur. "Zira Firavun, kıyamet gününde kavminin önüne düşecek ve onları çekip ateşe götürecektir" (Hûd: 98) ayetinde haber verildiği gibi kötü yöneticiler ile onlara karşı bir şey yapmayanların akıbetleri aynı olacaktır.[36]

Cuheymân, ikaz etme ve muhalefet gösterme ödevinin herkesin sorumluluğunda olduğunu söylemekle beraber, dini bilen ve yaşayanların bu hususta örnek olmaları ve önderlik etmeleri gerektiğini düşünmektedir. Oysa onlar da gaflet içindedirler. Bu kesimden bir grup Hıristiyan keşişlere özenerek kendilerini mescitlere kapatmakta, dünya ile irtibatlarını kesmekte, neredeyse dergahlarına bir girip ölene kadar bir daha çıkmamaktadırlar. Diğer bir grup ise tam aksine bu dünya ile haşır neşirdir. Bunlar kötü yöneticilerin emirleri altındadırlar. Batıl karşısında susarlar, onların kötülüklerine ortak olurlar, karşılığında da dünyalıklarını alırlar. Onları, hakkı ters yüz ettikleri ve gerçekleri gizleyerek suskun kaldıklarından dolayı Kur'an'da kınanan Yahudi hahamlarına benzeten Cuheymân, sözü edilen her iki kesimi İslamiyet'in tahrip olmasının baş nedenleri olarak gösterir.[37]

Söz konusu kesimin temsilcileri kötü alimlerdir (*ulemâu sû'*). Yöneticileri uyarmadıkları gibi bu yöneticilerin altında çalışanları da uyarmamaktadırlar. "Etrafları şerli insanlarla dolu olan, namazlarını vakitlerinde kılmayan" yöneticilerin emrinde "polis, vali, vergi memuru ve hizmetli olmayı" yasaklayan hadisi bilmelerine rağmen hala suskun kalmaları, ikazı terketmeleri, yöneticilere borçlu olmalarından dolayıdır. Oturdukları ihtişamlı evler, bindikleri lüks arabalar onları durdurmaktadır.[38] "Gerek kendileri için gerekse hayır işleri olarak gösterdikleri faaliyetleri için sarfettikleri gelirlerini hangi kaynaklardan kazanmaktadırlar?" sorusunu yönelten Cuheymân, yine kendisinin verdiği cevapta şu sorgulamayı yapar:

---

36 el-Uteybî, a.g.e., s.83.

37 el-Uteybî, a.g.e., s.61.

38 el-Uteybî, a.g.e., s.36. Sözü geçen hadisi aynı metinle *Kütüb-ü Tis'a* içinde bulamadım; fakat benzer bir hadise *el-Müsned*'de rastladım, bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, s.133.

"Fetihlerden ve kafirleri Arap Yarımadası'ndan sürüp çıkarmaktan elde ettikleri (ganimetler)den mi; yoksa tam aksine, kafirleri müslümanların arasına sokarak, Yarımada'ya onların bayraklarını dikerek, Yarımada'dan müşrikleri temizlemek ve onların girişlerini engellemek isteyenlerle savaşarak, onları Hariciler veya aşırılar olarak yaftalayarak, emirleri altında çalıştıkları, minberlerden kendilerine dua ettikleri yöneticilerin siyasetleriyle uyuşmadığında doğruları söylemeyerek elde ettiklerinden mi kazanmaktadırlar?".[39]

Cuheymân'ın cevabı tabii ki ikinci şıktır. O, bu cevabıyla aslında elli yıl önce İhvan karşısında İbn Suud'un yanında yer almış olan ulemayı suçlamakta, kendi muhatapları olan ulemayı da aynı yolu sürdürmekle itham etmektedir. Onlar, gücü ve makamı olmayan zayıf insanlara şeriatı uygularlar; fakat kral ve çevresiyle ilgili gayri şer'î bir durum ile karşılaştıklarında korkarlar, tepkisiz kalırlar. Buna mazeret olarak da bu çeşit kötülükleri ortadan kaldırmaya güçlerinin yetmemesini gösterirler. Cuheymân'a göre bu, "İbrahim Milleti"nde asla bulunmaması gereken bir özelliktir.[40]

Hakkın ve batılın birbirine karışmasının, zihin bulanıklığının devam etmesinin baş müsebbipleri de sözü edilen alimlerdir. Kendileri halka doğruları anlattıklarında, "siz şu makamdaki falanca alimden daha iyi mi biliyorsunuz?" karşılığını aldıklarını, yöneticilere gittiklerinde ise, "bizim şu kurumlarımızdaki alimler sizlerden daha bilgililer" cevabını duyduklarını belirten Cuheymân, bu sebeple, hem yöneticilerin hem de yönetilenlerin yanlışlarını sürdürmelerinde baş sorumluların bu çeşit alimler olduğunu ileri sürmektedir.[41]

Sözü ülkedeki mutavvilere getiren Cuheymân, onların özellikleri olan, başları eğik duruş ve yürüyüş tarzlarının asla tevazu ve verâ gibi yüksek duyguların bir neticesi olmadığını, zillet ve meskenetin bir işareti olduğunu savunmakta, resmi dini kurumlara bağlı çalışan vaizleri ise, namaz, oruç, hac üzerine çokça konuşmalarına rağmen, ehl-i bâ-

---

39 el-Uteybî, a.g.e., s.61. Arap yarımadası ve küfür irtibatı üzerine yapılan vurguların nedeni, "Arap topraklarında iki din birlikte yaşamayacaktır" hadisi olsa gerektir. Hadis için bkz. el-Buhârî, Cenâiz: 62.

40 el-Uteybî, a.g.e., s.454-5.

41 el-Uteybî, a.g.e., s.88.

tıl ile sosyal ilişkilerin kesilmesi, onlardan teberri edilmesi gibi daha önemli konuları es geçmekle suçlamaktadır.[42] Risalelerinin değişik yerlerinde bu özellikleri taşıyan din adamlarını, "diploma ve makam uleması", "toplantı alimleri", "yağdanlık ve maaş uleması" gibi lakaplarla çağırmaktadır.[43] Ona göre, "İblis'in eğer bir devleti olsaydı, alimler, hatipler bulur, onlara diploma, makam ve maaş verirdi. Onlar da konuştuklarında, İblis'in saltanatına dokunmayacak şeylerden bahsederlerdi".[44]

Cuheymân ve İhvan'ı, bu nedenlerle, ders alacakları, fetva soracakları ilmi bir otorite bulamama sıkıntısı çekmektedirler. Okulların, enstitülerin, üniversitelerin ve fakültelerin bu konuda çözüm olmayacağını düşünen, bu kurumlarda çalışan hocalara da güvenmeyen cemaat, resmi bağlantıları olmayan alimlere başvurmuş, ama onlarda da beklediklerini bulamamıştır. Çünkü böyleleri de ya sünnet yerine bir mezhebi esas kabul etmekte veya fetvaları dünyevi istek ya da korkularla şekil almaktadır. "Sonra, Şeyh Abdülaziz İbn Bâz'a baktık. Onu sünneti iyi bilen bir kişi olarak gördük" diyerek konuyu açan Cuheymân, İbn Bâz hususunda da hayal kırıklığına uğradıklarını ifade etmektedir. Çünkü, sünnete muhalefet konusu, hükümetin ve Suudi ailesinin icraatlarına gelip dayandığında İbn Bâz'ın yan çizdiğini, mazeretler icat edip Suudileri haklı çıkarmaya çalıştığını gözlemlediklerini belirtmektedir.[45] "Suudiler ısrarla münkerde devam ettikçe, İbn Bâz da ısrarla onların münkerlerini inkara devam etmektedir".[46] Suudiler onun yanına geldiklerinde övücü sözlerle ona yağ çekmektedirler. Alnından, gözlerinden öpmektedirler. Onun kafasında kendileri hakkında olumsuz fikirler var ise "şeytanın hileleri"ni andıran bu tür yollarla onları izale etmektedirler. Zaten, devletin en önemli mevkilerinden birini işgal eden böyle önemli bir kimseden, devlette gördüğü yanlışlara müdahalede bulunmasını beklemek hayalcilik olacaktır.[47]

---

42 el-Uteybî, a.g.e., s.62.
43 Mesela bkz. el-Uteybî, a.g.e., s.37, 80.
44 Dr. el-Uteybî'den naklen bkz. *Sevra*, s.271.
45 el-Uteybî, *Resâil*, s.37-8.
46 el-Uteybî, a.g.e., s.93.
47 el-Uteybî, a.g.e., s.82.

Cuheymân, Kur'an ve özellikle sünneti en iyi şekilde bilen dünya üzerindeki nadir kişilerden biri olarak tanıttığı İbn Bâz ile kendileri arasında, devlete tavır dışında hiç bir görüş ayrılığı olmadığını bildirmektedir. Hatta yazdığı risaleleri ona okuduklarını, devlete ve Suudiler'e yönelttiği eleştiriler dışında söylemiş olduğu her konuda ondan onay aldıklarını belirtmektedir.[48] Fakat siyasi konular hususundaki görüş farklılığı Cuheymân ve arkadaşlarının kendilerine yeni bir yol çizmek üzere İbn Bâz ve üniversite çevresinden uzaklaşmalarına yol açacaktır.

Bundan sonra cemaat, ilim tahsilini kendi gayretleriyle yürütme kararı alır. Cuheymân'dan öğrendiğimize göre, dini bir meseleyi öğrenmek isteyen cemaat mensupları, sahih hadis mecmualarına, bu mecmuaların şerhlerine, belli bir mezhebin usulüne göre yazılmamış muteber tefsir eserlerine müracaat ederek, aradıkları bilgiye ulaşmaya çalışmaktadırlar. Cuheymân, kendisi ve arkadaşlarının okul ve fakülteleri terketmelerinden sonra izledikleri bu metodun, aynı zamanda "selef-i sâlihîn"in metodu olması dolayısıyla başarılı olacağına inancını ifade etmektedir. Bu konuda şöyle der: "Allah, İhvan ve başkaları biliyor ki, içimizden birisi gecenin bir yarısı arkadaşının kapısını çaldığında, ona bir hadisi, bir ayeti veya bir kitabı sorduğunda, Allah bizleri ilim bakımından bu yolla çok daha fazla faydalandırmıştır".[49]

Soyutlanma, Cuheymân'ın da'va pratiğinde sadece ilim tahsili hususunda başvurulan bir yöntem değildir. Cemaati için öngörmüş olduğu da'vet hedeflerini gerçekleştirmek için böyle bir merhaleden geçmek kaçınılmazdır. Ona göre, dinin zafere erişmesi için şu üç aşamanın gereklerinin sırasıyla tatbiki gerekir:

a - Açıkça tebliğ (*es-sad' bi'l-hakk*): Söz konusu tebliğ ve da'vet gizli saklı değil cehri olacağından ve ayrıca tüm gerçekler bütün çıplaklığıyla açığa vurulacağından, da'vetçi bu aşamada düşmanlarından gelecek güçlük ve eziyetlere hazır olmalı ve sabır göstermelidir. Ayette belirtilen (Tâhâ: 44), Musa Peygamber'in Firavun'a karşı uygulamış olduğu yumuşak dil ile uyarı ve şefkatle yaklaşma pratiği bir nebevi da'vet tekniği olarak benimsenmelidir.[50]

---

48 el-Uteybî, a.g.e., s.38.

49 Dr. el-Uteybî'den naklen bkz. *Sevra*, s.269.

50 el-Uteybî, *Resâil*, s.194, 354-5, 460.

b - Toplumu terk ve soyutlanma (*el-ihrâc ve't-temyîz*): Bu aşama, karar alarak veya zorunlu olarak hicret merhalesidir. Eğer toplum tüm tebliğ ve ikazlara karşı küfür, şirk, isyan ve bid'ata devamda ısrarcı ve inatçı olursa teenniden teberri aşamasına geçilmesi zorunlu olur. Bu geçiş, İbrahim Peygamber'in Kur'an'da belirtilen (et-Tevbe: 114; el-Mümtehine: 4) tavrıdır ve bu nedenle nebevi bir özellik taşır. Diyâr-ı terk eden müslümanlar belli bir yerde toplanırlar.[51]

c - Savaş (*el-kıtâl ve'l-cihâd*): Bu son merhalede, saflarını ayırmış olan müminlerin Allah düşmanlarıyla kesin hesaplaşması gerçekleşir. Hz. Peygamber örneğinde olduğu gibi, bu aşamanın sonu zafer olacaktır.[52]

Bu sıralamayı nebevi sünnetin gereği sayan Cuheymân, merhalelerin tedriciliğini esas alır. Bu nedenle, mesela, da'vet ve nasihat aşamasını atlayarak veya ihmal ederek doğrudan cihada başvurma niyetinde olan müslümanları tenkit eder. Çünkü Cuheymân'a göre, gerçek tebliğ uzun bir süreci gerektirir ve meşakkatlidir. Oysa savaş, şehadet veya zafer gibi sonucunda iki güzel ihtimali olan bir eylem olmasından dolayı basittir. Zor geliyor veya uzun sürüyor diye bir aşama geçiştirilemez.[53]

Cuheymân ve arkadaşlarının Medine'den ayrılmaları ile birlikte İhvan cemaatinin açık da'veti bırakarak kendi kabuğuna çekildiğini ve örgütsel faaliyetlerini bundan sonra gizlilik prensibi uyarınca sürdürdüğünü görmekteyiz. Cuheymân ve cemaati, bu evreyi bir çeşit soyutlanma ve uzaklaşma (*teberrâ*) dönemi olarak değerlendirmektedir. Haricilik ile yaftalanarak yok edilmek istendiklerini veya dinde aşırı gittikleri gerekçesiyle hapis ile tehdit edildiklerini ifade eden Cuheymân, cemaatinin halini, hangi kötülüğe maruz bırakılacağı kardeşlerinin insafına kalmış olan Hz. Yusuf'un haline benzetmektedir.[54] Anlaşıldığına göre cemaat, Suudi güvenlik birimlerince son zamanlarda fazlaca rahatsız edilmişti ve bu yüzden açıktan yaptığı faaliyetlerini zorunlu olarak askıya almıştı. Cuheymân, devlete muvafakat etmek, susmak veya öldürülmek seçenekleriyle başbaşa kaldığını belirtmektedir.

---

51 el-Uteybî, a.g.e., s.194, 355, 463.
52 el-Uteybî, a.g.e., s.194, 464.
53 el-Uteybî, a.g.e., s. 352.
54 el-Uteybî, a.g.e., s.94.

İlk iki seçeneği tercih etmediğinden dolayı takibata maruz kaldığını ileri sürmekte ve sözlerine şöyle devam etmektedir:

"Zindanlar, İhvan için yapıldı. Kimisi zindandan çıktı, kimisi sürgün yedi. Dinimiz ile olan imtihanımızdan dolayı başımızdan belayı eksiltmeyen Allah'a hamd olsun. Resulullah (a.s.) şöyle buyuruyor: 'Kişi, dini kadar bela ile sınanır'".[55]

Uzaklaşma veya gizlenmenin, korkaklık ceya cesaretsizlik olmadığını belirten Cuheymân, bu şekilde ithamda bulunanlara, Hz. Peygamber'in hicret sırasında mağarada saklanmasını hatırlatmaktadır.[56]

Ayrıca bu aşamada, devlet memuru olan cemaat mensupları işlerinden ayrılırlar. Cuheymân'ın kendi ifadeleriyle, bundan sonra İhvan,

"..yardımcısız kalmıştır. Kendilerine ne hükümetten, ne alimlerden, ne de diğer cemaatlerden bir destek gelmektedir....Görmektesiniz ki İhvan, hükümet ve aldatmalarından, ulema ve yağcılıklarından, değişik cemaatlerden ve yanlışlıklarından uzaklaşmış, teberri etmiştir. Geriye, (yardımcı olarak) Rabbü'l-Alemîn'den başka hiç kimse kalmamıştır".[57]

Bu yüzden Cuheymân, cemaatini *gurebâ* (garipler, yalnızlar) olarak sıfatlar. Gariblik aslında menfi bir durum değildir. Çünkü Hz. Peygamber bir hadisinde, "İslam garib olarak başladı ve başladığı gibi garib olarak sona erecek. Ne mutlu bu gariblere!" demiştir. İşte kendileri, bu nebevi müjdeyi hak etmek için çalışan insanlardır.[58]

---

55 el-Munazzama, *el-İntifâda*, s.29; el-Hadravî, *Kabe Devrimi*, s.33-4.

56 el-Munazzama, a.g.e., s.33; el-Hadravî, a.g.e., s.38.

57 el-Uteybî, *Resâil*, s.38-9. Ayrıca Dr. el-Uteybî'den naklen bkz. *Sevra*, s.270.

58 el-Uteybî, a.g.e., s.38. Hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, i, 184, 398. Bir toplumda yabancılık duygusu hissedilmesinin, bu duyguyu taşıyanlar arasında dayanışmanın doğmasına yol açtığını söyleyen Rıdvan Seyyid, bu dayanışmanın, ayırımcı nitelikleri olan iki bilinçli tutumu ortaya çıkardığını ileri sürmektedir: a) Eski, merkezi veya genel cemaatten ayıran "beraat" anlayışı. b) Terkedilen önceki cemaatin yerini tutacak yeni bir cemaate katılma anlamına gelen "velayet" anlayışı, bkz. R. Seyyid, *İslamda Cemaatler Kavramı*, İstanbul, 1991, s.73-4. Bu tutumlara günümüz selefi cemaatlerinde sıklıkla rastlanmaktadır. Örneğin Mısır'daki el-Cemaatü'l-İslâmiyye'den ayrılan bir grup kendisine el-Gurabâ ismini vermiştir. "Cahilî" olarak nitelenen toplumdan uzaklaşma, bir nevi "gariblik" olarak tanımlanmaktadır. El-Cemaatü'l-İslâmiyye'nin yayınları arasındaki *el-Ğurbe* isimli kitapta da, bu tür bir yalnızlığı tercih edenler, Hz. Peygamber'in bir hadisine atfen, "(kimsenin tutamadığı) ateş korunu ellerinde tutma cesaretine sahip olan müminler" olarak vasıflanmaktadır, bkz. el-Verdânî, *Mısırda İslami Akımlar*, i, s.141, ii, s.51.

Mescid-i Haram eylemini, Cuheymân'ın öngördüğü üçüncü merhale olan cihadın başlangıcı olarak değerlendirmekten çok, cemaatin Suud rejimine karşı yükselttiği bir beraat ilanı olarak görmek daha doğru olacaktır. Her ne kadar İhvan, eylemde silah kullandıysa da bunun savunma amaçlı olduğunu düşünüyoruz. Eylemin Harem ile sınırlı kalması, tüm ülkeyi içine alacak geniş organizeli bir hareket yapısından uzak olması, söz konusu yargımızı güçlendirmektedir. Mehdilik inancı ise, 15. hicri yüzyılın ilk günü gerçekleşen bu hadisenin arkasındaki dini düşünce sistemi içinde en önemli unsuru teşkil etmektedir. Eylemcilerin zihinlerinde cihat niyetinden çok mesianik beklentiler ön plandadır. Cuheymân'ın konu üzerine kaleme aldığı "Fitne Olayları, Mehdi, İsa Peygamber'in Dönüşü ve Kıyamet Alametleri Hakkındaki Haberler" başlıklı yaklaşık kırk sayfalık risalenin satır aralarından, Cuheymân'ın mehdilik düşüncesini nasıl geliştirdiği hakkında önemli ipuçları bulabilmekteyiz.[59] Konu üzerinde sekiz yıl kadar çalıştığını, bu çaba sonunda öğrendiği bilgileri ve ulaştığı sonuçları bir risalede toplayarak müslümanların istifadesine sunduğunu belirten Cuheymân, risalesinde sadece sahih rivayetlere yer vermek, rivayetler ile tarihi olaylar arasında bağlantı kurmak ve rivayetler arasındaki ihtilafları gidermek suretiyle aynı konu üzerine daha önceden yazılmış birçok eserin eksik yönlerini kapatmaya çalıştığını iddia eder.[60]

Cuheymân, kıyamet gününe kadar olmuş olacak tüm olayların Hz. Peygamber tarafından hadislerde haber verildiğine inanmaktadır. Bu nedenle, günümüzde yaşanan olayları anlamak ve onlara karşı müspet veya menfi tavır almak durumunda olan müslümanların bu rivayetleri ve onların delaletlerini çok iyi bilmeleri gerekmektedir. Hz. Peygamber şüphesiz doğru söylemiştir. Çünkü, "onun (konuşması) vahiyden başkası değildir" (en-Necm: 4). Dolayısıyla, Hz. Ebubekir'in, İsra ve Mirac haberlerini şahit olmadığı halde tasdik etmesi gibi, müslümanların da bu çeşit haberleri sahih tarikle nakledilmeleri koşuluyla tasdik etmeleri ve lazım geleni yapmaları gerekmektedir.[61]

---

59 Bkz. el-Uteybî, a.g.e., s.199-239.

60 el-Uteybî, a.g.e., s.201-2, 227.

61 el-Uteybî, a.g.e., s.201, 204, 207.

Hz. Peygamber'in geleceğe dair verdiği haberlerden bir bölümü çıkmıştır. Mesela Haricilerin zuhuru, Kisra ve Kayser'in helakı ile ilgili hadislerde bahsedilenler gerçekleşmiştir. Bir kısım hadiste belirtilen olaylar ise henüz gerçekleşmemiştir. Bu tür hadislerde sıklıkla rastlanan olağanüstü özellikteki olayları anlamak günün şartlarında mümkün değilse hemen bu rivayetleri inkar yoluna gidilmemelidir. Olayları yaratanın Allah olduğu gerçeğinden haraketle, anlatılanların niceliğinin ve niteleğinin bilgisini Allah'a havale etmek daha doğru olur.[62] Bu bağlamda Cuheymân sözü "Ahlas fitnesi" hadisine getirir. Hadiste geçen "refah fitnesi" (*fitnetü's-serrâ*) hakkında söylenenlerin çıktığını bildiren Cuheymân,[63] şu anda müslümanların bulundukları durumun ise, yine hadiste geçen Duheymâ fitnesi veya "herkese bulaşan fitne" durumu olduğunu haber vermektedir. "Bu fitne zamanında kişi mümin olarak sabahlar, kafir olarak akşamlar" ifadesiyle devam eden ve insanların müminler ve münafıklar olarak iki gruba ayrılacağını bildiren hadis, böyle bir zamanda sabah akşam Deccal'in gelmesinin bekleneceğini belirten cümleyle son bulmaktadır.[64] Cuheymân, eski İhvan'ın devamı olan Milli Muhafızlar arasında bile İhvan karakteri taşıyan kimselerin kalmadığını, sakal bırakanların dahi çok azaldığını dile getirerek, tek başına bu durumun bile, hadiste belirtilen "insanların iki gruba ayrılması"nın bir göstergesi olduğuna işaret etmektedir. Demek ki Deccal'in zuhuru oldukça yaklaşmıştır.[65]

Müslümanların kendi içlerinde yaşayacakları hadiseleri haber veren Ahlas Fitnesi hadisinden sonra Cuheymân, sözü, müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında kıyamete yakın olacak olaylar ve Mehdi'nin zuhuru ilgili rivayetlere getirmektedir.[66] Olaylar hadislerde haber verildiği gibi sırayla ortaya çıkacaktır ve bu sıra Cuheymân'a göre aşağıdaki gibi olacaktır:

---

62 el-Uteybî, a.g.e., s.207-211.

63 Cuheymân, ilgili hadisteki, "..refah fitnesinin dumanı Ehl-i Beyt'imden bir adamın altından gelir. O, kendisini benden sanar; fakat benden değildir...Sonra insanlar, ehil olamayan bir adamın etrafında toplanırlar" cümlelerinde bahsedilen şahsiyetlerin sırasıyla Şerif Hüseyin ve Abdülaziz İbn Suud olduğunu belirtmektedir, bkz. el Uteybî, a.g.e., s.215-6.

64 Ebû Dâvud, Fiten: 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, ii, s.133.

65 el-Uteybî, *Resâil*, s.213-7.

66 el-Uteybî, a.g.e., s.220-6. Rivayetler için bkz. Ebû Dâvud, Melâhim: 1, 2.

a - Hıristiyanlarla (Rumlarla) barış dönemi. Cuheymân, müslümanların o sırada bu dönemi idrak ettiklerine inanmaktadır.[67]

b - Hıristiyanların haçı kaldırmaları ve müslümanlardan birisinin onu kırması neticesinde Hıristiyanlarla savaş döneminin veya "*melhame*"nin başlaması. Hıristiyanlar, 80 sancağın her biri altındaki 12.000 asker ile savaşa çıkacaklardır. Bu dönem aynı zamanda müslümanlar için irtidat vak'alarının fazlalaştığı bir dönem olacaktır.

c - Mehdi işte bu sırada ortaya çıkacaktır. Kureyşli, Hz. Fatıma soyundan ve ismi Hz. Peygamber'in ismi, babasının ismi de Hz. Peygamber'in babasının ismi olan söz konusu Mehdi'ye Mescid-i Haram içindeki Rükn ile Makam arasında bey'at edilecek.

d - Yedi sene hükmedecek olan Mehdi'yi yok etmek için Suriye tarafından ordu gönderilecek. Fakat Allah bu orduyu Beydâ denilen yerde yere batıracak.

e - Mehdi, en son Deccal ile savaşıp onu öldürecek.

Cuheymân'ın fitneler hakkındaki risalesine baktığımızda, onun gelecekteki olaylar hakkında mervi haberleri titizlikle değerlendirerek, günümüzdeki olaylarla bağlantılar kurmaya çalıştığını ve ileriye dönük beklentilerini dile getirdiğini görmekteyiz. Mesela Beydâ denilen yerde düşman ordusunun yere batırılması haberini değerlendiren Cuheymân, bunun çok mümkün olduğunu, Firavun'un sihirbazlarını veya Ebrehe'nin ordusunu perişan eden Allah'ın Mehdi karşıtlarını da pekâlâ bozguna uğratacağına inandığını ifade etmektedir.[68] Cuheymân'ın, kıyamet alametleri ile ilgili hadislerde geçen haberlere imanı o kadar sağlamdır ki, başka bir risalesinde, günümüz İslam dünyasının Kudüs'ü Yahudilerden geri almak için gösterdiği gayreti beyhude bir çaba olarak değerlendirmektedir. Çünkü ona göre Kudüs, "deniz veya hava donanmalarıyla değil, Mehdi zamanında, atlarının üstünde ve ellerinde kılıçlarla savaşan müslümanlar tarafından" geri alınacaktır. Son olarak Cuheymân, idrak edecekleri bu günler için müslümanların şimdiden hazırlık yapmaları gerektiğini belirterek gaflete düşülmemesi uyarısında bulunmaktadır.[69]

---

67 el-Uteybî, a.g.e., s.150.

68 el-Uteybî, a.g.e., s.222.

69 el-Uteybî, a.g.e., s.332.

Cuheymân'ın gelecekte müslümanların karşılaşacakları fitneler hakkındaki hadis kaynaklı değerlendirmeleri kendi risalelerinden anlaşıldığı kadarıyla böyleyken, onun 1979'daki eylemini Mehdilik iddiasıyla bütünleştirmesini tam olarak anlayabilmek ilk planda zor görünmektedir. Geleceğe dair diğer haberler gerçekleşmiş, sıra Mehdi'ye mi gelmiştir? Ayrıca *Resâil*'de, Mehdi'nin 15. yüzyılın ilk günlerinde ortaya çıkacağına dair ne bir rivayete ne de bir değerlendirmeye rastlanmaktadır. Ancak Cuheymân'ın, o sırada dünyada devam eden savaşları *melhame* döneminin yaklaşmasının işaretleri olarak gördüğünü biliyoruz.[70] Belki de eylemin öncesinde meydana gelmiş muayyen olaylar, Cuheymân ve arkadaşlarınca Mehdi'nin vaktinin geldiğinin delaletleri olarak algılanmıştır. Ayrıca, Cuheymân ve arkadaşlarının gördükleri ileri sürülen rüyaların da bu zihni ve pratik hazırlığın oluşmasına katkıda bulunduklarını, belki de esas belirleyici olduklarını söyleyebiliyoruz. Baskının sabahında Mescid-i Haram'da bulunan el-Mat'inî'nin kaydettiği bilgiler doğruysa, mesele büyük ölçüde açıklığa kavuşmaktadır. Bu bilgilere göre, sabah namazından sonra Muhammed b. Abdullah el-Kahtânî'yi Mehdi olarak ilan eden bir eylemci, yaptığı uzun konuşması sırasında, çok sayıda müslümanın el-Kahtâni'yi rüyalarında defalarca Mehdi olarak gördüklerini, rüyalarında Rükn ile Makam arasında ona bey'at sunduklarını, hatta bey'at gününün dahi bazı arkadaşlarına rüyada bildirildiğini cemaate açıkladı. Söz konusu rüyacılar o zamana kadar Kahtânî'yi tanımıyorlardı. Onu gördüklerinde tanıdılar ve onun, rüyada kendilerine gösterilen Mehdi olduğuna şehadet getirdiler. Konuşmacı, rüyacılardan o sırada hâzır bulunan bazı isimleri de açıkladı ve kuşku duyan cemaate bu kimselerle konuşmalarını tavsiye etti. Ayrıca konuşmacı, hakiki müslümanların gördükleri rüyaların sadık rüyalar olacağı ile alakalı Hz. Peygamber'in bazı hadislerini de konuşmasının arasında nakletti.[71] Dietl'in verdiği bilgiye göre ise, Cuheymân da, yakalandıktan sonraki sorgulamalarında, aynı zamanda kayınbiraderi olan Kahtânî'nin, 1979 yılı ortalarında gördüğü bir rüyada kendisine Mehdi olarak gösterildiğini yetkililere söylemişti.[72]

---

70 el-Uteybî, a.g.e., s.149.

71 Abdülazim İ. el-Mat'inî, *Cerîmetü'l-'Asr*, Kahire, 1980, s.30-1.

72 Dietl, *Holy War*, s.217.

Eğer gerçekler bu şekilde ise, rüyaya dayanan bilgilerin şer'i delaleti konusunda oldukça şüpheci olan selefiyye ekolüne yakın bu cemaatin böyle bir sonuca ulaşmasını anlamak güç görünmektedir. Mehdi konusundaki ve geleceğe dair diğer hadislerin literal anlamlarına hiç bir kuşku duymadan iman eden Cuheymân gibi bir kimsenin, Mehdilik inancını siyasi amaçları için kullanmış veya istismar etmiş olduğunu iddia etmek isabetli bir tespit olmayacaktır. Bize göre Cuheymân ve arkadaşları, Kahtânî'nin Mehdiliğine kesin olarak inanmaktaydılar. Üzerinde çok durdukları mehdilik ve melâhim haberleri öyle görünüyor ki cemaat mensuplarının psikolojisini derinden etkilemişti. Bu psikolojinin zaman içinde patolojik sonuçlar vermeye başladığı tahmin edilebilir.[73] Görüldüğü ileri sürülen rüyalar muhtemelen böyle bir halet-i ruhiyenin tezahürleridir ve bunların "sadık rüyalar" olduğu şeklindeki iddia da yine bir takım hadislere dayandırılmak suretiyle cemaatin geneli tarafından kabul görmüş olabilir.

1.3. - Mescid-i Haram Baskını ve Sonuçları

1400. hicri yılın ilk günü olan 20 Kasım 1979 Salı günü sabahında, Mescid-i Haram'ın imamlarından Muhammed b. Sübeyl'in kıldırdığı sabah namazı henüz sona ermişti. Bu sırada kalabalık bir grubun tekbir sesleri Mescid'i kapladı. Havaya sıkılan bir kaç el silah, tavafa başlamak için ayağa kalkan cemaati durdurdu. Cemaatin arasından çıkan birkaç kişi imam mahalline geçtiler ve yüksek sesle konuşmaya başladılar. İlk başta grubun ne söylediği anlaşılmıyordu. Mescid'in mikrofon sistemi eylemcilerin kontrolüne geçtikten sonra konuşmaya başlayan eylemci grubun lideri Cuheymân el-Uteybî, yanında ayakta duran Muhammed b. Abdullah el-Kahtânî'yi Mehdi olarak cemaate takdim etti.[74] Devletin, kendisini, Mehdi'yi ve arkadaşlarını uzun sü-

---

73 Tarikat, mezhep türü yeni dini grupları oluşturan etkenleri inceleyen Hamilton, tespit ettiği üç ana etkenden birisi olarak psikipatolojik sebeplerden bahsetmektedir. Liderin veya bağlılarının histerik düşünce ve davranışları, batıda ve doğu dünyasında ortaya çıkan yeni dini grupların birçoğunun doğuş ve gelişmelerinde ağırlıklı etki bırakmışlardır. Detaylı bilgi için bkz. Malcolm B. Hamilton, *The Sociology of Religion*, London, 1995, s.202-4.

74 Aynı zamanda Cuheymân'ın kayınbiraderi olan Muhammed b. Abdullah el-Kahtânî'nin kimliği hususunda, eniştesi Cuheymân'ın kimliğinin aksine, güvenilir ve ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır. Onun hakkındaki basında çıkan ilk iddialar onun

redir takip ettiğini, her yerde arandıklarını ve son çare olarak Mescid-i Haram'a sığınmak zorunda kaldıklarını açıkladı. Arkasından Mehdi ile ilgili rivayetleri, birinci hadis, ikinci hadis şeklinde sıralayarak aktarmaya başladı. Bu konuşmayı dinlemiş olan görgü şahitlerinden el-Mat'inî, Cuheymân'ın, hadisleri okurken hadisin uzun rivayet senetlerini de okumayı ihmal etmediğini ve hatta hadislerin her birinin sonunda rivayetin sihhati veya zayıflığı hakkında açıklamalarda bulunduğunu nakletmektedir.[75]

Cuheymân, Mehdi'yi takdiminden sonra konuyu siyasete getirdi. Suud hükümetinin meşru bir hükümet olmadığını, bu nedenle müslümanların devlete itaat etmelerinin şer'i bir dayanağı bulunmadığını belirtti. Devletin dine hizmet yerine ona zarar vermeye çalıştığını, dolayısıyla toplumda fesadın arttığını, bu bozulmanın önüne geçebilmenin ise, eskiden olduğu gibi şer'i ahkama dönmek suretiyle olacağını ifade etti. Daha sonra eylemcilerin sözcüsü olarak öne çıkan bir kişi, eylemi gerçekleştiren cemaatin taleplerini okudu. Talepler beş ana maddede açıklandı:

a - Bozuk ve dejenere olmuş Batılı değerleri taklide son verilerek, İslamiyet'in doğru ve adil olan sosyo-kültürel değerlerine dönüşün sağlanması ve bu bağlamda emperyalist Batılı devletlerle tüm diplomatik ilişkilerin kesilmesi.

Mısırlı veya Türk olduğu şeklindeydi. İçişleri Bakanlığı'nın, Muhammed b. Abdullah'ın et-Türkî lakaplı bir Mısırlı olduğu şeklindeki açıklaması, onun Kureyş'den çıkması beklenen Mehdi olmayıp sahtekar bir kimse olduğunu göstermek için yapılmış olmalıdır. Oysa Muhammed, nisbesinden de anlaşılacağı gibi, Necd'in önemli kabilelerinden birisi olan Kahtan'a mensuptu. Annesi tarafından Hz. Peygamber'in soyundan geldiği, dolayısıyla Kureyşli olduğu iddia edilmektedir. İlk gençlik yıllarında çalıştığı Riyad'daki bir hastanede gerçekleşen soygun olayına adının karıştığı belirtilmektedir. Bu nedenle tutuklandığı, bu sırada şiddetli işkenceye maruz kaldığı, hatta tırnaklarının söküldüğü rivayet edilmektedir. Gördüğü işkenceden dolayı suçu üstlenmek zorunda kalan Kahtânî, daha sonra gerçek suçlunun bulunmasıyla serbest kalır. Bu olaydan sonra Kahtânî'nin kendisini dini ilimlere verdiği ifade edilmektedir. Bu arada Medine İslam Üniversitesi'ne kayıt yaptırır ve orada Cuheymân'ın grubuyla tanışır. Cemaat Medine'den ayrılınca bir süre Kuveyt'te bulunur. 1978 tutuklamalarında arkadaşlarıyla beraber kısa süreli göz altında kalır. Kahtânî'nin, ezberindeki hadislerin çokluğuyla grup içinde temayüz ettiği bildirilmektedir. Bkz. Dr. el-Uteybî, *Sevra*, s.85-7, 260-1; el-Yâsînî, *ed-Dîn*, s.135; Munazzama, *İntifâda*, s.75-6; el-Hadravî, *Kabe Devrimi*, s.92; Ahmed, *Dimâun fi'l-Ka'be*, London, t.y., s.38-9; Lacey, *The Kingdom*, s.479.

b - Veraset sistemine dayanan Suud saltanatının yıkılarak yerine İslami bir hükümetin kurulması. Hain Suud ailesinin yargılanması ve halktan gasbetmiş oldukları mal varlığının tümüne el koyulması.

c - Allah'ın hükümleri dışındaki kanunlarla devleti yöneten, ülkenin zenginliklerini emperyalistlere ve yabancı şirketlere peşkeş çeken Kral Halid ve avanesinin kafir olduklarının ilanı.

d - İslam'a ve müslümanlara düşmanlığından dolayı ABD'ye petrol ihracatının durdurulması. Petrol üretiminin ülke ihtiyaçlarına yetecek seviyeye indirilmesi ve bu yolla milli servet kaybının önlenmesi.

e - Arap yarımadasını kontrol altında tutmakta olan tüm yabancı askeri uzman ve müsteşarların ülkeden çıkartılması. Tüm yabancı askeri üslerin kapatılması.[76]

Konuşmalar bittikten sonra, Ka'be'nin önünde el-Kahtânî'ye, musafaha edilmek suretiyle bey'atin sunulduğu küçük bir tören yapıldı. Bu arada, Mescid'in mahzenlerine daha önceden nakledilmiş olan silahlar yukarı katlara çıkartıldı ve cemaat mensuplarına dağıtıldı. Bazı eylemciler minarelere ve kubbelere çıkarak mevzi aldılar. Bu arada kapılar kapatıldı ve dışarıyla irtibat kesildi.

Namaz için gelen cemaatin ve hacıların içeride zorla tutulmadığı anlaşılmaktadır. Gönüllü olarak kalan veya gecikerek askeri kuşatmadan dolayı bir daha çıkma fırsatı bulamayan az sayıda insan hariç tüm cemaat konuşmaların hemen ardından Mescid'i terketti.[77] İmam İbn Sübeyl de çıkanlar arasındaydı. Valilik ve güvenlik birimleri İbn Sübeyl'in telefonuyla olaydan haberdar oldular. Polis gücü ve askeri kuvvetler kısa zamanda olay yerine intikal ettiler ve Mescid'i kuşattılar. Kapılardan ve uygun diğer yollardan içeriye sızma girişimlerinin eylemcilerin açtığı yoğun ateşle karşılık görmesi, olayın ciddiyeti konu-

---

75 el-Mat'inî, *Cerîme*, s.14-9. Ayrıca bkz. Holden, *The House*, s.512; Kechichian, "The Role of the Ulama", s.58.

76 Munazzama, *İntifâda*, s.49; el-Hadravî, *Kabe Devrimi*, s.64; Kechichian, "Islamic Revivalism", s.12.

77 Eylemci grup dışında sadece otuz kadar kişinin içeride kaldığı bildirilmektedir, bkz. S. Mackey, *The Saudis*, London, 1987, s.231-2. *The Times* (23 Kasım 1979), olayın rehine alma şekline dönüşmediğini bildirmiştir. Diğer bazı kaynaklar da, yapılan konuşmalardan sonra gitmek ve kalmak hususunda cemaatin muhayyer bırakıldığını belirtmektedirler, bkz. Munazzama, a.g.e., s.65-6; el-Hadravî, a.g.e., s. 82-3.

sunda Suudiler için yeterli kanıtı oluşturmuştu. Mescid-i Haram'ı yaklaşık iki hafta kontrollerinde tutan eylemcilerin üzerine ilk günlerde etkin şekilde gidilememesi, içeride çok sayıda hacının ve cemaatin bulunduğunun düşünülmesinden kaynaklanmaktaydı. Ayrıca, Petrol Bakanı Zeki Yamani'nin ve bazı kraliyet ailesi mensuplarının da içeride olduğu sanılıyordu.[78] Mescid'in geri alınmasına yönelik askeri bir müdahale, masumların veya önemli insanların ölümüne yol açabilirdi. Öte yandan bu kutsal mekanda kan dökülmesine yol açacak her türlü operasyon İslam aleminde olumsuz yankı bulacaktı ve Suudi yetkilileri bunun sorumluluğunu üstlenmek istemiyorlardı. Olay yerine sevkedilmiş olan askerlerin önemli bir bölümünü, eski İhvan birliklerinin devamı sayılan Milli Muhafızlar oluşturuyordu. Etnik tabanının Necdli kabilelere dayandığı ve müteassıp dini kimlikleriyle tanınan bu birlikler içinde yer alan çok sayıda subay ve askerin Harem'e yapılacak bir silahlı operasyona katılmak istemediklerinin anlaşılması ve bu hususta ciddi bir emir-komuta sorununun doğması, hükümetin yavaş davranmasına yol açan diğer bir faktör olmuştu. Milli Muhafızlar'ın başında olan Prens Abdullah, hadiseden sonra yaptığı bir açıklamada bilhassa Uteybeli ve Kahtanlı Milli Muhafız mücahitlerinin isyancılara ateş açmayı reddettiklerini belirtmişti.[79] Kral Halid'in askeri birliklere yapmış olduğu konuşma itaatsiz askerlere gözdağı verir nitelikteydi. Halid, Mescid-i Haram'ı "Hariciler'den" temizlemek için kendi askerlerinin savaşmaması durumunda Pakistanlı askerleri devreye sokacağını bildirdi. Buna rağmen bazı askerler direnmeye devam ettiler. Direnenler tutuklandılar.[80]

Olay başlamadan saatler önce gece yarısında, Mescid-i Haram'ın mahzenlerinin dışarıya açılan kapılarına yanaşan kamyonlar sandıklar dolusu malzemeyi içeriye boşaltmışlardı. Çoğunluğunu hurma kolilerinin oluşturduğu yiyecek stoklarının yanında, çeşitli yapıda çok sayıda silah, gaz maskesi ve ilk yardım malzemesi de getirilenler arasındaydı. Bu malzemelerin Milli Muhafız Birlikleri'nin depolarındaki stoklardan sağlandığı ve yine bu birliğe ait araçlarla Mescid'e taşındığı daha son-

78 Bkz. *The Times*: 22 Kasım 1979.

79 Holden, *The House*, s.524; Kechichian, "Islamic Revivalism", s. 7.

80 el-Uteybî, *Resâil*, s.41 (Giriş bölümünden); Lacey, *The Kingdom*, s.485.

raki tahkikatlarda anlaşıldı.[81] Bu durum, kendisinin de bir süre içinde yer aldığı Milli Muhafızlar içinde Cuheymân'ın belli bir desteğe sahip olduğunun göstergesi olarak algılandı. Olayın ileriki günlerinde, eylemcilerin ülke dışından değil içeriden kimseler olduklarının, özellikle asker içinde sempatizan edindiklerinin, dini söylemlerini de Suudi vatandaşlara hiç yabancı olmayan bir ideolojik zeminde yükselttiklerinin daha net anlaşılması, Suudi yetkililer açısından askeri önlemler yanında başka tedbirleri de almaları gereğini ortaya çıkardı. Zira bu hareket bu karakteriyle büyüme ve yayılma eğilimine sahipti. Öte yandan, Mescid-i Haram'ın mukaddesatı karşısında bu mekana yapılacak askeri bir müdahalenin dini meşruiyeti sağlam temellere dayandırılmalıydı. Tüm bu nedenlerle ulemanın devreye girmesi bir zorunluluk haline geldi.

Suudi Arabistan devletinin en üst düzey dini kurumlarından Hey'etü Kibâri'l-Ulemâ üyesi olan başta Şeyh İbn Bâz olmak üzere otuz kadar alim tarafından baskın olayının beşinci günü 24 Kasım 1979 tarihinde imzalanan bir fetva 25 Kasım günü tüm basın organlarında yayınlandı. Fetvanın başında olayın gelişimi kısaca anlatılmakta, sonra da hadiseyi bitirmek için yapılması gerekenler belirtilmekteydi. Fetvaya göre, ilk önce eylemcilerden teslim olmaları istenecekti. Eğer kabul edip silahlarını bırakırlarsa, haklarındaki yargılamalar bitene kadar tutuklu kalacaklardı. Fakat teslim olmazlarsa, onları yakalamak için tüm yolların kullanılması şer'an gerekli hale gelecekti. Çünkü, toplumda bozgunculuk yapanların boyunlarının vurulacağı hakkındaki Hz. Peygamber'in hadisi ve Mescid-i Haram'da savaş çıkaran kafirlerle savaşılacağı yönündeki Allah'ın emri böyle bir hareketi zorunlu kılmaktaydı.[82]

Aynı günlerde Arap basınında çıkan "Onlar Selefi Değil Haricilerdir" başlıklı bildiride ise, tanınmış Selefi alimler, kendilerini Selef'e nispet eden Cuheymân ve cemaatine ağır ithamlarda bulunuyorlardı. Bu alimlere göre, söz konusu sapık eylemci grup, Selefiyye'den ayrılan

---

81 Bkz. Mackey, *The Saudis*, s.231; Kechichian, "Islamic Revivalism", s.6-7; Dr. el-Uteybî, *Sevra*, 305; A. el-'Âmir, *el-Hareketü'l-İslâmiyye fi'l-Cezîreti'l-Arabiyye*, London, 1408, s.90, 123, 127; M. Abir, "Saudi Security and Military Endeavor", *The Jerusalem Quarterly*, 33 (1984), s.92; N. Safran, *Saudi Arabia: The Ceaseless Quest for Security*, New York, 1988, s.444.

82 Fetvanın metni için bkz. el-Mat'inî, *Cerîme*, s. 43-6; el-Uteybî, *Resâil*, s.30-1 (Giriş bölümünden); Kechichian, "The Role of the Ulama", s.66-8 (İngilizce çev.).

bid'atçılardı ve bu yönleriyle Hz. Ali'den ayrılan Haricilere benziyorlardı. Bildiride şu çarpıcı ifadeler yer almaktaydı:

> "..İşte bu saldırganlar, bu konuların tümünde ümmetin icmaına muhalefet etmişlerdir. Bu işin fikir babası olan Cuheymân b. Seyf el-Uteybî'nin ilk risalesi ortaya çıktığında, bu sapık gruptan kaçınılması hususunda uyarılarda bulunduk. Bu grubun, çağdaş Haricilerin yeni bir örneği olduğunu; eski Hariciler gibi müslümanlara karşı savaşmayı, ümmeti parçalamayı, ulemayı sapıklıkla suçlamayı, ilim talebesine küfretmeyi, geçim temini uğrunda çalışmayı haram saymayı, dünya ilimleri ile çağın keşif ve icatlarına karşı çıkmayı, toplumdan uzaklaşarak mağara ve çöllerde yaşamayı teşvik etmeyi metot kabul ettiklerini açıkladık. Bu grubun ortaya attığı bu hususların tümü dine aykırı olduğu gibi, akıl ve mantığa da ters düşmektedir. Bu nedenle, farkında olsalar da olmasalar da, müslümanlar için Yahudi ve Hıristiyanlardan daha tehlikelidirler".[83]

Fetvalar ve bu çeşit bildirilerle Cuheymân ve arkadaşlarını inanç ve düşünce zemininde soyutlamaya çalışan Suudi yönetimi, çeşitli ek güvenlik tedbirlerine başvurarak, Mescid-i Haram'a müdahaleleri sırasında dışarıda meydana gelebilecek, eylemcilere destek amaçlı muhtemel olayların da önüne geçmek istedi. Mekke'den başka, Medine, Taif gibi önemli kentlerde sokağa çıkma yasağı ilan edildi. Yine, Mekke'deki Şeriat Fakültesi ile Medine'deki İslam Üniversitesi'nde eğitim-öğretime süresiz olarak ara verildi. Mekke ve Medine'de yaşayan çoğu İran ve Pakistan vatandaşı yabancılara sınırdışı kararı geldi. Sayılarının 88 bin kadar olduğu söylenen yabancılar, hava yoluyla iki hafta içinde ülkelerine gönderildiler.[84] Vehhabiliğin doğuş yeri olan Dir'iye'de Cuma namazı, tarihte ilk defa askerlerin kontrolünde eda edildi. Kasabadaki durumun oldukça gergin olduğu bildirildi.[85]

Ulemadan gerekli fetvayı alan Suudi yetkililer Mescid-i Haram'da operasyonu başlattılar. Teslim olma çağrılarına cevap vermeyen eylemcilerin kapatmış oldukları ve silahlı nöbetçilerin geçide izin vermedikleri büyük Mescid kapıları zırhlı araçlarla tahrip edilerek içeri giril-

---

83 el-Verdani, *Mısırda İslami Akımlar*, i, s.151.

84 Munazzama, *İntifâda*, s.59-60, 94; el-Hadravî, *Ka'be Devrimi*, s.75-6, 104.

85 *The Times*: 26 Kasım 1979.

di. Askerlerle cemaat mensupları arasında göğüs göğüse çatışmalar yaşandı. Mescid'in değişik yerlerinde yangınlar çıktı. Her iki taraftan da çok sayıda insan bu çatışmalar sırasında hayatını kaybetti. Hacerü'l-Esved ile Makâm arasıdaki tavaf koridorunun cesetlerle dolduğu görgü şahitleri tarafından bildiriliyordu.

25 Kasım 1979 günü, içinde Ka'be'nin de bulunduğu Mescid-i Haram'ın giriş katı ve üst kısımlar isyancılardan kurtarılmıştı. Fakat, özellikle helikopterlerden atılmış kimyasal gaz bombalarından kaçan çok sayıda eylemci, içinde 270 kadar hücrenin bulunduğu zemin katlara sığındılar ve direnişlerini orada sürdürdüler. Daha önceden mahzenlere stokladıkları büyük miktarlardaki cephane ve yiyecekler sayesinde kuşatmaya karşı günlerce direnmeyi başaran Cuheymân ve arkadaşları karşısında Suudi kuvvetleri tamamen etkisiz kalmıştı. Hadisenin haddinden fazla uzaması, Suudi devletinin içteki ve dıştaki itibarını gün geçtikçe daha fazla zedeliyordu. Kral Halid son çare olarak Fransa'dan yardım istedi. Kralın Cumhurbaşkanı Giscard d'Estaing'e bizzat yazdığı bir mektupla istenen yardım, gecikmeden geldi. Fransız askeri uzmanlar ve iyi eğitilmiş bir anti-terör timi, kısa süreli bir eğitimden geçirdikleri bir Suudi askeri birliğiyle beraber eylemcilere son darbeyi vurdular. Bodrum katlarına atılan çeşitli kimyasal patlayıcılar ve özellikle sinir gazı nedeniyle birçok eylemci silahlarını bırakarak teslim oldu. Arkasından mahzen suyla dolduruldu ve suya elektrik verildi. Kalan az sayıda eylemci de bu yolla elimine edildi.

Mescid-i Haram böylece 5 Aralık günü eylemcilerden tamamen kurtarılmış oluyordu. Suudi Arabistan ve Fransız devletleri, söz konusu işbirliğinin gizli tutulması yönünde karar almışlardı. Çünkü, yaklaşmaları şer'an haram olan Harem bölgesine "Hıristiyan kafirlerin" konuşlandırıldığının duyulması Suudi Arabistan devletini hem kendi halkı önünde hem de diğer müslümanlar nezdinde çok zor durumda bırakacaktı. Fakat daha sonra olay Fransız basınına yansıdı. Suudi Arabistan'ın Paris büyükelçiliği, *Le Point*'in ayrıntılı şekilde ve ulaşabildiği kanıtlarıyla verdiği haberi hemen yalanlasa da, Fransız yetkililerin konu üzerindeki anlamsız suskunluğu, çıkmış olan haberlerin gerçekliklerini doğrular nitelikteydi.[86]

---

86 *The Times*: 29 Ocak 1980. Cuheyrnân'ın Mescid-i Haram baskını hakkında detaylı bilgi için bkz. Munazzama, *İntifâda*, s.44-73; el-Hadravî, *Ka'be Devrimi*,

Mescid-i Haram baskınının ilk gününde olayı duyuran resmi haber ajansları, eylemin "beklenen Mehdi" adına yapılmış bir hareket olduğunu ve bu nedenle herhangi bir siyasi yönünün bulunmadığını halka duyuruyorlardı.[87] Öne çıkan Mehdi unsurundan dolayı, hadisenin Şia mezhebi ve İran ile bağlantılı olabileceği dünya basınındaki ilk yorumlarda göze çarpmaktaydı.[88] Fakat daha sonraki günlerde olayın mahiyeti netleşince açıklamalar da değişmeye başladı. Haberleşme Bakanı Muhammed Yemânî, eylemin bazı Vehhabi alimlerce (*hum ba'du'l-meşâyih*) yürütüldüğünü bildirdi.[89] Çılgınlık, tutuculuk ve ilkellik ile suçlanan eylemcilerin "Hariciler" olduğu belirtiliyordu. Emir Meş'al b. Abdülaziz ise, olayın, "Haçlı seferlerinden günümüze uzanan İslam'a açılmış savaşlar zincirinin bir devamı" olduğunu iddia etmekteydi.[90] Olayın arkasında selefilerin olduğunun ortaya çıkmasıyla beraber, gazeteler gerçek dışı ve süsleme amaçlı abartmalarla haberlerini geçmeye başladılar. İtikatlarından dolayı cemaat üyelerinin otomobile ve uçağa binmek yerine at ve deve kullandıkları, apartmanlarda değil çadırlarda yaşadıkları, televizyon ve futbola "şeytan işleri" diye karşı çıktıkları, hurma yeyip et yemedikleri belirtiliyordu.[91] Aynı zamanda karalama amaçlı olarak yapılan bu haberlerin dozu, eylemcilerin mah-

---

s.51-95; el-Uteybî, *Resâil*, s.17-43 (Giriş bölümünden); Ahmed, *Dimâ*, s.20-33; el-Âmir, *el-Hareketü'l-İslâmiyye*, s.122-8; el-Mat'inî, *Cerîme*, s.13-100; Kechichian, "The Role of the Ulama", s.58, 69-70 (dipnot: 21); a.mlf., "Islamic Revivalism", s.6-7; Holden, *The House*, s.512-526; Lacey, *The Kingdom*, s.480-7; Mackey, *The Saudis*, s.230-4; Dietl, *The Holy War*, s.211-225; Taheri, *Kutsal Terör*, s.166-9; Munazzama, *İntifâdatü'l-Muharrem fî'l-Mıntıkati'ş-Şarkıyye (Vesâiku'l-İntifâda)*, y.y., t.y., s.13-9.

87 Munazzama, *İntifâda*, s.51; el-Hadravî, a.g.e., s.65; Dr. el-Uteybî, *Sevra*, s.43-4.

88 Munazzama, *Dimâ*, s.114-5, 119. Türk basınında aynı yöndeki haberler için bkz. *Tercüman*: 22 Kasım 1979. ABD kaynaklı bazı basın organları da, eylemin, Tahran'daki ABD büyükçeliğinde gerçekleşmiş olan rehin alma eylemine destek için yapıldığını bildirdiler, bkz. *The Times*: 21 Kasım 1979. Mısır devlet başkanı Enver Sedat olayı kınadığı ilk açıklamasında İranlı Şiileri hedef gösterdi, bkz. Munazzama, *İntifâda*, s.54. Fakat Sedat, eylemin aşırı görüşlü selefilerce gerçekleştirildiğinin anlaşılmasından sonra, o dönemde Mısır'da faal bir muhalif cemaat olan Tekfir ve'l Hicre'yi eylemin arkasında olmakla suçladı, bkz. *The Sunday Times*: 16 Aralık 1979.

89 Munazzama, *Dimâ*, s.17.

90 Munazzama, *İntifâda*, s.5-6.

91 Arap basınında çıkan bu tür haberler için bkz. Dr. el-Uteybî, *Sevra*, s.47-8; Munazzama, *Dimâ*, s.75.

zenlere sığınarak direnişlerini sürdürmeleriyle daha da artırıldı. Kur'an sayfalarını yakmak suretiyle ölen arkadaşlarının yüzlerini tanınmaz hale getirdikleri veya mahzenlerde kuşatma altında tutuldukları gecelerde serbest cinsel aktivitelerle kendilerini avuttukları Suudi basınında sıklıkla gündeme geldi.[92]

Daha bir yaşını doldurmamış olan İran İslam Devrimi'nin yöneticilerinin Mescid-i Haram baskını hakkında yaptıkları resmi açıklamalar ise tüm İslam alemini karıştırdı. Devrimin lideri Ayetullah Humeyni olayın ikinci günü olan 21 Kasım'da verdiği beyanatta ABD ve İsrail güçlerinin Ka'be'yi ele geçirdiklerini belirtiyordu. Mescid-i Aksa'nın işgalini tamamlamış olan siyonist güçler şimdi de İslamiyet'in en kutsal mekanı olan Mescid-i Haram'a el uzatmışlardı. Humeyni, tüm İslam alemini, "büyük şeytan" Amerika'yı kutsal topraklardan atmak için harekete geçmeye çağırdı. Ayrıca Suudiler'in, eylemcilerin "hariciler"den oldukları şeklindeki açıklamaları, Urdu dilindeki karşılığıyla Pakistan basınınca "yabancılar" şeklinde tercüme edilmişti. Humeyni'nin iddiaları da bu yanlış anlaşılmayla doğrulanmış oluyordu. Bu gelişmeler Türkiye'den Bangladeş'e kadar tüm müslüman ülkelerde büyük protestolara neden oldu. İslamabad'da toplanan 10.000 kişilik kalabalık ABD büyükelçiliğine saldırdı. Bir Amerikan deniz piyadesi göstericilerce linç edildi. Bir diğeri ise çıkan yangında can verdi. Büyükelçilik çalışanları altı saat mahsur kaldıktan sonra kurtarıldılar.[93] Humeyni'nin açıklaması, Türkiye'de de yankı buldu. Milli Türk Talebe Birliği genel başkanı, baskını gerçekleştiren siyonist güçleri kınayan bir demeç verdi. İstanbul ve İzmir Yüksek İslam Enstitüleri'nde dersler boykot edildi. ABD'nin İzmir konsolosluğu önünde büyük bir gösteri tertip edildi. Bayraklar yakıldı. Bu nedenle çok sayıda üniversite öğrencisi güvenlik güçlerince tutuklandı.[94]

Mescid-i Haram kurtarıldıktan sonra, Cuheymân'ın eyleminin dış bağlantılarının olup olmadığı veya daha kapsamlı bir devrim hareketinin bir parçasını teşkil edip etmediği medya, basın ve kamuoyunda tartışıldı. Çeşitli Arap ülkelerinin vatandaşları olan onlarca kişinin bas-

92 Holden, *The House*, 513.

93 *Tercüman*: 22 Kasım 1979; *The Sunday Times*: 25 Kasım 1979; Dr. el-Uteybî, a.g.e., s.200-1; Lacey, *The Kingdom*, s.480; Dietl, *The Holy War*, s.219.

94 *Tercüman*: 23 Kasım 1979; *Milli Gazete*: 23 Kasım 1979.

kın hadisesinde Cuheymân'ın emrinde oldukları daha sonra ortaya çıkmıştı. Fakat bu kişiler Suudi Arabistan'da yerleşik çoğu Medine İslam Üniversitesi öğrencisi Araplardı. Hatta bunların içinde Tekfir ve'l-Hicre cemaati mensuplarının bulunduğu iddia edildi. 1977'de eski bir bakanın öldürülmesinden sonra haklarında başlatılmış olan takibat nedeniyle ülkelerini terkederek Suudi Arabistan'a sığınan bu kişileri Mısır hükümetinin tüm girişimlerine rağmen Suudi yetkililer teslim etmemişlerdi.[95]

Tüm iddia ve haberlere rağmen eylemin dışarıdan yönlendirildiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Olayın sorumluları olarak yakalanan 63 kişiden 41'inin Suudi vatandaşı olması ve bunların da yaklaşık dörtte üçünün Necd kökenlilerden oluşması[96] bu tesbiti doğrulamaktadır. Suudi kökenli diğer bazı rejim karşıtı örgütlerin eyleme ortak oldukları iddiası da doğru değildir. Milliyetçi ve sol eğilimli olan bu teşkilatların eylemi desteklediklerini açıklamaları, hatta bazılarının eylemi üstlenmesi fırsatçı politikalarının ürünü olsa gerektir.[97] Cuheymân'ın cemaati katı Vehhabi-Selefi bir yapılanmadır ve böyle bir yapının seküler organizasyonlar ile işbirliğine girmesi olanaksız görünmektedir.

Diğer taraftan Cuheymân'ın, Mescid-i Haram baskınından daha öte kapsamlı bir devrim programına sahip olduğu, Mekke'deki olayın ise bu planın sadece bir bölümünü oluşturduğu iddiası da kanıtlanması güç bir iddiadır. Cuheymân ve arkadaşlarının, Kral Halid'i ele geçirmek, Doğu Eyaleti'ndeki petrol tesislerini işgal etmek gibi ciddi planlarının olduğu yönündeki haberler inandırıcı değildir.[98] Her ne kadar,

---

95 Bkz. N. Ayubi, "The Politics of Militant Islamic Movements in the Middle East", *Journal of International Affairs*, 36 (1982-1983), s.271.

96 Ayubi, a.g.e., s.275; a.mlf., *Arap Dünyasında Din ve Siyaset*, İstanbul, 1993, s.120.

97 Söz konusu muhalif örgütlerin bir listesi için bkz. Ahmed, *Dimâ*, s.34-5. Nâsır Said'in liderliğindeki Arap Yarımadası Halkları Birliği (İttihâdu Şa'bi'l-Cezîreti'l-Arabiyye) adlı Nasırist bir teşkilat olayın sorumluluğunu hemen üstlenmişti, bkz. *The Times*: 5 Aralık 1979; Holden, *The House*, s.532. Fakat bu iddianın gerçek olmadığı sonradan anlaşıldı. Said ise olaydan sonra Suudi gizli servisinin parmağı olduğu sanılan bir operasyonla kaçırıldı ve bir daha kendisinden haber alınamadı, bkz. Peterson, *Historical Dictionary*, s.119-120, 139; Dietl, *The Holy War*, s.226.

98 Söz konusu haber ve iddialar için bkz. Dr. el-Uteybî, *Sevra*, s.60-1, 300-4.

eylemin başladığı aynı günde Medine'deki Mescid-i Nebevî'yi de ele geçirmeye dönük başarısız bir saldırının yapıldığı, Taif'deki bir hava üssü yakınlarında bir grubun askerle çatıştığı, Riyad'daki bazı kraliyet konutlarına bombalı saldırılarda bulunulduğu daha sonraki günlerde basına yansısa da,[99] bu haberlerin doğruluğu kabul edilse bile bunların ciddi büyüklükte eylemler olmadığı ortadadır. Bu olaylarda, başka muhalif örgütlerin de parmağı olabilir.

Cuheymân Mescid-i Haram'ı eylem yeri olarak seçmekle, müslümanların kıblegâhında gerçekleştireceği böyle bir hareketi sansasyonel yapmayı ve bu vasıtayla, özellikle Suudi rejimi hakkındaki ifşaatlarını ve siyasi taleplerini dünyada ve İslam aleminde en üst düzeyde seslendirmeyi hedeflemiş olmalıdır. Fakat öncelikle eylem yerinin seçimi, Kahtânî'nin Mehdi olarak ilanıyla ilgili görünmektedir. Daha önce belirtildiği gibi çeşitli hadisler, Mehdi'ye Rükn ile Makam arasında bey'at edileceğine işaret etmektedirler. Öte yandan, evli eylemcilerin yanlarına hanımlarını ve hatta çocuklarını almaları dikkat çekicidir.[100] Öyle görünüyor ki Cuheymân ve cemaati mesianik bir beklenti içindeydi. Kendileri Mescid'de direndikçe, toplumsal bir direnişin başlayacağını ve halkın devlete karşı ayaklanacağını düşünüyorlardı. Bu arada kendilerini zafere ulaştıracak ilahi bir yardımı da gözlüyorlardı. Belki de tıpkı bazı hadislerde haber verildiği gibi, üzerlerine hücum eden askeri birliklerin, Mekke ve Medine arasındaki Beydâ denilen yerde Allah tarafından yere batırılacaklarını ümit ediyorlardı.

Cuheymân ve arkadaşlarının beklentileri gerçekleşmemişti. Olayın başında 200-250 kişi kadar oldukları tahmin edilen eylemci grup[101] arkalarında çok sayıda ölü ve yaralı bırakarak teslim oldu. Çeşitli yayın organlarında çıkan haberlerde, yaralılar dahil her iki taraf-

---

99 Bkz. Munazzama, *İntifâda*, s.45; el-Hadravî, *Kabe Devrimi*, s.58; Taheri, *Kutsal Terör*, s.167-8.

100 Bkz. el-Uteybî, *Resâil*, s.18 (Giriş bölümünden).

101 Eylemci cemaatin iki bin kişiden oluştuğu, bunlardan bininin kuşatmayı yararak kaçmayı başardığı şeklindeki bazı kaynaklardaki (bkz. Munazzama, *İntifâda*, s.55; Ahmed, *Dimâ*, s.12, 39) bilgiler abartılı görünmektedir. Teslim olanların, ölü ve yaralıların toplam sayıları göz önüne alındığında, grubun nüfusunun iki yüzün biraz üstünde olduğu tahmin edilebilir. İçişleri Bakanlığı'nın resmi açıklamalarında da bu rakam telaffuz edilmektedir, bkz. el-Mat'inî, *Cerîme*, s.102; Holden, *The House*, s.522.

tan toplam zayiatın iki bin ile beş bin kişi arasında olduğu belirtiliyordu.[102] Bu yüksek rakamlar resmi açıklamalar ile hiç bir zaman doğrulanmadı. Resmi açıklamalar, Suudi kuvvetlerinin 127, eylemcilerin ise 117 kayıp verdiklerini bildiriyordu.[103] İçişleri Bakanı Nâyif b. Abdülaziz, Mehdi Muhammed el-Kahtânî'nin öldürülenler arasında olduğunu açıkladı.[104] Ama nasıl öldürüldüğü tam olarak hiç bir zaman açığa çıkmadı. Kaybettiğini anlayan Cuheymân'ın onu kendi silahıyla bizzat vurduğu söylendi. Hatta intihar ettiği iddia edildi.[105] Bazılarına göre ise o ölmemişti; kuşatmayı yararak kurtulmayı başarmıştı ve yaşadığına dair haberler hala yaygın olarak ortalıkta dolaşmaktaydı.[106]

Mescid-i Haram baskınının asıl lideri olan Cuheymân ise sağ olarak ele geçirildi. Yaralı ve perişan haliyle hemen fotoğraf makinaları önünde poz vermesi sağlanarak operasyonun başarıyla sonuçlandığı tüm dünyaya duyuruldu. Suudi Arabistan televizyonu Cuheymân'ı askerler tarafından itilip kakılırken, saçları, sakalları çekilirken kameraya aldı. TV izleyicileri, bu kötü halinde bile Cuheymân'ın ağzını kıpırdatarak ayet ve dualar okumakta olduğunu gördüler. Yabancı gazeteciler haberlerini geçerlerken, Cuheymân'ın yüzünde en ufak bir korku ve pişmanlık izi görmediklerini özellikle belirttiler.[107] Cuheymân'ı görmeye gelen İçişleri Bakanı Nâyif, ona bu eylemi niçin yaptığını sormuştu. Cuheymân, yaptığından pişmanlık duymadığını ifade etti ve arkasından ekledi: "Daha önce sizi zalim müslümanlar olarak vasıflıyordum. Şimdi ise, Allah'ın evine saldırdığınız, suçsuz müslümanları

---

102 el-Âmir, *el-Hareke*, s.125; Ayubi, "Political Islam", s.102; a.mlf., *Arap Dünyası*, s.119.

103 117 kişiden 75'i eylemin ilk günlerinde Ka'be etrafında cereyan eden çatışmalarda, 15'i ise daha sonraki günlerde mahzenlerde süren direniş sırasında öldürüldüler. 27 kişi ise ağır yaralı olup daha sonra vefat etti, bkz. Lacey, *The Kingdom*, s.486, 602. Ayrıca bkz. Holden, *The House*, s.528; el-Yâsînî, *ed-Dîn*, s.140; Safran, *Saudi Arabia*, s.444; Mackey, *The Saudis*, s.233. Ayrıca el-Mat'inî, hacılardan ve namaz için camide bulunanlardan 26 kişinin öldüğünü, 109 kişinin de yaralandığını bildirmektedir, bkz. *Cerîme*, s.108-9, 111.

104 *The Times*: 6 Aralık 1979.

105 Dr. el-Uteybî, *Sevra*, s.87-8; Holden, *The House*, s.526. Kahtânî'ye ait olduğu söylenen cesedin fotoğrafı için bkz. el-Mat'inî, *Cerîme*, s.88.

106 Bkz. Munazzama, *İntifâda*, s.55; el-Âmir, *el-Hareke*, s.125; el-Mat'inî, a.g.e., s.100.

107 *Financial Times* kaynaklı bu haber için bkz. el-Uteybî, *Resâil*, s.12-3 (Giriş bölümünden). Ayrıca bkz. Munazzama, a.g.e., s.38; Dr. el-Uteybî, *Sevra*, s.78.

katlettiğiniz ve bunları yapmak için de kafirlerden yardım istediğiniz için sizleri kafirler olarak görüyorum".[108]

Cuheymân ve 62 arkadaşı idam edildiler. Yargılamalar sonucunda çıkan idam kararları ve diğer cezalar, Hey'etü Kibâri'l-Ulemâ'nın yayınladığı bir fetva ile ilan edildi. İdamların gerekçesi olarak, Cuheymân ve adamlarının meşru otoriteye bey'atlarını bozarak anarşi çıkarmaları, Beytü'l-Haram'ın mukaddesatını ihlal etmeleri ve orada bulunan masum müslümanları hem de haram ay olan Muharrem'de katletmeleri gösterilmekteydi. "Allah ve Rasulü'ne karşı savaşanların ve yeryüzünde düzeni bozmaya çalışanların cezası ancak ya acınmadan öldürülmeleri, ya asılmaları, yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi, yahut da bulundukları yerden sürülmeleridir" (el-Mâide: 33) ayeti ve bu ayetin sahabe çağı ve sonraki dönemlerdeki anlaşılış ve uygulanış biçimleri ana hatlarıyla sıralanarak verilen cezaların dini-teorik temeli oluşturulmaktaydı.[109] Eylemcilere yardım ve yataklık ettikleri veya silah sağladıkları tesbit edilen 19 kişi çeşitli hapis cezalarına çarptırıldılar. 38 sanık beraat etti. Yine sanıklar arasında yer alan 23 kadın ve çocuk da hüküm giydi. Kadınlar, iki yıl boyunca çekecekleri hapis cezası süresince dini konularda bilinçlendirileceklerdi. Çocuklar ise yine aynı amaçla ıslah evlerine gönderildiler.[110]

İdam edilenler arasında Suudi vatandaşlarından başka on Mısırlı, altı Güney Yemenli, üç Kuveytli, bir Kuzey Yemenli, bir Iraklı ve bir Sudanlı bulunmaktaydı. Bu kişilerin kimler oldukları tam olarak belli olmamakla beraber, üniversite vesilesiyle Cuheymân ile tanışmış olmaları muhtemel görünmektedir. Eylemcilerin yaş ortalamaları üniversite çağını göstermektedir. Söz konusu "yeni İhvan" cemaatini bir araya getiren ve onları sansasyonel bir eyleme yönelten sosyo-psikolojik etkenleri bulmaya çalışan Vandenbroucke, yükselen sosyo-ekonomik beklentilerin doğurmuş olduğu hak arama dürtüsünü ve fundamentalist nitelikli bir protesto olarak kendisini ifade eden "sosyal

---

108 el-Uteybî, a.g.e., s.13 (Giriş bölümünden); Munazzama, a.g.e., s.38-9; el-Hadravî, *Kabe Devrimi*, s.45.

109 Fetvanın metni için bkz. el-Mat'inî, *Cerîme*, s.123-4.

110 Lacey, *The Kingdom*, s.490; Holden, *The House*, s.511; el-Yâsînî, *ed-Dîn*, s.136; Mackey, *The Saudis*, s.233; H. Munson, *Islam and Revolution in the Middle East*, New Haven&London, 1988, s.71; *The Times*: 10 Ocak 1980. İdam edilenlerin tam listesi için bkz. el-Mat'inî, a.g.e., s.125-8.

mahrumiyet" olgusunu gündeme getirmektedir. Cemaatin çoğunluğunu dini ilimler ile meşgul gençlerin oluşturması bu yönüyle Vandenbroucke için bir rastlantı değildir. Ona göre Cuheymân ve cemaati, Suudi Arabistan'ın sosyal yapısı içinde hızla yükselişe geçen orta ve üst sınıf teknokrat-tüccar elite karşı sosyo-ekonomik alanda ve siyasi arenada yenilgiye uğrayan ve statüleri gerileyen din adamları sınıfının (*clergy*) tepkilerini ve beklentilerini temsil etmektedir.[111]

Vandenbrouck'un bu tespitleri kısmen doğruyu yansıtmaktadır. Fakat, bu cemaatin çoğunlukla dini ilimler öğrencilerinden oluşmuş olması hususu üzerinde daha etraflıca durmak gerekmektedir. Çünkü bu, Cuheymân vak'asına özgü bir özelliktir. İslam dünyasındaki benzer radikal eylemci hareketlerin tabanlarının sosyal yapıları esas alındığında, Cuheymân'ın İhvan'ı ile diğer cemaatlerin yaş ortalaması arasında bir paralellik görülmesine rağmen, aldıkları eğitim ve uğraş alanları itibarıyla önemli bir farklılığın bulunduğu gözden kaçırılmamalıdır. Mesela Mısır kökenli yapılanmaların mensuplarının içinde, meslek olarak din eğitimi ve hizmetiyle uğraşanların oranlarının oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir.[112] O halde bu cemaat ile ilgili daha başka sosyo-dini etkenlerin var olabileceği akla gelmektedir. Cemaatin doğum yerinin Suudi Arabistan, örgütlenme merkezinin ise Medine İslam Üniversitesi çevresi olduğu gerçeği bu bağlamda unutulmamalıdır. Bu üniversitenin, örneğin bir el-Ezher Üniversitesi'nin aksine, Suudi-Vehhabi dini söylemi ile modern İslamcı retoriğin kesiştiği, uzlaştığı ve senteze girdiği bir kurum olma özelliğine sahip olduğu üzerinde daha önce durulmuştu.[113] Kral Faysal'ın Suudi Arabistan'ı dış dünyaya ve bu arada İslam alemine açması ile Suudi müslümanlar, başta Mısır kökenliler olmak üzere çeşitli İslamcı cereyanlara ilgi duymaya

---

111 L. S. Vandenbroucke, "Why Allah's Zealots? A Study of the Causes of Islamic Fundamentalism in Egypt and Saudi Arabia", *Middle East Review*, 16 (1983), s.37-8.

112 Mısır kökenli İslamcı akımların mensuplarının eğitim durumları ve meslekleri hakkında bkz. Ayubi, *Arap Dünyası*, s.97-101. Ayrıca, İslam alemindeki İslamcı veya buna yakın çizgideki hareket ve partilerin yönetici kadrolarının kent kökenli ve seküler eğitim almış kişilerden oluştuğu üzerindeki tespitler ve örnekler için bkz. O. Roy, *Siyasal İslamın İflası*, İstanbul, 1995, s.76-7.

113 Bkz. "Vehhabi İmam ve Devleti: Kral İbn Suud ve Suudiler'in Arabistanı" bölümü. Riyad'ın önemli dini simalarından birisi olduğu belirtilen Şeyh Hamud b. Salih el-Ukayl'ın Harem işgali sürerken bir gazeteye verdiği röportaj, Vehhabi ulemanın

başladılar. Râbıta gibi devlet destekli teşkilatların faaliyetleri ve diğer müslüman ülkelerden Suudi Arabistan'a doğru öğrenci akışı, bu etkileşimi hızlandırdı. Bu etkileşim önemli bir süreçtir ve bu süreci farketmeden Cuheymân ve cemaati üzerine yapılacak değerlendirmeler eksik kalacaktır. "Devlete itaatkar" bir Suudi tipi Vehhabilik'den, siyasi muhalefet dozu son derece yüksek, yer yer modern siyasal retoriğin kavramlarını da kullanan bir selefi söylemin, radikal bir yöntemin ve sansasyonel bir eylemin çıkmasında bu faktörün oynadığı rol gözden kaçırılamaz. Cuheymân'dan sonraki dönemde, Vehhabiliğin bu yeni söylemdeki ağırlığı azalacak, çağdaş İslamcı tonlar ise fazlalaşacaktır. Üsame b. Ladin gibi bir fenomenin yine Suudi ülkesinin mahsulü olduğu gerçeği bu bağlamda hatırlanmalıdır.

Cuheymân'ın cemaatine özgü diğer sosyolojik bir gerçek olan kabile unsurunun da burada altını çizmek gerekecektir. Bu yönüyle de hareket Suudi Arabistan'a has bir özellik taşımaktadır. Yargılamalardan sonra idama mahkum olan 63 kişiden 41'i Suudi vatandaşlarıydı ve bunların dörtte üçü Necdli çöl kabilelerine mensuptu. Sadece Uteybe kabilesinin ağırlığı dörtte bir oranındaydı. Geri kalan dörtte iki ise Kahtan, Aneze, Sübey', Harb gibi belli başlı bedevi kabilerinin mensuplarından oluşmaktaydı.[114] Bu kabilelerin, başta Uteybe olmak üzere eski İhvan'ı oluşturan kabileler olduğu görülmektedir ki, bu gerçek, cemaatin lideri Cuheymân'ın da belirttiği gibi, İbn Suud karşıtı eski İhvan'ın misyonunun devamını amaçlayan bir siyasi-dini gaye ile yola çıkıldığının en belirgin kanıtlarından sayılmalıdır. İdam hükümlüleri arasında Cuheymân'dan başka iki kişinin daha dedesinin 1929 yılında Sebile'de İbn Suud'a karşı savaşan İhvan'ın saflarında oluşu,[115] cemaati yönlendiren psiko-sosyal etkenler ile alakalı önemli bir ipucu olabilir.

Medine'deki üniversiteye nasıl baktığını göstermesi açısından ilginç görünmektedir. Şeyh Hamud'a göre, üniversitede okuyan çok sayıda yabancı öğrenci, bu kurumda yeşeren bid'atçı ve sapık düşüncelerin esas kaynaklarıdır. Ayrıca Hamud, bu kişilerin Suudili öğrencilerin de itikatlarını bozduklarını düşünmektedir. Bu nedenle, Cuheymân ve İhvanı'nın bu çevreden çıkması Şeyh Hamud için hiç de süpriz olmamıştır. *Er-Riyad* adlı Suudi gazetesinin 4 Aralık 1979 tarihli sayısında yayınlanan bir röportajdan alıntılanmış bu bilgi için bkz. Holden, *The House*, s.518.

114 Dr. el-Uteybi, *Sevra*, s.248; Ayubi, "The Politics", s.275; a.mlf., *Arap Dünyası*, s.120.

115 'Akkâb b. 'Affâs el-Mahyâ'nın ve Fâris b. 'Âdiy'in dedeleri Dr. el-Uteybî'nin verdiği bilgiye göre Sebile maktulleri arasındaydılar, bkz. *Sevra*, s.248.

Mescid-i Haram baskını sonrasında Suudi Arabistan'ın resmi dini söyleminde farkedilir değişimler gözlemlendi. Olaydan sonra uzun bir süre, cuma hutbeleri, radyo ve televizyon konuşmaları aracılığıyla ulemanın önemle üzerinde durmuş olduğu bazı konular ve bu konuların içinde sunulduğu bağlam, Suudi otoritelerin talepleri çerçevesinde şekillendirilmişti. El-Yâsînî, sözü edilen yeni söylemi oluşturan ana konuları şu başlıklar altında tespit etmektedir:

a - Allah, İslam dinine Suud ailesi vasıtasıyla yardım etmiştir.

b - Şeriatı tatbik ettikleri müddetçe yöneticilere isyan caiz olmaz.

c - Suud ailesi mensupları müslümanların yöneticileri ve mukaddes beldelerin koruyucularıdır. Ülke onların sayesinde gelişme göstermiştir.

d - İslamiyet orta yolcu bir dindir (*dîn vasat*). Bu din, taasuubu tüm şekilleriyle reddeder.

e - Allah, Suudi halkına petrol ve servet bahşetmiştir. Bu yüzden halktan beklenen, Allah'dan gelmiş olan bu nimetlerin tadını aşırıya kaçmadan çıkartmalarıdır.

f - Mutedil bir biçimde hayatın nimetlerinden yararlanmayı kendilerine yasaklayanlar, kötü kimseler ve günahkarlardır.[116]

Suudi Arabistan'ın önemli dini simalarından olan Şeyh Ali Tantâvî, haftalık televizyon vaazında şu hususlara değinmekteydi:

> "Sakallarını uzatan,[117] devlet memurluğunu kabul etmeyen, tüm vakitlerini namaz ve oruç ile geçiren ve kendilerinin 'vakıf' müslümanlar olduklarını ileri süren mutaassıp kimselerin dinleri İslam olmasa gerektir. Bu hareketler ruhbanlığın taklidinden başka bir şey değildir. Ben kendi ölçülerimde maddi imkanlara sahip bir kimseyim. Evliyim, mesleğimi yapıyorum,

116 el-Yâsînî, *ed-Dîn*, s.139.

117 Cuheymân ve arkadaşlarının uzun sakalları, daha çok laik çevrelerce onların dini zihniyetlerini ve siyasi görüşlerini yansıtan tipolojik bir sembol olarak algılanmıştı. İçişleri Bakanı Nayif b. Abdülaziz'e bir basın toplantısı sırasında yöneltilen, "ülkedeki uzun sakallıların üzerine gidecek misiniz?" şeklindeki soruya Nayif "hayır" cevabını verdi. "Bizim nüfusumuzun yarısı sakallıdır ve buna saygı göstermeyi sürdüreceğiz" diyerek sözlerine devam eden Nayif verdiği cevabında haklıydı. Uzun sakal sadece Cuheymân'ın grubuna özgü bir fiziksel alamet değildi. Eski İhvan'ın da belirgin özelliği olan uzun sakal, geleneksel olarak top sakal bırakan Suudi ailesi üyelerince pek tutulmasa da, başta ulema ve mutavviler olmak üzere Vehhabi çevrelerin dini gerekçelerle tercih ettikleri bir görünüm şekliydi. Nayif ile ilgili bu haber için bkz. Holden, *The House*, s.514.

ülke dışına seyahat ediyorum. Ama yine ben namazımı kılıyor, orucumu tutuyorum. Düzenli olarak Kur'an okuyorum. Şeriatın prensiplerine göre yaşıyorum. Allah'ın elçisinin sünneti budur....Hiç ölmeyecekmiş gibi dünyanız için, yarın ölecekmiş gibi ahiretiniz için çalışmanız gerekir".[118]

Suudi yetkililer, baskın eylemiyle zedelenmiş olan rejimin din temelindeki meşruiyetine tekrar güç kazandırmak için bir takım yeni karar ve icraatları gündeme getirdiler. Çok sayıda video dükkanı kapatıldı. Kalan az sayıdaki satıcıya da sattıkları veya kiraldıkları filmlerin içerikleriyle alakalı olarak ağır ticari kısıtlamalar getirildi. Benzeri gerekçelerle, kadınların işyerlerinde erkeklerle birlikte çalışmaları yeni koşullara bağlandı. Kadınların dışarıda örtünmelerinin daha ciddi denetimi konusunda kampanya başlatıldı. Namaz vaktinde işyerini kapalı tutma zorunluluğu getiren yönetmelik gibi Necd'in şehir ve kasabalarında yıllardır uygulanan fakat Dahran, Cidde gibi sanayi ve ticaret merkezlerinde ihmal edilen yasal önlemlerin sıkı bir şekilde tüm ülkede istisnasız uygulanması kararlaştırıldı. Önüne bir türlü geçilemeyen alkollü içki kaçakçılığının durdurulması yönündeki çalışmalara hız verildi. Ülke içinde kaçak alkol üretimi yapanlara ağır cezalar getirildi. Kral, en az haftada bir defa üst düzey ulema ile toplantı yapma kararı aldı. Bu süreç içinde Şeyh İbn Bâz'ın ismi hep ön planda oldu. Daha çok onun fetvaları ile söz konusu karar ve icraatlar şekil alıyordu. "Küfür beldelerine sıklıkla yapılan seyahatlerin" ülkedeki İslami yaşantıyı tehdit eder noktaya geldiği, veya ülkede görev yapan yabancı gazetecilerin faaliyetleri hususunda uyanık olunması gerektiği şeklindeki uyarılar o günlerde İbn Bâz'ın fetva ve vaazlarında tekrar tekrar gündeme getirdiği konulardandı.[119]

Suudi kralları anılırken eklenen "saadetli majesteleri" ünvanının bırakılarak yerine bugün de hala kullanılmaya devam edilen "Hâdimü'l-Harameyn" (iki kutsal beldenin -Mekke ve Medine'nin- hizmetkarı) ünvanının benimsenmesi, yine baskın olayının arkasından yürür-

---

118 Şeyh Tantâvî'nin 19 Mayıs 1980 günü Riyad Televizyonu'ndaki konuşmasından yapılan bu alıntı için bkz. el-Yâsînî, *ed-Dîn*, s.140.

119 el-Yâsînî, a.g.e., s.140; Mackey, *The Saudis*, s.237-8; G. Salamé, "Islam and Politics in Saudi Arabia", *Arab Studies Quarterly*, 9 (1987), s.320.

lüğe giren bir karardır.[120] Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali, Harem baskını nedeniyle İslam dünyasında prestij kaybeden Suudi Arabistan'a imaj düzeltimi noktasında önemli bir fırsat vermiş oldu. Kralın öncülüğüyle 1980 yılı Ağustos ayında İslamabad'da toplanan İslam Konferansı Örgütü zirvesinde, Sovyetler Birliği'ne ve komünist Afgan yönetimine boykot uygulanması yönünde Suudi Arabistan Dışişleri sıkı bir diplomasi yürüttü. Suudiler bu zirvenin şampiyonları oldular.[121] Suudi devletinin ve vatandaşlarının Afganistan sorununa ilgileri ve Afganlı mücahit grupların başlatmış oldukları cihada destekleri bundan sonra hiç kesilmedi. Suudi Arabistanlı işadamı Üsame b. Ladin'in 1988'de Afganistan'da el-Kaide'yi kurmasını da içine alan sürecin İslamabad Zirvesi ile başladığı söylenebilir.

Harem baskını eylemi sırasında ihmali görüldüğü için azledilen İbn Suud'un oğullarından Mekke Emiri Fevvaz b. Abdülaziz'in de içinde bulunduğu çok sayıda Suudi üst düzey bürokrat, Harem hadisesi ve sonuçlarından sorumlu tutularak görevlerinden alındılar.[122] Aynı nedenle görevinden el çektirilen emniyet eski genel müdürü General Feyyaz el-Avfi'nin yerine yapılan atama dikkat çekiciydi. Muhammed b. Abdülvehhab torunlarından olan General Abdullah b. Abdurrahman Âl-Şeyh'in yeni emniyet genel müdürü olarak tayiniyle devlet, Suud ailesi ile dini otoriteler arasında zayıflayan ilişkileri tekrar güçlendirmek istemiş olmalıdır.[123] Bu ismi emniyet teşkilatının tepesine getiren Suudiler, rejime muhalif Vehhabi çevrelere, "bu devlet hala sizin devletiniz" mesajını aynı zamanda iletmiş olmaktaydı.

Veliahd Prens Fahd b. Abdülaziz, Harem eyleminin hemen sonrasında 1980 yılının Ocak ayında yaptığı açıklamada, İslam şeriatı kaynaklı iki yüz kadar temel hüküm ve prensibe göre işlev görecek bir Danışma Meclisi (Meclisü'ş-Şûrâ)'nin iki ay içinde tesis edileceği ve devletin bu meclis tarafından yönetileceği sözünü verdi.[124] Suudi ailesi dışındaki siyasi, etnik, dini güç odaklarının da katılımının öngörül

120 Ayubi, *Arap Dünyası*, s.121.

121 Safran, *Saudi Arabia*, s.359.

122 Görevden almalar ve atamalar için bkz. Munazzama, *İntifâda*, s.95-6; el-Hadravî, *Kabe Devrimi*, s. 106; el-Âmir, *el-Hareke*, s.137-8.

123 Kechichian, "The Role of the Ulama", s.62.

124 Holden, *The House*, s.536; el-Yâsînî, *ed-Dîn*, s.140.

düğü ve yönetimde daha özgür bir atmosfer yaratacağı düşünülen bu önemli adım için verilen söz yerine getirilmedi.[125] Fakat devletin iç ve dış güvenliği için kurulması zaruri görülen diğer bir kuruluş zaman kaybedilmeden faaliyete geçirildi. Körfez ülkeleri yönetimleri ile Suudi Arabistan devletini bir araya getiren bir danışma ve karar alma kurumu olarak Körfez İşbirliği Konseyi, topraklarında önemli bir Şii nüfusu barındıran bu ülkelerin[126] işbirliği vasıtasıyla, İran İslam Devrimi'nin yayılmacı politikalarına karşı bir uluslararası bölgesel pakt oluşturmak için kurulmuştu. Şia tehdidinin en belirgin tezahürü ise, Şia bağlısı Ahsalıların Doğu Eyaleti'nin bazı şehir ve kasabalarında başlattıkları Muharrem olayları sırasında görülmüştü.

2. - SUUDİLİ ŞİİLER ve MUHARREM AYAKLANMASI

1979 Muharrem ayaklanması, sadece bu olayın Cuheymân'ın Mescid-i Haram baskını ile aynı günlere rastlaması açısından değil, bunun ötesinde, Vehhabilik orijinli Suudi devletinin Vehhabilerce müşrik sayılan Şiilere karşı yaklaşımında gelmiş olduğu noktayı göstermesi açısından konumuz için önem arzetmektedir. Söz konusu Şiiler, ülke dışındaki Irak, Kuveyt veya Bahreyn Şiileri değillerdir. Bizzat Suudi vatandaşı olan ve Doğu Eyaleti'nin toplam nüfusunun neredeyse yarısını oluşturan Ahsalı Şiilerdir.

Ahsa ya da yeni adıyla Doğu Eyaleti, Suudi Arabistan'da Şii nüfusu barındıran yegane bölge değildir. Ahsalı mezhepdaşları kadar kalabalık olmayan fakat onlar gibi İsnaaşeri olan Nehavile Şiileri yüzyıllardır Medine ve civarında yerleşik bulunmaktadırlar. Hicaz ve Necd hal-

---

125 Bu kurum, ancak Körfez Savaşı'ndan sonra 1992 yılında faaliyete geçecektir. Bu girişimin ardında da yine İslamcı taleplerin rol oynadığı görülmektedir. İki yüz kadar alim ve aydın tarafından imzalanarak krala sunulan *Hitâbü'l-Metâlib ve Müzekkirâtü'n-Nasîha* başlıklı momerandum sonrasında İslamcı kesimler ile devlet arasında yaşanan gerginliğin rejimi tehdit eder bir boyuta gelmesini istemeyen devlet, seküler çevrelerin de uzun yıllardır talep ettikleri bir danışma meclisini devreye sokarak yönetimde katılım isteyen muhalefeti susturmak istemiştir. Bu konuda bkz. Nevo, "Religion", s.44-8.

126 Halm, Körfez ülkelerinde yaşayan Şiilerin genel nüfusa oranlarını aşağıdaki rakamlarla vermektedir: Bahreyn: %70'in üstünde, Kuveyt: %20, Katar: %20, Birleşik Arap Emirlikleri: %7, Suudi Arabistan: %6. Bkz. H. Halm, *Shiism*, Edinburgh, 1991, s.134.

kının ağzında yüzyıllardır dolaşan bir söylenti, Nehavile'nin köklerini ikinci Emevi halifesi Yezid b. Muaviye'nin zamanına kadar eskiye götürmektedir. Gerçekle alakası olmayan, fakat asırlardır Hicaz'da onların nasıl toplum dışı bırakıldıklarının psikolojik izlerini yansıtan bu rivayete göre Nehavile, meşhur Harre savaşı sırasında zina eden kadınların çocuklarının soylarından gelmekteydi. Tarla, bahçe ve inşaat işleri gibi ağır, temizlik işleri gibi hakir görülen işler çoğunlukla onlara yaptırılıyordu. Günümüzde de bu durumda fazla bir değişiklik olmamıştır. Şimdilerde Sünni Şemmar kabilesinin yurdu olan kuzeydeki Hail'de de 1900'lerin başında önemli bir İsnaaşeri Şii nüfus bulunmaktaydı. Coğrafi ve etnik bakımdan güney Irak'ın bir devamı olan bu bölgenin Şiileri, muhtemelen Şemmar reisi İbn Reşid'in Vehhabiliği benimsemesiyle 19. yüzyılda mecburi olarak Irak'a göç vermeye başlamış, bu göç, İbn Suud'un İhvan ile birlikte 1921'de Hail'i işgali sonrasında artarak devam etmişti. Bugün bölgede Şiiliğin izleri neredeyse tamamen kaybolmuştur. Sözü edilen İsnaaşeri Şiiler dışında ülkenin güneyindeki Necran eyaletinde nüfusları 250-300 bin kadar olduğu tahmin edilen Müsta'li-İsmaili bir Şii topluluk yaşamaktadır ki bunlar, yöneticileri olan Mekremi ailesine nispetle Mekarime olarak adlandırılmaktadırlar. Tarihte zaman zaman bölgeyi hakimiyetleri altında tutan bu ailenin liderlerinden Hasan b. Hibetullah el-Mekremi, I. Suud Devleti zamanında Vehhabileri hem de merkezleri olan Dir'iye'de mağlup etmişti. Ayrıca Necran'da İsmaililerden başka, etnik ve kültürel olarak Yemen ile irtibatlı çok az sayıda Zeydi Şii yaşamaktadır.[127]

Ahsa ise, Şii müslümanların önemli yerleşim yerlerinden birisi olagelmiştir. Kökleri yerli ve Arap asıllı olan bu toplum içinde, son yıllarda Irak ve İran'dan çalışmak için bölgeye gelen az sayıda Şii göçmen de yer almaktadır. Ahsalı Şiiler, büyük bir bölümü Şii olan Benu Halid kabilesine mensuptular. Fakat 19. yüzyılda Ucman kabilesinin bölgeye yerleşmesi ile birlikte Benu Halid'in gücü azaldı. Ayrıca Vehhabi devletleri zamanında dini ve siyasi baskıdan kaçan halk Bahreyn'e, Kuveyt'e, Irak'a, hatta İran'a göç etti. Bugün Doğu Eyaleti nüfusunun %40'ının Şii olduğu tahmin edilmektedir ki bu oran 400 bin civarın-

127 Suudi Arabistan'daki Şiiler hakkında geniş bilgi için bkz. el-Hasan, *eş-Şî'a*, i, s.65-72; Peterson, *Historical Dictionary*, s.113, 151.

daki bir nüfusa karşılık gelmektedir. Eyaletin önemli kentlerinden olan Katif'in tamamına yakını, Hufuf'un ise yarısı Şiidir. Bunlar dışında Dammam, Dahran gibi gelişmiş petrol kentlerinde ve diğer çevre kasabalarda azınlık da olsa önemli bir Şii nüfus barınmaktadır.[128]

Vehhabi güçler ilk defa 1790'da Ahsa'ya gelmişlerdi. Eyaletteki tüm türbeler ve ziyaret yerleri yıkıldı veya tahrip edildi. Vehhabilerin 1802'deki Kerbela baskını ve o bölgede yaptıkları katliamlar, dini ve ekonomik sebeplerle yüzyıllardır irtibatta oldukları güney Irak'dan Ahsalı Şiileri büyük ölçüde kopardı. Necef, Kerbela ve çevresi coğrafi ve siyasi nedenlerle Vehhabi yayılmacılığının doğrudan etkisine uzun süreli maruz kalmadı. Fakat Ahsa eyaleti, Dir'iye ve Riyad'daki gelişmelerden doğrudan etkilendi. I. ve II. Suud Devletleri, güçlü oldukları zamanlarda bu eyaleti ellerinde tuttular. Siyasi baskıların, askeri tedbirlerin yanısıra, Vehhabi kadılar, müderrisler ve vaizler, bölgeden Şiiliğin izlerinin silinmesi için merkezden aldıkları maddi ve manevi destekle bölgede yoğun ve planlı bir gayretin içinde bulundular.[129] Şiilerin en mutlu oldukları dönem 19. yüzyıldaki Osmanlı hakimiyeti dönemi oldu.[130] Bilhassa, sahip oldukları mezhebi özgürlük Abdülaziz İbn Suud'un 1913'de bölgeyi işgaliyle son buldu. İbn Suud'un müttefiki Cilüvî ailesi Ahsa'nın yönetimini üstlendi. Cilüvîler ile İhvan'ın yıldızlarının bir türlü barışmaması, Şiiler üzerindeki İhvan kaynaklı dini baskıların dozunu bir ölçüde azalttı. İbn Suud'un, arkadaşı ve danışmanı Philby'e, istemesi halinde Yahudi ve Hıristiyan kadınlarla evlenmesinin şer'an mümkün olduğunu, fakat Hz. Peygamber, Hz. Ali ve oğullarına ilahi meziyetler atfeden Şiilerin kadınlarıyla asla evlenemeyeceğini söylediği tarihi anekdot, İbn Suud'un Şiilere olan bakışını ortaya koymaktaydı.[131] Fakat Vehhabi imam, kökleri kazınıncaya kadar

---

128 Nüfus rakamları ve oranları hakkında bkz. el-Hasan, a.g.e., i, s.32-41; Buchan, "Secular", s.119; J. Kostiner, "Shi'i Unrest in the Gulf", [*Shi'ism, Resistence and Revolution*, London, 1984] içinde, s.173; J.A. Bill, "Resurgent Islam in the Persian Gulf", *Foreign Affairs*, 63/1 (1984), s.120; Goldberg, "The Shi'i Minority", s.230-1; Abir, *Saudi Arabia*, s.82-3; Peterson, *Historical Dictionary*, s.71, 130, 151.

129 I. ve II. devletler döneminde Ahsalı Şiiler ve Vehhabilerin ilişkileri hakkında bkz. el-Hasan, a.g.e., i, s.93-158; Goldberg, a.g.e., s.232-3.

130 Osmanlı hakimiyeti altındaki Ahsalı Şiiler hakkında bkz. el-Hasan a.g.e., i, s.227-9.

131 Philby, *The Heart of Arabia*, s.294-5.

Şiiler ile savaşılmasının gereğini savunan İhvan'ın düşüncesini hiç bir zaman paylaşmadı. Hüseyniyeleri kapatmasına, dini merasim düzenlemelerine ve ezanı kendi usullerince okumalarına yasak getirmesine, evlerinde dahi sigara içmelerine müsaade etmemesine rağmen İbn Suud, Ahsalı Şii teb'asının sürgün edilmesi ya da Irak'daki kabilelerle sırf Şii oldukları için savaşılması türünden isteklere olumlu cevap vermedi. 1922'den itibaren ise yasakların uygulanmasında belli bir esneklik gözlemlendi. Mesela, dini merasimlerin kapalı mekanlarda icrasına ses çıkartılmadı.[132]

Şiiler hakkındaki dini hüküm konusunda neticede İhvan'dan farklı düşünmeyen, fakat pragmatist devlet siyasetinin bir sonucu olarak bu düşüncesinin dini ve siyasi gereklerini yerine getirmeyen İbn Suud'un karşısına 1926'daki Ertâviyye toplantısında getirilen Şiiler ile ilgili hak kısıtlayıcı talepler, İhvan'ın muhalefet ateşini düşürmek amacıyla Riyad toplantılarında kabul edildi.[133] Fakat, İhvan'ın isyanı ve 1929 Sebile Savaşı sonrasında oluşan İhvan'sız yeni siyasi konjonktür nedeniyle Şiilerin dini özgürlük alanında bir kötüleşme genel olarak yaşanmadı. Geçmiş yıllardaki yıkımlardan kurtulmayı başaran Şii camilerine ve hüseyniyelere dokunulmamakla beraber yenilerinin yapımı için izin çıkmadı. Sokağa taşırmamak koşuluyla yine eskiden olduğu gibi Ahsalı Şiiler dini merasimlerini kendi aralarında kutlamaya devam ettiler.

Ahsalı Şiiler kesintilerle de olsa yaklaşık bir buçuk asır devam eden Vehhabi egemenliği altında, geleneksel dini kurumları olan hüseyniyelerde, bunların yokluğunda ise evlerinde düzenlemeyi sürdürdükleri Aşura türü etkinliklerle dini ve kültürel kimliklerini muhafazaya çalıştılar. Sosyal birlik ve dayanışma bu yolla sağlandı. Necdlilerin aksine geleneksel olarak yerleşik bir toplum olan Ahsalı Şiiler, daha çok şehirlerde küçük zanaata ve sahillerde inci avcılığına dayanan ekonomik faaliyetlerle yüzyıllardır kendi kendilerine yetmeyi başarabilmişlerdi. Bahreyn ve Basra yollarıyla İran ile yapılan ticaret, bölgenin içine kapanıklığını bir nebze açmaktaydı. Necef ve Kerbela ile

---

132 er-Reyhânî, *Ibn Sa'oud*, s.234-5; Dickson, *Kuwait*, s.281; el-Hasan, *eş-Şî'a*, ii, s.129 vd.; Goldberg, "The Shi'i Minority", s.234.

133 Bkz. kitabın I. Bölümü, Ertâviyye Toplantısı ve Riyad Toplantıları başlıklı konuların muhtevası.

olan dini münasebetler ise, bölgenin dışa açılımını sağlayan diğer bir faktördü.[134] Fakat 1938'de çıkan petrol, bölgenin kaderini tümüyle değiştirdi. Eyalet fazlasıyla canlı ve dışa açık hale geldi. Bölgeye yapılan yatırımlar zenginliği beraberinde getirdi. Eski sahil köylerinden, Dahran, Dammam gibi modern şehirler doğdu. Bu gelişim ve değişim az veya çok Şiilerin hayatına da yansıdı. Ancak genel refah seviyesi hızla artmasına rağmen, Şii kesimin bu artıştan almış olduğu pay oldukça düşük seviyelerde kaldı. Lüks ve zengin Dahran ve Dammam'ın yanı başındaki Katif ve Hufuf gibi kalabalık Şii nüfusu barındıran kentler yatırım ve sosyal yardımlardan nasiplerini alamadılar. ABD petrol şirketi ARAMCO olmasaydı bu durum daha kötüye gidecekti. Şirketin ayrımcı olmayan iş ve işçi politikası, Şiilere Suudilere rağmen bir takım önemli menfaatler sağladı. Her şeyden önce, petrol sektöründe iyi gelir getiren işlere sahip oldular. Yetenek ve profesyonel işçiliğe dayalı iş ve meslekleri geleneksel olarak hor gören bedevi Arapların itibar etmediği alanlar, Şii Ahsalılarca dolduruldu. Ayrıca ARAMCO'nun bölgedeki eğitim-öğretim yatırımları sayesinde, eşit eğitim imkanlarından yıllardır yararlanamayan Şii gençlerin önü açılmış oldu. 1970'li, 1980'li yıllarda Dahran ve Dammam'daki teknik okul ve fakültelerde okuyan öğrencilerin yarısını Şii gençler oluşturuyordu.[135]

Siyasi, sosyal ve ekonomik olarak devletin ayrımcılığına maruz kalmış olan Ahsalı Şiiler, petrol şirketlerinin sundukları imkanlar sayesinde yükselmiş olan eğitimlerinin, bir parça iyileşmiş ekonomik durumlarının kendilerine verdiği medeni cesaret ve öz güvenle toplumsal hak talebinde bulunmak için 1950'li yıllardan itibaren sosyal ve siyasi platformlarda boy göstermeye ve örgütlenmeye başladılar. Dönemin yükselen değeri olan sol ideoloji, Şii toplum için cazibe merkezi haline geldi. Sendikalar ve üniversitelerde ideolojik alt yapıları hazırlanan Marksist, Nasyonalist ve Ba'asist yapıdaki gizli teşkilatların bir çoğunun yoneticileri, üyelerinin de büyük bir kısmı Şii kökenli Ahsalılardı. Mesela eyalette 1966'da, birkaç yüz kişiyi kapsayan geniş bir

134 Harrison, *The Arab*, s.229-230; Kostiner, "Shi'i Unrest", s.174-6; Bill, "Resurgent Islam", s.121.

135 Kostiner, a.g.e., s.175; Goldberg, "The Shi'i Minority", s.237-8; Abir, *Saudi Arabia*, s.83-4.

tutuklama kampanyası oldu. Tutuklananların tamamına yakını gizli Ba'as partisine üye oldukları ileri sürülen Şii Suudi vatandaşlarıydı.[136]

1970'lerin başlarında ucuz yabancı iş gücünün bölgeye gelmesiyle birlikte bölgedeki sosyal ve ekonomik dengeler bozulmaya başlamıştı. Bu durumdan en çok etkilenen kesim yine Şiiler oldu. En zengin ekonomiye sahip dünya ülkelerinden birisi haline gelen Suudi Arabistan'ın vatandaşları olarak kendi ülkelerinde hala itilip kakılmaya devam edilen, temel insani hakların çoğundan mahrum olan, genel refahtan paylarını hiç bir biçimde alamayan Şii halkın siyasi yörüngesi 1970'lerin başlarından itibaren sol ideolojilerden İslamcılık merkezine doğru kaymaya başlayacaktır. Bu kaymaya yol açan en önemli etken, bir Şii ayetullah olan Humeyni'nin İran'da Şah rejimine karşı başlatmış olduğu anti-emperyalist ve anti-Amerikancı söylemli siyasi mücadeledir.

Humeyni'nin Vehhabiliğe yönelttiği eleştiriler, dini ilimler kariyerinin ilk yıllarına kadar eskiye gitmektedir. Örneğin 1940'larda kaleme aldığı bir kitabında İslamiyet'in Vehhabi yorumunu "yalanlarla dokunmuş bir mendil" olarak nitelemekteydi.[137] 1971'de ise, Suudi devletini, Şii mezhebi aleyhine kitaplar yazdırıp dağıtarak ümmetin bir parçası olan Şii müslümanları ümmetten koparmaya çalışmakla suçlamakta, bu tür çalışmaların yazarlarını "emperyalizmin hizmetindeki zehirli kalemler" olarak vasıflamaktaydı.[138] İran İslam Devrimi'nden sonra İran devletinin "devrim ihracı" politikası öncelikle Şii nüfusa sahip müslüman ülkeleri hedef aldı. Nüfusunun yarısından fazlası Şii olan Bahreyn başta olmak üzere Körfez ülkeleri söz konusu politikanın doğrudan hedefleriydi. Suudi kralı Halid devrimden sonra Humeyni'ye çektiği tebrik telgrafında "yeni devletin İslami temellere dayanmasından duyduğu memnuniyeti" ifade etmişti.[139] Fakat, dünyanın

---

136 Goldberg, a.g.e., s.239; Abir, a.g.e., s.84; Peterson, *Historical Dictionary*, s.119.

137 Taheri, bu bilgiyi, Humeyni'nin *Surların Anahtarı* isimli kitabından naklettiğini belirtmektedir, bkz. *Kutsal Terörün İçyüzü*, s.165.

138 Bkz. Kechichian, "The Impact of American Policies on Iranian-Arab Relations", [*Iran and the Arab World*, London, 1993] içinde, s.133-4.

139 Goldberg, "Saudi Arabia and the Iranian Revolution: The Religious Dimensions", [*The Iranian Revolution and the Muslim World*, Boulder&San Francisco&Oxford, 1990] içinde, s.161.

etkili siyasi ve akademik çevrelerinde cevabı merak edilen soru, Şah'-dan sonra sıranın Suudilere gelip gelmediği şeklindeydi ve Suudiler, devrimi de arkasına alarak kuvvet kazanan İslamcı dalganın kendileri için doğurduğu tehdidin farkındaydılar.

Devrimin üzerinden çok geçmeden, iki ayetullah, Sadık Halhali ile Sadık Ruhani, Bahreyn ve Ahsa'da devrim ateşini yakmak için görevlendirildiler. Bölgeye gizlice sokulan bildiriler ve teyp kasetlerinin yanısıra İslam Devriminin Sesi radyosunun Arapça yayınları, başta Humeyni olmak üzere devrimin liderlerinin vaaz ve demeçlerini kitlelere taşımaktaydılar.[140] Ağustos 1979'da Bahreynli Şii alim Muhammed el-Akari, Bahreyn sultanı İsa b. Selman'a sunduğu bir dilekçede ülkenin yönetiminin İslam cumhuriyetine dönüştürülmesini, alkollü içkiler gibi haram maddelerin ülkede yasaklanmasını talep ediyordu. İran ziyaretinden dönüşünde el-Akari tutuklandı. Bu hadise geniş çaplı gösterilere sebep oldu.[141] 1979 hac mevsimine denk gelen Ekim ayında ise İranlı hacılar Mekke'de, devrimi destekleyen gösteriler yaptılar, bildiriler dağıttılar.[142]

Olayların etkilerinin Ahsa'ya ulaşması fazla uzun sürmedi. Bölge Şiileri, İbn Suud'un Ahsa'yı işgal ettiği 1913 tarihinden beri başta Aşura olmak üzere dini merasimlerini kapalı mekanların dışında icra edemiyorlardı. O yılın Muharrem'i aynı zamanda Hicri on beşinci asrın başıydı ve bu nedenle ayrı bir önem taşıyordu. Şiiler de bu vesileyle o yılki Aşura'yı mezhepdaşlarının yaşadığı diğer ülkelerde olduğu gibi meydanlarda kutlamak istiyorlardı. Fakat resmi makamlara yaptıkları başvurular cevapsız kaldı. Cuheymân el-Uteybî'nin ülkenin diğer ucundaki Mescid-i Haram'ı işgalinin sekizinci gününde, 28 Kasım 1979'da, Katif, Hufuf, Safva, Seyhat, Tarut, el-Avamiye gibi Şii nüfusu barındıran şehir ve kasabalarda sokak gösterileri başladı. Göstericiler, Kerbela ve Hz. Hüseyin ile ilgili sloganların yanısıra Suudiler ve ABD aleyhine, İran devrimi ve Humeyni lehine sloganlar atıyorlar,

---

140 Goldberg, a.g.e., s.157-160; a.mlf., "The Shi'i Minority", s.242-3; Kostiner, "Shi'i Unrest", s.177-9.

141 Kostiner, "The Rise and Fall of Militant Opposition Movements in the Arabian Peninsula", [*Contemporary Trends in World Terrorism*, London, 1987] içinde, s.84.

142 Goldberg, "Saudi Arabia", s.159.

pankartlar taşıyorlardı. Aynı içerikteki sloganlar duvarlara da yazılmıştı. Mahalli polis olayları önlemede yetersiz kalınca, 20 bin kişilik Milli Muhafız Birliği bölgeye sevkedildi. İhvan'ın askeri mirası üzerine kurulan ve Vehhabi eğilimlerinin oldukça güçlü olduğu bilinen bu birlikler, gösterilere şiddetle müdahale ettiler. Olayların ilk iki gününde yirmiye yakın Şii gösterici Muhafızlar'ın açtığı ateş sonucu öldürüldü. Verilen kayıplarla gösteriler büyüdü. Şiiler hükümet binalarına ve bankalara saldırdılar, çok sayıda aracı ateşe verdiler.[143]

Olayların arkasında, Munazzamatü's-Sevrati'l-İslâmiyye fî'l-Cezîreti'l-Arabiyye (Arap Yarımadası İslami Devrim Örgütü) isimli teşkilat bulunmaktaydı. Kum'daki Ayetullah Muhammed Şirazi'yi taklid mercii kabul eden ve Ahsalı din alimi Şeyh Hassan Musa es-Saffar liderliğinde örgütlenen teşkilat, bölgedeki sesini İran devrimi sürecinde duyurmaya başlamıştı.[144] Munazzama, olaylar sırasında yayınladığı bildirilerde Suudi devletinden, Şiilere karşı uyguladığı ayrımcılığa son vermesini, ülkenin servetini vatandaşlar arasında adil şekilde dağıtmasını, ABD'ye petrol sevkiyatını derhal durdurmasını, İran'daki yeni yönetimi desteklemesini talep ediyordu.[145]

Mekke'de sürmekte olan Vehhabi Cuheymân'ın Mescid-i Haram baskını nedeniyle zaten fazlasıyla meşgul ve endişeli olan Suudi yönetimi ve güvenlik birimleri, Doğu Eyaleti'nde çıkan Şii ayaklanmasıyla çok zor durumda kaldılar. Cuheymân'ın hareketinin ideolojik arkaplanının tanıdık, hacimlerinin marjinal ve örgütsel yapılarının yalıtılmış olduğunun belli ölçüde gün yüzüne çıkmasıyla ve olayın faillerinin eylemin kontrolünü yavaş yavaş kaybetmeye başlamasıyla Suudi otoriteleri biraz rahatlamış görünüyorlardı. Ancak Şiilerin isyanı daha tehli-

---

143 1979 Doğu Eyaleti Muharrem olayları hakkında bkz. el-Hasan, *eş-Şî'a*, ii, s.384-6; el-Âmir, *el-Hareketü'l-İslâmiyye*, s.111-7; el-Uteybî, *Resâil*, s.43-6 (Giriş bölümünden); Lacey, *The Kingdom*, s.487-490; Buchan, "Secular", s.119-120; Kostiner, "Sh'i Unrest", s.179; Goldberg, "The Shi'i Minority", s.239-241; Munazzama, *Hattâ Matla'i'l-Fecr*, London, 1404/1983, özellikle s.14-37.

144 Teşkilat hakkında bkz. Peterson, *Historical Dictionary*, s.121-2; el-Hasan, a.g.e., ii, s.401-2; M. Fandy, "From Confrontation to Creative Resistance: The Shia's Oppositional Discourse in Saudi Arabia", *Critique*, 9 (1996), s.5-6.

145 Munazzama, *İntifâdatü'l-Muharrem*, s.26-7; Goldberg, "The Shi'i Minority", s.240. Munazzama'nın beyanatlarının tam metinleri için bkz. Munazzama, *el-Beyânât elletî Sadarat Hilâle 'Âm 1400-1401 Hicrî*, London, 1981, s.31-45.

keli bir potansiyele sahipti. Herşeyden önce Doğu Eyaleti ülke ekonomisinin can damarıydı. Eyaletten petrol çıkaran ARAMCO'nun çalışanları içinde yaklaşık yüzde 35 ile yüzde 50 arasındaki bir oranda Şii işçi bulunduğu tahmin edilmekteydi.[146] Olayların büyümesi ARAMCO'ya büyük darbe indirebilir ve petrol üretimi süresiz olarak durabilirdi. Daha önemlisi, İran'ın olayların arkasında olduğu bilinmekteydi ve bu büyük devletin devreye doğrudan girmesiyle hadiseler çok tehlikeli boyutlara gelebilirdi. Muharrem olaylarına devletin şiddetle müdahalesinin arkasında bu endişeler yatmaktaydı. Şiddetin dozu, isyanı bir süre durdurmuştu. Fakat kısa zaman sonra, Humeyni'nin İran'a dönüşünün birinci yıldönümü olan 1 Şubat 1980'de patlak veren ikinci bir ayaklanma girişimi, güvenlik dışında daha başka tedbirlerin alınmasını zaruri kılmaktaydı. Daha çok Petrol ve Maden Üniversitesi'nden Şii öğrencilerin başını çektiği söz konusu ikinci hareket de kanlı sona ermiş, Katif'de dört gösterici güvenlik birimlerince öldürülmüştü.[147]

Mescid-i Haram baskını sonrasında Vehhabi çevreleri memnun edecek kararları alan Suudiler, bu sefer de Şiileri memnun edecek kararları almak zorunda kaldılar. Olayların hemen akabinde bölgeye intikal eden İçişleri bakan vekili Ahmet b. Abdülaziz, medyanın yanısıra mahalli Şii liderlerin önünde önemli bir itirafta bulundu. Şii vatandaşlarının sesine şimdiye kadar yeterince kulak veremediklerini, Şii bölgelerin ihmale uğramış olduğunu kabul eden bakan bu durumun kısa sürede düzeltileceği sözünü verdi. Nitekim birkaç ay içinde bütçeden cömert bir ek destek sağlanarak önemli projeler hayata geçirildi. Elektrik sorunu giderildi, karayolları iyileştirildi, yeni okullar ve hastaneler yapıldı. Olaylar sırasında tutuklanan altı yüze yakın din adamı ve göstericiden önemli bir bölümüne af getirildi. Bir iyi niyet jesti olarak, 1913'den beri bölgeyi Suudiler adına yöneten Cilüvî yönetimine son verildi.[148]

---

146 Bkz. Lacey, *The Kingdom*, s.488; Munson, *Islam and Revolution*, s.72; Piscatori, "Ideological Politics", 67; Abir, *Saudi Arabia*, s.83.

147 Buchan, "Secular", s.120; Kostiner, "The Rise", s.85; Abir, a.g.e., s.86.

148 Goldberg, "The Shi'i Minority", s.243-5; Munson, *Islam and Revolution*, s.73; Abir, a.g.e., s.85-7; *Saudi Arabia Newsletter*: 20 (24 Mart - 6 Nisan 1980). Cilüvîler'in yerine Doğu Eyaleti valisi olarak atanan Ahmed b. Abdülaziz'in görev süresi fazla uzun sürmedi. Devletin kuruluşunda İbn Suud'un çok yakın müttefiki olarak çalışmış olan Cilüvîlerin yoğun siyasi baskısı sonucu bu aile tekrar yonetime sahip oldu, bkz. *Saudi Arabia Newsletter*: 21 (7-20 Nisan 1980).

1979 Muharrem ayaklanmasını, Ahsalı Şiilerin sosyal ve ekonomik sıkıntılarını dini söylemlerin kullanıldığı protesto eylemleri biçiminde açığa vurdukları bir hadise olarak değerlendirmek gerekecektir. Suudilerin olaylar sonrasında attığı uzlaşma ve iyi niyet adımları hedeflenen sonuca ulaşmıştı. Vehhabi orijinli devlet, İbn Suud'dan bu tarafa bir kez daha dini ön kabullerini bir tarafa koyarak ve Vehhabilik duyarlılığı yüksek önemli kesimlerin tenkitlerini de kulak arkası ederek faydacı bir mantıkla siyaset üretmiş ve bunun olumlu sonucunu da büyük oranda almıştı. Şiilerin dini özgürlük talepleri yine cevapsız kaldı. Örneğin, merasimlerin kapalı mekanlarda yapılması uygulamasına devam edildi. Fakat, ekonomik kaynaklı girişimler sonuç verdi. Ertesi yıl, 1980 Aşura'sında eyalette benzer olaylar yaşanmadı.

İran lideri Humeyni'nin demeçlerinde yapmış olduğu radikal çağrılar, olayların İran'ın istediği yönde büyüyerek bir devrim hareketine dönüşmesine kafi gelmedi. Siyasi bir örgüt olan Munazzama'nın yaktığı ateş de yeterli olmadı. Petrolün ve ARAMCO'nun Ahsalı Şiilere sağlamış olduğu sosyal ve ekonomik imkanlar -eşit pay almasalar bile- sonucunun ne olacağı belirsiz bir hareketle tamamen kaybedilme noktasına gelebilirdi. Olaylar muhtemelen bu nedenle büyümedi. Humeyni, demeçlerinde mezhebi bir kurgulamaya gitmemekteydi. Bütün müslümanlarda yankı bulabilecek kuşatıcı bir söylem kullanmaktaydı.[149] Buna rağmen Sünni İslamcı gruplar ve yine aynı mezhebi kökene mensup solcu veya milliyetçi örgütlerin liderlikleri Muharrem ayaklanmasına ilgi göstermediler. Ayaklanma bu nedenlerle Şiilere mahsus ve Şii yerleşim yerlerine izole edilmiş bir olay olarak kaldı.

Cuheymân'ın hareketi ile Ahsa olayları arasında bir bağlantının bulunup bulunmadığı hususu üzerine kısa bir değerlendirme yaparak bölümü sonlandırmak yerinde olacaktır. Cuheymân'ın Ahsalı Şiilere ayaklanmaları öncesinde veya sonrasında yakınlık duyduğunu ya da destek verdiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Aynı duyguları veya tavrı İran'da devrimi gerçekleştirenler için gösterdiğini de söyleyemiyoruz. Çünkü Cuheymân'ın sahip olduğu Vehhabi ideoloji böyle bir ilişkinin tesisini imkansız kılmaktadır. Bu durum önceki konularda

149 Bkz. Goldberg, a.g.e., s.242; a.mlf., "Saudi Arabia", s.160; Kostiner, "Shi'i Unrest", s.183-4.

belirtildiği gibi onun eserlerinde bariz biçimde ortadadır. Fakat Cuheymân'ın, İslamcı devrimcilerin İran'da başarıya ulaşmış olmalarından ilham ve cesaret aldığını ve da'vası için Harem baskını gibi sansasyonel bir eylemi seçmesinin bu nedenden kaynaklandığını rahatlıkla ileri sürebiliyoruz. Ahsalı devrimci Şiiler ise, tek taraflı olarak Cuheymân'ın hareketine sempati duymaktaydılar. İrancı örgüt Munazzama, Harem eylemini desteklediğini ilan etmekte, fakat onlarla kendileri arasında "cihanşumül İslami hareketin farklı parçaları olmaları" dışında başka bir ilişkinin bulunmadığını özellikle belirtmekteydi. Yine aynı örgüt, ard arda gelen iki hadiseyi, Suudi halkının haklı mücadele sürecinin birbirine geçmiş halkaları olarak nitelemekteydi.[150] İki hareket de ABD ile ilişkilerin kesilmesi çağrısında bulunuyordu. Fakat bir taraftan Cuheymân, devlet yönetiminin geleneksel Vehhabi köklerine dönmesini isterken; diğer taraftan Şiiler, Vehhabi ideolojiden kaynaklanan üzerlerindeki baskı ve ayrımcılığın kaldırılmasını ve kendilerinin eşit vatandaşlar olarak temsil edildiği İran tipi bir İslam cumhuriyetinin kurulmasını talep ediyorlardı.

Suudi yönetimi belki de tarihinde ilk defa ironik sayılabilecek böylesine bir açmazla karşı karşıya kalmıştı. Modern bir ulus devletinin demokrasi aygıtlarından yoksun olan rejim ilk başta olayları konrolde ciddi bir zaaf gösterdi. Askeri tedbirler yeterli olmamıştı. Fakat ekonomik gücünün verdiği avantajdan yararlanarak Suudi devleti günü ve durumu kurtarmayı başarabildi. Bu arada, kurulacak olan danışma meclisi türü demokratik aygıtlar vasıtasıyla dini ve etnik unsurların hak taleplerinin özgürce dile getirileceği ortamları oluşturma sözü veren devlet bu sözünün gereğini 1992'deki yeni bir krize kadar erteledi. İran-Irak savaşında Suudi devletinin Irak Saddam rejimini desteklemesi ve İran'ın yönlendirmesiyle tertip edilen ve kanlı olaylara sahne olan 1980'li yıllardaki hac gösterileri, Ahsalı Şiilerin daha ileri dini ve demokratik kazanımlarını engelleyen belli başlı faktörler oldular. Aynı zamanda bu faktörler, etkin Vehhabi çevrelerle devletin işbirliğini tekrar zorunlu hale getirerek devletin temel ideolojik yörüngesinde oluşabilecek kaymaları da durdurma işlevi gördüler.

---

150 el-Âmir, *el-Hareketü'l-İslâmiyye*, s.175; Munazzama, *el-Beyânât*, s.17-8.

ÖZET VE SONUÇLAR

Riyad'ı 1902'de Reşid Oğulları'ndan geri alarak, tarihteki ilk iki devletlerinden sonra yeni bir Suudi devleti kurmayı başaran Abdülaziz İbn Suud, ailesinin egemenliğini eskiden olduğu gibi anayurtları Necd'de sağlamlaştırmak ve hakimiyet alanını yarımadanın diğer bölgelerini de içine alacak şekilde genişletmek için, ilk defa Muhammed b. Suud ile Muhammed b. Abdülvehhab tarafından temeli atılan mülk-din ittifakını yeniden işlevsel kılacak bir projeyi yürürlüğe koydu. İbn Suud'un direktifleri ve ulemanın koordinasyonuyla hicre adı verilen yeni inşa edilmiş köy ve kasabalarda 1912'den itibaren yerleştirilen Necd'deki çeşitli kabilelerin mensupları, kendilerine İhvan (din kardeşleri) denilen bir teşkilatı oluşturmuş oluyorlardı.

Biçimine önceki Suudi devletlerinde rastlamadığımız söz konusu teşkilatlanma, herşeyden önce göçebe kabilelerin önemli bir bölümünü daimi iskana tabi tutmayı amaçladı. Kabileler arası ganimet amaçlı yağmalama, kavga ve savaşları önlemek isteyen ve bu yolla iç barışı sağlamayı hedefleyen İbn Suud, ziraatı öğretmek ve bunun için gerekli imkanları sağlamak suretiyle İhvan'ı toprağa bağlamayı ve onlara düzenli bir maişet temin etmeyi planlamıştı. Açlıktan kurtuluş ve düzenli bir gelir umudu kabileleri yerleşime motive etti. Ancak ziraat hiç bir zaman istenen verimde yapılamadı. Hicrelerin tamamına yakını, cihat gelirlerine ek olarak İbn Suud'un maddi yardımlarıyla ayakta kalmayı başarabildiler.

Kabilelerin iskana geçmesi, projedeki diğer bir hedefi imkanlı kıldı. Riyad'dan gönderilen da'vetçiler, bedevilere unutmuş oldukları Vehhabiliği hicrelerin camilerinde öğrettiler. Şirkin ortadan kaldırılma-

sı ve dinin yüceltilmesi için güçlü bir siyasi otoriteye ihtiyaç vardı ve Vehhabi ulema İbn Suud'a imam olarak bu otoriteyi tevdi etmişti. Bu mesajı alan kabileler Vehhabi imama Allah için itaat ettiler. Yine, birleştirici unsur olarak din bağının kabilevi bağların önüne geçirilmesi, merkezin iç güvenlik kaygılarını asgariye indirdi. Kazandırılan tek tip din anlayışı, bölgesel ve kabilevi geleneklerden kaynaklanan sosyo-kültürel farklılıkları zaman içinde küçülttü. Böylelikle, özellikle yasama ve yargıda birlik sağlanarak merkezi otorite güçlendirildi, farklı uygulamaların neden olduğu yürütmedeki aksaklıklar önlenmeye çalışıldı.

İyiliği emretme, kötülüğü yasaklama prensibi temelindeki dini da'vet, şimdiye kadar kendi kabilelerinin sancağı altında çapul için savaşmış olan bedevileri, bundan sonra kelime-i tevhid sancağı altında "din kardeşleriyle" beraber "Allah'ın ismi yüce olsun diye" cihat etmeye yöneltecekti. Bu durum, başka bir yolla sağlayamayacağı büyüklükte bir askeri gücü İbn Suud için hazır hale getirdi. Vehhabiliği taassup derecesinde benimsemeleri ve pratiğe dökmeleri, kendilerinden olmayan müslümanları gayri müslimlere gösterdikleri şiddet düzeyinde dışlamaları, ilk defa karşılaştıkları modern araç ve gereçlere dini gerekçelerle tepki göstermeleri, kendilerine özgü kostüm ve kıyafetleri, İhvan'ı karakteristik bir teşkilat yapan belli başlı özellikler oldular. Fanatizm derecesindeki dini coşkuları, çılgınlık reddesindeki savaşma arzuları, rakiplerine gösterdikleri şiddet ve acımasızlıkları, İhvan için karşı koyulamaz bir kuvvet imajı yarattı. Gerçek güçleri bu imaj ile bütünleşince Osmanlı birlikleri, Reşid Oğulları, Hicaz'daki Şerif sülalesi gibi önemli askeri güçler İhvan karşısında eğilmek zorunda kaldılar. I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında İbn Suud'un İngilizlerin müttefiki olarak Osmanlı Devleti karşısında yer alması, İhvan ile beraber kazanılmış olan topraklar üzerindeki egemenliğin kalıcı olmasını ve bu topraklarda uluslararası meşruiyet kazanmış bir devletin doğmasını fazlasıyla kolaylaştırdı.

Her başarılı siyasetçi gibi İbn Suud da eklektik, fırsatçı ve pragmatikti. Vehhabilerin imamı olması, bu gerçeği değiştirmemiştir. Osmanlılar, Reşid Oğulları ve Şerif kuvvetleri üzerine sevkedilmiş olan İhvan, cihadını aynı gayeler ile İngiliz himayesindeki Kuveyt, Irak ve Ürdün'e karşı sürdürmek isteyince İbn Suud'un engeliyle karşılaştı. İngiltere ile ilişkilerini bozmak istemeyen İbn Suud, bu hareketleri meşru bulmadı. Yine İbn Suud, İhvan ve liderlerini diplomatik ve ekonomik nedenler-

le Hicaz'dan ve yeni yönetiminden dışladı. Hicaz ile ilgili siyasi kararlara ve dini uygulamalara İhvan'ın müdahalesi en asgari düzeyde tutuldu. Hicaz'dan dışlanmalarına ek olarak, İngiltere himayesindeki topraklara yapmak istedikleri cihat operasyonlarına izin verilmemesi, İhvan'ın İbn Suud'a muhalefetinin ilk gerekçeleri olarak görünmektedir. Cihat ganimetlerinden mahrum kalmalarından dolayı bozulan ekonomik durumları, fetihlerle kuvvet kazanan merkezi devlet otoritesi karşısında kabilelerin yönetimdeki ortaklık güçlerinin zayıflaması, bir imamdan artık bir sultana dönüşmüş olan İbn Suud yanında söz haklarını büyük ölçüde yitiren İhvan liderlerinin geleceğe dönük endişeleri, teşkilatı tedricen isyan atmosferine sokmuştur. İbn Suud'a verilen ültimatomlarda dini içerikli kaygılar ön plandadır. Ulemanın verdiği destekle bu kaygıları giderici kararlar İbn Suud'ca alınmasına rağmen İhvan'ın muhalefetinin kesilmemesi, bilakis yükselmesi, sorunların asıl kaynağını siyasi ve ekonomik sebeplerin oluşturduğunu, dini rahatsızlıkların ise ancak bunlara eşlik ettiklerini akla getirmektedir.

Askeri metotlarla İhvan'ın tamamen tasviye edildiği 1930 yılından sonraki dönem, Suudi Arabistan için yepyeni bir dönem oldu. Bu dönem, militer özelliğiyle Suudi Arabistan'ın kurulmasına büyük katkı sağlamış olan Vehhabiliğin, bu karakterinin üstünü örterek resmileşmesine tanık oldu. Militerlik ehlileşti. Vehhabi ulemanın temsil kabiliyeti ise tümüyle resmi dini kurumlar bünyesine alındı. Kur'an'ın anayasa olduğunun belirtildiği bir siyasi çerçevede ulema, şer'i hükümleri yönetimde ve adalette işlevsel kılacak yegane güç olarak belirdi.

Bu sistemde, "dinin iki direği" olarak nitelenen "kılıç ve kitab"ın sahipleri olan umera ile ulema meşru iktidarın en üst düzey iki erkidir. Dinin menfaati için çalışan umera yani amirler, iktidarı elde etme veya tutma şekilleri nasıl olursa olsun, İbn Teymiyye orijinli "şer'i siyaset" doktrini uyarınca, kendilerine itaat edilmesi vacip otorite kimliğindedirler. Suudi Arabistanlı ulema ise, umeranın devlet biçiminde sağlamış olduğu düzen ve emniyet altında hayatın şeriata göre tanzimi için vazife yapar.

1938'de ülkede petrolün bulunması, hızlı bir sosyal değişime kapı açtı. Yeni oluşan sosyo-ekonomik şartlar, halkı etkisi altına alan yabancı düşünceler ve yeni hayat tarzları, devlet idaresinde ve hukuk sisteminde gerçekleşen modernleşme atılımları, Vehhabi ulemanın ve dini kurumların devlet ve halk ile olan geleneksel ilişkilerinde ciddi de-

ğişimlere neden oldular. Genel olarak Suudi Arabistan'da değişim rüzgarı, batıda Hicaz'dan ve doğuda Ahsa'dan merkeze, yani Necd'e doğru esti. Hicaz'ın hac ve ticaret merkezi olarak heterojen ve kozmopolit nüfus yapısı, Osmanlı'dan miras kalan ordu, bürokrasi, adalet ve eğitim sistemi, Hicaz'ın kontrollerine girmesiyle birlikte başka faktörlerin de etkisiyle başta Suud ailesini sonra da Necdlileri ister istemez değişime zorladı. Petrol eyaleti Ahsa'daki ARAMCO gerçeği, yabancı müslüman veya gayri müslim iş gücü yine sosyo-kültürel değişimin diğer tetikleyicileri oldular. Petrol ile birlikte devlet gelirlerinin ve genel refahın yükselmesi herkes için ve daha çağdaş koşullarda eğitim imkanlarını artırdı. Bu da ülkede ilk defa "orta sınıflaşma"yı doğurdu. İstihdama bağlı olarak nüfus hareketliliği göçebelikten yerleşime doğru bir seyir izledi. Tüm bu faktörler ve sosyal sonuçları ulemanın hayata müdahale alanını daralttı. Bunun karşılığında seküler alanlar genişledi. Başta idare, çalışma ve ticaret sahalarında olmak üzere hukuk sisteminin değişen şartlara göre seküler yönde geliştirilmesi sürecinde, Hanbeli mezhebinin maslahat ve siyasetü'ş-şer'iyye ilkeleri ulemanın sürece itirazını asgari düzeylerde tuttu, hatta onların da bu sürece katılmalarına olanak verdi. Yine bu dönemde, sadece iş hayatında ve bürokraside değil, dini kurumlarda da Necdlilerin hakimiyetinin Hicazlıların lehine zayıflamaya başladığını görebilmekteyiz.

Suud b. Abdülaziz, dengesiz sosyal değişim paralelinde ekonomide israfın korkunç boyutlara ulaştığı, kültürel, ahlaki ve dini yozlaşmanın belirginleştiği bir dönemin kralı olmuştur. 1930'dan sonraki süreçte Vehhabi ulemanın siyasi ve toplumsal hayattaki güç kaybı en çok bu dönemde kendisini hissettirmiştir. Her ne kadar Kral Suud'un azlinde ulemanın fetvası kullanıldıysa da, bu fetva, kraliyet ailesi içinde zaten belirlenmiş olan fiili durumun ulemaca onaylanması şeklinde yorumlanmalıdır. Sonraki kral Faysal b. Abdülaziz ise uyguladığı rasyonel politikalarla kötü gidişe önemli ölçüde son vermiştir. Faysal, Suudi devletinin ideolojik rotasını Vehhabilikten İslamcılığa doğru çevirmiştir. İslamcı politikayı Vehhabi da'vetin yeni görüntüsü olarak algılamak yanlış olacaktır. Babası ve ağabeyi benzeri Necdli bir emir olmaktan daha çok entellektüel bir Hicazlı devlet adamı portresi çizen Kral Faysal'ın dönemi reformlar dönemi olarak bilinir. Faysal, ulema ve onların etkisi altındaki bir kısım halk kesiminin tepkilerine rağmen başta eğitim olmak üzere hukuk ve telekominikasyon alanlarında birçok re-

form planını hayata geçirmeyi başarmıştır. Filistin sorunu nedeniyle Siyonizme ve 1950'li yıllarda etkili olan Nasırcı ve Baas tipi Arap Sosyalizmine karşı bir İslam paktı oluşturmak Faysal'ın politik hedefi olmuştur ve gündeme gelen İslamcı söylem ve projeleri bu açıdan değerlendirmek gerekecektir. İşlevsel hale getirilen ve yurtdışından gelen müslüman öğrencilere açılan şeriat fakülteleri ve İslam Üniversitesi, İdâretü'l-Buhûs gibi ulusal, Râbıta gibi uluslararası kuruluşlar, kurulmasında öncülük yaptığı İslam Konferansı Örgütü, bunların faaliyetleri ve yürürlüğe koyduğu meşhur petrol ambargosu sayesinde Kral Faysal birden İslamcı çevrelerin şampiyonu haline geldi. Söz konusu politika, Vehhabiliğin sivri yanlarını törpüleyici bir işlev görerek Suudi tipi din anlayışına ve Suudilerin izlediği iç ve dış siyasete soğuk bakan İslamcı çevrelerin endişelerini zaman içinde giderici rol oynadı. Bu süreç aynı zamanda Vehhabilik ile kendileri arasında sınır çizen İslam dünyasındaki selefi eğilimli akımlara ve yapılanmalara güç kazandırdı.

Faysal'dan sonra kral olan Halid b. Abdülaziz'in döneminde karar mekanizması ve idaredeki ipler veliahd Fahd b. Abdülaziz'in elinde bulunmaktaydı. Faysal'ın korumakta itina gösterdiği muhafazakarlık-modernizm dengesi muhafazakarlar aleyhine bozuldu. İzlediği ABD yanlısı dış politika ve ABD'nin bölgedeki menfaatlerine uygun olarak alınan siyasi ve ekonomik kararlar ülke içinde ve dışında yoğun eleştirilere hedef oldular. İran'daki monarşinin İslamcı ulema ile solcu siyasal güçlerin işbirliğiyle devrilmesi, Ortadoğu'da en fazla Suudi otoriteleri endişelendirdi. Nitekim İran İslam Devrimi'nin üzerinden henüz yıl geçmeden nüfusunun önemli bir bölümünü Şiilerin oluşturduğu Doğu Eyaleti'nde çıkan ve Şii bir örgüt tarafından organize edilen ayaklanma girişimi, doğrudan yeni İran rejiminin devrim ihracı politikasının bir ürünüydü. Fakat asıl itibarıyla bu olayı, Şiilere karşı uygulanmakta olan ayrımcılığın, gelir dağılımındaki adaletsizliğin ve onlarca yıldır birikmiş sosyal ve ekonomik sıkıntıların bir dışa vurumu olarak değerlendirmek gerekecektir. İran'ın bölgeyi kaşıması sadece gerekli motivasyonu ve uygun ortamı sağlamıştır. Vehhabi orijinli devlet, etkili Vehhabi çevrelerin tenkitlerini de göz ardı ederek İbn Suud'un zamanında yaptığı gibi faydacı bir yaklaşımla politika üretmiş, Şiilerin dini, sosyal ve ekonomik içerikli taleplerinin bir kısmına ivedilikle cevap vererek fazlasıyla gerilen ortamı yumuşatmış ve büyüme potansiyeline sahip olayların önüne geçmiştir. Taleplerine belli ölçüde karşı-

lık bulmuş Suudili Şiiler de, İmam Humeyni'nin, diğer dini liderlerin ve Şii örgütlerin radikal çağrılarına rağmen olayları sürdürmemişler, belki de, ellerindeki kazanımlarını sonu belli olmayan bir macerayla riske atmak istememişlerdir.

Aynı günlere rastlayan Cuheymân el-Uteybî ve cemaatinin Mescid-i Haram baskınının ise, İran rejimi ile ya da Doğu Eyaleti'ndeki Şii ayaklanması ile gerek organik gerekse ideolojik bir bağlantısı ve yakınlığı bulunmamaktadır. Cuheymân katışıksız bir Vehhabidir ve bu durum zaten söz konusu ilişki üzerindeki ihtimalleri geçersiz kılmaktadır. 1920'li yılların Necd İhvanı ile aynı fikri zeminde buluştuğu görülen ve zaten kendisini de o çizginin devamı olarak gören Cuheymân'ın hareketinin, başta Mısır olmak üzere diğer müslüman ülkelerde ortaya çıkmış İhvan-ı Müslimin türü sivil İslamcı hareketlere de zihniyet kodları bakımından yakın olmadığı farkedilmektedir. Cemaatin fikir dünyasını kuşatan mesianik beklentiler ve bunun üzerine gelişen tutumlar, bu farklılaşmanın en belirgin göstergeleridir. Mescid-i Haram baskını, Suudi devletine karşı silahlı bir isyan girişimi veya bir devrim hareketinin ilk adımı değildir. Eylem, Vehhabi-selefi zeminde kendisini ifade eden bir beraat (uzaklaşma ve ayrılma) ilanı olarak kurgulanmıştır ve bu kurguya mesianik beklentiler eşlik etmiştir. Bu hareketin günümüze uzanan bir izinin bulunmaması, yankılarının ve etkisinin kalıcı olamaması, bu garip ve benzersiz özelliğinin yol açtığı doğal bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

Ancak, eylemin beslendiği ideolojik zemin ele alınırken Medine İslam Üniversitesi faktörü gözden kaçmamalıdır. Bu üniversite, klasik Suudi-Vehhabi din söylemi ile çağdaş İslamcı retoriğin kesiştiği, uzlaştığı ve senteze girdiği bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Cuheymân'ın ve arkadaşlarının bir kısmının bu kurumda öğrenci oldukları ve hareketin düşünce temelinin Medine'de atıldığı bilinmektedir. Hocaları ve üniversite rektörü Şeyh İbn Bâz'ın en üst düzeyde temsil ettiği "devlete itaatkar" bir Vehhabi çerçeveden, yer yer modern siyasi retoriğe ait kavramların kullanıldığı selefi bir söylemin, radikal bir yöntemin ve sansasyonel bir eylemin çıkmasında söz konusu faktörün oynadığı rol göz ardı edilemez. 1980 sonrasındaki dönemde Vehhabiliğin bu yeni söylemdeki ağırlığı azalacak, çağdaş İslamcı tonlar ise fazlalaşacaktır. İbn Bâz veya Muhammed el-Useymîn tipi geleneksel ulemadan farklı yeni bir Vehhabi-selefi ulema jenerasyonunun ortaya çık-

ması bu süreci belirgin kılmaktadır. Bir kısmı şu an için tutuklu, sürgünde veya göz hapsinde olan Selman el-Avde, Safer el-Havali, Nasır el-Ömer, Ayiz el-Karani, Abdullah b. Cibrin, Muhammed b. Said el-Kahtânî gibi şahsiyetler bu yeni jenerasyonun tanınmış isimleridir.

İran İslam Devrimi'nin İslam alemindeki selefi akımlara üflediği ruh ile onları siyasete doğru motive ettiği inkar edilemez. Afganistan Cihadı ise kazanılan siyasi şuurun pratiğe dökülmesi için bu akımlara pratik ve lojistik imkanlar hazırlamıştır. Suudi vatandaşlarının Cihat boyunca ve sonrasında oynadıkları roller önemlidir ve Üsame b. Ladin gibi bir fenomenin bu süreçte ortaya çıktığı unutulmamalıdır. Bu süreç aynı zamanda İslam aleminde "cihatçı selefiyye" ile "Suudçu selefiyye" ayrımının belirginleşmesine de tanık olmuştur.

Belki de koloniyal bir yönetim tecrübesi yaşamaması nedeniyle ve çalışmamız boyunca vurgulanan diğer sosyo-politik sebeplerle, Suudi Arabistan'ın, diğer müslüman ülkelere kıyasen çağdaş siyasal-radikal dini akımlar ile çok daha geç tarihlerde tanıştığı söylenebilir. 1970'lerde başlayan ve 1980'lerde tamamlanan bu tanışma sonrasında oluşan yeni Vehhabi-selefi çizgi ile 1744 Dir'iye ittifakı ruhuna sadık geleneksel çizgi arasındaki farklılaşma ve çatışmalar, bu arada Suudi Arabistan devletinin 2000'li yılların eşiğindeki yeni dini-politik duruşu, detaylı akademik araştırmalara ayrıca konu edilmesi gereken değerdeki önemli hususlardır.

EK I:
DIŞLAMACI METİNLER

1 - 18. YÜZYIL: MUHAMMED B. ABDÜLVEHHAB'DAN

Birinci metinde İbn Abdülvehhab, Cahiliyye müşriklerinin inançları ile kendi zamanında yaşayan ve müşrik olduklarını ileri sürdüğü müslümanların itikatlarını mukayese etmektedir. Metin, onun *Keşfü'ş-Şübuhât fî't-Tevhîd* başlıklı risalesinden alınmıştır.[1] Tekfirin kıstasları hakkındaki ikinci metin ise, onun *Fetâvâ ve'l-Mesâil* isimli eserinden iktibas edilmiştir.[2] Ayrıca Hüseyin b. Ğannâm söz konusu ikinci metni *Târîhu Necd* muhtevası içinde nakletmektedir.[3]

Metin I: Bizden Önceki İnsanların Koşmuş Oldukları Şirkin Günümüz İnsanlarının Koştukları Şirke Göre Daha Hafif Kalması Hakkında

Günümüz müşriklerinin "itikat" diye isimlendirdikleri şeyin, Kur'an'ın şirk olarak nitelediği ve Resulullah (s.a.v.)'ın da bu nedenle insanlarla savaştığı bir inanç olduğunu anladığında, bizden önceki insanların koşmuş oldukları şirkin iki sebepten ötürü günümüz insanlarının koştukları şirke göre daha hafif kaldığını farketmiş olacaksın.

Birinci sebep şudur: Önceki insanlar, sadece rahatları yerindeyken melekleri, evliyayı ve putları Allah'a ortak koşuyorlar; sadece ferah

---

1 Muhammed b. Abdülvehhab, *Keşfü'ş-Şübuhât fî't-Tevhîd*, Medine, 1410, s.16-7.

2 Muhammed b. Abdülvehhab, *Fetâvâ ve'l-Mesâil*, [*Müellefâtü'ş-Şeyh el-İmâm Muhammed b. Abdülvehhab*, Riyad, 1398] serisi IV. cilt içinde, s.9-11.

3 Hüseyin b. Ğannâm, *Târîhu Necd*, s.405-7.

halde olduklarında onlara dua ediyorlardı. Sıkıntıya düştüklerinde ise dini sadece Allah'a halis kılıyorlardı. Yüce Allah bu durumu aşağıdaki ayetlerde belirtmektedir: "Denizde başınıza bir musibet geldiğinde, O'ndan başka bütün yakardıklarınız kaybolup gider. O sizi kurtarıp karaya çıkardığında, yine eski halinize dönersiniz. Zaten insanoğlu nankördür" (el-İsrâ: 67). "De ki: Ne dersiniz; size Allah'ın azabı veya o kıyamet saati gelse, Allah'tan başkasına mı yalvarırsınız? Doğru sözlü iseniz söyleyin bakalım! Bilakis yalnız Allah'a yalvarırsınız. O da dilerse kaldırılmasını istediğiniz belayı kaldırır. O zaman ortak koştuklarınızı unutursunuz" (el-En'âm: 40-1). "İnsanın başına bir sıkıntı gelince, Rabbine yönelerek O'na yalvarır. Sonra Allah ona bir nimet verince, önceden yalvarmış olduğunu unutur. Allah'ın yolundan saptırmak için O'na eşler koşar. (Ey Muhammed) de ki: Küfrünle biraz oyalana dur, çünkü sen, muhakkak cehennem ehlindensin" (ez-Zümer: 8). "Dağlar gibi dalgalar onları kuşattığı zaman, dini tamamen Allah'a has kılarak O'na yalvarırlar" (Lokman: 32).

Kitabında Allah'ın izah ettiği şekilde, Resulullah (s.a.v.)'ın savaşmış olduğu müşriklerin, rahatta olduklarında hem Allah'a hem de O'ndan başkalarına dua ettiklerini, fakat sıkıntı ve zorluk zamanlarında sadece ortağı bulunmayan Allah'a dua ettiklerini, efendilerini unuttuklarını kavrayan bir kimseye, günümüzün şirk ehli ile geçmişteki müşrikler arasındaki nasıl bir fark olduğu belli olacaktır.[4] Fakat, sağlam bir biçimde bu meseleyi kavramış olan kimseler nerede! Sığınacağımız makam Allah'tır.

İkinci sebep ise şudur: Bizden öncekiler, Allah ile beraber, peygamberler, veliler, melekler gibi Allah'a yakın olan canlılara, veya ağaçlar ve taşlar gibi Allah'a boyun eğen, O'na isyan etmeyen varlıklara dua ediyorlardı. Günümüz insanları ise, Allah yanında, insanların en günahkar olanlarına yakarıyorlar; zina, hırsızlık, namazı terk gibi günahları işledikleri bildirilen kimselerden istekte bulunuyorlar. Salih bir insanın veya ağaç, taş gibi isyan etmeyen varlıkların üstün gücüne inanan bir kimsenin suçu, günahkarlığı ve bozgunculuğu aşikar olan

---

[4] Yani, günümüz müşrikleri asıl sıkıntı anında meleklere ve velilere yalvarmaktadırlar. Dolayısıyla, koştukları şirk Cahiliyye müşriklerinin şirkine kıyasla daha ağır karakterdedir (çev.).

bir insanın üstün gücüne inanan kimsenin suçuna göre daha hafif kalmaktadır.

Metin II: İkinci Mesele

Mekke Şerifi bana, savaş açarken ve tekfir ederken hangi kıstaslara göre hareket ettiğimizi sordu. Ona gerçek olanı söyledim ve düşmanlarımızın atmış oldukları iftiralar hakkında izahatta bulundum. Benden yazılı açıklama istedi. Ona şunları yazdım:

İslam'ın beş esasından ilki, "iki şehadet"tir (tevhidi ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini ikrar etmektir). Daha sonra ise diğer dört esas yer alır. Bu esasları ikrar eden; fakat önemsemediğinden dolayı bunlarla amel etmeyen bir kimseyi biz, -amelsizliğinden dolayı onunla savaşsak bile- sırf ameli terk etti diye tekfir etmeyiz. Ulema, inkar etmeksizin, sadece tembellik sebebiyle İslam'ın esaslarıyla amel etmeyen bir kimsenin küfrü konusunda ihtilaf etmiştir. Bizim (küfür nedeniyle) savaşmamız, ancak tüm alimlerin icmaya vardıkları bir esas nedeniyle gerçekleşir ki bu da "iki şehadet"tir.

Ayrıca, kendisi bilgilendikten sonra bilerek inkar eden kimseyi de tekfir ederiz. Buna göre, düşmanlarımızı şu (dört) sınıftan biri içinde değerlendiririz.

Birinci Sınıf: Bizim insanlara açıkladığımız üzere tevhidin, Allah ve Resulü'nün dini olduğunu bilen; insanların çoğunluğunun dini olan taşlar, ağaçlar ve şahıslar hakkındaki malum inançların ise, Allah'ın, onları yasaklasın ve dinin yalnızca kendisine ait olması için söz konusu inançların bağlılarıyla savaşsın diye Resulü'nü gönderdiği şirk akideleri olduğunu ikrar eden; fakat bununla birlikte tevhide yönelmeyen, onu öğrenmeyen ve benimsemeyen, şirki terketmeyen kimseler. Bu tür insanlar, bizim küfürlerinden dolayı kendileriyle savaştığımız kafirlerdir. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'in dinini bilirler, fakat uymazlar. Şirk dinini bilirler, fakat bırakmazlar. Bununla birlikte ne Hz. Peygamber'in dinine, ne de onu benimseyenlere karşı kin beslerler. Şirki methetmezler ve insanlara sevimli göstermezler.

İkinci Sınıf: Yukarıda zikredilen konuların hepsini bilen, fakat Hz. Peygamber'in dini ile amel ettiklerini ileri sürmekle beraber, bu dini kötüledikleri belli olan; Yusuf'a ve el-Eşgar'a tapanları ve yine Kuveyt halkından Ebû Ali ve Hızır'a ibadet edenleri methettikleri ortaya çıkan; onları, Allah'ı birleyerek şirki terkeden insanlardan üstün tutan kimseler. Bu kimselerin durumları, birinci sınıftaki kimselerden daha

fecidir. Allah'ın şu ayeti bunlar hakkındadır: "Bilip öğrendikleri gerçekler karşılarına dikilince onu inkar ettiler. İşte Allah'ın laneti bu inkarcılaradır" (el-Bakara: 89). Yine aşağıdaki ayet bunlarla ilgilidir: "Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozarlar ve dininize saldırırlarsa, küfrün önderlerine karşı savaşın. Çünkü onlar yeminleri olmayan adamlardır. (Onlarla savaşırsanız) belki küfre son verirler" (et-Tevbe: 12).

Üçüncü Sınıf: Tevhidi bilen, seven ve ona uyan, şirki de bilen ve terkeden kimseler. Fakat bunlar tevhidi benimseyenlerden hoşlanmaz, şirki sürdürenlerden ise hoşlanırlar. Bunlar da aynı şekilde kafirlerdir ve Allah Te'âlâ'nın şu ayeti bu kimseler hakkındadır: "Bunun sebebi, Allah'ın indirdiğini beğenmemeleridir. Allah da onların amellerini boşa çıkarmıştır" (Muhammed: 9).

Dördüncü Sınıf: Bütün bunları kabul eden, fakat yaşadığı beldenin halkının tevhide karşı düşmanlıkları ve ehl-i şirke ittibaları açık olmasına rağmen, muvahhitlerle savaş için uğraş vermelerine rağmen, vatanını terketmeyen, bu davranışına terk-i diyârın zorluğunu mazeret gösteren ve bu sebeple yaşadığı yerin halkıyla beraber muvahhitlere karşı savaşan, bunun için malı ve canı ile gayret gösteren kimseler. Bunlar da tıpkı diğer sınıflardaki kimseler gibi kafirlerdir. Eğer onlara oruç tutmaları yasaklansa ve oruç tutmaları ancak vatanlarından ayrılmaları halinde mümkün olabilecekse (oradan ayrılmayarak) oruç tutmayı bırakacaklardır. Yine onlara babalarının hanımlarıyla evlenmeleri emredilse, bu emre karşı gelmeleri halinde bu fiilden kaçınmaları mümkün olsa dahi (muhalefet etmeyerek) evliliği gerçekleştireceklerdir. Allah'ın ve Resulü'nün dinini yok etmek hedefiyle halkın yürütmekte olduğu savaşa canları ve mallarıyla katılım göstermeleri yukarıda zikredilen fiillerden daha fena bir fiildir. O yüzden bunlar da kafirlerdir. Allah bunlar hakkında şöyle demektedir: "Hem sizden, hem de kendi toplumlarından emin olmak isteyen başkalarına da rastlayacaksınız. Bunlar her ne zaman fitneye götürülseler ona baş aşağı dalarlar. Eğer sizden uzak durmaz, sulh teklif etmez ve ellerini çekmezlerse onları yakalayın, bulduğunuz yerde öldürün. İşte onlar hakkında size apaçık yetki verdik" (en-Nisâ: 91). Bizim de söylediğimiz budur.

Bize atılan yalan ve iftiralara gelince. Biz herkesi tekfir ediyormuşuz. Dinlerini yaşamaya muktedir olanların bizim diyarımıza hicret et-

melerini farz sayıyormuşuz. Bizim gibi tekfir etmeyenleri ve bizle birlikte savaşmayanları tekfir ediyormuşuz. Bunlar gibi daha onlarcası. Bunların hepsi, Allah'ın ve Resulü'nün dininden insanları çevirmek için ortaya atılan yalan ve iftiralardır. Abdülkadir (el-Geylânî)'nin kabri üzerindeki, Ahmed el-Bedevî'nin mezarı üstündeki putlara ibadet edenleri bilgisizliklerinden ve kendilerini uyaran kimselerin bulunmayışından ötürü tekfir etmeyen bizler, nasıl olur da Allah'a şirk koşmayan, bizleri kafir görmeyen, bizlere karşı savaşmayan insanları bize katılmadıkları için tekfir ederiz! "Hâşa! Bu çok büyük bir iftiradır" (en-Nûr: 16). Allah'a ve Resulü'ne düşmanlıklarından ötürü bizim tekfir ettiklerimiz, söz konusu dört sınıfta belirtilen insanlardır. Nefsine bakıp da cennet ve cehennemin sahibi Allah'a kavuşacağını idrak eden kimseye Allah rahmet etsin.

Allah'ın salât ve selamı, Hz. Muhammed, ailesi ve ashâbı üzerine olsun.

2 - 19. YÜZYILIN İLK YARISI: SÜLEYMAN B. ABDULLAH'DAN

İbn Abdülvehhab'ın torunu olan Şeyh Süleyman b. Abdullah b. Muhammed b. Abdülvehhab 1786'da Dir'iye'de doğdu. Dedesi vefat ettiğinde sekiz yaşında olduğundan ondan ders alma fırsatı bulamamıştı. Babası Abdullah b. Muhammed ve amcası Hüseyin b. Muhammed, genç Süleyman'ın eğitimine bizzat nezaret ettiler. Yazdığı Necd tarihi ile tanınan Hüseyin b. Ğannâm da Süleyman'a bir süre hocalık yaptı. Ayrıca Süleyman, *Neylü'l-Evtâr* sahibi meşhur Yemenli alim İmam Şevkânî'den (ö.1255/1839) icazet aldı. Suud b. Abdülaziz Hicaz'ı ele geçirince, Süleyman b. Abdullah'ı daha genç yaşta olmasına rağmen Mekke'ye kadı olarak atadı. Bir süre bu görevde kaldıktan sonra memleketine döndü ve Dir'iye kadılığını üstlendi. Ayrıca Suudi sarayında ev halkına günlük dini dersler veriyordu. Tosun Paşa ve İbrahim Paşa ile Vehhabilerin mücadelesi sırasında, Suudilerin Osmanlı idaresi ile uzlaşmaya gitmesine sonuna kadar karşı çıktı. 1818'de İbrahim Paşa Dir'iye'yi ele geçirince yakalandı ve idam edildi. İdam mangasının önüne infaz için getirildiği sırada, Mısır ordusunun mızıka

bölüğüne Vehhabilerin haram saydığı enstrümanlarla musiki icra etmeleri emredildi. İcra sona erdikten sonra infaz gerçekleştirildi.[5]

Süleyman b. Abdullah'ın eserleri arasında, dedesinin *Kitâbü't-Tevhîd*'i üzerine yaptığı *Teysîrü'l-Azîz* başlıklı şerh çalışması ve içinde müslüman-müşrik ilişkilerini ele aldığı *ed-Delâil fî Ademi Muvâlâti Ehli'ş-Şirk* adlı kitabı hemen dikkati çekmektedir. Çevirisini yaptığımız *Fî Hukmi's-Sefer ilâ Beledi'ş-Şirk* ifadeleriyle başlayan uzun başlıklı risale, Osman b. Bişr tarafından derlenmiş olan ve Reşid Rıza tarafından tahkik edilen el-Mektebetü'l-Menâr (1349 h.) baskısı *Mecmû'atü'r-Resâil ve'l-Mesâili'n-Necdiyye* isimli kitabın muhtevası içinde bulunmaktadır. Maalesef bu baskıya ulaşmadık. Aynı kitabın ulaştığımız Riyad (1412 h.) baskısından ise bu risalenin çıkartılmış olduğunu gördük. Bu nedenle çevirimizde zorunlu olarak esas aldığımız metin, risaleyi el-Menâr baskısından tam metin halinde İngilizce'ye aktaran E. Sirriyeh'in çalışması oldu.[6]

Şirk Ülkesine Yolculuğu ve Orada Ticaret Gayesiyle İskânı Düzenleyen, Nifak Alametlerini ve Kafirlerle Dostluğu Belirten Hükümler Hakkında

Rahman ve Rahim olan Allah'ın Adıyla. Aşağıdaki satırlar Şeyh Süleyman b. Abdullah b. Şeyh Muhammed b. Abdülvehhab'a sorulan sorular ve cevaplarını içermektedir.

Soru: Bir müslümanın, kafirlerin yaşadığı dârü'l-harb'e ticari amaçlı yolculuk yapması caiz midir, değil midir?

Cevap: Hamd, Allah'adır. Eğer bu kimse imanını açıkça ikrar edebiliyorsa ve müşriklerle dostluk kurmuyorsa bu yolculuğu yapması ona caiz olur. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki bir rivayetten anlaşılıyor ki, Hz. Ebubekir gibi bazı sahabiler ticaret amacıyla müşriklerin topraklarına yolculuk yapmışlardı ve Hz. Peygamber bunu yasaklamamıştı. Fakat bu kimse imanını ikrar edemiyorsa veya müşriklerle dostluk kurmaktan sakınamıyorsa, bu kimsenin söz konusu yerlere seyahat etmesi caiz olmaz. Bu husus, ulemanın koyduğu bir şarttır ve böyle bir seyahatin haram olduğuna delalet eden hadisler bulunmaktadır.

---

5 Süleyman b. Abdullah hakkında bkz. Âl Bessâm, *Ulemâu Necd*, ii, s.341-9; E. Sirriyeh, "Wahhabis, Unbelievers and the Problems of Exclusivism", *British Journal of Middle Eastern Studies Bulletin*, 16 (1989), s.123-4.

6 Sirriyeh, a.g.e., s.129-132.

Allah'ın insana tevhidi tasdik uğruna çalışmayı emretmesi ve ondan müşriklere düşman olmasını istemesi nedeniyle, söz konusu hükmü ihmal hususunda ne bir mazeret ne de başka bir sebep geçerli olabilir. Böyle bir yolculuğun, müslümanı müşriklerle uzlaşmaya ve onları hoşnut etmeye sevk edebiliceği için caiz olmaması gerekir. Müşriklerin topraklarına yolculuk yapan çoğu kimsenin, müslümanlar arasındaki günahkar kimseler olduğu bilinmektedir. Biz böyle bir faaliyet içinde olmaktan Allah'a sığınırız.

Soru: Küfür türbelerinin aşikar olduğu bir şirk beldesinde bir kimsenin ticari gayeyle kalması caiz midir?

Cevap: Bu sorunun cevabı, birinci sorunun cevabı gibidir. İmanını açıkça ikrar edemediği hiç bir ülkeye müslümanın yolculuk yapması caiz değildir. Bu açıdan dârü'l-harb ile dârü's-sulh arasında bir fark bulunmamaktadır.

Soru: Bir ay gibi kısa bir süre kalmakla uzun süre kalmak arasında bir fark var mıdır?

Cevap: Kısa süre kalmakla uzun süre kalmak arasında bir fark bulunmamaktadır. Çünkü oradan ayrılma imkanı bulunduğu halde, açıkça imanını ikrar edemediği, müşriklerle dostluktan sakınamadığı herhangi bir yerde müslümanın bir gün bile kalması caiz değildir.

Soru: Kur'an'daki, "Yoksa siz de onlar gibi olursunuz" (en-Nisâ : 140) ayetinin ve "Bir müşrikle dostluk kuran ve onunla beraber yaşayan, onun gibidir" [Ebû Dâvud, el-Cihâd: 170] hadisinin anlamları nelerdir?

Cevap: Ayetin anlamı açıktır. Bu anlama göre, bir kişi Allah'ın ayetlerini şüphe duyarak ve istihza ile dinlerse, sonra da ayetlerle alay eden kafirlerle hiç bir mecburiyeti yokken beraberce otururs a ve onları kınamaz veya onlardan uzaklaşmayarak herhangi bir konu üzerinde onlarla konuşmaya dalarsa, bu kişi de tıpkı onlar gibi kafirdir. Sözü geçen şahıs onlar gibi davranmasa dahi onlarla beraraber sorumlu tutulmaya devam edilir. Çünkü o, küfürden memnuniyet duymaktadır. Küfürden memnun olmanın bizzat kendisi de küfürdür. Bu ayete istinaden ulema, günahtan memnuniyet duyan kimsenin, bizzat o günahı işleyen kimse gibi olduğu hükmüne varmıştır. Bu günahtan kalben hoşlanmadığını iddia etse de bu bir mazeret sayılamaz. Çünkü ortada gözle görülen bir dışavurum bulunmaktadır ve kim küfrü sergilerse o kafirdir. Bu nedenledir ki, Hz. Peygamber'in vefatından sonra dinden

dönme (*ridde*) hadiseleri vuku bulduğunda ve bu hadiselere karışan insanlar, olup bitenden rahatsız olduklarını ifade ettiklerinde, sahabiler onları mazur görmemiş, aksine, tümüne mürtedler olarak muamele etmişlerdir. Bu muameleden ancak dilleri ve kalpleriyle irtidadı kınayan kimseler muaf tutulmuşlardır.

Aynı şekilde, sözü geçen hadisin manası da açık görünmektedir: "Bir müşrikle dostluk kuran ve onunla beraber yaşayan onun gibi olur". Buna göre bir kimse, müslüman olduğunu ileri sürmekle beraber müşriklerle arkadaşlık ederse, onlara yardımda bulunur ve onlarla beraber yaşarsa; ve bu nedenle müşrikler onu kendilerinden biri gibi kabul ederlerse, bu kimse tıpkı onlar gibi kafirdir. Bu kimse ancak, imanını açıkça ikrar edip müşriklerle dostluk etmediğinde mümin olduğunu iddia edebilir. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra Mekke'de kalan ve müslüman olduklarını ileri süren kimseler, Mekke'de kaldıklarında müşriklerce kendilerinden sayıldılar ve Bedir günü müşriklerle beraber müslümanlara karşı savaştılar. Bazı sahabiler, bunların müslümanlar olduklarını düşündüler ve "kardeşlerimizi öldürdük" diye söylendiler. Fakat Allah bu insanlar hakkında vahyini indirdi: "Kendilerine yazık eden kimselere melekler, canlarını alırlarken: 'Ne işteydiniz?' dediler. Bunlar: 'Biz yeryüzünde çaresizdik' diye cevap verdiler. Melekler de: 'Allah'ın yeri geniş değil miydi? Hicret etseydiniz ya!' dediler. İşte onların barınağı cehennemdir; orası ne kötü bir gidiş yeridir" (en-Nisâ: 97). Es-Süddî ve diğer müfessirler, ayette belirtilen kimselerin kafirler olduklarını söylemişlerdir. Allah (hicret etmeyenlerden) sadece baskı altındaki zayıf kimseleri (mustaz'afları) bağışlamıştır.

Soru: Nifak alametleri sergileyen fakat müslüman olduğunu iddia eden bir kimse münafık mıdır, değil midir?

Cevap: Düşmanla karşılaşıldığında müminlerin safından ayrılıp onları terketmek gibi nifaka delalet eden alametleri sergileyen kimse şu sözü söyleyenler gibidir: "'Orada savaş olacağını bilseydik sizin peşinizden gelmezdik'. Bunlar kafirlerdir" (Âl-i İmrân: 167). Savaşı müşrikler kazandığında onların tarafına geçer. Müslümanlar kazanırsa müslümanlardan sığınma ister. Zaman zaman müşrikleri över. Onlarla arkadaş olur, müminlerle olmaz. Bu çeşit fiiller, Allah'ın nifak işaretleri olarak beyan ettiği alametlerdir ve münafıkların özellikleridir. Böyle bir insan nifakla suçlanabilir ve münafık olarak adlandırılabilir.

Bu tutuma sahabe arasında sıklıkla rastlamaktayız. Huzeyfe şöyle demişti: "Allah'ın Resulü'ne bizzat söz vererek bağlanan kimse bir münafık olabilir [Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*]. Nitekim Avf b. Mâlik, böyle utanmazca bir sözü veren kişiye şöyle seslenmişti: "Yalan söylüyorsun. Sen bir münafıksın!" [Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*]. Yine Hz. Ömer'in, Hâtib'in olayında şöyle söylediğini görüyoruz: "Ey Allah'ın Resulü, bırak da şu münafığın boynunu vurayım!", -diğer bir tarîke göre-, "bırak boynunu vurayım; çünkü o bir münafık!" [el-Buhârî, el-Meğâzî: 46]. Bu türden birçok örnek olay bulunmaktadır. Aynı nedenlerle Üseyd b. Hudayr, Sa'd b. Ubâde'ye şu cümleyi söylemişti: "Yalan söylüyorsun! Sen, münafıkları savunan bir münafıksın" [el-Buhârî, eş-Şehâdât: 15 ve el-Meğazî: 34]. Fakat şu bilinmelidir ki, birisine açıkça münafık demek ile onun içten içe münafık olması arasında zorunlu bir ilişki bulunmamaktadır. Bir kimse nifak alametleri sergilese, ona başka birisinin istediği zaman münafık demesi her zaman mümkündür. İtham edilen kimse gerçek bir münafık olmasa dahi değişen bir şey olmaz. Bu kimse yanılarak nifak alameti sayılan belli fiileri işlemiş olabilir veya yaptığı şeyler bazı nedenlerden dolayı tamamen nifakla ilgisiz olabilir. Ama onu münafıklıkla itham eden kimse bu ithamı nedeniyle suçlanamaz. Nitekim Hz. Peygamber, gerçekte münafık olmayan Sa'd'a münafık dediği için Üseyd b. Hudayr'ı suçlamamıştır. İtham etmeyip suskun kalan kimse de suçlanmamalıdır. Ne müslümanlarla ne de müşriklerle beraber olan dönek kimse ise kesinlikle münafık olduğundan dolayı, böyle bir insan hakkında ithamda bulunmayarak susmak doğru değildir.

Öte yandan bilmelisin ki, heva-heves ve taassup nedeniyle, dünyevi bir anlaşmazlığın sonucu olarak, şahsi nefret veya insanların farklılaşabileceği konularda farklı bir görüşe sahiptir diye bir müslümanı münafıklıkla itham etmek caiz değildir. Öyleyse, bu konuda en hassas uyarıyı yaparak konuya devam edelim: Hz. Peygamber, bir mümine küfür ithamında bulunan kimseye, bu ithamın onu öldürmekle eş değer olduğunu söyleyerek gerçeği beyan etmiştir. Bu itham, ancak nifağın sabit alametleri ortadaysa caiz olur. İthamcı kişinin niyet ve kastı Allah'ın sözünü yüceltmek ve O'nun dinini desteklemek ise, yukarıda bahsettiğimiz davranışları ve yalancılık, ahlaksızlık benzeri günahları sergileyen bir kimseyi suçlamasında bir mahzur bulunmamaktadır.

Soru: "Allah'dan başka ilah yoktur" dediğimizde bundan mümin-

leri dost, kafirleri de düşman edinmemiz mi kastedilmektedir? Bu bizden istenmekte midir?

Cevap: Bu konuda "Allah en doğrusunu bilir" diyebiliriz. Allah tarafından kendisine müşriklere düşman olması ve onları dost edinmemesi sorumluluğunun yüklendiğini, aynı şekilde, müminleri sevmesinin ve onları dost edinmesinin emredildiğini bilmesi bir müslüman için yeterli olan bir bilgidir. Bunun imanın bir şartı olduğu, Allah ve Resulü'nün muhaliflerini dost edinmenin de imanın reddi anlamına geleceği bize bildirildi. İsterse söz konusu muhalifler, müminlerin babaları, oğulları, kardeşleri veya akrabaları olsun.

"Allah'dan başka ilah yoktur" dediğimizde yukarıdaki konunun kastedilip kastedilmediği veya bu sözün aynı hükümleri gerektirip gerektirmediği meselesine gelince: Allah bizi bu meseleyi tartışmaya memur kılmamıştır. Fakat O'nun bizi uygulamaya memur ettiği bilgi, kimleri dost ve düşman edineceğimiz ile alakalı mükellefiyetlerimizdir. Bu açıkça bir vazifedir ve bizden talep edilmektedir. Bu nedenle söz konusu teklifi uygulamak için çalışmamız gerekir. Her kim bu hususların kastedildiğini ve talep edildiğini biliyorsa, bu kişi iyi ve takdire şayan olan bir insandır. Bilmeyen kişi ise sorumlu tutulmamıştır. Özellikle bu husus üzerinde cereyan eden tartışma ve ihtilaf, imanın gereklerini yerine getirmek, Allah yolunda cihat etmek, müşrikleri düşman, müslümanları dost edinmek gibi vazifelerle yükümlü müminler arasında anlaşmazlık ve bölünmelere sebebiyet vermekte ve kötülüğe kapı açmaktadır. Bu nedenle, bu mesele hakkında sükut etmek üzerimize düşen bir vazife olmalıdır. Bana öyle geliyor ki, kelime-i tevhid'den kastedilenin ne olduğu konusu üzerinde görüş farklılığı mevcuttur. Fakat Allah en doğrusunu bilendir.

3 - 19. YÜZYILIN SON YARISI: ŞEYH HAMAD B. ATÎK'DEN

Büyük dedesi Atîk'e nispeten İbn Atîk lakabıyla meşhur olan Hamad b. Ali b. Muhammed b. Atîk 1227/1812 yılında Necd'in önemli kasabalarından birisi olan Zilfî'de dünyaya geldi. İlk tahsilini ve hafızlığını doğduğu kasabada tamamladı. Daha sonra Riyad'a giderek Şeyh Abdurrahman b. Hasan, Şeyh Abdüllatif, Riyad kadısı Şeyh Abdurrahman b. 'Advân gibi önde gelen Vehhabi ulemanın nezaretinde

dini ilimler tahsil etti. Bilgisi ve kabiliyetleri sayesinde kısa sürede yükseldi. O sırada Necd başkadılığına bakan Abdurrahman b. Hasan Âl-Şeyh'in tavsiyesiyle İmam Faysal b. Türki tarafından el-Harc kadılığına atandı. Daha sonra sırasıyla Havta ve Eflâc kadısı olarak görev yaptı. Tesis etmiş olduğu ilim halkalarından yetişen öğrencileri arasında oğlu Sa'd b. Hamad, Süleyman b. Sehmân, Âl-Şeyh'den İbrahim b. Abdüllatif ile Muhammed b. Abdüllatif en tanınmış olanlarıdır. Şeyh Hamad 1301/1883 yılında Eflâc'da vefat etti ve oraya defnedildi. Geriye bıraktığı on oğlundan birçoğu babalarının yolunu takip etmişler, Abdülaziz İbn Suud zamanında kaza ve iftada önemli mevkilere gelmişlerdir. Mesela Sa'd b. Hamad 1911 ile 1930 yılları arasında Riyad'da kadılık yapmıştır. Diğer bazı oğulları İhvan'ın kuruluş safhasında ve sonrasında önemli İhvan hicrelerine kadı olarak atanmışlardır. Günümüzde de torunları, Suudi devletinin din işleri ile ilgili kurumlarında önemli mevkileri tutmaktadırlar.

Şeyh Hamad, çok sayıda kitap ve risale kaleme almıştır. Bunlar içinde en tanınmış olanı, *Kitâbü't-Tevhîd* üzerine yazdığı *İbtâlü't-Tendîd* isimli şerh çalışmasıdır. Kendi zamanında Suudi reisleriyle Osmanlı Devleti arasında devam eden savaş durumu, diğer Necd alimleri gibi Şeyh Hamad'ı da Osmanlı Devleti ve elinde tuttuğu toprakların dini hükmü hakkında risaleler yazmaya sevketmiştir. Çevirisini yaptığımız risale bunlardan birisidir. Emr-i bi'l-Ma'rûf'un lüzumunu ortaya koyan ve "şirk beldelerine yolculuk yapmayı" yasaklayan risaleleri de bu türdendir. *Sebîlü'n-Necât ve'l-Fikâk min Muvâlâti'l-Mürteddîn ve Ehli'l-İşrâk* isimli eserini sırf halkı Osmanlı'ya karşı savaşmaya teşvik için yazmıştır. İçinde, Mekke'ye "küfür diyarı" hükmünü verdiği risalesinin tam tercümesini aşağıda veriyoruz.[7]

Mekke-i Mükerreme'nin Bir Küfür Beldesi Olup Olmadığı Hakkında

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla.

Efendimiz Hamad b. Atîk, Mekkelilerin hükmü ve bir belde olarak bu şehrin İslam'a mı yoksa küfre mi nispetle adlandırılacağı konusu hakkında kendisiyle münazarada bulunanlara şunları söyledi:

---

7 Bu risale, *Mecmûatü'r-Resâil ve'l-Mesâili'n-Necdiyye* isimli kitabın Riyad (1412 h.) baskısında, I. cilt, 742-746 sayfaları arasında yer almaktadır. Şeyh Hamad b. Atîk hakkında bkz. Âl Bessâm, *Ulemâu Necd*, ii, s.84-96.

Şeyh, sözlerine "Biz seni tenzih ederiz. Senin öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur. Muhakkak herşeyi bilen hakîm ancak sensin" (el-Bakara: 32) ayetini okuyarak başladı. Müzakere, Mekke'nin küfür beldesi mi yoksa İslam beldesi mi olduğu konusu üzerinde cereyan etti.

Başarı Allah'dandır. Allah, tüm peygamberlerin dini olan tevhidi açıklaması için Muhammed (a.s.)'i göndermiştir. Tevhidin hakikati, Allah'dan başka hiç bir ilah bulunmadığına dair ettiğimiz şehadetin içeriğinde bulunmaktadır. Bu ise, Allah'ın bütün mahlukatın mabudu olması, O'ndan başkasına hiç bir şekilde ibadet edilmemesi anlamına gelir. İbadetin özü, bir varlığa dua etmek, ondan korkmak ve umut beslemek, tevekkül, tevbe, kurban ve namazdır. İbadetin daha birçok çeşidi vardır.

Tevhit, tüm amellerin sıhhatinin şartı olan en önemli hususdur. İkinci önemli husus ise, vermiş olduğu emir ve hükümlerde önemli, önemsiz demeden Peygamber (a.s.)'e uymak, getirdiği şeriat ve dine saygı göstermek, dinin aslı ve detaylarıyla alakalı verdiği hükümlere boyun eğmektir.

Öncelikle şirk, tevhide aykırıdır. Şirkin varlığıyla birlikte tevhit sahih olmaz. Ayrıca bid'atler de tevhide aykırıdır. Bid'atın varlığı tevhidin doğruluğunu bozar. Şirk ve bid'at, eğer ilim, amel veya propaganda yoluyla bir beldede ortaya çıkarsa bu belde halkının dini şirk ve bid'at dini olur. Halkının şirk ve bid'atle ameli, bunların propagandasını yapmaları, bu çeşit bir dini benimseyenlerle kurdukları dostlukları ve bu dine muhalif olan muvahhidlere besledikleri düşmanlıkları sebebiyle, bu belde hangi belde olursa olsun farketmez, belde ahalisinin dinine şirk ve bid'at dini hükmü verilir.

Ka'be'ye, Makâm-ı İbrahim'e, Hatîm'e dua etmek, peygamberlerden ve sâlih kimselerden dilekte bulunmak gibi şirk türleri yaygın olarak mevcutsa; şirkin tamamlayıcıları sayılan zina, riba, her türlü zulüm, sünneti terk gibi pratikler yaygınlaştırılıyorsa; bid'at ve dalalet şekilleri revaç buluyorsa; hükümet yetkisi zalim yöneticilere ve müşriklerin vekillerine geçmişse; çağrı Kur'an ve sünnetten gayrısına yapılıyorsa; az bir ilmi olan kimseye bile şeksiz ve şüphesiz malum olan hüküm, adı ne olursa olsun bu beldenin küfür ve şirk beldesi olduğu yönünde olacaktır. Özellikle bu belde ahalisi ehl-i tevhide karşı düşmanlık besliyorsa, tevhit dininin yok olması ve İslam beldesinin tahribi için

çalışıyorsa, hüküm bundan başkası olamaz. Bu konuda delil göstermek isteseydim Kur'an'ın tüm ayetleri buna delil olurdu. Ayrıca, bu konuda İslam uleması görüş birliği içindedir ve her alim kişi de zaruri bir bilgiyle durumun böyle olduğunu bilmektedir.

Söz konusu şirkin yabancılardan sâdır olduğunu, beldenin kendi halkından kaynaklanmadığını ileri sürerek görüşümüze yapılan itirazlara ise şöyle cevap verebiliriz. İlkönce şunu belirtmek gerekiyor: Yabancıların, ister kibir ve inatla, ister gerçeği bilmeyerek olsun Ka'be'ye, Makâm-ı İbrahim'e ve Hatîm'e dua etmede Mekke şehri halkına uydukları, herkesin duyduğu ve bütün muvahhidlerin bildiği bir gerçektir. Ayrıca yapacağımız şu açıklama eğer anlaşılırsa, konu ile ilgili yeterli bir argüman oluşturacaktır. Şirkin kimden kaynaklandığı hususunda ayırım yapanlara Allah aşkına sormak lazım: Siz onların beldelerine gidince tevhit inancınızı gizliyorsunuz, dininizi açıklamaya muktedir olamıyorsunuz, namazlarınızı gizli saklı kılıyorsunuz, çünkü onların bu dine olan düşmanlıklarını ve bu dine uyanlara karşı besledikleri kinlerini biliyorsunuz. Akleden bir kimse, o halde, onların durumları hakkında bir belirsizlik içinde nasıl olabilir ki?

Söyleyin bana! Sizlerden birisi, Ka'be'ye, Makâm-ı İbrahim'e ve Hatîm'e dua eden, Hz. Peygamber'den ve sahabilerden istekte bulunan bir kimseye "ey adam! Allah'dan başkasından isteme; yoksa müşrik olursun" dese, onlar bu söze müsamaha mı gösterecekler, yoksa hile ve desiseye mi tevessül edecekler? Bizimle tartışanın, bunun Allah'ın tevhidine uygun düşmediğini bilmesi gerekir. Vallahi, ne tevhidi biliyorlar ne de Hz. Resul'ün (a.s.) dini hakkındaki gerçeklerden haberdarlar. İçlerinden birisi söz konusu fiilleri icra edenlere "dininize geri dönün" veya "kabirler üzerine dikmiş olduğunuz yapıları yıkın; Allah'dan başkasından dilekte bulunmak size helal değildir" diyerek sesini yükseltirse ne olur sanıyorsunuz. Kureyş'in Muhammed (a.s.)'e yapmış olduklarını tekrarlayacaklarını farketmiyor musunuz! Vallahi hayır; vallahi hayır.

Eğer bu belde dârülislam idiyse, acaba neden onları İslam'a çağırmıyor, kubbeleri yıkmalarını, şirk ve onun tamamlayıcılarından uzaklaşmalarını onlardan istemiyordunuz? Onların namaz kılıp haccetmeleri veya oruç tutup sadaka vermeleri sizi yanıltmışsa meseleyi daha ilk başlangıcından itibaren ele almanız gerekecek. Tevhit dini, İbrahim Halilullah'ın oğlu İsmail (a.s.)'in yapmış olduğu da'vet sayesinde Mek-

ke'ye gelmişti. Mekke halkı belli bir zaman bu dini benimsedi. Fakat daha sonra Amr b. Luhay'ın sayesinde şirk yaygınlaştı. Halk müşrik oldu. Hac yapmak, hacılara ve hacı olmayanlara maddi yardımda bulunmak gibi tevhit dininin kalıntılarını hala barındırmakla beraber belde şirk beldesine dönüştü.

Fil Kıssası ile ilgili Abdülmuttalib'in söylediği ve onun tevhitteki ihlasını gösteren şiirini biliyorsunuz. Bu ve bunun gibi örnekler, Mekke halkının genel olarak küfür içinde ve tevhide düşmanlık halinde bulundukları gerçeğini hiç bir zaman değiştirmedi. Bizim ve başkalarının kuvvetli kanaati, sözü edilen dönemde görülen şirkin, bugünkü Mekkelilerin şirkinden daha hafif kaldığı yönündedir. Bütün bunlardan önce, yeryüzünün Adem (a.s.)'den sonra tam on asır boyunca tevhit dinine bağlı kaldığını hatırlamamız gerekir. Ne zaman ki sâlih insanlara saygı ve tazimde aşırılık ortaya çıktı ve insanlar Allah ile beraber onlara da dua etmeye başladılar, böylece küfre girdiler. Allah da, onları tekrar tevhide çağırması için Nuh (a.s.)'u peygamber olarak gönderdi.

Onlar hakkında Allah'ın Kur'an'da anlattıklarını bir düşün. Bu arada Hud (a.s.) hakkında Allah'ın söylediklerine bir bak. Hud (a.s.), kavminden, ibadetlerini sadece Allah'a tahsis etmelerini istedi. Onlar, ibadetin aslı ile ilgili bir konuda peygamberlerine ters düşmemişlerdi (ters düştükleri, ibadetteki tevhit meselesiydi). İbrahim (a.s.) de aynı durumdaydı. O da kavmini ihlâs-ı tevhide çağırdı. Onlar Allah'ın uluhhiyetini zaten kabul etmiş bulunmaktaydılar.

Sözün özü şudur ki, bir beldede Allah'dan başkasına duada bulunma ve bunun tamamlayıcıları olan ameller ortaya çıkar, belde halkı da bu hallerini sürdürürse, ehl-i tevhide düşmanlık baş gösterir ve bu yolda savaşırlarsa, hak dine teslim olmaya direnirlerse, nasıl olur da bu beldeye küfür beldesi hükmü verilemez? Eğer onlar ehl-i küfre müntesip değillerse, onları kötüleyerek, yollarını hatalı görerek ve onlar hakkında "hariciler" veya "kafirler" diye hüküm vererek onlardan beri olduklarını söylüyorlarsa, peki zikrettiğimiz bütün bu şeyler nasıl hala mevcutlar ve nasıl umumi ve külli bir problem haline gelmiş durumdalar!

Konuyu şöyle sonuca bağlayabiliriz. Eğer bir müslüman ehl-i şirk ile dostluk kurarsa ve onlara boyun eğerse bu sebeple dininden irtidat etmiş olacağını Kur'an ve sünnet bildirmektedir. Bu hususta Allah'ın

şu ayetlerinin üzerinde dikkatlice düşünelim: "Kendilerine doğru yol belli olduktan sonra, ona arka dönenleri, şeytan sürüklemiş ve kendilerine ümit vermiştir" (Muhammed: 25). "İçinizden onları dost tutanlar, onlardandır" (el-Mâide: 51). "Onlar başka bir söze dalıncaya kadar kafirlerle beraber oturmayın; yoksa siz de onlar gibi olursunuz" (en-Nisâ: 140).

Bu konuya temas eden daha birçok ayet bulunmaktadır. Tevbe suresinde geçen aşağıdaki ayetleri unutmayalım: "(Ey münafıklar! Boşuna) özür dilemeyin, çünkü siz iman ettikten sonra (tekrar) kafir oldunuz" (et-Tevbe: 66). "Halbuki o küfür sözünü elbette söylediler ve müslüman olduktan sonra kafir oldular" (et-Tevbe: 74).

Ayrıca Âl-i İmrân ve Hac surelerindeki şu ayetleri hatırlayalım: "Ve (Allah) size, melekleri ve peygamberleri rabler edinmenizi de emretmez. Siz müslüman olduktan sonra hiç size kafirliği emreder mi?" (Âl-i İmrân: 80). "Ayetlerimiz açık açık kendilerine okunduğunda, kafirlerin suratlarında hoşnutsuzluk sezersin, Onlar, kendilerine ayetlerimizi okuyanların neredeyse üzerine saldıracaklardır" (el-Hâc: 72).

İşte tevhide çağrıldıklarında onların halleri! Söyleceklerim bu kadardır. Allah en doğrusunu bilendir.

4 - 20. YÜZYILIN SON YARISI: ŞEYH ABDÜLAZİZ B. BÂZ'DAN

Suudi Arabistan'ın yakın tarihine damgasını vurmuş en önemli simalardan birisi olan Şeyh Abdülaziz b. Abdullah İbn Bâz 1912 yılında Riyad'da doğdu. Küçük yaşta yetim kaldı. Annesi ve ağabeyinin teşviğiyle dini ilimlere yöneldiği gençlik yıllarında gözlerinde baş gösteren hastalık yıllar içinde müzminleşti ve Şeyh, yirmi yaşındayken görme yeteneğini tümüyle kaybetti. Fakat bu olumsuz gelişme İbn Bâz'ın eğitim hayatını etkilemedi. Aralarında Muhammed b. İbrahim b. Abdüllatif Âl-Şeyh ve Riyad kadısı Sa'd b. Hamad b. Atîk'in de bulunduğu seçkin ulema nezaretinde ilimde katettiği mesafe İbn Bâz'ı el-Harc kadılığı görevine taşıdı. 1938'de başladığı bu vazifeyi, Riyad'da yeni kurulmuş olan Şeriat Fakültesi'ne hoca olarak atandığı 1953 yılına kadar sürdürdü. 1961 yılında, kurulma kararı yeni çıkan Medine İslam Üniversitesi'ne rektör yardımcısı olarak atandı. Daha sonra aynı üniversitede rektör oldu. 1975 yılında Dini Araştırmalar, Fetva,

Da'vet ve İrşad Dairesi (İdâretü'l-Buhûs)'nin başkanlığına getirildi. Bakan seviyesinde addedilen bu görevine, Suudi Arabistan'ın en yüksek dini makamı olan Başmüftülük vazifesine ve Yüksek Alimler Heyeti (Hey'etü Kibâri'l-Ulemâ) reisliğine atandığı 1993 yılına kadar devam etti. Bütün bu görevlerinden başka, Riyad Camii'nde ve Medine'deki Mescid-i Nebevi'de halka dönük düzenli ders halkaları tesis etti. Ayrıca, radyo kanalıyla günlük olarak verdiği dersler tüm Arap dünyasından binlerce insan tarafından ilgiyle takip edildi. İslam dünyasının ilim ve akademi çevrelerince prestijli bir ödül olarak kabul edilen Kral Faysal İslam'a Hizmet Ödülü'nü 1982 yılında alan İbn Bâz, 13 Mayıs 1999 tarihinde vefat etti.

Şeyh İbn Bâz, geçen yüzyılda dünyadaki Selefi muhitlerce görüşlerine en çok değer verilen bir alim olarak temayüz etmiştir. Zaman zaman İbn Bâz'ı "Suudilerin maşası" veya "saray uleması" olmakla suçlayan İslamcı kimlikli ve radikal eğilimli Selefi grup ve şahsiyetler bile, onun tefsir, hadis, akaid ve fıkıh sahalarındaki görüş ve fetvalarını her zaman büyük bir saygıyla kendi faaliyetlerinde delil olarak kullanmışlardır.

Burada çevirisini yaptığımız, biri Eş'arîler diğeri ise Şiîler hakkındaki iki fetvası, bağlıları tarafından İbn Bâz adına açılmış resmi internet sitesi olan Sheikh Abdülaziz Bin Baz Online'da yer almaktadır.[8]

Eş'arî Mezhebi Hak Üzere midir Yoksa Sapkınlıkta mıdır?

Soru: Eş'arî mezhebinin sapkınlıklarını savunanlara diyoruz ki: İbn Teymiyye'nin fetvalarına başvurun ve onun Ebu'l-Hasan el-Eş'arî hakkında söylediklerini okuyun ki Eş'arîler'in bilgisiz insanlar olduklarını anlamış olalım.

Cevap: İnanç konusundaki görüş ayrılıkları nedeniyle Mu'tezile, Cehmiyye, Râfıza, Kaderiyye gibi birçok grubun haktan saptığı ortadadır. Aynı şekilde Eş'arîler de, kitap ve sünnete ve bu kaynaklara tabi olmuş bu ümmetin en hayırlıları olan sahabilere -Allah onlardan razı olsun-, onlara iyi işlerde uyan tâbiûna ve hakka yönelmiş imamlara muhalefet etmek suretiyle haktan sapmışlardır. Ayrıca onlar, Allah'ın

---

8 Eş'ariyye hakkındaki fetvası için bkz. http://www.binbaz.org.sa/ Display.asp?f=Bz00357.htm (29.11.2002). Şia hakkındaki fetvası için bkz. http://www.binbaz.org.sa/ Display.asp?f=Bz00724.htm (29.11.2002).

isim ve sıfatlarını seleflerinin görüşlerinin aksine tevil ederek yanılmışlardır. Mezheplerini Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'ye -Allah ona rahmet etsin- isnat etseler de o imam Eş'arî mezhebinden değildir. Çünkü o bu mezhebi bırakmış ve Ehli Sünnet mezhebine bağlanmıştır. İmamların onu övmeleri, Eş'arî mezhebinin övülmesi manasına gelmez.

Ehli Sünnet inancına bilgisizce muhalefet etmeleri sebebiyle Eş'ariler'e karşı çıkan kimseleri suçlamak doğru değildir. Çünkü bu cehaletlerinin aslı, bir bilgiye dayanmadan Allah hakkında görüş serdetmeleridir. Kitabı, sünneti ve muteber şer'î esasları benimseyen, bu ümmetin seleflerinin yolundan giden, Allah'ın isim ve sıfatlarına ya da bunlarla ilgili konulara gerçek manaları dışında yorumlar getirenleri reddeden kimseler ise cehaletle suçlanamaz.

Şia Mezhebi Hakkında Açıklama

Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz'dan kıymetli ve saygıdeğer kardeşim ....'e. Allah onu, her türlü iyiliğe muvaffak kılsın. Amin.

Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun.

Değerli mektubunuzu aldım. Şia mezhebinin çok sayıda fırkayı kendi içinde barındırdığını ve her bir fırkanın bid'at cinsinden kendilerine özgü fikirleri olduğunu öncelikle size belirtmek isterim. Bu fırkaların en tehlikelisi ise, çok sayıda propagandacıya sahip olması nedeniyle Râfızî Humeyniyye-İsnâaşeriyye grubudur. Çünkü bu grup, Ehli Beyt'den medet beklemekte ve, iddialarına göre, başta Oniki İmam olmak üzere Ehli Beyt mensuplarının gaybı bildiklerine itikat etmektedirler. Ayrıca onlar, Ebubekir, Ömer -Allah onlardan razı olsun- gibi sahabilerin büyük çoğunluğunu kötülemekte ve onları tekfir etmektedirler. Tabi oldukları batıl fikirlerden bizi uzak tutmasını Allah'dan istiyoruz.

Onların bu hali, onları Allah'a çağırmaya, onları doğru yola irşada, sahip oldukları batıl fikirlerden, kitap ve sünnetten şer'i deliller ışığında onları vazgeçirmeye çalışmaya mani değildir.

Siz ve Ehli Sünnet'den kardeşleriniz için, kendisinin razı olduğu hususlarda başarınızı artırmasını ve her türlü hayrın yolunda size destek olmasını Allah'dan niyaz ediyorum. Size, sabrı, doğruluğu, ihlası, işlerinizde dikkatli olmanızı ve da'vet meydanında hikmet ve güzel üsluba itina göstermenizi tavsiye ediyorum. Ayrıca Kur'an-ı Kerim okumayı çoğaltmanızı, ayetlerin manaları ile bunların mütalasında dikkatli davranmanızı, anlaşılmasında bir müşkil ile karşılaştığınızda İbn Ce-

rîr (et-Taberî)'nin, İbn Kesîr'in ve el-Beğavî'nin tefsirleri gibi Ehli Sünnet kaynaklarına başvurmanızı öneriyorum. Bununla birlikte, sünnetten kolayınıza geldiği şekilde ezber yapmanızı, bunu yaparken Hafız İbn Hacer'in *Bülûğu'l-Merâm*'ı, Hafız Abdülganî b. Abdülvahid el-Makdisî'nin *Umdetü'l-Ahkâm fî'l-Hadîs*'i gibi kaynaklardan yararlanmanızı tavsiye ediyorum. Bir insanın, anlamadığı dini konularla ilgili meseleleri bilenlere sormasının bir vecibe olduğu malumunuzdur. "Eğer bilmiyorsanız bilenlere sorun" (en-Nahl: 43) ayeti de bu hususa işaret etmektedir. Burada Allah'dan, söz konusu kitaplardaki bilgileri sizin için yararlı kılmasını ve bu yarardan diğer müslüman kardeşlerin de müstefid olmalarını niyaz ediyorum. Ayrıca Allah'dan, bizi ve sizi hak üzere sabitlemesini, ve hepimizi dininin yardımcılarından, şeriatının koruyucularından ve basiret ile hareket eden din da'vetçilerinden eylemesini diliyorum. O Yüce Allah bu dinin sahibidir ve buna gücü yeter. Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun.

Bu cevap, Zât-ı Âlîleri'nin makamından 22/01/1409 tarih ve 1/136 kayıt numarası ile neşredilmiştir.

EK II:
KRONOLOJİ[9]

1115 / 1703 Muhammed b. Abdülvehhab'ın Uyeyne'de doğumu.

1139 / 1726 Babasının Uyeyne kadılığından azledilişi ve zorunlu olarak Hureymile'ye göç.

1140 / 1727 Dört yıl sürecek olan dini eğitimi için Medine'ye yolculuğu.

1145 / 1732 Medine'den, Basra yakınlarındaki el-Mecmu'a'ya gelişi ve Vehhabi da'veti başlatması.

1146 / 1733 Hac izni almak için Mekke'ye gelen Vehhabi heyetinin Hicaz uleması ile yaptıkları bir münazarada mağlup olması.

1153 / 1740 Muhammed b. Abdülvehhab'ın, babasının vefatı üzerine memleketi Uyeyne'ye dönüşü ve Uyeyne emiri Osman b. Hamad ile bir ittifak antlaşması yapması.

1157 / 1744 Uyeyne'den çıkartılması sonucunda Dir'iye'ye göç. Dir'iye emiri Muhammed b. Suud ile bir ittifak antlaşması yapması. Vehhabi-Suudi ittifakının başlangıcı ve ilk Suudi devletinin kuruluşu.

1159 / 1746 Vehhabi-Suudi devletinin müslümanlara karşı cihat ilanı.

1179 / 1765 Muhammed b. Suud'un ölümü ve oğlu Abdülaziz'in devletin başına geçişi.

1206 / 1792 Muhammed b. Abdülvehhab'ın ölümü.

1217 / 1802 Vehhabilerin Kerbela baskını ve katliam.

1217 / 1803 Vehhabilerin Taif katliamı ve Mekke'nin işgali.

1218 / 1803 Abdülaziz b. Muhammed b. Suud'un bir Şii tarafından öldürülüşü. Suud b. Abdülaziz'in işbaşına geçişi.

1220 / 1805 Vehhabilerin Medine'yi işgalleri.

1220 / 1806 Vehhabilerin Mekke'yi ikinci defa işgalleri.

1228 / 1813 Hicaz'ın Mehmet Ali Paşa tarafından Vehhabilerin elinden kurtarılışı.

1229 / 1814 Suud b. Abdülaziz'in ölümü. Abdullah b. Suud'un işbaşına geçişi.

1233 / 1818 Mısır-Osmanlı ordusunun Vehhabilerin başkenti Dir'iye'yi ele geçirişi ve I. Suud Devleti'nin sonu.

---

[9] Algar, *Wahhabism*, s.85'deki kronoloji geliştirilerek ve hataları düzeltilerek hazırlanmıştır. Kronoloji, araştırmamızın konusunun kapsadığı tarihten sonra gerçekleşen önemli olayları da kapsamına almaktadır.

1234 / 1818 Abdullah b. Suud'un İstanbul'da idamı.
1822 Türki b. Abdullah b. Muhammed b. Suud'un Riyad'ı ele geçirişi ve Riyad merkezli II. Suud Devleti'nin kuruluşu.
1834 Türki'nin bir aile üyesi tarafından öldürülüşü. Faysal b. Türki'nin işbaşına geçişi.
1838 Faysal b. Türki'nin Mısır-Osmanlı ordusuna esir düşmesi ve Kahire'de hapsedilişi.
1843 Faysal'ın esaretten kurtuluşu ve Necd'e dönerek tekrar devletin başına geçişi.
1865 İngiltere'nin Suud ailesiyle ilk teması. Faysal'ın ölümü. Aile içi riyaset kavgalarının ve istikrarsızlık döneminin başlaması.
1884 Riyad'ın Reşid Oğulları tarafından işgali.
1889 Suud ailesinin liderliğinin Abdurrahman b. Faysal'a geçişi.
1891 Abdurrahman b. Faysal ve ailesinin sürgüne gidişi. II. Suud Devleti'nin sonu.
1902 Abdülaziz b. Abdurrahman İbn Suud'un Riyad'ı ele geçirişi ve III. Suud Devleti'nin kuruluşu.
1904 Uyeyne'nin Reşid Oğulları'ndan geri alınışı.
1908 Büreyde'nin Reşid Oğulları'ndan geri alınışı.
1912-1913 İlk İhvan hicrelerinin kuruluşu.
1913 Ahsa'nın Osmanlılardan alınışı.
1914 Osmanlı-Suudi antlaşması. Abdülaziz İbn Suud'a Osmanlı hükümetince paşa ve Necd valisi ünvanlarının verilişi.
1914 I. Dünya Savaşı'nın başlaması.
1915 İngiltere-Suudi antlaşması.
1916 Şerif Hüseyin'in Hicaz'da Osmanlı Devleti'ne karşı Arap İsyanı'nı başlatması.
1918 Osmanlı Devleti'nin Hicaz'dan çekilmesi. Hicaz'da Şerif yönetiminin kuruluşu.
1919 Hurme hadisesi ve İhvan birliklerinin Turabe katliamı.
1920 Asir'in fethi.
1921 Hail'in fethi ve Reşid Oğulları'nın sonu. Kuzey eyaletlerinin iltihakı.
1924 Osmanlı hilafetinin ilgası. Şerif Hüseyin'in halifeliğini ilanı.
1924-1925 Suudilerin Hicaz'ı işgali. Şerif yönetiminin sonu.
1926 Mahmel hadisesi.
1929 Sebile savaşı. İhvan isyanının bastırılması ve teşkilatın tasviyesi.

1932 Suudi Arabistan Krallığı'nın resmen ilanı.
1938 Ülkede ilk petrolün Amerikalılarca çıkarılışı.
1949 Mekke'de Şeriat Fakültesi'nin kuruluşu.
1953 Riyad'da Şeriat Fakültesi'nin kuruluşu.
1953 Abdülaziz İbn Suud'un ölümü. Suud b. Abdülaziz'in kraliyete geçişi.
1954 İdâretü'l-Buhûs el-İlmiyye ve'l-İftâ ve'd-Da've ve'l-İrşâd'ın kuruluşu.
1961 Medine'de İslam Üniversitesi'nin kuruluşu.
1962 Râbıta'nın kuruluşu.
1964 Suud b. Abdülaziz'in ulemanın yayınladığı bir fetvayla krallıktan azledilişi. Faysal b. Abdülaziz'in kraliyete geçişi.
1966 Öğrenci Örgütleri Uluslararası İslam Federasyonu (IIFSO)'nun kuruluşu.
1967 Arap-İsrail Savaşı.
1972 Dünya Müslüman Gençlik Meclisi (WAMY)'nin kuruluşu.
1973 Petrol ambargosu.
1975 Faysal b. Abdülaziz'in yeğeni tarafından öldürülüşü. Halid b. Abdülaziz'in kraliyete geçişi.
1979 İran İslam Devrimi. SSCB'nin Afganistan'ı işgali ve Afgan Cihadı'nın başlaması.
1979 Cuheymân el-Uteybî ve arkadaşlarının Harem baskını. Doğu Eyaleti'nde Şii ayaklanması.
1982 Halid b. Abdülaziz'in ölümü ve Fahd b. Abdülaziz'in kraliyete geçişi.
1987 Mekke'deki İranlı hacıların ABD ve İsrail karşıtı gösterilerine Suudi güvenlik kuvvetlerinin müdahalesi sonucunda dört yüzü aşkın insanın hayatını kaybetmesi.
1988 İran'ın Suudi Arabistan ile diplomatik ilişkilerini kesmesi. İran hükümetinin, İranlı hacıların sayısına getirilen kota nedeniyle haccı boykot kararı alması.
1988 Üsame b. Ladin'in Afganistan'da el-Kaide'yi kurması.
1990 Kadınlara uygulanmakta olan araba kullanma yasağına karşı bir grup kadının Riyad'daki arabalı protesto gösterisi.
1991 Körfez Savaşı. *Hitâbü'l-Metâlib ve Müzekkirâtü'n-Nasîha* başlıklı momerandum niteliğindeki bir mektubun iki yüz kadar alim ve aydın tarafından imzalanarak krala sunulması.

1993 Momeranduma imza atan bir grup muhalif alim ve İslamcı aydının Lecnetü'd-Difâ' an Hukûki'ş-Şer'iyye (CDLR) isimli teşkilatı kurmaları.

1994 Ülkede faaliyeti yasaklanan CDLR'nin Londra'ya taşınması.

1996 CDLR'den ayrılan bir grubun Londra'da el-Hareketü'l-İslâmiyye li'l-Islâh (MIRA) isimli teşkilatı kurmaları.

1999 Şeyh Abdülaziz İbn Bâz'ın vefatı.

2001 ABD'de 11 Eylül saldırıları. Afganistan'da Taliban rejiminin sonu.

2003 ABD'nin Irak'ı işgali.

BİBLİYOGRAFYA

Abdullah, the King of Transjordan, *Memories of King Abdullah of Transjordan*, ed.: Philip P. Graves, London, 1950.

Abir, Mordechai, "Saudi Security and Military Endeavor", *The Jerusalem Quarterly*, 33 (1984), s.79-94.

_____*Saudi Arabia: Government, Socitey and the Gulf Crises*, London&New York, 1993.

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Beyrut, t.y..

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, haz.: Mümin Çevik, İstanbul, t.y..

Ahmed, Rıf'at Seyyid, *Dimâun fî'l-Ka'be*, London, t.y..

Akyol, Taha, *Hariciler ve Hizbullah*, İstanbul, 2000.

Alangari, Haifa, *The Struggle for Power in Arabia: İbn Saud, Hussein, and Great Britain, 1914-1924*, Reading, 1998.

Âl Bessâm, Abdullah b. Abdurrahman b. Salih, *Ulemâu Necd Hilâle Semâniyeti Kurûn*, Riyad, 1398-1419.

Algar, Hamid, *Wahhabism: A Critical Essay*, Oneonta, 2002.

Almana, Mohammad, *Arabia Unified*, London, 1982.

el-Âlûsî, Mahmud Şükrî, *Târîhu Necd*, thk.: M. Behcet el-Eserî, Kahire, 1343.

el-'Âmir, Abdüllatîf, *el-Hareketü'l-İslâmiyye fî'l-Cezîreti'l-Arabiyye*, London, 1408.

Armstrong, H. C., *Lord of Arabia Ibn Saud: An Intimate Study of a King*, London, 1934.

Attâr, Ahmed Abdülğafûr, *Sakrü'l-Cezîre*, Cidde, 1384.

Ayubi, Nazih N. M., "The Politics of Militant Islamic Movements in the Middle East", *Journal of International Affairs*, 36 (1982-1983), s.271-283.

_____*Arap Dünyasında Din ve Siyaset*, çev.: Yavuz Alogan, İstanbul, 1993.

al-Azmeh, Aziz, "Wahhabite Polity", [*Arabia and the Gulf: From Traditional Society to Modern States*, ed.: I.R. Netton, London, 1986] içinde, s.75-90.

Benoist-Mechin, Jacques, *Arabian Destiny*, Fransızca'dan çev.: D. Weaver, London, 1957.

Bilge, L. Mustafa, "Dir'iye", *DİA*, IX, s.374-5.

Bill, James A., "Resurgent Islam in the Persian Gulf", *Foreign Affairs*, 63/1 (1984), s.108-127.

Bligh, Alexander, "The Saudi Religious Elit (Ulama) as Participant in the Political System of the Kingdom", *International Journal of Middle East Studies*, 17 (1985), s.37-50.

Braibanti, Ralph, "Saudi Arabia in the Context of Political Development Theory", [*King Faisal and the Modernisation of Saudi Arabia*, ed. W.A. Beling, London, 1980] içinde, s.35-57.

Buchan, James, "Secular and Religious Opposition in Saudi Arabia", [*State, Society and Economy in Saudi Arabia*, ed.: Tim Niblock, London, 1982] içinde, s.106-124.

el-Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Câmi'u's-Sahîh*, İstanbul, 1315.

Burckherdt, John Lewis, *Notes on Bedouins and Wahabys*, Reading, 1999.

Calverley, Edwin E., "The Doctrines of the Arabian Brethren", *The Moslem World*, 37 (1921), s.364-376.

el-Câsir, Hamad, *Cemheretü Ensâbi'l-Üseri'l-Mütehaddıra fî Necd*, Riyad, t.y..

Cebr, Mustafa en-Nehhâs, *Âl Su'ûd fî'l-Cezîreti'l-Arabiyye mine'l-Kabîle ilâ'd-Devle*, Kahire, 1406/1986.

Cheesman, Major R. E., *In Unknown Arabia*, London, 1926.

el-Cibrîn, Abdullah b. Abdurrahman, *Mecmû'atü'r-Resâili ve'l-Mesâili'n-Necdiyye*, Riyad, 1349-1412.

Corancez, Louis Alexandre Oliver de, *The History of the Wahabis: from their origin until the end of 1805*, İng. çev.: E. Tabet, Reading, 1995.

Çağatay, Neşet, "Vehhabilik", *MEBİA*, XIII, s.262-9.

Dame, Louis P., "Four Months in Najd", *The Moslem World*, 14 (1924), s.353-362.

Dekmejian, R. Hrair, "The Rise of Political Islamism in Saudi Arabia", *Middle East Journal*, 48 (1994), s.627-643.

Dickson, H.R.P., *The Arab of the Desert*, London, 1949.

_____*Kuwait and Her Neighbours*, London, 1956.

Dietl, Wilhelm, *Holy War*, İng. çev.: M. Humphreys, New York, 1984.

ed-Düreyb, Sa'ûd b. Sa'd, "ed-Da've İlâ'llâh ve'l-Hisbe ve'l-Kadâ fî'r-Riyâd", *ed-Dir'iyye*, 9 (1421/2000), s.210-239.

Ebû 'Aliyye, Abdülfettah Hasan, *el-Islâhu'l-İctimâ'î fî 'Ahdi'l-Melik Abdilazîz*, Riyad, 1406/1986.

_____*Târîhu'd-Devleti's-Su'ûdiyyeti's-Sâniye*, Riyad, 1411/1991.

Ebû Dâvud Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, Humus, 1969.

Ebu Zehra, Muhammed, *İslam'da İtikadi ve Siyasi Mezhepler Tarihi*, çev.: H. Karakaya, K. Aytekin, İstanbul, 1983.

Ecer, Ahmet Vehbi, *Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri*, Ankara, 2001.

Edens, David G., "The Anatomy of the Saudi Revolution", *International Journal of Middle East Studies*, 5 (1974), s.50-64.

Ehsanullah, Ehsan, *Siyâsa Shar'iyya: The Anthropology of Injustice, the Case of Saudi Kingdom,* London, 1994.

Emecen, Feridun, "Abdülaziz b. Muhammed b. Suûd", *DİA*, I, s.193-4.

Esed, Muhammed, *Mekkeye Giden Yol*, çev.: C. Koytak, İstanbul, 1984.

Esposito, John L., *Islam and Politics*, Syracuse, 1985.

Eyüp Sabri Paşa, *Tarih-i Vehhâbiyan*, transkripsiyon: Süleyman Çelik, İstanbul, 1992.

EzzelArab, Abdel Aziz, "Utaybi, Juhaiman Al", *Encyclopedia of Modern Middle East*, ed.: R. Simon, P. Mattar, R.W. Bulliet, IV, s.1856.

Facey, William, *Riyadh: The Old City*, London, 1992.

el-Fâhirî, Muhammed b. Ömer, *el-Ahbârü'n-Necdiyye*, thk.: Abdullah b. Yusuf es-Sebel, y.y., t.y..

Fandy, Mamoun, "From Confrontation to Creative Resistance: The Shia's Oppositional Discourse in Saudi Arabia", *Critique*, 9 (1996), s.1-27.

Fığlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, İstanbul, 1986.

Glubb, Sir John Bagot, *War in the Desert*, London, 1960.

Goldberg, Jacob, "The Shi'i Minority in Saudi Arabia", [*Shi'ism and Social Protest*, ed.: J.R.I. Cole and N.R. Keddie, New Haven&London, 1986] içinde, s.230-246.

_____"Saudi Arabia and the Iranian Revolution: The Religious Dimensions", [*The Iranian Revolution and the Muslim World*, ed.: David Menashri, Boulder&San Francisco&Oxford, 1990] içinde, s.155-170.

Gouldrup, Lawrence, "The Ikhwân Movement of Central Arabia", *Arabian Studies*, 6 (1982), s.161-169.

Grohmann, Adolf, "Necid", *MEBİA*, IX, s.159-162.

_____ "Riyâd", *MEBİA*, IX, s.744-7.

Habib, John S., *Ibn Sa'ud's Warriors of Islam*, Leiden, 1978.

el-Hadravi, Abdullah, *Kabe Devrimi*, çev.: Üsame Zeydoğlu, İstanbul, 1987.

Halm, Heinz, *Shiism*, Almanca'dan çev.: J. Watson, Edinburgh, 1991.

Hamilton, Malcolm B., *The Sociology of Religion*, London, 1995.

İharrân, Tâcü's-Sır Ahmed, "es-Siyâsetü'l-Hâriciyye li'l-Melik Abdilazîz ve Sevâbituhu'l-İslâmiyye", *Mecelletü Câmi'ati Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye*, 24 (1419/1999), s.355-503.

Harrison, Paul W., "Al Riadh, the Capital of Nejd", *The Moslem World*, 8 (1919), s.412-419.

_____*The Arab at Home*, London, 1925.

el-Hasan, Hamza, *eş-Şî'a fî'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Su'udiyye*, y.y., 1413/1993.

Haz'al, Hüseyin Halef eş-Şeyh, *Târîhu Cezîreti'l-Arabiyye fî Asri'ş-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb*, Beyrut, 1967.

Helms, Christine Moss, *The Cohesion of Saudi Arabia: Evolution of Political Identity*, London, 1981.

Hitti, Philip K., *History of the Arabs*, London&Melbourne&Toronto&New York, 1967.

Hodgson, Marshall G.S., *İslam'ın Serüveni*, çev.: İzzet Akyol, İstanbul, 1995.

Hogarth, D. G., "Wahhabism and British Interest", *International Affairs*, 4 (1925), s.70-81.

Holden, D. and Johns, R., *The House of Saud*, London, 1981.

Howarth, David, *King Ibn Saud (1880-1953): Founder of Saudi Arabia*, y.y., t.y..

Hüseyin b. Ğannâm, eş-Şeyh, *Târîhu Necd*, thk.: Nâsırüddîn el-Esed, Beyrut, 1405/1985.

İbn Atîk, Hamad b. Ali b. Muhammed, *İbtâlü't-Tendîd bi İhtisâri Şerhi't-Tevhîd*, Riyad, 1389.

İbn Bâz, Abdülaziz, "Muhammed b. Abdilvehhâb", çev.: Enbiya Yıldırım, *UÜİFD*, 9 (2000), s.657-670.

İbn Cerîs, Râşid b. Ali el-Hanbelî, *Müsîrü'l-Vecd fî Ensâbi Mülûki'n-Necd*, thk.: Muhammed b. Ömer el-Akîl, Riyad, 1419/1999.

İbn Hamîs, Abdullah b. Muhammed, *ed-Dir'iyye*, y.y., 1402/1982.

İbn Teymiyye, Takiyyüddin Ahmed, *el-Îmân*, thk.: Isâmüddîn es-Sabâbitî, Kahire, 1993.

İbrahim b. Salih b. İsa, *Târîhu Ba'di'l-Havâdisi'l-Vâkı'a fî Necd*, Riyad, 1386/1966.

İslam, Saleh Mustafa, *Suûdî Arabistanı Tanıyınız*, Ankara, 1961.

Kay, Shirley, "Social Change in Modern Saudi Arabia", [*State, Society and Economy in Saudi Arabia*, ed.: Tim Niblock, London, 1982] içinde, s.171-185.

Kelly, J. B., *Arabia, the Gulf and the West*, London, 1980.

Kechichian, Joseph A., "The Role of the Ulama in the Politics of an Islamic State: The Case of Saudi Arabia", *International Journal of Middle East Studies*, 18 (1986), s.53-71.

_____"Islamic Revivalism and Change in Saudi Arabia: Juhaymân al-'Utaybî's 'Letters' to the Saudi People", *The Muslim World*, 80 (1990), s.1-16.

_____"The Impact of American Policies on Iranian-Arab Relations", [*Iran and the Arab World*, ed.: H. Amirahmadi, N. Entessar, London, 1993] içinde, s.126-138.

Kıcıman, Naci Kâşif, *Medine Müdafaası: Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı?*, İstanbul, 1971.

Kişk, Muhammed Celal, *es-Su'ûdiyyûn ve'l-Hallü'l-İslâmî*, Kahire, 1402/1982.

Koca, Ferhat, "İbn Teymiyye, Takıyyüddin", *DİA*, X, s.391-405.

_____"Hanbelî Mezhebi", *DİA*, XV, s.525-547.

Kostiner, Joseph, "Shi'i Unrest in the Gulf", [*Shi'ism, Resistence and Revolution*, ed.: M. Kramer, London, 1984] içinde, s.173-186.

_____"Tracing the Curves of Modern Saudi History", *Asian and African Studies* (Haifa), 19 (1985), s.219-244.

_____"On Instruments and Their Designers: The Ikhwan of Najd and the Emergence of the Saudi State", *Middle Eastern Studies*, 21 (1985), s.298-323.

_____"The Rise and Fall of Militant Opposition Movements in the Arabian Peninsula", [*Contemporary Trends in World Terrorism*, ed.: Anat Kurz, London, 1987] içinde, s.75-93.

_____*The Making of Saudi Arabia 1916-1936: From Chieftaincy to Monorchical State*, New York&Oxford, 1993.

_____"Prologue of Hashemite Downfall and Saudi Ascendancy: A New Look at the Khurma Dispute, 1917-1919", [*The Hashimites in the Modern Arab World*, ed.: A. Susser, A. Shmuelewitz, London, 1995] içinde, s.47-64.

_____"al-Su'ûdiyya, al-Mamlaka al-'Arabiyya", *EI2*, IX, s.905-908.

Kramer, Martin, *Islam Assembled: The Advent of Muslim Congress*, New York, 1986.

Kurşun, Zekeriyya, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, Ankara, 1998.

Kutlu, Sönmez, "İslam Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu", *İslamiyat*, 4/4 (2001), s.15-36.

Lacey, Robert, *The Kingdom*, London, 1981.

Laoust, Henry, *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*, çev.: E.R. Fığlalı, S. Hizmetli, İstanbul, 1999.

Lapidus, Ira M., *Modernizme Geçiş Sürecinde İslam Dünyası*, çev.: İ. Sefa Üstün, İstanbul, 1996.

Lawrence, T. E., *Evolution of a Revolt: Early Postwar Writings of T. E. Lawrence*, ed.: Stanley and Rodelle Weintraub, London, 1968.

Layish, Aharon, "'Ulamâ and Politics in Saudi Arabia", [*Islam and Politics in the Modern Middle East*, ed.: M.R. Israeli, London&Sydney, 1984] içinde, s.29-63.

_____"Saudi Arabian Legal Reform as A Mechanism to Moderate Wahhâbî Doctrine", *Journal of the American Oriental Society*, 107 (1987), s.279-292.

MacIntyre, Ronald R., "Saudi Arabia", [*The Politics of Islamic Reassertion*, ed.: M. Ayoob, London, 1981] içinde, s.9-29.

Mackey, Sandra, *The Saudis*, London, 1987.

Madani, Nizar O., "The Islamic Content of the Foreign Policy of Saudi Arabia: King Faisal's Call for Islamic Solidarity 1965-1975", Basılmamış Doktora Tezi, American University, 1977.

Malone, Joseph J., "Saudi Arabia", *The Muslim World*, 56 (1966), s.290-5.

el-Mansûr, İbrahim b. Muhammed Âl Abdullah, "et-Tağyîru'l-İctimâ'î fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Su'ûdiyye", *Mecelletü Câmi'ati Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye*, 24 (1419/1999), s.535-587.

el-Mat'inî, Abdülazîm İbrahim, *Cerîmetü'l-'Asr: Kıssatu İhtilâli'l-Mescidi'l-Harâm*, Kahire, 1980.

McLoughlin, Leslie, *Ibn Saud: Founder of a Kingdom*, London, 1993.

Meulen, D. Van Der, *The Wells of Ibn Sa'ud*, London, 1957.

Mûdî bint Mansûr b. Abdilazîz, *el-Hucer ve Netâicuhâ fî Asri'l-Melik Abdilazîz*, Beyrut, 1993.

Muhammed b. Abdülvehhab, *Fetâvâ ve'l-Mesâil*, thk.: S. el-Atram, M. ed-Devîş, [*Müellefâtü'ş-Şeyh el-İmâm Muhammed b. Abdilvehhab*, ed.: A. er-Rûmî, M. Baltacî, Riyad, 1398] serisi IV. cilt içinde.

_____*Keşfü'ş-Şübuhât fi't-Tevhîd*, Medine, 1410.

_____*Tevhid*, II. cilt, çev.: Harun Ünal, İstanbul, t.y..

el-Muhtâr, Salâhuddîn, *Târîhu'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye fî Mâdîhâ ve Hâdırihâ*, Beyrut, t.y..

Muhtârât mine'l-Hutabi'l-Mülkiyye, I. cilt, Riyad, 1419/1999.

Munazzamatü's-Sevrati'l-İslâmiyye fî'l-Cezîreti'l-Arabiyye, *el-Beyânât elletî Sadarat Hilâle 'Âm 1400-1401 H.*, London, 1981.

_____*İntifâdatü'l-Harem 1400 H.- 1979 M.*, London, 1401/1981.

_____*İntifâdatü'l-Muharrem fî'l-Mıntıkati'ş-Şarkıyye (Vesâiku'l-İntifâda)*, y.y., t.y..

_____*Hattâ Matla'i'l-Fecr*, London, 1404/1983.

_____*Dimâun fî'l-Ka'be: Hakâik 'an Ehdâsi'l-Mescidi'l-Harâm*, London, 1986.

Munson, Henry, *Islam and Revolution in the Middle East*, New Haven&London, 1988.

Musil, Alois, "Religion and Politics in Arabia", *Foreign Affairs* (New York), 6 (1928), s.675-681.

_____*In the Arabian Desert*, London, 1931.

Mücahid, Huriye Tevfik, *Farabi'den Abduh'a Siyasi Düşünce*, çev.: Vecdi Akyüz, İstanbul, 1995.

Nakamura, Satoru, "The Ikhwan Movement and Tribal Politics (1912-1920)", (İng. özetli Japonca makale), *Annals of Japan Association for Middle East Studies*, 15 (2000), s.127-151.

en-Necdî, Osman b. Bişr, *Unvânü'l-Mecd fî Târîhi'n-Necd*, Riyad, t.y..

Nehme, Michel G., "Saudi Arabia: 1950-80: Between Nationalism and Religion", *Middle Eastern Studies*, 30 (1994), s.930-943.

Nevo, Joseph, "Religion and National Identity in Saudi Arabia", *Middle Eastern Studies*, 34 (1998), s.34-53.

Ochsenwald, William, "Saudi Arabia and the Islamic Revival", *International Journal of Middle East Studies*, 13 (1981), s.271-286.

Openshaw, Mark, "Religion and Regime Legitimicy: Al-Saud, Wahhabism, and Saudi Arabian Politics", *Journal of Arab, Islamic and Middle East Studies*, 1/2 (1994), s.76-89.

Palgrave, William Gifford, *Narrative of A Year's Journey Through Central and Eastern Arabia (1862-63)*, London&Cambridge, 1865.

Peck, Malcolm C., "Al Shaykh Family", *Encyclopedia of Modern Middle East*, ed.: R. Simon, P. Mattar, R.W. Bulliet, I, s.126-7.

_____"Ikhwan", *Encyclopedia of the Modern Middle East*, ed.: R. Simon, P. Mattar, R.W. Bulliet, II, s.848-849.

Pelly, Lewis, *Report on a Journey to Riyadh in Central Arabia (1865)*, Bombay, 1866 ilk basımının R.L. Bidwell'in yazdığı yeni giriş bölümü ekiyle tekrar basımı: Cambridge, 1978.

Peskes, Esther, *Muhammad b. 'Abdulwahhâb (1703-92) im Widerstret: Untersuchungen zur Rekonstruktion der Frühgeschichte der Wahhâbiya*, Beyrut, 1993.

_____"Wahhabiyya", *EI2*, XI, s.39-45.

Peterson, J. E., *Historical Dictionary of Saudi Arabia*, London, 1993.

Philby, H.Sj.B., *The Heart of Arabia: A Record of Travel&Exploration*, London, 1922.

_____*Arabia of the Wahhabis*, London, 1928.

_____"Arabia- 1926-1929: Three Years of Wahhabi Rule", *The Contemporary Review*, 135 (June 1929), s.714-719.

_____*Arabia*, London, 1930.

_____*A Pilgrim in Arabia*, London, 1946.

_____*Arabian Days*, London, 1948.

_____*Arabian Jubilee*, London, 1952.

_____*Sa'udi Arabia*, London, 1955.

_____*Forty Years in the Wilderness*, London, 1957.

Piscatori, James P., "The Roles of Islam in Saudi Arabia's Political Development", [*Islam and Development: Religion and Sociopolitical Change*, ed.: John L. Esposito, New York, 1980] içinde, s.123-138.

_____"Ideological Politics in Sa'udi Arabia", [*Islam in the Political Process*, ed.: J.P. Piscatori, Cambridge, 1983] içinde, s.56-72.

Raunkiaer, Barclay, *Through Wahhabiland on Camelback*, London, 1969.

Rentz, George, "Wahhabism and Saudi Arabia", [*The Arabian Peninsula: Society and Politics*, ed.: D. Hopwood, London, 1972] içinde, s.54-66.

_____"al-Ikhwân", *EI2*, III, s.1064-1068.

er-Reyhânî, Emîn, *Târîhu Necdi'l-Hadîs*, Beyrut, 1988.

_____(Rihani, Ameen), *Ibn Sa'oud of Arabia: His People and His Land*, London, 1928.

er-Riyâd: Hadâra 'Arîka ve Hadâra Zâhir, haz.: el-Ma'hedü'l-'Arabî li İnmâi'l-Mudun, Riyad, 1413/1993.

Rosenthal, Erwin I.J., *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, çev.: Ali Çaksu, İstanbul, 1996.

Roy, Oliver, *Siyasal İslamın İflası*, çev.: Cüneyt Akalın, İstanbul, 1995.

Rugh, William, "Emergence of a New Middle Class in Saudi Arabia", *The Middle East Journal*, 27 (1973), s.7-20.

_____"Saudi Mass Media and Society in the Faisal Era", [*King Faisal and the Modernisation of Saudi Arabia*, ed. W.A. Beling, London, 1980] içinde, s.125-144.

er-Rûkî, Ayiz b. Hazâm, "Kisvetü'l-Ka'beti'l-Müşerrefe fî 'Ahdi'l-Melik Abdilaziz b. Abdirrahman Âl Su'ûd", *Mecelletü Câmi'ati Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye*, 26 (1420/1999), s.501-531.

Rutter, Eldon, *The Holy Cities of Arabia*, London, 1928.

Safran, Nadav, *Saudi Arabia: The Ceaseless Quest for Security*, New York, 1988.

Said, Emin, *Târîhu'd-Devleti's-Su'ûdiyye*, Riyad, t.y..

Said, Muhammed Ali, *Britanya ve İbn-i Suud*, çev.: M. Erkoç, İstanbul, 1990.

Salamé, Ghassan, "Islam and Politics in Saudi Arabia", *Arab Studies Quarterly*, 9 (1987), s.306-326.

_____"Political Power and the Saudi State", [*The Modern Middle East*, ed.: A. Haurani, P.S. Khoury, M.C. Wilson, London, 1993] içinde, s.579-600.

al-Saud, Mashaal Abdullah Turki, "Permanence and Change: An Analysis of the Islamic Political Culture of Saudi Arabia with

Special Reference to the Royal Family", Basılmamış Doktora Tezi, Claremont Graduate School, 1982.

Saudi Arabia: A Country Study, haz.: Foreign Area Studies (FAS) of the American University, Washington D.C., 1983.

"Saudi Arabia", [*The Middle East and North Africa 1996*, 42nd edition, London, 1996] içinde, s.825-861.

Sedgwick, Mark J. R., "Saudi Sufis: Compromise in the Hijaz, 1925-40", *Die Welt des Islams*, 37 (1997), s.349-368.

es-Selmân, Muhammed b. Abdullah, "el-Muvâsalâtü's-Silkiyye ve'l-Lâsilkiyye fî'l-Memleke fî 'Ahdi'l-Melik Abdilazîz", *ed-Dir'iyye*, 3-4 (1419/1998-1999), s.344-355.

Seyyid b. Ali b. Sâbit, "Esâlibu'l-Melik Abdilaziz fî Binâi Re'yi'l-Âm", *Mecelletü Câmi'ati Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye*, 24 (1419/1999), s.181-320.

Seyyid, Rıdvan, *İslamda Cemaatler Kavramı*, çev.: Mehmet Can, İstanbul, 1991.

Shakir, Abdulmunim, *Constitutions of the Countries of the World: Saudi Arabia*, New York, 1976.

Sharabi, H. B., *Governments and Politics of the Middle East in the Twentieth Century*, Princeton, 1962.

Simons, G. L., *Saudi Arabia: The Shape of a Client Feudalism*, New York, 1998.

Sirriyeh, Elizabeth, "Wahhabis, Unbelievers and the Problems of Exclusivism", *British Journal of Middle Eastern Studies Bulletin*, 16 (1989), s.123-132.

Sluglett, P. and Farouk-Sluglett, M., "The Precarious Monarchy: Britain, Abd al-Aziz ibn Saud and the Establishment of the Kingdom of Hijaz, Najd and its Dependencies, 1925-1932", [*State, Society and Economy in Saudi Arabia*, ed.: Tim Niblock, London, 1982] içinde, s.36-57.

Smalley, W. F., "The Wahhabis and Ibn Sa'ud", *The Moslem World*, 22 (1932), s.227-246.

al-Sowayyegh, Abdulaziz H., "Saudi Oil Policy During King Faisal's Era", [*King Faisal and the Modernisation of Saudi Arabia*, ed. W.A. Beling, London, 1980] içinde, s.202-229.

Şâmiyye, Cübrân, *es-Sa'ûd: Mâzîhim ve Mustakbeluhum*, London, 1986.

eş-Şüvey'ir, Muhammed b. Sa'd, "Erbitatü'l-'İlm fî Medîneti'r-Riyâd fî

'Ahdi'l-Melîk Abdilazîz", *ed-Dir'iyye*, 9 (1421/2000), s.240-268.

Taheri, Amir, *Kutsal Terörün İçyüzü: Hizbullah*, çev.: Hikmet Bila, İstanbul, 1990.

et-Tâhirî, Hamdî, *el-Memleketü'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye: Târîh ve Vâki'*, y.y., t.y..

Takabayashi, Yukihiro, *Toward a Modern Islamic Kingdom: A Socio-Political Analysis of Contemporary Saudi Arabia*, Japonya, 1986.

Teitelbaum, Joshua, "Pilgrimage Politics: The Hajj and Saudi-Hashimite Rivalry, 1916-25", [*The Hashimites in the Modern Arab World*, ed.: A. Susser, A. Shmuelewitz, London, 1995] içinde, s.65-84.

Troeller, Gary, *The Birth of Saudi Arabia*, London, 1976.

el-Useymin, Abdullah es-Sâlih, *eş-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb*, Riyad, 1412/1992.

el-'Uteybî, Cuheymân b. Muhammed b. Seyf, *Resâilü Cuheymân el-'Uteybî*, haz. ve thk.: Rıf'at Seyyid Ahmed, Kahire, 1988.

el-'Uteybî, Dr. S., *Sevra fî Rihâbi Mekke*, y.y., t.y..

Üçok, Bahriye, *İslam'dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler*, Ankara, 1967.

Vandenbroucke, Lucien S., "Why Allah's Zealots? A Study of the Causes of Islamic Fundamentalism in Egypt and Saudi Arabia", *Middle East Review*, 16 (1983), s.30-41.

Vasiliyev, Aleksi, *Târîhu Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, Beyrut, 1995.

el-Verdânî, Salih, *Mısır'da İslami Akımlar*, I, çev.: H. Acar, Ş. Duman, Ankara, 1988; II, çev.: Ü. Zeydoğlu, Ankara, 1991.

Wahba, Sheikh Hafiz, "Wahhabism in Arabia: Past and Present" (5 Temmuz 1929'da Londra'daki Central Asian Society'de Arapça verilen bir seminerin İng. metni), *Journal of the Central Asian Society*, 16 (1929), s.458-467.

_____*Arabian Days*, London, 1964.

Watt, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev.: E.R. Fığlalı, İstanbul, 1998.

Williams, Kenneth, "The Wahhabite Revival", *The Contemporary Review*, 127 (April 1925), s.466-471.

_____"Arabia and Islam", *The Contemporary Review*, 129 (January 1926), s.55-60.

_____*Ibn Sa'ud: The Puritan King of Arabia*, London, 1933.

el-Yâsînî, Eymen, *ed-Dîn ve'd-Devle fî Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Sa'ûdiyye*, London, 1987.

Yavuz, Hulusi, "Abdülaziz b. Suûd", *DİA*, I, s.194-5.

Yıldız, Harun, *Din Siyaset ve İdeoloji: Haricilik Düşüncesinin Doğuşu*, Samsun, 1999.

Yörükan, Yusuf Ziya, "Vahhabilik", *AÜİFD*, 1 (1953), s.51-59.

Zdanowski, Jerzy, "Military Organization of the Wahhabi Amirates (1750-1932)", *Arabian Studies*, 2 (1994), s.130-139.

ez-Ziriklî, Hayreddîn, *el-A'lâm*, Kahire, 1384-1955.

_____*Şibhu'l-Cezîre fî 'Ahdi'l-Melîk 'Abdilazîz*, Beyrut, 1985.

_____*el-Vecîz fî Sîreti'l-Melîk 'Abdilazîz*, Beyrut, 1984.

SÜRELİ YAYINLAR

Milli Gazete: 23 Kasım 1979.

Saudi Arabia Newsletter (International Communications, New York & London, tarafından yayınlanan on beş günlük dergi), no: 20 (24 March - 6 April 1980); no: 21 (7-20 April 1980).

Tercüman: 22, 23 Kasım 1979.

The Sunday Times: 25 November 1979; 16 December 1979.

The Times: 21, 22, 23, 26 November 1979; 5, 6 December 1979; 10, 29 January 1980.

İNDEKS

A

Abbasiler: 21
Abbuş Ağa: 123
ABD ve Amerikalılar: 48, 129, 155-7, 159, 166-7, 172, 174, 180, 182, 187-8, 190-2, 195, 219, 225, 239-242, 245, 251
Abdullah b. Abbas: 32
Abdullah b. Abdurrahman Âl-Şeyh: 234
Abdullah b. Abdurrahman b. Faysal: 128
Abdullah b. Abdülaziz İbn Suud, Prens: 220
Abdullah b. Abdüllatif Âl-Şeyh: 74, 179, 183
Abdullah b. Hasan Âl-Şeyh: 66, 151
Abdullah b. Muhammed Âl-Şeyh: 52, 63
Abdullah b. Muhammed b. Abdülvehhab: 259
Abdullah b. Ömer, Şeyh: 47
Abdullah b. Suud: 34
Abdullah b. Şerif Hüseyin, Kral: 4, 83-4, 86-8, 187
Abdullah b. Zahim, Şeyh: 127
Abdurrahman b. Advân, Şeyh: 264
Abdurrahman b. Faysal: 36-7, 42, 44, 81, 89
Abdurrahman b. Hasan Âl-Şeyh: 264-5
Abdurrahman b. İshak, Şeyh: 142
Abdurrahman b. Müfeyrih, Şeyh: 175
Abdülaziz b. Abdüllatif Âl-Şeyh: 42-3, 142
Abdülaziz b. Muhammed b. Suud: 23, 31-2, 84
Abdülaziz b. Reşid, Şeyh: 144
Abdülhamid I: 33
Abdüllatif Âl-Şeyh: 142, 264
Abdülmuhsin b. Abdülaziz İbn Suud: 177
Abdülmuhsin b. Abdülkerim: 51
Abir, M.: 9
Abkaik: 191
Acfar: 53
Adalet Bakanlığı: 146
Aden: 18,
Adnan: 16, 30
Afganistan: 106, 234, 253
Afrika: 17, 191
Ahmed b. Abdülaziz İbn Suud: 243
Ahmed b. Hanbel: 75, 135
Ahmed, Rif'at Seyyid: 9, 10, 200-1
Ahsa (Doğu Eyaleti): 10, 13, 17-9, 22, 33, 35-6, 42, 44-6, 49, 57, 62, 71-4, 80, 86, 110-1, 125, 129-130, 133,

142, 154-9, 162, 166, 169, 176, 192, 196, 202, 226, 235-9, 241-5, 250-2
Akabe: 49, 78, 80, 94
el-Akarî, Muhammed: 241
Akdeniz: 130
Ali b. Şerif Hüseyin: 91-2, 94, 97, 99, 105
Ali Rıza Ailesi: 17
Ali, Hz.: 21, 202, 204, 221, 237
Almana, M.: 6
Almanya: 45
el-Âmir, A.: 10
el-Amûdî, Şeyh: 198
Aneze Kabilesi: 19, 30, 231
el-Ankarî, Şeyh Abdullah: 74, 127, 168
ARAMCO: 8, 121, 146 , 157-9, 166-7, 172-3, 175-6, 191, 239, 243-4, 250
Arap Birliği (Arab League): 187
Arap İsyanı: 4, 46, 80
Arap-İsrail Savaşı: 186
el-Arcâ: 197
Ariz: 75
Armstrong, H.C.: 8
Asir: 12, 18, 23, 57, 80, 87, 124, 151, 162
el-Aşmavî, Şeyh: 198
Aşura: 111, 238, 241, 244
Atatürk, M.K.: 8, 180
Atina: 178
Attar, Ahmed A.: 5, 94-5
el-Avamiye: 241
el-Avde, Şeyh Selman: 253
el-Avfî, General Feyyaz: 234
al-Azmeh, A.: 9

B

Baas Partisi: 146, 176, 178, 239-240, 251
Bâcüneyd, Yusuf: 199
Bağdat: 22, 83, 192
Bahreyn: 4, 18, 35, 37, 157, 236, 238, 240-1
Bakî Kabristanı: 33, 98
Bangladeş: 225
Basra Körfezi: 13, 57, 130, 240
Basra: 7, 22, 45-6, 97, 129, 238
el-Baytar, Muhammed Behcet: 142
Bedr b. Abdülaziz İbn Suud: 177
el-Beğavî: 145, 203
Bekr Kabilesi: 20
el-Benna, Hasan: 188
Beydâ: 215, 227
Beyrut: 191
Bin Ladin Ailesi: 17
Birinci Dünya Savaşı: 4, 45-6, 80, 82, 85, 88, 180, 248
Birleşik Arap Emirlikleri: 181
Birleşmiş Milletler: 158
Bligh, A.: 9, 146
Bocnurdî, Kerim: 12,
Bolşevik Devrimi: 56
British Foreign Office: 8
Buchan, J.: 11
el-Buhârî: 203
Burgiba, Habib: 202
Busayye: 112-3
Büreyde: 7, 14, 42-3, 50, 114, 160, 182

C

Ca'fer Sâdık, İmam: 98

Calverley, E.E.: 7
Camp David Anlaşması: 192
Carter, Jimmy: 191
Cebel-i Tüveyk: 13
Cehrâ Savaşı: 68, 83, 124
Cemaat-i İslami (Pakistan): 188, 196
Cem'iyyetü Ensâri's-Sünne: 198
Central Asian Society: 6
Cevf: 13, 83
el-Cezâirî, Ebubekir: 198
Cheesman, R.E.: 4, 55
Churchill, Winston: 187
Cidde: 5, 12, 18, 32, 71, 90, 92, 94, 97, 99-100, 104, 108, 137, 149-150, 169, 171, 175, 185, 233
Cihat: 50, 63, 65, 68, 76-9 , 112-3, 116, 127, 204, 211, 213, 247-9
Cox, Percy: 4
Cudde Antlaşması: 112
Cumeyme katliamı: 127
Cübeyle: 22
Cyril Ousman: 175

D

Dahran: 13, 146, 157, 166, 233, 237, 239
Dame, L.P.: 7, 58, 66
Dammam: 13, 237, 239
Dârü'l-Erkam: 95
Dârü'l-İftâ ve'l-İşrâf: 144
ed-Da'vetü'l-Muhtesibe: 198
Deccal: 206, 214-5
Dehne Çölü: 13
Devasir Kabilesi: 19
Devasir Vadisi: 42
ed-Devîş, Faysal: 4, 6-8, 77, 81, 83-4, 97, 100, 103, 108-9, 113-4, 116-7, 123-133
ed-Devîş, Sultan: 123
Dışişleri Bakanlığı: 138, 180, 234
Dickson, H.R.P.: 4, 52, 65-6, 129-130, 150, 186
Dietl, W.: 12
Dir'iye Bey'atleşmesi: 23, 30-1, 121-2, 140, 205, 253
Dir'iye: 23, 30-5, 123, 222, 236-7, 259
Dîvânü'l-Mezâlim: 164
Duhne: 53, 77
Dürzilik: 138

E

Ebha: 87
Ebrehe: 215
Ebu Bahz, Şeyh: 155
Ebu Hanife, İmam: 75, 135
Ebu Zer: 11
Ebubekir, Hz.: 20, 59, 213
Ecer, A. Vehbi, 5, 6
Edens, D.G.: 9
Eflac: 14, 42-3, 265
Eğitim Bakanlığı: 153-4
Ehl-i Kitab: 47
Emeviler: 21, 196
Endonezya: 7, 18, 144
Ertâviyye: 7-8, 41, 50-3, 56-8, 61, 70, 77, 83, 97-8, 100, 108-112, 123, 127-9, 132-3, 238
Esed Kabilesi: 20
Esposito, J.L.: 9
Eş'arîler: 270-1

el-Ezher: 146, 159, 230

F

Fahd b. Abdülaziz İbn Suud, Kral: 190-1, 234, 251
Fandy M.: 12
Fas: 184
Fatıma, Hz.: 95, 202, 204, 215
Faysal b. Abdülaziz İbn Suud, Kral: 110, 142, 160, 179-191, 230, 250-1
Faysal b. Musa'id b. Abdülaziz İbn Suud: 182
Faysal b. Şerif Hüseyin, Kral: 56, 83-4, 88, 178
Faysal b. Türki b. Abdullah: 35, 125, 265
Fevvaz b. Abdülaziz İbn Suud: 177, 234
Fığlalı, E.R.: 6
Filipinler: 169
Filistin: 106, 169, 185-7, 191, 251
Financial Times: 11
Firavun: 206-7, 210, 215
Fransa: 191, 223
Fransız Devrimi: 148-9
Fuad Hamza: 138
Fuad, Kral: 97, 99, 108

G - Ğ

Gâlib, Şerif: 32-3
Giscard d'Estaing: 223
Glubb, J.B.: 4, 113, 127, 129
Goldberg, J.: 12
Ğadîr Hum: 31
Ğatğat: 8, 53, 57-8, 77, 86, 91, 93, 100, 109, 124, 128, 132-3

H

Haberleşme Bakanlığı: 177, 224
Habib, John S.: 8
Hac ve Evkaf Bakanlığı: 146
Haccâc: 196-7
el-Hadravî, A.: 11
Hail: 13, 36, 46, 77, 79-80, 82, 88, 112-3, 124, 128-9, 176, 236
Halhali, Sadık: 241
Halid b. Abdülaziz İbn Suud, Kral: 142, 190, 219-220, 222, 227, 233, 240, 251
Halid b. Musa'id b. Abdülaziz İbn Suud: 152, 181
Halid Oğulları: 22, 236
Hamad b. Atîk: 264-5
Hamza Türbesi ve Mescidi: 97, 111
Hanbelilik: 21, 25-6, 55, 96, 163, 165-6, 196, 250
Hanefilik: 101, 163
Hanife Kabilesi: 20, 30
Harb Kabilesi: 19, 51, 53, 231
el-Harc: 14, 42-3, 136, 156, 265, 269
Haricilik: 21, 25, 68-9, 86, 202, 204, 208, 211, 214, 220-2, 224-5
Harmâ: 51
Harre Savaşı: 236
Harrison, P.W.: 7, 67
Hartum Konferansı: 187
el-Hasan, Hamza: 12
Hasan, Hz.: 98, 204
Hatice, Hz.: 32
el-Havali, Şeyh Sefer: 253
Havta: 151, 265
Hevazin Kabilesi: 20

Hey'etü Emr bi'l-Ma'rûf: 134, 142-3, 146, 149, 179-180
Hey'etü Kibâri'l-Ulemâ: 144, 147, 221, 229, 270
Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar: 48, 66, 110, 127, 190, 204-5, 207, 215, 222-4, 237
Hicaz: 5, 12-3, 17-8, 21-2, 27, 32-3, 46, 49, 56-7, 67, 71-2, 75, 77, 79-81, 84-111, 113, 124, 126, 129, 134, 142, 146, 148-151, 153-160, 162-4, 179-180, 182-4, 235-6, 249-250, 259
Hicret: 50, 53-4, 59-60, 63-5, 68, 73-4, 204, 211-2
Hindistan Hilafet Cemiyeti: 97, 105-6, 139 (d.n.)
Hindistan: 3, 18, 90, 94, 97, 99, 105-6, 145, 188
Hisbe: 42
Hogarth, D.G.: 5, 101
Howarth, D.: 7
Hufuf: 7, 13, 18, 45, 71, 133, 155, 237, 239, 241
el-Humeydiyye Toplantısı: 96
Humeyni, Ayetullah: 225, 240-1, 243-4, 252
Hureymile: 22
Hurme: 77, 81, 85-7, 91, 93, 100, 134
Hurşit Paşa: 123
Hüseyin b. Muhammed b. Abdülvehhab: 259
Hüseyin, Hz.: 204, 241
Hüseyin, Şerif: 4, 45-6, 48, 56, 79, 80-1, 83-96, 108, 134, 139, 150, 248

I

IIFSO: 189
India Office: 8
Irak: 4, 6, 18, 33, 49, 67, 78, 82-4, 88, 97, 106, 109-113, 115, 122, 124-7, 130-1, 181, 204, 229, 236-8, 245, 248

İ

İbn Bâz, Abdülaziz: 144, 146, 197-9, 202, 209-210, 221, 233, 252, 269-270
İbn Beşir, Şeyh: 111
İbn Bicâd, Sultan: 8, 77, 87, 91-3, 99-100, 103, 109, 113-4, 117, 123-8, 132-3
İbn Büleyhid, Şeyh Abdullah: 74, 98, 106, 136, 142
İbn Casir, Şeyh: 47
İbn Cibrin, Şeyh Abdullah: 253
İbn Cilüvî, Abdullah, 73, 129, 237, 243
İbn Ebî Ya'lâ: 145
İbn Ğannâm: 145, 255, 259
İbn Hisleyn, Dîdân: 109, 113-4, 123, 125-7, 129
İbn Kayyım el-Cevziyye: 145
İbn Kesîr: 145
İbn Lüvey, Halid: 77, 85-7, 91, 93-5, 99-100, 108, 134
İbn Muammed, Hamad: 145
İbn Nuhayt: 77
İbn Rubey'an: 127
İbn Suud, Kral Abdülaziz b. Abdurrahman: 4, 6, 8, 19, 30, 37-8, 41-55, 58, 61, 63-5, 67-8, 78-117, 121-139, 144, 148-156, 163-5, 167,

173-5, 179-180, 186-7, 189, 197, 204, 208, 231, 237-8, 241, 244, 247-9, 251, 265
İbn Teymiyye: 22, 25, 136, 140, 165, 200, 203, 249
İbrahim b. Abdüllatif Âl-Şeyh: 265
İbrahim b. Muhammed Âl-Şeyh: 144
İbrahim Paşa: 34, 123, 259
İbrahim, Hz.: 208, 211
İdâretü'l-Buhûs ve'l-İftâ: 143, 145-6, 251, 269-270
İdrisi İmamlığı: 134
İhvanü'l-Müslimin: 188, 196, 252
İkinci Dünya Savaşı: 138, 155, 157, 159
İngiltere ve İngilizler: 3-6, 8, 35, 42-9, 55-6, 80-6, 88, 90, 92, 94, 98, 109-110, 112-3, 115, 127, 129-131, 137, 149, 150, 156, 175, 180, 186-8, 191, 248-9
İran İslam Devrimi: 10, 192, 196, 225, 235, 240-2, 251, 253
İran: 10, 18, 22, 97, 106, 184, 222, 224, 236, 238, 240-5, 251-2
İsa b. Selman, Sultan: 241
İsa, Hz.: 200, 213
İsfehan: 22
İslam Konferansı Örgütü: 185-6, 234, 251
İslamabad: 225, 234
İsra ve Mirac: 213
İsrail: 185, 187-8, 191-2, 225
İstanbul: 33-4, 45
İzmir: 225

K

Ka'ki Ailesi: 17
Kaddafi, Muammer: 185
Kahire: 9, 35, 145
Kahtan: 16, 19, 220, 231
el-Kahtânî, Muhammed b. Abdullah: 197, 216-7, 219, 227-8
el-Kahtânî, Şeyh Muhammed b. Said: 253
el-Kaide Örgütü: 234
Kamil Ailesi: 17
el-Karani, Şeyh Ayiz: 253
Karmatiler: 197
Karyetü'l-Ulyâ: 83
Kasîm: 42-5, 47, 62, 127, 197, 199
Kaşıkçı Ailesi: 17
Katar: 181
Katif: 13, 18, 34, 71, 110-1, 237, 239, 241, 243
Kayser: 214
Kazan: 56
Kechichian, J.A.: 9, 11
Kerbela: 31-3, 82-3, 111, 237-8, 241
Kıbrıs: 94
Kıcıman, Nâci Kâşif: 5
Kırım: 56
Kızıldeniz: 12-3
Kinde: 20
Kisra: 214
Komünizm: 55-6, 183, 185, 205, 234
Kore: 169
Kostiner, J.: 12
Körfez İşbirliği Konseyi: 235

Kral Fahd Üniversitesi: 146, 159
Kudüs: 215
Kum: 12, 22, 242
Kureyş: 205-6, 215
el-Kuseybî Ailesi: 17
Kutub, Muhammed: 189
Kutub, Seyyid: 189
Kuveyt: 4, 7, 37, 42, 44, 46-7, 49-51, 65-9, 72, 81, 83-4, 88, 109-110, 113, 115, 122, 124-7, 129-131, 175, 181, 199, 229, 236, 248
el-Kuveyyiz, Şeyh Abdurrahman: 136

L

Lawrence, T.E.: 4, 87
Layish, A.: 9
Liberal Prensler: 177
Libya: 185, 192
Londra: 6, 9, 46, 138, 180
Lübnan: 138

M

Ma'le Kabristanı: 95
el-Ma'sûmî, Muhammed Sultan: 145
Macid b. Hasile: 8
Mackey, S.: 12
el-Mağribî, Abdülkerim: 52
Mahmut I: 33
Mahmut II: 33
Malik b. Enes: 75, 135
Malikilik 18
Marksizm: 239
Mat'inî, A.: 11, 216, 218
Mecelle: 163-4
Meclis-i Şura: 61, 234, 245
el-Meclisü'l-A'lâ li'l-İftâ: 141
Mecme'a: 51
el-Medenî, M.M. Futeyyih: 5, 52, 61, 65
Medine İslam Üniversitesi: 146, 197-8, 222, 226, 230, 251-2, 269
Medine: 4, 12, 18, 20, 21, 22, 33, 71, 86, 90, 97-9, 102, 109, 111, 124, 198-9, 202, 211, 222, 227, 233, 235, 252
Mehdi: 197, 200, 213-8, 224, 227
Mehmed Ali Paşa: 33, 35
Mekârime: 236
Mekke Konferansı: 104-7
Mekke: 4-5, 12, 18, 22, 32-3, 48, 70-2, 86, 90, 92-7, 99-100, 102, 107-8, 129, 135, 137-9, 145, 152-4, 181, 188, 195-6, 202, 222, 226-7, 233, 241-2, 259, 265-8
el-Mekremî, Hasan b. Hibetullah: 236
Memlüklüler: 21
Menar Matbaası: 145, 260
Mescid-i Aksa: 187, 225
Mescid-i Haram: 10-1, 70, 102, 142, 192, 196-7, 199, 202, 213, 215-229, 232, 234-5, 241-3, 245, 252
Mescid-i Nebevî: 97-9, 102, 197, 227, 270
Mesud b. Said: 32
Meş'al b. Abdülaziz İbn Suud: 224
Meulen, D. van der: 7, 172-3
Mevdudi, Ebu'l-Ala: 188-9

Mezapotamya: 15
Mısır: 9, 34, 85, 99, 105-8, 110, 138, 147, 149, 151, 155, 158-9, 168-9, 176, 177, 184, 191-2, 198, 226, 229-230, 252, 259
Milli Türk Talebe Birliği: 225
Mismak Zindanı: 128
Mişari b. Abdülaziz İbn Suud: 175
Muhammed b. Abdülaziz İbn Suud: 98
Muhammed b. Abdüllatif Âl-Şeyh: 265
Muhammed b. İbrahim Âl-Şeyh: 137, 145, 269
Muhammed b. Reşîd: 36
Muhammed b. Suud Üniversitesi: 145, 147, 158
Muhammed b. Suud: 23, 30-1, 205, 247
Muhammed b. Sübeyl: 217, 219
Muhammed Bâkır, İmam: 98
Muhammed Esed: 6-7, 130-1
Muhammed İbn Abdülvehhab: 8, 20-6, 28, 30-3, 42, 53, 62, 96, 111, 135, 140, 145, 147, 156, 165, 183, 203, 205, 234, 247, 255
Muhammed, Hz.: 12, 16, 20, 25, 27, 33, 54, 60, 63, 95, 140, 155, 168, 183-4, 202, 205-6, 211-6, 221, 229, 233, 237
Munazzamatü's-Sevra: 10-11, 242, 244-5
Muntafık Kabilesi: 52, 126
Musa, Hz.: 210
Musil, A.: 7, 123
Mustafa III: 33
Mutavvi: 59, 61-2, 65, 70, 72, 103, 134, 142-3, 150, 171, 181, 208
Mutayr Kabilesi: 8, 19, 51, 65, 110, 113, 116, 123, 125, 129, 132
Muzâhimiyye: 132
Mürre Kabilesi: 13, 19, 36
Müseyleme: 21
Müslim b. Haccac: 203
Müsta'lî İsmaililer: 236

N

en-Nablusî: 145
Nasıf Ailesi: 17
Nâsır b. Abdülaziz İbn Suud: 174
Nasır, Cemal: 146, 176, 178, 184-5, 202, 251
Nâyif b. Abdülaziz İbn Suud: 195, 228
Necd: 3, 5, 7, 13-4, 17-21, 23-4, 26, 28, 30-1, 33-7, 44-50, 53, 55, 57, 59, 62-5, 67, 70-2, 75, 80-2, 84-5, 88-9, 91, 93, 95-6, 101-3, 105, 107, 109-114, 123-7, 129, 131, 134 , 136-7, 142, 145-7, 149-151, 154-5, 162-3, 166, 169, 171, 180, 182-3, 186, 220, 226, 231, 233, 235, 238, 247, 250, 252, 264-5
Necef: 111, 237-8
Necran: 236
en-Nedvi, Ebu'l-Hasan: 188
Nehâvile Şiileri: 98, 235-6
en-Nehhas, Muhammed: 155
Nehme, M.G.: 9
Nevo, J.: 9
Nufud Çölü: 13, 15, 17

O - Ö

Ochsenwald, W.: 9
OPEC: 191-2
Osman b. Bişr: 145, 260
Osman b. Hamad: 22-3
Osmanlı Devleti: 4, 18, 21, 24, 27, 30, 33-5, 37, 42-7, 49, 64, 80-2, 85-8, 90, 123-4, 133, 147, 153, 162-3, 237, 248, 250, 259, 265
el-Ömer, Şeyh Nasır: 253
Ömer b. Hasan, Şeyh: 142

P

Pakistan: 168-9, 184, 220, 222, 225
Palgrave, W.: 14
Pehlevi, Şah: 240-1
Petrol Ambargosu: 187-8
Petrol ve Maden Üniversitesi: 159, 243
Petrol: 13, 130, 149, 155-8, 162, 164, 166, 168, 191, 219, 232, 239, 242-4, 249-251
Philby, H.J.B: 3-4, 47-8, 55, 66, 138-9, 150-1, 171, 237
Piscatori, J.P.: 9

R

Rabat Zirvesi: 187
Râbıtatü'l-Âlemi'l-İslâmî: 144, 184, 188-9, 231, 251
Raunkiaer, B.: 7, 51-2
Ravele Kabilesi: 53
Ravzatü'l-Muhennâ: 44
Reşid Oğulları: 13, 19, 30, 36-8, 41, 43-5, 49, 64, 77, 79-82, 88, 112, 123, 236, 247-8
Reşid Rıza, Muhammed: 106, 144, 260
Reyhani, E. (Rihani, A.): 6, 59, 67, 72
Riyad: 4, 6, 7, 11, 14, 21, 22, 23, 30-1, 35-8, 41-2, 45-7, 49-50, 56, 61-2, 65-7, 72, 75, 78, 81, 86, 89-90, 110-4, 124, 128-130, 133, 142, 145, 150-2, 155, 160, 171, 174-5, 179-181, 189, 199, 227, 237-8, 247, 264-5, 269-270
Rub'u'l-Hâlî: 13, 36-7, 57
Rugh, W.: 9
Ruhani, Sadık: 241
Rusya: 56, 106
Rutter, Eldon: 5, 70, 97-8

S

Sa'd b. Hamad b. Atîk: 74, 265, 269
Sa'd b. Musîb: 51
es-Sa'dî, Abdurrahman: 145
es-Sabâh, Ahmed: 131
es-Sabâh, Sâlim: 83
Sacir: 197
Saddam Hüseyin: 245
es-Saffâr, Şeyh Hassan Musa: 242
Safva: 241
Said Ramazan: 188
Sakaka: 13, 83
Salame, G.: 9
Sarrâr: 126
Sebile (Savaşı): 8, 126-9, 176, 197, 231, 238

Secah: 21
Sedir: 42-3
es-Sehabi, Muhammed b. Abdülaziz: 8, 59
Selefilik: 25-6, 41, 165, 188, 196, 204, 221, 226 , 251-3, 270
Selefiyye Matbaası: 145
Selim III: 24, 33
Seyhat: 241
Shakespear, W.: 46
Sharabi, H.B.: 9
Sıtkı Paşa: 44
Siyonizm: 182-3, 185, 187, 190, 251
Sluglett, P.: 9
Smalley, W.F.: 5, 71
Sosyalizm: 160, 169, 176, 178, 184-5, 191, 226, 244, 251
SSCB.: 234
Sudan: 169, 229
Suhul Kabilesi: 19
Suriye: 13, 32-3, 57, 67, 72, 78, 82, 99, 106, 158, 169, 176, 215
Suud Ailesi (Âl-Sa'ûd): 3, 6-7, 17, 30-1, 34-5, 37, 41-3, 45-7, 50, 64, 75, 80, 101, 104, 125-6, 134, 139, 147-8, 157, 173-4, 178, 209-210, 219, 232, 234, 243, 247, 250, 265
Suud b. Abdülaziz b. Muhammed b. Suud: 32-4, 84, 95, 107, 259
Suud b. Abdülaziz İbn Suud, Kral: 108, 110, 142, 173-180, 185, 189, 250
Suud Devleti (I.): 20, 30-4, 63, 85, 147, 236-7
Suud Devleti (II.): 13, 19-20, 30, 35-7, 147, 237
Suudi Milli Muhafızları: 134, 197, 214, 220-1, 242
Suudi Silahlı Kuvvetleri: 134
Sübey' Kabilesi: 231
es-Süleyman, Maliye Bakanı: 157
Süleyman b. Abdullah b. Suud: 34, 259-260
Süleyman b. Sahmân: 63, 74, 145, 265
Süleyman b. Urey'ir: 22
Süveyş: 35

Ş

Şa'râ Toplantısı: 131
eş-Şafi'î, İmam: 75, 135
Şafiilik: 92, 101, 163
Şakrâ Toplantısı: 81-2, 88
Şam: 22, 32, 83
Şemmar: 13, 19, 37, 49, 53, 72, 84, 112-3, 236
Şeriat Fakültesi (Mekke): 145, 222, 251
Şeriat Fakültesi (Riyad): 145, 251, 269
eş-Şevkânî: 203, 259
Şeyban Kabilesi: 21
eş-Şeybî, Abdülkadir: 92
Şeyh Ailesi (Âl-Şeyh): 42, 62, 64, 147-8, 150, 161, 173
Şia ve Şiiler: 10, 12, 18, 27, 31, 33, 82, 84, 97-8, 110-1, 137-8, 148, 154, 159, 176, 192, 196, 202, 204-5, 224, 235-245, 251-2, 270-2
Şirazi, Ayetullah Muhammed: 242
eş-Şutrî, Şeyh Ebû Habib: 127

T

et-Tahâvî: 203
Taheri, A.: 12
Taif: 5, 8, 32-3, 59, 88-94, 97, 99, 109, 124, 134, 175, 222, 227
Talal b. Abdülaziz İbn Suud: 177
Tantâvî, Şeyh Ali: 232
Tarfe bint Abdülaziz b. Abdüllatif Âl-Şeyh: 43
Tarut: 241
Tayy Kabilesi: 20
Tebük: 49, 192
Tekfir ve'l-Hicre: 226
Temim Kabilesi: 20
Tosun Paşa: 33-4, 259
Tuleyha b. Huveylid: 21
Tunus: 184
Turabe: 79, 86-7, 90-1, 124, 176
Türki b. Abdullah: 30, 35
Türkiye ve Türkler: 18, 46-8, 169, 180, 184, 225

U

Ucman Kabilesi: 6, 19, 53, 81, 109-110, 113, 125-7, 129, 236
Udeh, Abdülkadir: 189
Ukayr Antlaşması: 84, 113
Uman: 168, 191
Uneyze: 14
Uneyze: 42-3, 114
el-Usaymî, Abdurrahman: 145
el-Useymin, Muhammed: 252
Uteybe Kabilesi: 19, 53, 65, 91, 110, 113, 124, 127, 132, 197, 220, 231
el-Uteybî, Cuheymân: 9-10, 192, 195-231, 235, 241-2, 244-5, 252
Uteybî, Dr. S.: 11,
Uyeyne: 21, 22, 23
Uzeyyiz b. Faysal ed-Devîş: 114, 128-9

Ü

Ümmü'l-Amed: 83
Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi: 146
Ürdün: 4, 83, 88, 109-110, 122, 128, 130-1, 248
Üsame b. Ladin: 231, 234, 253

V

Vekâletü Şuûni'd-Da've: 145
Veşm: 42-3

W

Wahba, Hafız: 6, 47, 66-7, 69, 138, 151, 154
WAMY: 189
Washington: 191
Williams, K.: 8

Y

Yahudilik ve Yahudiler: 186-7, 205, 207, 215, 222, 237
Yamani, Zeki: 220
Yanbu: 12
el-Yâsinî, E.: 9
Yemame: 20, 42, 75
Yemânî, Muhammed: 224
Yemen: 12, 18, 22, 23, 45, 49, 63, 106, 133-4, 168-9, 177, 229, 236
Yezid b. Muaviye: 236
Yusuf, Hz.: 211

Yüksek İslam Enstitüsü (İstanbul, İzmir): 225

Z

Zahirilik: 25
Zeyd b. Hattab: 22
Zeydilik: 236
Zilfî: 50, 127, 264
ez-Ziriklî, H.: 5
Ziza: 83
ez-Zubeyr: 6, 83

İHVANDAN CÜHEYMAN'A

SUÛDİ ARABİSTAN VE VEHHABİLİK

Prof. Dr. Mehmet Ali Büyükkara

11 Eylül olayları sonrasında birçok batılı strateji, siyaset ve güvenlik uzmanı, tehdit algılamalarına dair hazırladıkları raporlarında, İslam dünyasından gelecek olası terörist tehlikenin kaynağının İran destekli Şii orijinli oluşumlar değil, El-Kaide türü Sünni orijinli Selefi/Vehhabi yapılanmalar olduğunu belirttiler. ABD'nin Arap âlemindeki kadim müttefiki Suudi Krallığı, Vehhabiliğin anavatanı olarak, bu yeni konjonktürde Amerikalı siyasilerin işaret ettikleri hedeflerden birisi haline geliverdi. İlkönce İran'daki Humeyni, daha sonra da Irak'daki Saddam rejimlerine karşı ABD'nin Ortadoğu'daki yüksek menfaatlerini korumak için kendi iç istikrarını ve ekonomik refahını tehlikeye sokma pahasına elinden gelen her türlü yardım ve desteği sağlamış olan Suudi Arabistan nasıl böyle bir pozisyona düşmüştü? Bu noktaya kralların, prenslerin,diğer üst düzey yöneticilerin izlemiş oldukları bilinçli bir politika ile mi gelinmişti? Yoksa,yönetime rağmen Suudi Arabistan halkının ya da halk içinde belli bir sosyo-dini damarın siyasi yönelimleri mi bu sonucu doğurmuştu? Devlet politikası veya söz konusu eğilimlerin arkasında dinin oynadığı rol nedir? Din, Suudi Arabistan'da İslamiyet'in Vehhabi yorumu mudur? Vehhabilik sadece Suudi ülkesine özgü ve Suudilere ait bir dini anlayış mıdır? Söz konusu muhtemel tehdit bizzat Vehhabilik'den mi kaynaklanmaktadır? Vehhabiler İslamcı mıdır?Ya da her İslamcı Vehhabi midir?

Daha da çoğaltılabilecek bu popüler soruların merak edilen cevaplarını bulabilmek için öncelikle Suudi devleti ile Vehhabi ideolojisinin ilişki alanını bütünüyle ortaya çıkarmak gerekecektir.Araştırmamız, Suudi Arabistan'ın son yüzyılındaki din-devlet ilişkilerini akademik metotlarla analiz ederek yukarıdaki sorulara yanıt bulmayı amaçlamaktadır.

RAĞBET YAYINLARI

9 789756 373200